

ДЕРЖАВНИЙ ЗАКЛАД «ЛУГАНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА»

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

КАРАМАНОВ ОЛЕКСІЙ ВЛАДИСЛАВОВИЧ

УДК 371.32.017 (075.8)

ДИСЕРТАЦІЯ

**ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МУЗЕЇВ В
СУЧАСНОМУ ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРІ УКРАЇНИ**

13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

01 – Освіта / Педагогіка

Подається на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ О. В. Караманов

Науковий консультант:
доктор педагогічних наук, професор
Кошманова Тетяна Сергіївна

Старобільськ – 2020

АНОТАЦІЯ

Караманов О.В. “Теорія і практика педагогічної діяльності музеїв в сучасному освітньому просторі України”. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки. – Державний заклад “Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”, МОН України, Старобільськ, 2020.

У дисертаційному дослідженні розглянуто й обґрунтовано проблеми визначення особливостей, змісту і напрямів педагогічної діяльності музеїв України в сучасному освітньому просторі. Розкрито міждисциплінарні особливості педагогічної діяльності у просторі музею, різні аспекти її планування та організації, методику проведення навчальних занять в музеї з учнями шкіл та студентами університетів, у позашкільній діяльності на засадах особистісно орієнтованої та гуманістичної парадигм освіти і виховання.

Встановлено, що педагогічна діяльність музеїв являє собою складний соціокультурний феномен. Її поширення в історичній ретроспективі у світовому та вітчизняному вимірі було зумовлене головно появою перших освітньо-просвітницьких практик в музеях, усвідомленням музею як освітньої інституції, репрезентацією учнівського досвіду виготовлення різних предметів у шкільних музеях, широкою популяризацією музейної діяльності та колекцій самих музеїв серед широкої громадськості, створенням дитячих музеїв, організацією співпраці музею із закладами освіти, розробкою музейно-педагогічної термінології.

Виокремлено етапи розвитку педагогічної діяльності музеїв в сучасному освітньому просторі України:

- на першому (1991–1995 рр.), в умовах глибокої економічної кризи, відбувалося інерційне продовження радянської музейно-педагогічної традиції, проте нові реалії життя вимагали нових підходів у роботі з відвідувачами;
- на другому (1996–2004 рр.) відбувається актуалізація значення педагогічної діяльності музеїв, що спричинює упровадження нових методик, адаптацію у вітчизняній практиці зарубіжних музейно-педагогічних технологій;
- третій етап (2005–2009 рр.) зумовлює кардинальні зміни у розумінні педагогічної діяльності музеїв, що відобразилося у створенні вітчизняних музейно-педагогічних проєктів, програм, проведенні різноманітних тематичних музейних конференцій, тренінгів тощо;
- четвертий етап (з 2010 р.) відзначається масовістю музейно-педагогічних заходів в Україні та створенням якісного вітчизняного музейного освітнього продукту з урахуванням традицій минулого та викликів сьогодення.

Схарактеризовано актуальні поняття “музейна педагогіка”, “музейна дидактика”, “музейна комунікація”, “музейний простір”, “музейне середовище навчання”, “музейно-педагогічний процес”, “засоби музейної педагогіки”, “педагогічна діяльність музеїв” тощо у контексті сучасної освітньої парадигми для здійснення дослідження проблем педагогічної діяльності музеїв різних типів у системі освіти України.

Уточнено суть філософсько-правові та психолого-педагогічні засади педагогічної діяльності музеїв, які виходять з актуальних контекстів різних освітніх парадигм та філософсько-педагогічних течій для її вивчення та популяризації; потребами у врегулюванні базових юридичних засад та ліквідації недоліків нормативно-правового забезпечення; соціокультурного характеру музейної психології та музейної педагогіки, психолого-педагогічних досліджень відповідних цільових груп відвідувачів.

Конкретизовано *теоретичні засади педагогічної діяльності музеїв різного профілю в сучасному освітньому просторі України; вплив освітнього середовища*

музею на ефективність навчально-виховного процесу у контексті аналізу сучасних музейно-педагогічних технологій; розкрито роль та практичне значення універсальних *тематичних зон музейного простору* як своєрідних його маркерів та ключових елементів для формування музейного середовища навчання; обґрунтовано *теоретико-методичні аспекти* (постановка цілей, принципи, методи, інструменти навчання, перебіг) *музейних занять* для учнів та студентів; різні напрями та концепції педагогічної діяльності музеїв, моделі та стратегії музейної комунікації.

Виокремлено особливості педагогічної взаємодії музеїв із закладами середньої, вищої та позашкільної освіти України у контексті різних напрямів діяльності для забезпечення ефективності навчально-виховного процесу; можливі моделі взаємодії музейного педагога з учителем/викладачем закладу вищої освіти у процесі організації педагогічної діяльності для організації ефективної комунікації, що набувають поширення у практиці та можуть застосовуватися у сучасному музейному просторі.

Особливу увагу зосереджено на розумінні музею як центру освіти і навчання в сучасному освітньому просторі, психолого-педагогічних особливостях взаємодії музеїв із закладами академічної та неформальної освіти, основних напрямках та перспективах педагогічної діяльності музеїв в Україні.

Розглянуто концептуальні засади організації музейної комунікації з учнівською та студентською молоддю, визначено моделі співпраці викладача ЗВО, вчителя та музейного педагога на експозиції.

Проаналізовано різні аспекти розуміння сучасного музею як центру освітніх і культурних практик, актуалізації культурної спадщини минулого, важливого осередку “суспільства знань”, закладу промоції туристичної діяльності та центру регіонального розвитку в Україні. Доведено, що культурний простір музею у процесі актуалізації та реконструкції культурної спадщини може ефективно сприяти формуванню особистості у реальному музейному просторі з елементами

педагогічного управління. Таким чином музейний простір створює ситуацію діалогу, у якій музей виступає як співбесідник, відкритий для довіри та сприйняття іншого.

Визначено сучасні напрями педагогічної діяльності музеїв в освітньому просторі України з урахуванням інтерактивної екскурсійної діяльності; широкої палітри музейних уроків, лекторіїв та студій; музейних фестивалів та історичних реконструкцій; організації дослідницької роботи на музейній експозиції.

Обґрунтовано авторську *теоретичну модель педагогічної діяльності музеїв та конструктори занять* для застосування у роботі з учнівською та студентською молоддю. З'ясовано, що вони є авторським баченням педагогічної діяльності у просторі музею у процесі організації ефективного середовища навчання, побудованим на основі власних дидактичних розробок, широкої апробації у процесі роботи зі школярами та студентами.

Акцентовано на значення педагогічної діяльності музеїв в Україні як центрів розвитку інформаційних технологій; міждисциплінарної та міжкультурної комунікації, інтерактивної педагогічної взаємодії, експертної діяльності; розробки музейно-педагогічних програм і проєктів.

Встановлено, що нові освітні контексти дозволяють розуміти педагогічну діяльність музеїв як вагому практичну складову музейної комунікації, сучасну технологію, важливий компонент нового освітнього простору, чинник відступу від шаблонних та запрограмованих знань, засіб формування власної системи цінностей. Окреслено роль інтерактивності як основи педагогічної взаємодії в музейному просторі, наголошено на значенні сучасних інформаційних технологій, важливості проєктування музейно-педагогічних програм і проєктів як чинників інтеграції освіти і культури у просторі музею.

Усі представлені в дисертації наукові результати одержані автором самостійно. У працях, опублікованих у співавторстві, особистий внесок здобувача полягає в обґрунтуванні ролі музейно-педагогічних технологій; актуальних форм

організації музейно-педагогічної взаємодії з учнями; визначенні практичних та методичних аспектів застосування наративів у музейно-педагогічній діяльності, ролі музейно-педагогічних дисциплін у системі підготовки бакалаврів; аналізі особливостей застосування музейно-педагогічної термінології.

Практична значущість дослідження реалізована у розробці рекомендацій з удосконалення форм і методів педагогічної діяльності музеїв у загальноосвітній школі та закладі вищої освіти; підготовці проєктів музейно-педагогічних програм для організації взаємодії музеїв з системою середньої, вищої та позашкільної освіти України; апробації навчальних курсів та занять різної тематики для студентів. Основні положення дисертаційного дослідження використовуються у процесі реалізації освітньої програми підготовки бакалаврів зі спеціальності 027 (“Музеєзнавство, пам’яткознавство”) на базі Педагогічного фахового коледжу Львівського національного університету імені Івана Франка.

До перспективних напрямів з порушеної тематики ми відносимо: проведення порівняльних педагогічних досліджень, наукових розвідок щодо музейної дидактики, організації музейних студій, інноваційної діяльності шкільних музеїв, розробки актуальних музейно-педагогічних програм тощо.

Ключові слова: педагогічна діяльність музеїв, музейна педагогіка, сучасний освітній простір, музейна комунікація, учнівська та студентська молодь, моделі співпраці, взаємодія, музей як центр освіти і навчання, “суспільство знань”.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії

1. Караманов О. В. Педагогічна діяльність музеїв в сучасному освітньому просторі України / О. В. Караманов. – Львів: Сполом, 2020. – 452 с.

Навчально-методичні посібники:

2. Караманов О. В. Основи музейної педагогіки : Метод. вказівки і текст лекцій до спецкурсу : навч.-метод. посібник / О. В. Караманов. – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2006. – 66 с.

3. Матеріали до уроків із використанням елементів музейної педагогіки у 5–6 класах : навч.-метод. посібник (за матеріалами проєкту “Школа і музей : працюємо разом”) / За ред. О. Караманова (наук. ред.), А. Цибка (відп. ред.). – Львів : Полігруп, 2008. – 130 с.

4. “Школа і музей : працюємо разом”: навч.-метод. посібник із музейної педагогіки (5–8 класи) / За ред. О. Караманова (наук. ред.), А. Цибка (відп. ред.). – Львів : Літопис, 2009. – 244 с.

5. “Школа і музей : працюємо разом”: навч.-метод. посібник з музейної педагогіки (9-11 кл.) : Ч. 1. Теоретичні основи музейної педагогіки. Музейні уроки в школі / Уклад. і наук. ред. О. В. Караманов. – Львів : ЛНУ імені І. Франка, 2017. – 102 с.

Статті у наукових фахових виданнях України:

6. Караманов О. В. Формування особистості учня у контексті музейної педагогіки / О. В. Караманов // Науковий вісник Чернівецького університету. – 2005. – Вип. 278. – С. 68–73. – Серія “Педагогіка та психологія”.

7. Караманов О. В. Музейна педагогіка як засіб формування професійних цінностей студента-історика / О. В. Караманов // Вісник Львівського університету. – 2006. – Вип. 21 – Ч. 2. – С. 119–125. – Серія педагогічна.

8. Караманов О. В. Роль музейної педагогіки у процесі соціалізації особистості / О. В. Караманов // Вісник Львівського університету. – 2007. – Вип. 22 – С. 58–64. – Серія педагогічна.

9. Караманов О. В. Розвиток пізнавальної активності учнів засобами музейної педагогіки / О. В. Караманов // Рідна школа. – 2008. – № 1–2. – С. 57–58.

10. Караманов О. В. Проблеми інтерпретації музейних пам’яток у дидактичних цілях / О. В. Караманов // Вісник Луганського національного

педагогічного університету ім. Т. Шевченка. – 2008. – № 6 (145) – С. 161–167. – Педагогічні науки.

11. Караманов О. В. “Я створюю музейний експонат”: сучасні освітні технології у процесі підготовки історика / О. В. Караманов // Вісник Львівського університету. – 2008. – Вип. 23 – С. 120–127. – Серія педагогічна.

12. Караманов О. В. Сучасні підходи до організації навчання молодших школярів в контексті музейної педагогіки / О. В. Караманов, Д. В. Сулімова // Вісник Львівського університету. – 2008. – Вип. 24 – С. 109–118. – Серія педагогічна.

13. Караманов О. В. Організація музейних студій в умовах взаємодії академічної і неформальної освіти / О. В. Караманов // Вісник Львівського університету. – 2009. – Вип. 25. – Ч. 2. – С. 195–200. – Серія педагогічна.

14. Караманов О. В. Культура спілкування педагога у процесі організації навчального середовища у музеї / О. В. Караманов // Педагогічні науки : Зб. наук. праць. – Херсон : Видавничий центр ХДУ, 2009. – Вип. LIV. – С. 308–312.

15. Караманов О. В. Взаємодія музею і школи у контексті демократичних освітніх перетворень (досвід України і Польщі) / О. В. Караманов // Шлях освіти. – 2009. – № 2. – С. 19–23.

16. Караманов О. В. Вищий навчальний заклад у просторі музею : перспективи впровадження інтегрованих курсів / О. В. Караманов // Вісник Львівського університету. – 2010. – Вип. 26. – С. 134–142. – Серія педагогічна.

17. Караманов О. В. Організація навчання на експозиції: теоретико-методологічні засади музейної педагогіки / О. В. Караманов // Науковий вісник Чернівецького університету. – 2010. – Вип. 524. – С. 54–60. – Серія “Педагогіка та психологія”.

18. Караманов О. В. Формування соціального досвіду дитини засобами музейної педагогіки / О. В. Караманов // Науковий вісник Чернівецького університету. – 2011. – Вип. 576. – С. 75–81. – Серія “Педагогіка та психологія”.

19. Караманов О. В. Музейна педагогіка у навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи // О. В. Караманов / Освіта Донбасу (Освіта та педагогічна думка). – 2012. – № 3. – С. 5–12. – Серія “Педагогіка та психологія”.

20. Караманов О. В. Педагогічні особливості організації і проведення семінарів у просторі музею / О. В. Караманов // Науковий вісник Чернівецького університету. – 2012. – Вип. 617. – С. 59–65. – Серія “Педагогіка та психологія”.

21. Караманов О. В. Роль навчального середовища в реалізації музейно-педагогічних програм і проєктів / О. В. Караманов // Постметодика. – 2013. – № 3. – С. 41–44.

22. Караманов О. В. Сучасні підходи до організації проєктної та науково-дослідної роботи студентів у просторі музею / О. В. Караманов // Вісник Львівського університету. – 2017. – Вип. 32. – С. 541–548. – Серія педагогічна.

23. Караманов О. В. Музейна педагогіка і організація експозиційного простору: сучасні підходи та інструменти навчання / О. В. Караманов // Історико-педагогічний альманах. – 2017. – Вип. 1 (24). – С. 63–66.

24. Караманов О. В. Принципи організації музейних занять: від просвітництва та ідеології – до інтерактивності та універсальності / О. В. Караманов // Історико-педагогічний альманах. – 2019. – Вип. 1 (26). – С. 35–44.

25. Караманов О. В. Педагогічна діяльність музейних закладів України в сучасних умовах: можливості виокремлення етапів / О. В. Караманов // Вісник Львівської комерційної академії. – 2019. – Вип. 16. – С. 151–159. – Серія “гуманітарні науки”.

26. Караманов О. В. Музей – школа – університет : особливості педагогічної взаємодії у сучасному “суспільстві знань” / О. В. Караманов // Освіта та педагогічна думка. – 2013. – № 4 (159). – С. 44–50.

27. Караманов О. В. Наратив як історико-педагогічне джерело та його репрезентація у музейному просторі / О. В. Караманов, М. С. Васишин //

Педагогічний дискурс : Зб. наук. праць / гол. ред. І. М. Шоробура. – Хмельницький : ХГПА, 2013. – Вип. 15. – С. 311–315.

28. Караманов О. В. Організація педагогічно-просвітницької діяльності музеїв у взаємодії із закладами позашкільної освіти в Україні / О. Караманов // Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету. – 2018. – Вип. 2. – С. 99–107.

29. Караманов О. В. Музейна педагогіка у системі підготовки бакалаврів: можливості Педагогічного коледжу / О. В. Караманов, О. І. Сурмач, А. М. Шукалович // Український педагогічний журнал. – 2020. – Вип. 1. – С. 100–107.

Статті у зарубіжних фахових виданнях, які входять до міжнародних наукометричних баз даних:

30. Караманов А. В. Организация интерактивной музейной среды: от методов к моделям / А. В. Караманов // Вопросы музеологии (Санкт-Петербург). – 2012. – № 2 (6). – С. 171–178.

31. Караманов А. В. Целевой компонент в реализации учебного занятия для школьников в музее / А. В. Караманов // Вопросы музеологии (Санкт-Петербург). – 2013. – № 2 (8). – С. 213–220.

32. Караманов О. В. Критичне мислення у просторі музею: можливості розвитку у співпраці з учнями та студентами / О. В. Караманов // Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. – Rocznik Polsko-Ukraiński. – 2014. – Т. XVI. – S. 455–462.

33. Karamanov O. The History of Ideas in the Context of the Educational Mission of Museums / O. Karamanov // Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. – Pedagogika. – 2014. – Т. XXIII. – S. 143–155.

34. Караманов О. В. Філософські моделі освіти й виховання в музеї : традиції й сучасність / О. В. Караманов // Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. – Pedagogika. – 2015. – Т. XXIV. – S. 123–133.

35. Караманов О. В. Музейна педагогіка в Україні : аналіз технологічних аспектів у контексті сучасних тенденцій розвитку / О. В. Караманов // Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. – Rocznik Polsko-Ukraiński. – 2015. – Т. XVII. – S. 223–235.

36. Караманов А. Междисциплинарная символика предметов в контексте организации эффективной среды обучения в пространстве музея / А. Караманов // Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. – Pedagogika. – 2017. – Т. XXVI. – № 1. – S. 121–130.

37. Караманов О. В. Музей як центр сучасних інновацій і досліджень: педагогічні можливості ед'ютейнмента і STEAM-освіти / О. В. Караманов // Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. – Rocznik Polsko-Ukraiński. – 2017. – Т. XIX. – S. 262–270.

38. Караманов О. Музей у просторі часу та ідеології: можливості множинних інтерпретацій соціальних дискурсів / О. Караманов // Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. – Pedagogika. – 2017. – Т. XXVI. – № 2. – S. 57–66.

39. Караманов О. В. Сучасні культурні практики у контексті ідей музейної педагогіки / О. Караманов // Prace Naukowe Uniwersytetu Humanistyczno-Przyrodniczego im. Jana Długosza w Częstochowie. – Pedagogika. – 2018. – Т. XXVII. – № 2. – S. 263–269.

40. Karamanov O., Pater R. Museum education in the context of socio-cultural changes in the countries of Eastern Europe (using the examples of Poland, Ukraine and Russia) / O. Karamanov, R. Pater // Muzeológia a kultúrne dedičstvo. – 2020. – Vol. 8. – N 2. – P. 17– 30.

Праці апробаційного характеру:

41. Караманов А. В. Особенности интерпретации исторической реликвии в контексте музейной педагогики / А. В. Караманов // Вісник Одеського історико-краєзнавчого музею. – Одеса: Астропринт, 2006. – Липень. – С. 108–110.

42. Караманов О. В. Проблема методу в музейній педагогіці / О. В. Караманов // Матеріали звітних наукових конференцій кафедри загальної та соціальної педагогіки. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2007. – Вип. 6. – С. 73–75.

43. Караманов А. В. Особенности взаимодействия музея, школы и вуза в создании инновационных форм музейных экспозиций / А. В. Караманов // Межрегиональная научно-практическая конференция “Музейная выставка для детей: пространство диалога и эксперимента” (14-18 апреля 2008 г.). – Петрозаводск, 2008. – С. 62–63.

44. Караманов О. В. Музейний туризм в Україні: потенціал та перспективи розвитку / О. В. Караманов // Форум молодих науковців Львова. Зб. тез конф. / За заг. ред. Лозинського О. М., Буника М. З., Кіянки І. Б. – Львів : Тзов “Ліга-Прес”, 2009. – С. 147–148.

45. Караманов О. В. “Педагогічний марафон” як форма ефективної організації взаємодії з учнями у музейному просторі / О. В. Караманов, І. В. Лаский // Роль музеїв у культурному просторі України й світу: стан, проблеми, перспективи розвитку музейної галузі. – Дніпропетровськ: АРТ-ПРЕС, 2009. – Вип. 11. – С. 553–558.

46. Караманов О. В. Музей – ВНЗ: принципи побудови інтегрованого заняття / О. В. Караманов // Матеріали звітних наукових конференцій кафедри загальної та соціальної педагогіки. – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2011. – Вип. 10. – С. 33–36.

47. Karamanov A. Działalność edukacyjna muzeów: współczesne kierunki w kontekście spełniania misji kulturowej / A. Karamanov // Muzealnictwo. – 2011. – № 52. – S. 285–291.

48. Karamanov A. The Educational Role of Museums in the Information Society / A. Karamanov // Materials of the International Conference “Museums of the XXI c. –

Changes and Challenges (21 September 2012, Vilnius). – Vilnius: Tarptautines muziejų tarybos (ICOM) Lietuvos skyrius ir Lietuvos muziejų asociacija, 2012. – P. 74–79.

49. Караманов О. В. Сучасні тенденції розвитку музейної педагогіки в Україні / О. В. Караманов // Матеріали науково-практичної конференції “Музейна педагогіка – проблеми, сьогодення, перспективи” (Київ, 24-25 вересня 2013 р.) / Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник. – К.: НКПІКЗ, 2013. – С. 35–37.

50. Караманов А. В. Львов – “культурная столица Украины”: феномен города-музея // “Астаналар туризм мен көрмелер орталықтары”: VI жыл сайынғы халықар. ғыл. конф. баяндамалар жинағы / Г.Т. Телебаевтың жалпы редакциялауы және кіріспе сөзімен - Сборник докладов VI ежегодной международной научной конференции “Столицы как центры туризма и выставок” / под общ. ред. и с вступит. сл. Г.Т. Телебаева. – Астана : Елорда, 2013. – С. 349–357.

51. Караманов О. В. “Фрагменти життя” особистості як об’єкт психолого-педагогічних досліджень у музейному просторі / О. В. Караманов // Четверті Зарембівські читання: Матеріали Четвертих Всеукраїнських Зарембівських наукових читань “Українське пам’яткознавство: сучасні проблеми та тенденції”, присвячених 150-річчю від дня народження акад. В. І. Вернадського (м. Київ, 17 квітня 2013 р.): 36. наук. пр. : Титова О.М. (гол. ред. кол.), Бєсов Л. М., Гріффен Л.О. [та ін.] : Центр пам’яткознавства НАН України і УТОПІК. – К. : Центр пам’яткознавства НАН України і УТОПІК. 2013. – С. 157 – 160.

52. Караманов О. В. Методичні аспекти розробки й упровадження музейно-педагогічних програм і проєктів в освітньому просторі України / О. В. Караманов // Матеріали Другої науково-практичної конференції “Музейна педагогіка – проблеми, сьогодення, перспективи” (Київ, 25-26 вересня 2014 р.) / Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник. – К. : НКПІКЗ, 2014. – С. 38–41.

53. Караманов О. В. Музейна педагогіка: сучасна освітня й педагогічна технологія vs прогресивна педагогічна модель / О. В. Караманов // Могиллянські читання 2013 року: Зб. наук. пр.: “Збереження історико-культурної спадщини: реставратори та реставрація – доля пам’яток і людей” / Нац. Києво-Печер. іст.-культ. заповідник; Ред. рада: С. В. Пивоваров (відп. ред.) та ін. – К.: Нац. Києво-Печер. іст.-культ. заповідник, 2014. – С. 353–356.

54. Караманов О. В. “Культура участі” (“participation culture”) як нова музейно-педагогічна парадигма / О. В. Караманов // Матеріали Третьої науково-практичної конференції “Музейна педагогіка – проблеми, сьогодення, перспективи” (Київ, 29 вересня 2015 р.) / Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник. – К. : НКПІКЗ, 2015. – С. 18–20.

55. Караманов О. В. Організація музейного середовища у просторі міста: педагогічні можливості сіті-квестів / О. В. Караманов // Жовківські читання 2015: Збірник статей третьої наукової конференції “Музей в сучасному світі” / Львівська національна галерея мистецтв ім. Б. Г. Возницького / Упорядн. С. Каськун, М. Скіра. – Львів: Растр-7, 2015. – С. 159–163.

56. Караманов А. В. Образовательные возможности музея в процессе создания персональной среды обучения / А. В. Караманов // Диалог культур в эпоху глобальных рисков: материалы Междунар. науч. конф. и X науч.-теорет. семинара “Инновац. стратегии в соврем. социал. философии”, Минск, 17–18 мая 2016 г. : В 2 ч. – Ч. 2 / науч.-ред. совет: А. В. Данильченко [и др.]; редкол.: В. В. Анохина [и др.]. – Минск : Изд. центр БГУ, 2016. – С. 594–596.

57. Караманов О. В. Моделі співпраці вчителя і музейного педагога на експозиції в контексті сучасної філософії освіти / О. В. Караманов // Педагогічні традиції та інновації в сучасному освітньому просторі : Матер. III Всеукр. наук.-практ. конф. (Дніпропетровськ, 1 жовтня 2016 р.). – Дніпропетровськ : ТОВ «Інновація», 2016. – С. 41–43.

58. Karamanov A. Wielokulturowy dyskurs edukacji artystycznej w przestrzeni muzealnej / A. Karamanov // *Różnorodni przez sztukę. Edukacja artystyczna w środowiskach zróżnicowanych kulturowo* / Pod red. M. Zalewskiej-Pawlak i M. Sasin. – Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2017. – S. 103–112.

59. Караманов О. В. Музейна педагогіка у системі історичної пам'яті та актуалізації минулого / О. В. Караманов // Матеріали Шостої науково-практичної конференції “Музейна педагогіка – проблеми, сьогодення, перспективи” (Київ, 26-27 вересня 2018 р.) / Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник. – К.: НКПІКЗ, 2018. – С. 46–48.

60. Караманов О. В. Методи організації психолого-педагогічних досліджень у просторі музею / О. В. Караманов // Імплементація європейських стандартів в українські освітні дослідження: Збірн. матер. II Міжнар. наук. конф. Української асоціації дослідників освіти (15 червня 2018 р.) / За ред. С. Щудло, О. Заболотної, О. Ковальчук. – К.- Дрогобич : ТЗОВ «Трек-ЛТД», 2018. – С. 53–56.

61. Караманов О. В. Тематичні зони музейного простору в контексті організації різних видів діяльності з відвідувачами / О. В. Караманов // Матеріали Сьомої науково-практичної конференції “Музейна педагогіка – проблеми, сьогодення, перспективи” (Київ, 3-4 жовтня 2019 р.) / Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник. – К.: НКПІКЗ, 2019. – С. 61–63.

62. Караманов О. В. Музейна педагогіка у системі сучасної освітньої парадигми та поширення наукових знань / О. В. Караманов // Музейна педагогіка в науковій освіті: збірник тез доповідей учасників I Всеукраїнської науково-практичної конференції, 28 листопада 2019 р., м. Київ. Біла Церква: Видавництво “Авторитет” ФОП Курбанова Ю. В., 2019. – С. 48–50.

63. Karamanov A. Characteristics of the organization of the educational process in museums in the context of the psychological mechanisms of “remembering” and “forgetting” / A. Karamanov // *Zeszyty Artystyczne (Edukacja muzealna)*. – Poznan, 2019. – lipiec. – № 34. – P. 148–156.

SUMMARY

Karamanov O. V. Theory and practice of pedagogical activity of museums in the modern educational space of Ukraine. – Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

The dissertation for the academic degree of doctor of pedagogical science, speciality 13.00.01 – General Pedagogics and History of Pedagogy. – State Establishment “Luhansk National University named after Taras Shevchenko”. – Starobelsk, 2020.

The dissertation is devoted to determining the features, content, and directions of museums' pedagogical activity in Ukraine in the modern educational space. The interdisciplinary features of pedagogical activity in the museum space, various aspects of its planning and organization, the methodology of conducting training sessions in the museum with children and university students, in extracurricular activities based on personality-oriented and humanistic paradigms of education and upbringing are revealed.

It has been established that the pedagogical activity of museums is a complex sociocultural phenomenon. Its spread in a historical retrospective in the world and domestic dimensions was mainly due to the appearance of museums' first educational practices, recognizing the museum as an educational institution. Also, the representation of student experience in the manufacture of various items in school museums, the widespread popularization of museum activities, and collections of the museums themselves among the general public. The creation of children's museums, the organization of cooperation between the museum and educational institutions, the development and improvement of museum pedagogical terminology.

The highlighted stage is the development of the pedagogical activity of museums in the modern educational space of Ukraine:

- the first stage (1991-1995), in the conditions of a deep economic crisis, an inertial continuation of the Soviet museum-pedagogical tradition took place. However, the new realities of life required new approaches in working with visitors;
- the second stage (1996-2004), the significance of the pedagogical activity of museums is actualized, causing the introduction of new methods, an adaptation of modern foreign museum-pedagogical technologies in domestic practice;
- the third stage (2005-2009) causes fundamental changes in the understanding of museums' pedagogical activity, reflected in the creation of domestic museum-pedagogical projects, programs, holding various thematic museum conferences, training, etc.;
- the fourth stage (since 2010) is marked by the mass character of the museum and pedagogical events in Ukraine and the creation of a high-quality domestic museum educational product, taking into account the traditions of the past and the challenges of our time.

The current concepts of “museum pedagogy”, “museum didactics”, “museum communication”, “museum space”, “museum learning environment”, “museum-pedagogical process”, “means of museum pedagogy”, “pedagogical activity of museums”, etc. are characterized in the context of the modern educational paradigm for researching the problems of pedagogical activity of different museums in the educational system of Ukraine. Clarification of philosophical-legal essence and psychological-pedagogical foundations of the museum's pedagogical activity, which emerge from the actual contexts of various educational paradigms and philosophical-pedagogical currents for its study and popularization; the need for the settlement of basic legal principles and elimination of deficiencies in the legal framework; the socio-cultural nature of museum psychology and museum pedagogy, psychological and pedagogical research of the relevant target groups of visitors.

The theoretical foundations of the pedagogical activity of various museum profile in the modern educational space of Ukraine are concretized; the influence of the

academic environment of the museum on the effectiveness of the academic process in the context of the analysis of modern museum and educational technologies; revealed the role and practical significance of the universal thematic zones of the museum space as its kind of markers and vital elements for the formation of the museum learning environment; substantiated theoretical and methodological aspects (goal setting, principles, methods, teaching tools, flow) of museum classes for pupils and students; various directions and concepts of educational activities of museums, models and strategies of museum communication.

The features of pedagogical interaction of museums with institutions of secondary, higher, and additional education of Ukraine in the context of various activities to ensure the effectiveness of the educational process are highlighted.

There were analyzed various aspects of understanding the modern museum as a center of educational and cultural practices, updating the past's cultural heritage, an important center of the "knowledge society", and promoting tourism and a center for regional development in Ukraine.

The directions of museums' pedagogical activities in Ukraine's educational space are determined, taking into account interactive excursion activities. A wide range of museum lessons, lecture halls and studios, museum festivals, holidays, and historical reconstructions; organization of research work at the museum exposition.

Various aspects of understanding the modern museum as a center of educational and cultural practices, updating the past's cultural heritage, an essential center of the "knowledge society", an institution for promoting tourism, and a center for regional development in Ukraine are analyzed.

It has been proved that the museum's cultural space in updating and reconstructing the cultural heritage can effectively contribute to the formation of a personality in a real museum space with elements of pedagogical management.

Thus, the museum space creates a dialogue situation in which the museum acts as an interlocutor open to trust and perception of the other. The conceptual foundations of

organizing museum communication with schoolchildren and student youth were considered. Various cooperation models between the Higher Education Institutions teacher, the teacher, and the museum educator at the exposition are determined.

The author's theoretical model of the pedagogical activity of museums and the constructors of classes for use in work with pupils and students were substantiated.

It was found that they are the author's vision of pedagogical activity in the museum's area in the process of organizing an effective learning environment, built on the basis of their own didactic developments, extensive testing in the process of working with pupils and students.

Emphasized the importance of the pedagogical activity of museums in Ukraine as centers for the development of information technologies; interdisciplinary and intercultural communication, interactive pedagogical interaction, expert activities; development of museum pedagogical programs and projects.

It has been established that new educational contexts make it possible to understand the pedagogical activity of museums as a significant practical component of museum communication, modern technology, an important component of a new educational space, a factor of deviation from routine and programmed knowledge, and a means of forming one's own value system.

The role of interactivity as the basis of pedagogical interaction in the museum space is determined. We note the importance of modern information technologies and the importance of designing museum-pedagogical programs and projects to integrate education and culture in the space of the museum. Particular attention is focused on understanding the museum as a center for education and training in the modern educational space, the psychological and pedagogical features of museums' interaction with institutions of academic and non-formal education, the main directions, and prospects of the pedagogical activity of museums in Ukraine.

All scientific results presented in the thesis were obtained by the author independently. In works published in co-authorship, the personal contribution of the

applicant is to substantiate the role of museum-pedagogical technologies; actual forms of organizing museum and pedagogical interaction with students; determination of practical and methodological aspects of the use of narratives in museum-pedagogical activities, the role of museum-pedagogical disciplines in the system of training bachelors; analysis of the features of the use of museum pedagogical terminology.

The practical significance of the research is realized in the development of recommendations for improving the forms and methods of pedagogical activities of museums in a secondary school and higher education institution; preparation of museum-pedagogical programs for organizing interaction with the system of secondary, higher, and additional education in Ukraine; approbation of training courses and classes on various topics for students.

The thesis research's main provisions are used in the implementation of the educational program for the preparation of bachelors in specialty 027 ("Museology, Monumentology") based on the Pedagogical Professional College of the Ivan Franko National University of L'viv. We include the following as promising areas: conducting comparative pedagogical research; scientific research on museum didactics; organizing museum studios; innovative activities of school museums; developing up-to-date museum pedagogical programs.

Key words: pedagogical activity of museums, museum pedagogy, modern educational space, museum communication, the schoolchildren and students, models of cooperation, interaction, museum as a center of education and training, "knowledge society".

LIST OF PUBLISHED WORKS ON THESIS TOPIC

Monographs

1. Karamanov O. V. Pedahohichna diialnist muzeiv v suchasnomu osvithomu prostori Ukrainy / O. V. Karamanov. – Lviv: Spolom, 2020. – 452 s.

Training manuals

2. Karamanov O. V. Osnovy muzeinoi pedahohiky : Metod. vказivky i tekst lektsii do spetskursu : navch.-metod. posibnyk / O. V. Karamanov. – Lviv : Vydavnychiy tsentr LNU im. I. Franka, 2006. – 66 s.

3. Materialy do urokiv iz vykorystanniam elementiv muzeinoi pedahohiky u 5–6 klasakh : navch.-metod.posibnyk (za materialamy proiektu “Shkola i muzei : pratsiuiemo razom”) / Za red. O. Karamanova (nauk. red.), A. Tsybka (vidp. red.). – Lviv : Polihrup, 2008. – 130 s.

4. “Shkola i muzei : pratsiuiemo razom”: navch.-metod. posibnyk iz muzeinoi pedahohiky (5–8 klasy) / Za red. O. Karamanova (nauk. red.), A. Tsybka (vidp. red.). – Lviv : Litopys, 2009. – 244 s.

5. “Shkola i muzei : pratsiuiemo razom”: navch.-metod. posibnyk z muzeinoi pedahohiky (9-11 kl.) : Ch. 1. Teoretychni osnovy muzeinoi pedahohiky. Muzeini uroky v shkoli / Uklad. i nauk. red. O. V. Karamanov. – Lviv : LNU imeni I. Franka, 2017. – 102 s.

Articles in scientific professional editions of Ukraine

6. Karamanov O. V. Formuvannia osobystosti uchnia u konteksti muzeinoi pedahohiky / O. V. Karamanov // Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu. – 2005. – Vyp. 278. – S. 68–73. – Seriiia “Pedahohika ta psykholohiia”.

7. Karamanov O. V. Muzeina pedahohika yak zasib formuvannia profesiinykh tsinnostei studenta-istoryka / O. V. Karamanov // Visnyk Lvivskoho universytetu. – 2006. – Vyp. 21 – Ch. 2. – S. 119–125. – Seriiia pedahohichna.

8. Karamanov O. V. Rol muzeinoi pedahohiky u protsesi sotsializatsii osobystosti / O. V. Karamanov // Visnyk Lvivskoho universytetu. – 2007. – Vyp. 22 – S. 58–64. – Seriiia pedahohichna.

9. Karamanov O. V. Rozvytok piznavalnoi aktyvnosti uchniv zasobamy muzeinoi pedahohiky / O. V. Karamanov // Ridna shkola. – 2008. – № 1–2. – S. 57–58.

10. Karamanov O. V. Problemy interpretatsii muzeinykh pamiatok u dydaktychnykh tsiliakh / O. V. Karamanov // Visnyk Luhanskoho natsionalnoho

pedahohichnoho universytetu im. T. Shevchenka. – 2008. – № 6 (145) – S. 161–167. – Pedahohichni nauky.

11. Karamanov O. V. “Ia stvoriiu muzeinyi eksponat”: suchasni osvitni tekhnolohii u protsesi pidhotovky istoryka / O. V. Karamanov // Visnyk Lvivskoho universytetu. – 2008. – Vyp. 23 – S. 120–127. – Seriiia pedahohichna.

12. Karamanov O. V. Suchasni pidkhody do orhanizatsii navchannia molodshykh shkoliariv v konteksti muzeinoi pedahohiky / O. V. Karamanov, D. V. Sulimova // Visnyk Lvivskoho universytetu. – 2008. – Vyp. 24 – S. 109–118. – Seriiia pedahohichna.

13. Karamanov O. V. Orhanizatsiia muzeinykh studii v umovakh vzaiemodii akademichnoi i neformalnoi osvity / O. V. Karamanov // Visnyk Lvivskoho universytetu. – 2009. – Vyp. 25. – Ch. 2. – S. 195–200. – Seriiia pedahohichna.

14. Karamanov O. V. Kultura spilkuвання pedahoha u protsesi orhanizatsii navchalnoho seredovyscha u muzei / O. V. Karamanov // Pedahohichni nauky : Zb. nauk. prats. – Kherson : Vydavnychiy tsentr KhDU, 2009. – Vyp. LIV. – S. 308–312.

15. Karamanov O. V. Vzaiemodiia muzeiu i shkoly u konteksti demokratychnykh osvitnikh peretvoren (dosvid Ukrainy i Polshchi) / O. V. Karamanov // Shliakh osvity. – 2009. – № 2. – S. 19–23.

16. Karamanov O. V. Vyshchyi navchalnyi zaklad u prostori muzeiu : perspektyvy vprovadzhennia intehrovanykh kursiv / O. V. Karamanov // Visnyk Lvivskoho universytetu. – 2010. – Vyp. 26. – S. 134–142. – Seriiia pedahohichna.

17. Karamanov O. V. Orhanizatsiia navchannia na ekspozytsii: teoretyko-metodolohichni zasady muzeinoi pedahohiky / O. V. Karamanov // Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu. – 2010. – Vyp. 524. – S. 54–60. – Seriiia “Pedahohika ta psykholohiia”.

18. Karamanov O. V. Formuvannia sotsialnoho dosvidu dytyny zasobamy muzeinoi pedahohiky / O. V. Karamanov // Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu. – 2011. – Vyp. 576. – S. 75–81. – Seriiia “Pedahohika ta psykholohiia”.

19. Karamanov O. V. Muzeina pedahohika u navchalno-vykhovnomu protsesi zahalnoosvitnoi shkoly // O. V. Karamanov / Osvita Donbasu (Osvita ta pedahohichna dumka). – 2012. – № 3. – S. 5–12. – Seriiia “Pedahohika ta psykholohiia”.

20. Karamanov O. V. Pedahohichni osoblyvosti orhanizatsii i provedennia seminariv u prostori muzeiu / O. V. Karamanov // Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu. – 2012. – Vyp. 617. – S. 59–65. – Seriiia “Pedahohika ta psykholohiia”.

21. Karamanov O. V. Rol navchalnoho seredovyshcha v realizatsii muzeino-pedahohichnykh prohram i proiektiv / O. V. Karamanov // Postmetryka. – 2013. – № 3. – S. 41–44.

22. Karamanov O. V. Suchasni pidkhody do orhanizatsii proektnoi ta naukovo-doslidnoi roboty studentiv u prostori muzeiu / O. V. Karamanov // Visnyk Lvivskoho universytetu. – 2017. – Vyp. 32. – S. 541–548. – Seriiia pedahohichna.

23. Karamanov O. V. Muzeina pedahohika i orhanizatsiia ekspozytsiinoho prostoru: suchasni pidkhody ta instrumenty navchannia / O. V. Karamanov // Istoryko-pedahohichniy almanakh. – 2017. – Vyp. 1 (24). – S. 63–66.

24. Karamanov O. V. Pryntsypy orhanizatsii muzeinykh zaniat: vid prosvitnytstva ta ideolohii – do interaktyvnosti ta universalnosti / O. V. Karamanov // Istoryko-pedahohichniy almanakh. – 2019. – Vyp. 1 (26). – S. 35–44.

25. Karamanov O. V. Pedahohichna diialnist muzeinykh zakladiv Ukrainy v suchasnykh umovakh: mozhlyvosti vyokremlennia etapiv / O. V. Karamanov // Visnyk Lvivskoi komertsiiinoi akademii. – 2019. – Vyp. 16. – S. 151–159. – Seriiia “humanitarni nauky”.

26. Karamanov O. V. Muzei – shkola – universytet : osoblyvosti pedahohichnoi vzaiemodii u suchasnomu “suspilstvi znan” / O. V. Karamanov // Osvita ta pedahohichna dumka. – 2013. – № 4 (159). – S. 44–50.

27. Karamanov O. V. Naratyv yak istoryko-pedahohichne dzherelo ta yoho reprezentatsiia u muzeinomu prostori / O. V. Karamanov, M. S. Vasylyshyn //

Pedahohichnyi diskurs : Zb. nauk. prats / hol. red. I. M. Shorobura. – Khmelnytskyi : KhHPA, 2013. – Vyp. 15. – S. 311–315.

28. Karamanov O. V. Orhanizatsiia pedahohichno-prosvitnytskoi diialnosti muzeiv u vzaiemodii iz zakladamy pozashkilnoi osvity v Ukraini / O. Karamanov // Zbirnyk naukovykh prats Umanskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu. – 2018. – Vyp. 2. – S. 99–107.

29. Karamanov O. V. Muzeina pedahohika u systemi pidhotovky bakalavriv: mozhlyvosti Pedahohichnoho koledzhu / O. V. Karamanov, O. I. Surmach, A. M. Shukalovych // Ukrainskyi pedahohichnyi zhurnal. – 2020. – Vyp. 1. – S. 100–107.

*Articles in foreign scientific professional editions, which are
included in international scientometric databases*

30. Karamanov A. V. Organizaciya interaktivnoj muzejnoj sredy: ot metodov k modelyam / A. V. Karamanov // Voprosy muzeologii (Sankt-Peterburg). – 2012. – № 2 (6). – S. 171–178.

31. Karamanov A. V. Celevoj komponent v realizacii uchebnogo zanyatiya dlya shkolnikov v muzee / A. V. Karamanov // Voprosy muzeologii (Sankt-Peterburg). – 2013. – № 2 (8). – S. 213–220.

32. Karamanov O. V. Krytychne myslennia u prostori muzeiu: mozhlyvosti rozvytku u spivpratsi z uchniamy ta studentamy / O. V. Karamanov // Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. – Rocznik Polsko-Ukraiński. – 2014. – T. XVI. – S. 455–462.

33. Karamanov O. The History of Ideas in the Context of the Educational Mission of Museums / O. Karamanov // Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. – Pedagogika. – 2014. – T. XXIII. – S. 143–155.

34. Karamanov O. V. Filosofski modeli osvity y vykhovannia v muzei : tradytsii y suchasnist / O. V. Karamanov // Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. – Pedagogika. – 2015. – T. XXIV. – S. 123–133.

35. Karamanov O. V. Muzeina pedahohika v Ukraini : analiz tekhnolohichnykh aspektiv u konteksti suchasnykh tendentsii rozvytku / O. V. Karamanov // Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. – Rocznik Polsko-Ukraiński. – 2015. – T. XVII. – S. 223–235.

36. Karamanov A. Mezhdisciplinarnaya simvolika predmetov v kontekste organizacii effektivnoj sredy obucheniya v prostranstve muzeya / A. Karamanov // Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. – Pedagogika. – 2017. – T. XXVI. – № 1. – S. 121–130.

37. Karamanov O. V. Muzej yak centr suchasnih innovacij i doslidzhen: pedagogichni mozhливosti ed'yutejnmenta i STEAM-osviti / O. V. Karamanov // Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. – Rocznik Polsko-Ukraiński. – 2017. – T. XIX. – S. 262–270.

38. Karamanov O. Muzei u prostori chasu ta ideolohii: mozhlyvosti mnozhynnykh interpretatsii sotsialnykh dyskursiv / O. Karamanov // Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. – Pedagogika. – 2017. – T. XXVI. – № 2. – S. 57–66.

39. Karamanov O. V. Suchasni kulturni praktyky u konteksti idei muzeinoi pedahohiky / O. Karamanov // Prace Naukowe Uniwersytetu Humanistyczno-Przyrodniczego im. Jana Długosza w Częstochowie. – Pedagogika. – 2018. – T. XXVII. – № 2. – S. 263–269.

40. Karamanov O., Pater R. Museum education in the context of socio-cultural changes in the countries of Eastern Europe (using the examples of Poland, Ukraine and Russia) / O. Karamanov, R. Pater // Muzeológia a kultúrne dedičstvo. – 2020. – Vol. 8. – N 2. – P. 17– 30.

Works of approbation character

41. Karamanov A. V. Osobennosti interpretacii istoricheskoy relikvii v kontekste muzejnoj pedagogiki / A. V. Karamanov // Visnik Odeskogo istoriko-kraeyznavchogo muzeyu. – Odesa: Astroprint, 2006. – Lipen. – S. 108–110.

42. Karamanov O. V. Problema metodu v muzeinii pedahohitsi / O. V. Karamanov // Materialy zvitnykh naukovykh konferentsii kafedry zahalnoi ta sotsialnoi pedahohiky. – Lviv : Vyd. tsentr LNU im. I. Franka, 2007. – Vyp. 6. – S. 73–75.

43. Karamanov A. V. Osobennosti vzaimodejstviya muzeya, shkoly i vuza v sozdanii innovacionnykh form muzejnykh ekspozitsij / A. V. Karamanov // Mezhregionalnaya nauchno-prakticheskaya konferenciya “Muzejnaya vystavka dlya detej: prostranstvo dialoga i eksperimenta” (14-18 aprelya 2008 g.). – Petrozavodsk, 2008. – S. 62–63.

44. Karamanov O. V. Muzeinyi turyzm v Ukraini: potentsial ta perspektyvy rozvytku / O. V. Karamanov // Forum molodykh naukovtsiv Lvova. Zb. tez konf. / Za zah. red. Lozynskoho O. M., Bunyka M. Z., Kiianky I. B. – Lviv : Tzov “Liha-Pres”, 2009. – S. 147–148.

45. Karamanov O. V. “Pedahohichniy marafon” yak forma efektyvnoi orhanizatsii vzaiemodii z uchniamy u muzeinomu prostori / O. V. Karamanov, I. V. Laskii // Rol muzeiv u kulturnomu prostori Ukrainy y svitu: stan, problemy, perspektyvy rozvytku muzeinoi haluzi. – Dnipropetrovsk: ART-PRES, 2009. – Vyp. 11. – S. 553–558.

46. Karamanov O. V. Muzei – VNZ: pryntsypy pobudovy intehrovanoho zaniattia / O. V. Karamanov // Materialy zvitnykh naukovykh konferentsii kafedry zahalnoi ta sotsialnoi pedahohiky. – Lviv : Vydavnychiy tsentr LNU im. I. Franka, 2011. – Vyp. 10. – S. 33–36.

47. Karamanov A. Działalność edukacyjna muzeów: współczesne kierunki w kontekście spełniania misji kulturowej / A. Karamanov // Muzealnictwo. – 2011. – № 52. – S. 285–291.

48. Karamanov A. The Educational Role of Museums in the Information Society / A. Karamanov // Materials of the International Conference “Museums of the XXI c. – Changes and Challenges (21 September 2012, Vilnius). – Vilnius: Tarptautines muziejų tarybos (ICOM) Lietuvos skyrius ir Lietuvos muziejų asociacija, 2012. – P. 74–79.

49. Karamanov O. V. Suchasni tendentsii rozvytku muzeinoi pedahohiky v Ukraini / O. V. Karamanov // Materialy naukovo-praktychnoi konferentsii “Muzeina pedahohika – problemy, sohodennia, perspektyvy” (Kyiv, 24-25 veresnia 2013 r.) / Natsionalnyi Kyievo-Pecherskyi istoryko-kulturnyi zapovidnyk. – K.: NKPIKZ, 2013. – S. 35–37.

50. Karamanov A. V. Lvov – “kulturnaya stolica Ukrainy”: fenomen gorodamuzeya // “Astana turizm men kormeler ortalyktary”: VI zhyl saıynǵy halykar. ǵyl. konf. bayandamalar zhinaǵy / F.T. Telebaevtyń zhalpy redakciyalaıy zháne kirispe sızimen - Sbornik dokladov VI ezhegodnoj mezhdunarodnoj nauchnoj konferencii “Stolicy kak centry turizma i vystavok” / pod obsh. red. i s vstupit. sl. G.T. Telebaeva. – Astana : Elorda, 2013. – S. 349–357.

51. Karamanov O. V. “Frahmenty zhyttia” osobystosti yak obiekt psykhologo-pedahohichnykh doslidzhen u muzeinomu prostori / O. V. Karamanov // Chetverti Zarembivski chytannia: Materialy Chetvertykh Vseukrainskykh Zarembivskykh naukovykh chytan “Ukrainske pamiatkoznavstvo: suchasni problemy ta tendentsii”, prysviachenykh 150-richchiu vid dnia narodzhennia akad. V. I. Vernadskoho (m. Kyiv, 17 kvitnia 2013 r.): 36. nauk. pr. : Tytova O.M. (hol. red. kol), Biesov L. M., Hriffen L.O. [ta in] : Tsentr pamiatkoznavstva NAN Ukrainy i UTOPIK. – K. : Tsentr pamiatkoznavstva NAN Ukrainy i UTOPIK. 2013. – C. 157 – 160.

52. Karamanov O. V. Metodychni aspekty rozrobky y uprovadzhennia muzeino-pedahohichnykh prohram i proektiv v osvithomu prostori Ukrainy / O. V. Karamanov // Materialy Druhoi naukovo-praktychnoi konferentsii “Muzeina pedahohika – problemy, sohodennia, perspektyvy” (Kyiv, 25-26 veresnia 2014 r.) / Natsionalnyi Kyievo-Pecherskyi istoryko-kulturnyi zapovidnyk. – K. : NKPIKZ, 2014. – S. 38–41.

53. Karamanov O. V. Muzeina pedahohika: suchasna osvithia y pedahohichna tekhnolohiia vs prohresyvna pedahohichna model / O. V. Karamanov // Mohylianski chytannia 2013 roku: Zb. nauk. pr.: “Zberezhennia istoryko-kulturnoi spadshchyny: restavratory ta restavratsiia – dolia pamiatok i liudei” / Nats. Kyievo-Pecher .ist.-kult.

zapovidnyk; Red. rada: S. V. Pyvovarov (vidp. red.) ta in. – K.: Nats. Kyievo-Pecher. ist.-kult. zapovidnyk, 2014. – S. 353–356.

54. Karamanov O. V. “Kultura uchasti” (“participation culture”) yak nova muzeino-pedahohichna paradyhma / O. V. Karamanov // Materialy Tretoi naukovo-praktychnoi konferentsii “Muzeina pedahohika – problemy, sohodennia, perspektyvy” (Kyiv, 29 veresnia 2015 r.) / Natsionalnyi Kyievo-Pecherskyi istoryko-kulturnyi zapovidnyk. – K. : NKPIKZ, 2015. – S. 18–20.

55. Karamanov O. V. Orhanizatsiia muzeinoho seredovyscha u prostori mista: pedahohichni mozhlyvosti siti-kvestiv / O. V. Karamanov // Zhovkivski chytannia 2015: Zbirnyk statei tretoi naukovo konferentsii “Muzei v suchasnomu sviti” / Lvivska natsionalna halereia mystetstv im.. B. H. Voznytskoho / Uporiadn. S. Kaskun, M. Skira. – Lviv: Rastr-7, 2015. – S. 159–163.

56. Karamanov A. V. Obrazovatelnye vozmozhnosti muzeya v processe sozdaniya personalnoj sredy obucheniya / A. V. Karamanov // Dialog kultur v epohu globalnyh riskov: materialy Mezhdunar. nauch. konf. i H nauch.-teoret. seminara “Innovac. strategii v sovrem. social. filosofii”, Minsk, 17–18 maya 2016 g. : V 2 ch. – Ch. 2 / nauch.-red. sovet: A. V. Danilchenko [i dr.]; redkol.: V. V. Anohina [i dr.]. – Minsk : Izd. centr BGU, 2016. – S. 594–596.

57. Karamanov O. V. Modeli spivpratsi vchytelia i muzeinoho pedahoha na ekspozytsii v konteksti suchasnoi filosofii osvity / O. V. Karamanov // Pedahohichni tradytsii ta innovatsii v suchasnomu osvitnomu prostori : Mater. III Vseukr. nauk.-prakt. konf. (Dnipropetrovsk, 1 zhovtnia 2016 r.). – Dnipropetrovsk : TOV «Innovatsiia», 2016. – S. 41–43.

58. Karamanov A. Wielokulturowy dyskurs edukacji artystycznej w przestrzeni muzealnej / A. Karamanov // Różnorodni przez sztukę. Edukacja artystyczna w środowiskach zróżnicowanych kulturowo / Pod red. M. Zalewskiej-Pawlak i M. Sasin. – Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2017. – S. 103–112.

59. Karamanov O. V. Muzeina pedahohika u systemi istorychnoi pamiaty ta aktualizatsii mynuloho / O. V. Karamanov // Materialy Shostoi naukovo-praktychnoi konferentsii “Muzeina pedahohika – problemy, sohodennia, perspektyvy” (Kyiv, 26-27 veresnia 2018 r.) / Natsionalnyi Kyievo-Pecherskyi istoryko-kulturnyi zapovidnyk. – K.: NKPIKZ, 2018. – S. 46–48.

60. Karamanov O. V. Metody orhanizatsii psykhologo-pedahohichnykh doslidzhen u prostori muzeiu / O. V. Karamanov // Implementatsiia yevropeiskykh standartiv v ukrainski osviti doslidzhennia: Zbirn. mater. II Mizhnar. nauk. konf. Ukrainskoi asotsiatsii doslidnykiv osvity (15 chervnia 2018 r.) / Za red. S. Shchudlo, O. Zabolotnoi, O. Kovalchuk. – K.- Drohobych : TzOV «Trek-LTD», 2018. – S. 53–56.

61. Karamanov O. V. Tematychni zony muzeinoho prostoru v konteksti orhanizatsii riznykh vydiv diialnosti z vidviduvachamy / O. V. Karamanov // Materialy Somoi naukovo-praktychnoi konferentsii “Muzeina pedahohika – problemy, sohodennia, perspektyvy” (Kyiv, 3-4 zhovtnia 2019 r.) / Natsionalnyi Kyievo-Pecherskyi istoryko-kulturnyi zapovidnyk. – K.: NKPIKZ, 2019. – S. 61–63.

62. Karamanov O. V. Muzeina pedahohika u systemi suchasnoi osvitoi paradyhmy ta poshyrennia naukovykh znan / O. V. Karamanov // Muzeina pedahohika v naukovi osviti: zbirnyk tez dopovidei uchasnykiv I Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii, 28 lystopada 2019 r., m. Kyiv. Bila Tserkva: Vydavnytstvo “Avtorytet” FOP Kurbanova Yu. V., 2019. – S. 48–50.

63. Karamanov A. Characteristics of the organization of the educational process in museums in the context of the psychological mechanisms of “remembering” and “forgetting” / A. Karamanov // Zeszyty Artystyczne (Edukacja muzealna). – Poznan, 2019. – lipiec. – № 34. – P. 148–156.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	32
РОЗДІЛ I. ФІЛОСОФСЬКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МУЗЕЇВ	
1.1. Педагогічна діяльність музеїв в історичній ретроспективі.....	46
1.2. Особливості організації музейно-педагогічної діяльності в Україні....	61
1.3. Категоріально-понятійний апарат дослідження у контексті освітніх інтеграційних процесів.....	75
1.4. Філософсько-правові аспекти педагогічної діяльності музеїв як основа їх функціонування.....	86
1.5. Психолого-педагогічні засади діяльності музеїв в освітньому просторі України.....	105
Висновки до першого розділу	114
РОЗДІЛ II. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СУЧАСНИХ МУЗЕЇВ	
2.1. Дидактичні засади педагогічної діяльності музеїв.....	117
2.2. Стратегії та моделі педагогічної діяльності в музейному просторі.....	135
2.3. Організаційно-методичні форми педагогічної діяльності музеїв	161
Висновки до другого розділу	185
РОЗДІЛ III. ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОДІЇ МУЗЕЇВ ІЗ ЗАКЛАДАМИ ОСВІТИ УКРАЇНИ	
3.1. Особливості організації музейно-педагогічної взаємодії з освітнім середовищем школи.....	193
3.2. Організація педагогічної діяльності музеїв у взаємодії із закладами вищої освіти.....	220

3.3. Педагогічна діяльність музеїв у взаємодії із закладами позашкільної освіти.....	250
Висновки до третього розділу	260

РОЗДІЛ IV. НАПРЯМИ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МУЗЕЇВ В СУЧАСНОМУ ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРІ УКРАЇНИ

4.1. Музеї як центри актуалізації та реконструкції культурної спадщини..	263
4.2. Музеї як осередки науково-дослідницької, творчої діяльності учнів та студентів.....	277
4.3. Музеї у системі організації туризму, дозвілля й рекреації учнівської та студентської молоді.....	292
Висновки до четвертого розділу.....	306

РОЗДІЛ V. ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МУЗЕЇВ В СУЧАСНОМУ ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРІ УКРАЇНИ

5.1. Обґрунтування теоретичної моделі організації педагогічної діяльності у просторі музею.....	309
5.2. Проблеми інституціоналізації педагогічної діяльності музеїв.....	326
5.3. Застосування сучасних інформаційних та медіа-технологій в організації педагогічної діяльності музеїв.....	338
5.4. Міждисциплінарні музейно-педагогічні програми і проекти як чинник інтеграції освіти і культури в музейному просторі	350
Висновки до п'ятого розділу.....	366

ВИСНОВКИ	369
-----------------------	------------

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	378
---	------------

ДОДАТКИ	455
----------------------	------------

ВСТУП

Актуальність та доцільність дослідження проблеми. Процеси сучасного розвитку освіти спрямовані на виховання людини з гуманістичним світоглядом, характерними ознаками якого є відкритість до соціальних і культурних змін, діалогу. Переоцінка цінностей, підвищення інтересу суспільства до формування творчої особистості зумовили особливу увагу до культурної спадщини минулого, що зберігається у музейних експозиціях, збірках, колекціях. Музей, що є природним простором для проведення змін в освіті засобами культури, виступає у ролі співорганізатора закладів освіти на шляху організації ефективного навчального середовища, формування в учнів та студентів емоційно-ціннісного ставлення до знань, подолання різних стереотипів та упереджень. Важливу роль у цьому процесі відіграють проведення різних форм музейної комунікації, організація музейної практики й підготовка майбутнього вчителя, здатного подолати традиційне мислення, ефективно моделювати навчальне середовище засобами музейної педагогіки для підвищення рівня засвоєння та інтеграції знань з різних галузей діяльності людини, створення спільноти навчання та ефективної комунікації.

Музей виступає потужним та дієвим засобом розширення сучасного освітнього простору через зразки матеріальної та духовної культури, що дає змогу розуміти освіту не лише як процес засвоєння знань, а соціокультурної адаптації на основі засвоєння досвіду минулих поколінь, залучення до загальнолюдських та національних цінностей.

Традиційно співпрацю музею із закладами освіти розуміли у контексті організації екскурсійної діяльності з метою пізнання нових цікавих фактів, або розширення матеріалу навчання. Поставлені на “широкий конвеєр”, такі форми співпраці швидко набирали обертів у 70-80-их рр. XX ст., дедалі більше зумовлюючи стандартність, однотипність та шаблонність такого роду взаємодії.

По-перше, це було зумовлено авторитарним характером самої організації навчання й виховання (вчителі радше змушували учнів добровільно-примусово виконувати передбачені для них правила поведінки та практичні завдання у музеї, на що школярі відповідали байдужістю, неухважністю та порушенням дисципліни); *по-друге*, для вчителів “похід до музею” перетворювався у захід, за який треба відповідно прозвітуватися перед керівництвом школи; *по-третє*, музейні працівники демонстрували “дивну одностайність”, виголошуючи на екскурсіях однотипні “заготовки” як для дорослої, так і дитячої аудиторії.

Пошук нових форм взаємодії музею та освіти поступово приводив до розуміння факту, що музей має бути місцем добровільного відвідування, де повинні відбуватися заняття для дітей та молоді з максимальним урахуванням їх навчально-пізнавальних інтересів. Це потребувало та вимагає зміни ставлення музейних працівників до проведення навчальних занять у музеях, передусім екскурсій та уроків. Вони повинні відображати прагнення врахувати індивідуальні та вікові особливості відвідувача, здійснити разом з ним подорож у світ минулого, заохотити до спільної інтерактивної взаємодії.

Важливість забезпечення взаємодії музейних закладів зі сферою освіти задля виховання, соціалізації, навчання молодого покоління відображено у Законах України “Про музеї та музейну справу” (1995), “Про освіту” (2017), Концепції Нової української школи (2016), Стратегії національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016–2020 рр. (2015), Стратегії сталого розвитку “Україна-2020” (2015), Положенні про музеї при дошкільних, загальноосвітніх, позашкільних та професійно-технічних навчальних закладах (2014), Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року (2013), Концепції гуманітарного розвитку України на період до 2020 року (2012).

У цих документах наголошується на розвитку педагогічної діяльності музеїв, потреби їх залучення для виховання молоді, зростання ролі неформальної освіти, організації шкільних музеїв та музеїв при ЗВО тощо, проте усе це має

здебільшого декларативний характер, адже в Україні відсутня державна музейна стратегія, що простежується у невідповідності вимогам часу базових законів та підзаконних актів у галузі музейної справи, недосконалості експозиційної роботи, небажанні залучати до музейного діалогу місцеві громади, відсутності чітко прописаного статусу музейного педагога тощо.

Педагогічну діяльність музею можна порівняти з особливим механізмом залучення цінностей минулого до актуальної культури, що є вагомим чинником формування і розвитку особистості та суспільства у цілому. Вона відрізняється від просвітницької діяльності своєю осмисленістю, практичною спрямованістю, творчим підходом до застосування дидактичних форм, методів та стилів навчання.

Важливе значення для нашого дослідження мають праці, присвячені історії розвитку вітчизняної педагогічної думки, освіти та шкільництва (О. Адаменко, Л. Артемова, Є. Березняк, Л. Березівська, Л. Ваховський, В. Вихрущ, Н. Гупан, Т. Завгородня, І. Зязюн, В. Кремень, М. Левківський, А. Рижанова, С. Савченко, С. Сисоєва, О. Сухомлинська, Т. Сущенко, М. Чепіль, Л. Штефан, М. Ярмаченко та ін.), які відображають тенденції розвитку різних освітніх процесів, феноменів, явищ у взаємозв'язку із сферою культури.

Питання організації педагогічної діяльності музеїв були предметом досліджень науковців і педагогів різних часів. На початку XX ст. до них зверталися А. Бакушинський, D. Dewey, А. Зеленько, G. Kerschensteiner, A. Lichtwark, A. Reichwein, Н. Федоров, K. Foll, K. Frizen, G. Freudental та ін., які акцентували увагу на значенні педагогічної діяльності музеїв у контексті суспільного розвитку, можливості використання музею як освітнього майданчика, центру ідеологічних проєкцій.

Загальні питання організації педагогічної діяльності музеїв розкрито у наукових працях сучасних дослідників Г. Вішиної, Л. Гайди, М. Гнедовського, Л. Данилової, В. Дукельського, І. Калиниченко, О. Карпенко, Н. Ломової, Л.

Макарової, Е. Медведєвої, М. Нагорського, Л. Ордуханян, R. Pater, С. Пшеничної, І. Самсакової, J. Skutnik, Б. Столярова, О. Субботіної, С. Троянської, М. Szeląga, Л. Шляхтіної, М. Юхневич та ін., які науково обґрунтовують теоретичні і практичні засади педагогічної діяльності в музеї у взаємодії академічної і неформальної освіти, підготовки майбутнього вчителя тощо.

Як свідчить аналіз літератури з теми дослідження, питання організації педагогічної діяльності музеїв в сучасному освітньому просторі України недостатньо вивчені у працях вітчизняних учених. У наукових розвідках І. Гаврилової, Л. Гайди, В. Камінської Н. Капустіної, Ю. Ключко, І. Ласкій, І. Удовиченко, М. Скирди, О. Співак, О. Топилка, кандидатських дисертаціях Т. Белофастової, Ю. Ключко, Ю. Омельченко, Ю. Павленко, Н. Пусепліної, Ф. Рябчикової, В. Снагощенко, Р. Шикули та ін. досліджуються окремі аспекти порушеної проблематики, що стосуються використання виховного потенціалу музеїв, ролі музею як соціокультурного центру, центру соціалізації особистості, чинника професійної підготовки вчителя з окремих дисциплін тощо.

Водночас роботи цих учених не вичерпують усіх питань організації педагогічної діяльності музеїв, – зазначена проблема ще не була предметом окремого фундаментального дослідження в Україні.

Науковий аналіз результатів теоретичних і практичних напрацювань учених із досліджуваної проблеми та її актуальність зумовили потребу у розв’язанні *суперечностей* між:

- значними практичними напрацюваннями у галузі вітчизняної музейної педагогіки (розробки уроків, музейно-педагогічних програм, міждисциплінарних проєктів) і відсутністю відповідної теоретичної бази та методики проведення занять з дітьми й молоддю;
- вимогами суспільства до пошуків шляхів інтеграції освіти, науки та культури в Україні у процесі музейно-педагогічної діяльності та відсутності відповідної нормативно-правової бази;

- інноваційними музейно-педагогічними методиками та традиційним підходом до організації і проведення занять у музеї з учнівською та студентською молоддю;
- сучасним зарубіжним досвідом організації різних способів комунікації музеїв з відвідувачами та механічним копіюванням його здобутків у вітчизняній музейно-педагогічній діяльності;
- розробкою сучасних освітніх програм підготовки музейних закладів до реалізації педагогічної діяльності та відсутністю їх повноцінної підтримки на державному рівні.

Отже, недостатній ступінь дослідження проблеми організації педагогічної діяльності музеїв у сучасному освітньому просторі України, потреба у застосуванні інноваційних методів навчання молоді та способів взаємодії музеїв із закладами середньої й вищої освіти зумовили вибір теми докторської дисертації **“Теорія і практика педагогічної діяльності музеїв в сучасному освітньому просторі України”**.

Зв’язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тему дисертації узгоджено з планом науково-дослідних робіт кафедри загальної педагогіки та педагогіки вищої школи Львівського національного університету імені Івана Франка як складову наукової теми “Науково-педагогічні та організаційно-дидактичні засади професійного розвитку майбутніх фахівців у системі вищої освіти України: історичні ретроспективи, зарубіжний досвід, інноваційні підходи та технології” (0118U0006070113). Тему затверджено на засіданні вченої ради Львівського національного університету імені Івана Франка (протокол № 34/11 від 16 листопада 2011 р.), узгоджено в Раді з координації наукових досліджень у галузі педагогіки та психології НАПН України (протокол № 10 від 20 грудня 2011 р.). Дисертаційне дослідження виконане відповідно до плану науково-дослідної роботи Науково-навчальної лабораторії музейної педагогіки Львівського національного університету імені Івана Франка.

Об'єкт дослідження – педагогічна діяльність музеїв у сучасному освітньому просторі України.

Предмет дослідження – теоретичні основи, особливості, напрями, форми і методи організації педагогічної діяльності музеїв в сучасному освітньому просторі України.

Мета дослідження полягає в обґрунтуванні теоретичних засад, виявленні сутнісних ознак, напрямів та особливостей педагогічної діяльності музеїв, визначенні можливостей творчого використання педагогічного потенціалу музейних закладів у сучасному освітньому просторі України.

Завдання:

1. Дослідити особливості педагогічної діяльності музеїв в історичній ретроспективі та визначити етапи їх розвитку в сучасному освітньому просторі України.

2. Охарактеризувати категоріально-понятійний апарат дослідження.

3. Виявити філософсько-правові та психолого-педагогічні засади, моделі педагогічної діяльності музеїв.

4. Розкрити теоретико-методичні аспекти організації педагогічної діяльності музеїв (принципи, стратегії, моделі, форми, методи, прийоми) в Україні.

5. З'ясувати особливості педагогічної взаємодії музеїв із закладами середньої, вищої та позашкільної освіти України.

6. Проаналізувати напрями та потенціал педагогічної діяльності вітчизняних музеїв відповідно до їх профілю й типу.

7. Обґрунтувати теоретичну модель педагогічної діяльності музеїв у роботі з учнівською та студентською молоддю.

8. Визначити перспективи педагогічної діяльності музеїв в сучасному освітньому просторі України.

Концепція дослідження. Головною концептуальною ідеєю дослідження є положення про те, що педагогічна діяльність музеїв є одним з пріоритетних

напрямів розвитку міждисциплінарного та креативного підходу до освіти. Урахування міждисциплінарних аспектів, здатність до творчого мислення, унаочнення роботи з навчальним матеріалом в музеї суттєво підвищує якість навчального процесу в умовах як академічної, так і неформальної освіти, зокрема щодо формування критичного мислення, рефлексій, емоційного сприйняття матеріалу, інтерпретаційних та оціночних суджень учнів і студентів.

В основу розробленої концепції педагогічної діяльності музеїв покладено фундаментальні положення ідей педагогіки гуманізму, особистісно зорієнтованої та креативної освітніх парадигм, які акцентують на розвитку особистості, розвивальному характері навчання, розглядають феномен музею як важливий елемент культурної адаптації, соціалізації та навчання особистості.

Дослідження особливостей педагогічної діяльності музеїв зумовлене інтеграцією знань з історії, педагогіки, культурології, мистецтва, філософії, психології та передбачає застосування *культурологічного* (розгляд діяльності в музеї, музейної культури як важливого способу пізнання цінностей минулого); *діяльнісного* (визначає спрямованість, осмисленість педагогічної діяльності в музеї, спрямованість на результат та вироблення ціннісних орієнтацій); *особистісно зорієнтованого* (забезпечує процеси самопізнання та самореалізації особистості у процесі створення музейного середовища навчання); *комунікативного* (акцентує на значенні постійної інтерактивної взаємодії усіх учасників педагогічної діяльності у просторі музею); *креативного* (зумовлює творчий характер музейно-педагогічної діяльності та її універсальність для музеїв відповідного типу і профілю та різновікової аудиторії) підходів.

Під педагогічною діяльністю музею ми розуміємо педагогічно осмислену взаємодію вчителя (викладача), учня (студента) та музейного працівника (музейного педагога) у просторі музею шляхом створення музейного середовища навчання різного рівня активності, що передбачає формування відповідних компетенцій, практичних навичок комунікації, досвіду творчої діяльності. До

засобів музейної педагогіки долучаємо музейні предмети, різні науково-допоміжні матеріали, музейну експозицію і музейне середовище.

Теоретико-методологічну основу дослідження склали: положення про гуманістичну освіту, діалог культур, зміст та призначення музею (М. Бахтін, В. Біблер, Д. Лихачов, М. Реріх та ін.);

- постулати гуманістичної психології і педагогіки (Ш. Амонашвілі, К. Роджерс, І. Якіманська, А. Маслоу, Л. Виготський та ін.);

- концепції естетичного виховання й освіти засобами музею (А. Бойко, А. Ліхтварк, Г. Кершенштайнер, Дж. Мід, Г. Осборн, Н. Рева, Б. Столяров, Г. Фройденталь, Л. Шляхтіна та ін.);

- концепції розвитку педагогічної творчості вчителя (Н. Кічук, Б. Кобзар, М. Поташник, С. Сисоєва, П. Шевченко та ін.);

- ідеї та концепції організації музейної комунікації (М. Гнедовський, Д. Камерон, М. Маклюен, З. Станський, К. Хадсон);

- педагогічні ідеї науковців про навчання й виховання молоді в умовах музейного середовища (Т. Бабаєва, Є. Ванслова, Е. Гупер-Грінхил, К. Іген, І. Коссова, І. Колеснікова, Є. Медведєва, М. Юхневич та ін.);

- концепції музейної педагогіки, орієнтовані на формування в учнів та студентів ціннісного ставлення до культурно-історичної спадщини (А. Бакушинський, К. Фолль, І. Гревс, А. Закс, Н. Федоров та ін.).

Методи дослідження: *інтерпретаційно-аналітичний метод*, на підставі якого здійснювалося вивчення, теоретичний аналіз і синтез зарубіжних і вітчизняних психолого-педагогічних праць, офіційних і нормативних документів, навчальних програм, підручників і навчальних посібників; аналіз та узагальнення педагогічного досвіду педагогічної діяльності музеїв (музейні статuti, проєкти та музейно-педагогічні програми); *метод порівняльно-історичного аналізу*, який дав змогу виявити стан, тенденції та умови організації педагогічної діяльності музеїв у провідних економічно розвинутих країнах світу; порівняти підходи до такої

діяльності в Україні; визначити передумови для використання зарубіжного досвіду у системі середньої, позашкільної та вищої освіти України; *метод теоретичного узагальнення*, який забезпечив можливість аналізу вихідних положень дослідження, сприяв формулюванню узагальнених положень та висновків, обґрунтуванню практичних рекомендацій; *емпіричні методи* (бесіди з вчителями загальноосвітніх шкіл та викладачами університетів, анкетування учнів та студентів, інтерв'ю працівників музеїв), які сприяли вивченню, аналізу та узагальненню практики педагогічної діяльності музеїв, кращого досвіду роботи музейних закладів з учнівською та студентською молоддю, окресленню актуальних проблем педагогічної діяльності музеїв.

Джерельна база дослідження містить систему нормативно-правових актів, які законодавчо закріплюють принципи правового регулювання діяльності музейних закладів (Закони України “Про музеї та музейну справу”, “Про охорону культурної спадщини, “Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей”, “Про охорону археологічної спадщини та ін.); статuti музеїв, освітні концепції та стратегії, теоретичні роботи, де відображаються основні положення педагогічної діяльності музеїв; монографії, дисертаційні дослідження, наукові статті, розміщені у часописах, збірниках наукових праць, матеріалах конференцій.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що *вперше*:

- на основі цілісного аналізу досліджено *особливості педагогічної діяльності музеїв* в історичній ретроспективі та визначено етапи їх розвитку, *теоретичні засади* педагогічної діяльності музеїв різного профілю в сучасному освітньому просторі України; *вплив освітнього середовища музею* на ефективність навчально-виховного процесу у контексті аналізу сучасних музейно-педагогічних технологій;
- розкрито роль та практичне значення універсальних *тематичних зон музейного простору* як своєрідних його маркерів та ключових елементів для формування музейного середовища навчання;

- обґрунтовано *теоретико-методичні аспекти* (постановка цілей, принципи, методи, інструменти навчання, перебіг) *музейних занять* для учнів та студентів з відповідними підходами для осмислення їх значення на засадах інтерактивності як основи педагогічної діяльності в музейному просторі;

- виявлено *особливості* педагогічної взаємодії музеїв із закладами середньої, вищої та позашкільної освіти України у контексті різних напрямів діяльності для забезпечення ефективності навчально-виховного процесу; можливі *моделі взаємодії музейного педагога з учителем/викладачем ЗВО* у процесі організації педагогічної діяльності для організації ефективної комунікації, що набувають поширення у практиці та можуть застосовуватися у сучасному музейному просторі;

- визначено сучасні напрями педагогічної діяльності музейних закладів України у взаємодії академічної та неформальної освіти;

- розроблено *теоретичну модель педагогічної діяльності музеїв та конструктори занять* для застосування у роботі з учнівською та студентською молоддю;

- означено *перспективи* педагогічної діяльності музеїв в Україні як центрів розвитку інформаційних технологій; міждисциплінарної та міжкультурної комунікації, інтерактивної педагогічної взаємодії, експертної діяльності; актуалізатора музейно-педагогічних програм і проєктів.

- *уточнено* суть різних філософських течій щодо розуміння змісту та спрямованості педагогічної діяльності музеїв; суть понять “музейна педагогіка”, “музейна дидактика”, “музейна комунікація”, “музейний простір”, “музейне середовище навчання”, “музейно-педагогічний процес”, “засоби музейної педагогіки”, “педагогічна діяльність музеїв” тощо у контексті сучасної освітньої парадигми для здійснення дослідження проблем педагогічної діяльності музеїв різних типів у системі освіти України;

- *подальшого розвитку* набули окремі положення щодо урахування особливостей психолого-педагогічної взаємодії у музейному просторі з різновіковою аудиторією.

Практична значущість дослідження реалізована у розробці рекомендацій з удосконалення форм і методів педагогічної діяльності музеїв у загальноосвітній школі та закладі вищої освіти; підготовці проєктів музейно-педагогічних програм для організації взаємодії музеїв з системою середньої, вищої та позашкільної освіти України; апробації навчальних курсів та занять різної тематики для студентів різних факультетів Львівського національного університету імені Івана Франка; Педагогічного фахового коледжу Львівського національного університету імені Івана Франка (у межах розробленої у співавторстві освітньої програми підготовки бакалаврів зі спеціальності 027 “Музеєзнавство, пам’яткознавство”), навчально-методичних посібників з музейної педагогіки для студентів ЗВО, учителів загальноосвітньої середньої школи, музейних працівників.

Основні положення дослідження реалізовано у межах роботи Науково-навчальної лабораторії музейної педагогіки Львівського національного університету імені Івана Франка у процесі організації семінарів, круглих столів, науково-практичних конференцій з означеної тематики, реалізації проєктів в Україні та за кордоном (“Школа і музей: працюємо разом”, “Дидактика академічна у просторі музею”, “Мультикультурний дискурс музейної освіти” та ін.).

Результати дисертації впроваджено: у Педагогічному фаховому коледжі Львівського національного університету імені Івана Франка (довідка № 25 від 26.06.2020 р.), Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини (довідка № 2824/01 від 29.12.2018 р.), ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка» (довідка № 1/1218 від 24.12.2019 р.), Педагогічному музеї НАПН України (акт про апробацію і впровадження №

060/64-082 від 19.12.2018 р.), Національному Києво-Печерському історико-культурному заповіднику (довідка № 04/28-43 від 29.01.17 р.), Музеї народної архітектури і побуту у Львові ім. К. Шептицького (довідка № 303 від 21.12.2018 р.), середній загальноосвітній школі I-III ст. № 50 м. Львова ім. А. Макаренка (довідка № 469 від 26.12.2019 р.).

Особистий внесок автора в роботах, опублікованих у співавторстві: у спільній статті з Д. Сулімовою (2008) дисертантом обґрунтовано роль музейно-педагогічних технологій для організації практичної діяльності в музеї з учнями молодшого шкільного віку; з І. Ласкій (2009) визначено актуальні форми організації музейно-педагогічної взаємодії з учнями; з М. Васишин (2012) охарактеризовано практичні та методичні аспекти застосування наративів у музейно-педагогічній діяльності; з О. Сурмач та А. Шукалович (2020) визначено роль музейно-педагогічних дисциплін у системі підготовки бакалаврів (на прикладі Педагогічного коледжу); з Р. Патер (2020) проаналізовано особливості застосування музейно-педагогічної термінології в освітньому просторі України та Росії.

Апробація результатів дисертації. Основні положення та результати дисертаційного дослідження озвучено на науково-практичних конференціях, конгресах, форумах, семінарах різного рівня: *міжнародних* – “Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору” (Київ, 2006); “Інтердисциплінарна гуманістика – моделі досліджень” (Варшава-Гнезно, 2007); “Як викладати історію?” (“Jak uczyc historii?”) (Варшава, 2007); Міжнародна наукова конференція “Могилянські читання” (Київ, 2007–2018); “Музейна виставка для дітей: простір для діалогу та експерименту (Петрозаводськ, 2008); II Міжнародний освітній форум “Артеківські діалоги” (Гурзуф, 2009); “Музей XXI століття – теорія і практика” (“Muzeum XXI wieku – teoria i praxis”) (Гнезно, 2009); “Музеологія – музеєзнавство у XXI ст.” (Санкт-Петербург, 2010, 2012); Щорічний форум музейних педагогів (“Doroczny Forum

Edukatorów Muzealnych”) (2010–2019); “Національна філософія у контексті сучасних глобальних процесів” (Мінськ, 2011); “Музеї XXI століття: зміни та проблеми” (“Museums of the XXI c. – Changes and Challenges”) (Вільнюс, 2012); “Історико-культурне середовище міста в культурно-освітній діяльності” (Петрозаводськ, 2013); VI щорічна міжнародна конференція “Столиці як центри туризму і виставок” (Астана, 2013); “Історія. Суспільство. Освіта.” (“Historia. Społeczeństwo. Edukacja”) (Ченстохова, 2013–2015, 2016, 2018); “Жовківські читання – 2015” (Жовква–Золочів, 2015); “Музей і школа. Конкуренція у навчанні або партнерство?” (“Muzeum a szkoła. Konkurencja w nauczaniu czy partnerstwo?”) (Гданськ, 2015); “Діалог культур в епоху глобальних ризиків” (Мінськ, 2016); “Сучасні тенденції і перспективи розвитку естетичної освіти” (Брест, 2017); “Кордони толерантності у мистецтві та вихованні” (“Granice tolerancji w sztuce i wychowaniu”) (Лодзь, 2018); “Трансформація школи і педагогічна освіта в історичному контексті та перспективі” (“Přeměny školy a učitel'ské vzdělávání v historickom kontexte a perspektíve”) (Прешов, 2019); “Теоретичні та практичні аспекти формування освітнього простору інституційного рівня: світовий та вітчизняний вимір” (Львів, 2019); *всеукраїнських* – “Музей. Історія. Одеса” (Одеса, 2006, 2011); “Історико-педагогічні дослідження: регіональний вимір” (Луганськ, 2006); Всеукраїнські Зарембівські наукові читання (Київ, 2009, 2011, 2013, 2015, 2017, 2019); “Роль музеїв у культурному просторі України й світу: стан, проблеми, перспективи розвитку музейної галузі” (Дніпропетровськ, 2009); “Образ дитини у вітчизняних і зарубіжних дослідженнях” (Харків, 2011); “Педагогічна освіта і наука в умовах класичного університету: традиції, реалії, перспективи” (Львів, 2013), “Музейна педагогіка – проблеми, сьогодення, перспективи” (Київ, 2013–2020); “Музеї при навчальних закладах як осередки патріотичного виховання” (Київ, 2015); “Педагогічні традиції та інновації в сучасному освітньому просторі” (Дніпропетровськ, 2016); “Дидактика історичних музеїв: сучасні методи навчання критичному осмисленню історії” (Дніпро, 2019);

обласних “Музейна педагогіка в системі гуманізації освіти” (Львів, 2007); Форум молодих науковців Львова (Львів, 2009); науково-практичний семінар “Виховний потенціал музею в системі інтегративної мистецької освіти” (Львів, 2011); “Мистецтво й освіта у просторі музею: традиції та інновації” (Львів, 2014); “Організація проектної роботи у просторі музею” (Львів, 2016); “Історико-культурна спадщина як позитивний фактор міжетнічного діалогу” (Львів, 2016).

Результати дослідження обговорювалися на засіданнях науково-методичного семінару кафедри загальної та соціальної педагогіки (з 2019 – кафедри загальної педагогіки та педагогіки вищої школи) Львівського національного університету імені Івана Франка (2006–2020).

Публікації. Основний зміст дисертації викладено у 63 наукових працях, з них: монографія, 4 навчальних і навчально-методичних посібників, 24 статті в українських наукових фахових виданнях, 11 у виданнях інших країн (зокрема, у періодичних наукових виданнях), 23 апробаційні публікації у збірниках наукових праць і матеріалах конференцій.

Кандидатська дисертація з теми: “Розвиток реформаторських ідей освіти і виховання у Східній Галичині в першій третині XX ст.” була захищена у 2004 році, її матеріали в тексті докторської дисертації не використано.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, 5 розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (673 назви) і 15 додатків. Загальний обсяг дисертації сягає 485 сторінок.

РОЗДІЛ І

ФІЛОСОФСЬКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МУЗЕЇВ

1.1. Педагогічна діяльність музеїв в історичній ретроспективі

Актуальні завдання, що постали перед вітчизняною системою освіти, вимагають свого вирішення та реалізації для формування громадянського суспільства. Невід’ємною частиною реформ має стати поступова лібералізація засад самого освітнього процесу, відхід від авторитарних важелів управління та наближення до ідей гуманістичної педагогіки. У зазначеному контексті ці нові ідеї нерозривно пов’язані з творчим потенціалом музейного середовища, яке у сучасному “суспільстві знань” асоціюється з музейною комунікацією та музейною педагогікою [557, с. 5-8].

Звернення до музейної педагогіки, – відносно молодій галузі педагогічної науки, предметом дослідження якої є культурно-освітня діяльність в умовах музею, виходить із прагнення вивчити музейну аудиторію, створити та апробувати нові методики і програми роботи з різними категоріями відвідувачів, зокрема, учнівською та студентською молоддю.

У зазначеному контексті музейна педагогіка не лише відповідає цим критеріям, а й збагачує її. Відтак, слушною є думка Д. Дьюї, що освіта – це лабораторія, де відбувається втілення різноманітних філософських концепцій [116].

Загалом, музейна педагогіка може розглядатися як науково-прикладна дисципліна, що має характерні для неї предмет, методи дослідження та відповідний методологічний базис. У цьому сенсі її можна порівняти з міждисциплінарним дослідницьким комплексом, що забезпечує теоретичні засади (соціалізація та формування певних рис особистості у процесі навчання й

виховання у музеї) і презентує музей у суспільстві та різноманітних культурних продуктах.

Музейна педагогіка у чомусь синонімічна поняттю “освіта у просторі музею”. Остання може бути визначена як просвітницька діяльність в музеї у процесі виховання. Її результати зумовлюють формування нового способу мислення, відхід від авторитарних принципів та підвищення мотивації до навчальної діяльності. Такий підхід відповідає сучасним тенденціям особистісно-орієнтованої освіти, яка має забезпечити розвиток і саморозвиток особистості учня, виходячи з виявлення його індивідуальних можливостей [330, с. 15–20].

Музейна педагогіка посідає чільне місце у системі розвитку сучасного наукового знання, фігуруючи як інтеграційна дисципліна, що об’єднує різні галузі знань та слугує потужним чинником розвитку особистості у системі взаємодії освіти та культури. Будучи, з однієї сторони, науковою дисципліною, яка набула свого повноцінного статусу із відповідним категоріальним апаратом, принципами, формами та методами роботи, вона водночас перебуває у процесі свого становлення, наповнюється новим змістом та розробляє свою власну методику. У зв’язку з цим треба відзначити про далеко неоднозначний, багатоконтекстний, варіативний характер музейної педагогіки, яка може набувати різних значень та сенсів.

На думку В. Короткової, можна виокремити три підходи до розподілу предмета дослідження музейної педагогіки, яка пройшла кілька етапів свого розвитку:

- *практично-орієнтований підхід*, характерний для XIX ст., що розуміє під “музейною педагогікою” сукупність практичних рекомендацій методів і форм роботи з відвідувачем (дитиною) в музеї. Такий підхід дуже близький до дещо застарілого у музеології посередницького підходу, згідно з яким головне завдання музею полягає у передачі нового музейного знання учневі;

- *науково-освітній підхід*, зміст якого полягає в організації в музеї системи освітньої діяльності школяра. Цей підхід передбачає наявність у музею освітньої концепції, освітніх програм та проєктів і нових педагогічних форм і технологій у роботі з дітьми;

- *комунікативний підхід* (співзвучний у методиці діяльнісному підходу), який припускає взаємодію відвідувача (дитини) з колекцією (середовищем), взаємодію з педагогом і між собою [261, с. 187–188].

У зв'язку із цим слід відзначити, що сьогодні вченими розглядаються три сторони комунікації:

- комунікативна – обмін інформацією між людьми;
- перцептивна – організація ефективного спілкування між людьми;
- інтерактивна – організація взаємодії між людьми, тобто спільна діяльність [261, с. 187–188].

Музейно-педагогічна діяльність відбувається у межах усіх трьох сторін комунікації і передбачає як лінійну, так й усебічну взаємодію у межах відповідно спроектованого музейного простору.

Розвиток музейної педагогіки був зумовлений виникненням та поширенням музейних закладів різного типу та профілю, інтерпретацією різних функцій музею, серед яких на перші місця можна поставити просвітницьку та освітню.

Зазвичай, музеї виникали у зв'язку із різними історичними подіями – науковими експедиціями, війнами, походами, обміном товарів, торговельною діяльністю тощо.

Серед важливих історичних аспектів поширення музейних закладів варто відзначити збиральництво та колекціонування різноманітних предметів, з яких поступово формувалися музейні колекції.

Роль, значення і чинники нагромадження перших музейних колекцій важко переоцінити, адже їх власниками, як правило, були достатньо заможні люди, зацікавлені у здобутті певного соціального статусу як володарів антикваріату,

цінних предметів. Заслужують на увагу такі важливі аспекти:

- політичні, спричинені зародженням ідей державно-громадянського виховання, важливістю для здобуття певного статусу нагромаджувати, а згодом й популяризувати музейні колекції;
- естетичні, зумовлені об'єктивною атрактивністю самих музейних колекцій та формуванням ціннісного ставлення до історико-культурної спадщини;
- соціально-економічні, що були викликані поширенням різних домашніх промислів та дедалі більшим усвідомленням ролі музею як соціального освітнього та культурного центру.

Зародження музейно-педагогічної думки умовно розпочинається з того часу, коли музеї починають відкривати свої колекції для демонстрації відвідувачам. Це було зумовлено не лише бажанням продемонструвати власний публічний статус, а головно просвітницькою метою, коли хаотично нагромаджені експозиції починають вибудовуватися у певну систему та структуру, що, своєю чергою, починає викликати до них інтерес та зацікавлення широкої громадськості.

Як засвідчують джерела, вже з XVI ст. в Італії практикувалися публічні покази творів мистецтва за часів святкових маніфестацій, в Голландії і Фландрії в XVII ст. – демонструвалися на ярмарках і ринках. Під час демонстрування художніх творів користувалися певними прийомами показу, залучали публіку, будучи посередниками між художниками та глядачами, у такий спосіб стимулюючи визнання суспільством естетичної цінності продукту матеріально-художньої діяльності [Цит. за: 491, с. 117].

Наприкінці XVI ст. в Європі уперше з'являються виставки творів мистецтва, які спочатку мали лише показово-демонстраційні цілі. Зокрема, це були збірки робіт учнів монастирських шкіл, ремісничих майстерень, або твори мистецтва виключно для аристократії. З кінця XVI ст. відкриваються для публічного відвідування приватні художні колекції герцога Гонзаго в Мантуї,

Альбрехта Баварського в Мюнхені, Медічі у Флоренції. Окремі колекції систематизуються і перетворюються в музеї. Вони стають не тільки школами художньої майстерності для видатних майстрів, а й засобом виховання моралі і естетичного смаку [Цит. за: 491, с. 117].

Згодом виникають Кабінети-музеї (майбутні Кунсткамери); розпочинається формування картинних галерей як самостійних спеціалізованих збірок, що мають вже окреслені просвітницькі та освітні цілі; приватні художні колекції стають загальнонаціональним надбанням.

На думку О. Ченцової, педагогічні функції музею у давню епоху були зумовлені функціонуванням трьох основних структурних компонентів освітнього середовища:

- просторово-предметного (архітектурні особливості будівель, обладнання, особлива атрибутика);
- соціального (особлива, притаманна даному типу культури “форма спільноти”);
- психодидактичного (відповідний зміст освітнього процесу, засвоювані учнем способи дій, організація навчання; відповідає на питання: чому і як навчати) [545, с. 248–253].

Одним із чинників виникнення та розвитку музейної педагогіки стали зміни у системі освіти кінця XIX ст., в основі яких було покладено ідеї гуманізації освіти через звернення до світової культури, історії, духовних цінностей.

Своєрідний розквіт музейної справи та просвітницької діяльності музеїв у XIX ст. було зумовлено також розвитком історичної науки і культури. Це призвело суспільство до усвідомлення того факту, що саме музей є найприйнятнішою та відповідною формою збереження культурної спадщини. Існують твердження, що першим музеєм, який чітко поставив на перше місце освітню місію, був музей Бельведер у Відні, заснований ще 1781 р. Його перший куратор К. фон Мехель написав, що колекцію слід розуміти як

Lehrmittelsammlung (колекцію для навчання), спрямовану на викладання “видимої історії мистецтва” [644, р. 337–341].

Аналогічно можна говорити про музей Альтеса, спроектований відомим архітектором Карлом Ф. Шінкелем та створений за наказом кайзера Фрідріха Вільгельма II у 1830 р., який був простором естетичного виховання та місцем для навчання [644, р. 337–341].

Одним із чинників виникнення та розвитку музейної педагогіки стали зміни у системі освіти кінця XIX ст., в основі яких було покладено ідеї гуманізації освіти через звернення до світової культури, історії, духовних цінностей, що реалізовувалося через створення *професійних* (музеї технічного, природничого, етнографічного, краєзнавчого та мистецького профілю) та *навчальних* музеїв (педагогічні, шкільні, дитячі музеї). Освітня діяльність реалізовувалась головню у шкільних та дитячих музеях, які ставали центрами народного промислу та дитячої творчості, залучаючи вихованців до ручної праці, пов’язаною з концепцією *сльйоду*¹. У такий спосіб праця не лише поєднувалась із грою та мала особистісне та суспільне значення, а й сприяла формуванню умінь і навичок для подальшої трудової діяльності, естетизації самого процесу виготовлення відповідних знарядь.

Наприкінці XIX – на початку XX ст. остаточно складається концепція художнього музею. Відтак, поступово приходить усвідомлення того, що музей – це найкраща форма збереження і передачі культурного досвіду людства.

Одним з перших прикладів взаємодії музейних закладів зі сферою освіти можна визначити створення у Великобританії наприкінці XIX ст. при Південно-Кенсінгтонському музеї служби із роботи з учителями середніх шкіл з метою розширення впливу на навчально-виховний процес [570, с. 135–150].

Засновники цього музею були переконані, що головне завдання музею

¹ Сльйод (швед. Slöjd - ремесла) – система навчальної ручної праці в загальноосвітніх школах (урок праці), спрямована на розвиток у дітей працьовитості і поваги до фізичної праці, а також на вироблення початкових

полягає у тому, щоб сприяти поширенню мистецтва серед різних верств населення та впливати на рівень його освіченості. Експозиції музею демонстрували твори мистецтва і художньо виконані предмети, які повинні були впливати на свідомість відвідувачів.

Приклад Південно-Кенсингтонського музею став основою для формування освітньо-виховної концепції музеїв Нью-Йорка, Бостона, Чикаго, Філадельфії, Детройта та інших міст, які наголошували на важливості й корисності музейних закладів за допомогою художніх виставок, соці-альних акцій та інших форм роботи.

Для багатьох освітян Північної Америки початки музейної педагогіки тісно пов'язані з іменем Джона К. Дани, засновника музею в Ньюарку у Нью-Джерсі (1909). Його інноваційний підхід до роботи з відвідувачами та громадської роботи став відправною точкою для багатьох музейних педагогів, які шукають реалізації у своїй професії [644, р. 337–341].

На початку ХХ ст. у світовій музейній практиці набувають неабиякої популярності дитячі музеї. За період з 1899 по 1925 рр. у США з'явилася ціла група музеїв, які у своїй діяльності спиралися на відповідні педагогічні концепції. Засновниця першого дитячого музею у США (Нью-Йорк, Бруклін, 1899 р.) А. Галлуп стверджувала, що музей повинен стати місцем не лише ознайомлення з різними експонатами, а й учасниками цікавих подорожей та пригод [Цит. за: 490, с. 135].

Загалом у США у цей період предметом дискусії були два підходи до визначення місії музейного інституту – естетичний та прагматичний. Перший з них – естетичний (Б. Гілман) акцентував на розуміння музею як “храму мистецтв”, відвідувачі якого повинні отримувати естетичне задоволення.

Представники прагматичного підходу (Дж. Б. Гуд, Ч. Р. Річард, П. М. Ріа, Дж. К. Дана) вважали, що основна функція музею – просвіта громадян.

Дослідники зазначають, що у роботах представників цього підходу (“відвідування музею має не тільки виховувати художній смак, а й підвищувати освіченість громадян та рівень добробуту суспільства”) уперше було чітко сформульовано ідею неформальної музейної освіти, визначено необхідність співпраці музеїв, шкіл і бібліотек, що надавало відвідувачам можливість участі у різних освітніх та розважальних програмах, наголошувалося на необхідності підпорядковувати програми діяльності музею інтересам його потенційних відвідувачів [262, с. 1–21].

Справжній ренесанс нових підходів до розуміння освітньої місії музеїв на початку XX ст. був характерним для Німеччини, де 1913 р на конференції “Музей як освітній і виховний заклад” в Маннгеймі А. Ліхтварк уперше сформулював ідею про освітнє призначення музею і запропонував новий підхід до відвідувача як до учасника діалогу, проте згодом було визнано складність перетворення музею на освітній центр [Цит. за: 41, с. 61–68].

У Німеччині було науково обґрунтовано термін “музейна педагогіка” (у праці Г. Фройденталя “Музей-освіта-школа” (1931 р.) та поглядах А. Рейхвейна, керівника відділу “Музей і школа” Берлінського музею етнографії) в його сучасному розумінні, зароджуються терміни “пропедевтичний музей” та “педагогіка музейної експозиції”.

Музейно-педагогічні погляди Г. Кершенштайнера, Г. Фройденталя, А. Рейхвейна, А. Ліхтварка та інших німецьких вчених сформували відповідне бачення змісту організації роботи в музейних закладах з урахуванням їх художньої, історичної або технічної спрямованості.

Саме у Німеччині було розроблено й упроваджено у практику найважливіші музейно-педагогічні ідеї, організовано участь музейних закладів у навчально-виховному процесі освітнього закладу та створенні освітніх програм для учнів, зокрема, з урахуванням принципу вікових та індивідуальних відмінностей.

Проте варто наголосити, що згодом у Західній Німеччині відмовилися від трактування музейної педагогіки у контексті використання музею з метою навчання, а почали акцентувати на освітні проблеми музейної комунікації, що окреслило сферу музейної педагогіки як створення найсприятливіших умов для спілкування з культурною спадщиною [Цит. за: 553, с. 344].

Дослідження специфіки та характерних ознак музейно-педагогічної діяльності другої половини XIX – початку XX ст., вивчення прогресивних ідей реформаторської педагогіки, аналіз сучасних культурних практик доводить існування щонайменше трьох базових музейно-педагогічних моделей, які приблизно одночасно поширюються у Німеччині, Східній Європі (зокрема, Російській імперії, згодом СРСР) та США.

На цій основі можна виокремити відмінності у підходах щодо розуміння педагогічної діяльності музеїв, що зумовлено історичними особливостями. Фактично педагогічна (педагогічно-просвітницька) діяльність музеїв набуває повноцінного значення у Німеччині (початок XX ст.), де виникають терміни “музейна педагогіка” (Г. Фройденталь), “музейна дидактика”, “освітня діяльність музеїв”; науково обґрунтовується процес підготовки, організації та проведення музейного заняття з учнями загальноосвітніх шкіл (Г. Кершенштайнер, А. Ліхтварк, А. Рейхвейн, К. Фрізен, К. Фолль та ін.).

Дещо раніше елементи такої діяльності можна віднайти у Швеції та Фінляндії у процесі організації т. зв. шкільних музеїв (виставок шкільного приладдя, виготовлених учнями), пов’язаних із реалізацією концепції сльойду (мануальної праці), а також у Австрії. Варто зауважити, що зазначений досвід згодом набуває поширення у багатьох європейських країнах.

Тобто формується *німецька (європейська) музейно-педагогічна модель*, яка звертає увагу на характерну спрямованість освітньо-просвітницької діяльності музею та можливості його залучення до навчально-виховного процесу школи, акцентує на важливості створення освітніх програм для учнів, розглядає

еволюцію розвитку музейної комунікації та створення умов для діалогу з культурною спадщиною, аналізує процес зародження та розвитку музейної дидактики – науки про посередницьку місію музею.

У країнах, які взяли цю модель на озброєння, з'являються музейно-педагогічні центри, діяльність яких мала практичний і науково-дослідний характер, формуються відповідні культурні практики в музеях та традиції, що стає особливо помітним у 30-х та 60-70-х рр. XX ст., зокрема, у контексті наближення музею до широких верств населення, організації різних форм музейно-педагогічної діяльності.

Осмилення важливості педагогічного потенціалу музейних закладів активно поширюється у США у межах реформаторської течії педагогіки прагматизму (Дж. Дьюї), а також в СРСР (А. Бакушинський, В. Зеленко та ін.) у контексті пошуку шляхів пристосування музею до освітніх потреб школи.

Зародження *російської (східноєвропейської) моделі* музейної педагогіки відбувається наприкінці XIX – початку XX ст. Отримавши найбільш повне обґрунтування у працях основоположників російської екскурсійної школи (Н. Гейнике, І. Гревс, Б. Райков) і прихильників широкого використання в цілях освіти педагогічних, шкільних і дитячих музеїв (М. Новоруський, В. Коховській, М. Страхова, Н. Флеров, Ф. Шміт, Н. Бартрам, А. Зеленко, Я Мексін), а також у цілісній системі естетичного виховання в художніх музеях, створеної А. Бакушинским і його послідовниками [13, с. 36–37], ця модель успішно застосовувалася, зокрема, в музейних закладах Росії, України, Білорусі, Польської народної республіки (ПНР) та інших “країн соціалістичного табору” у 60-70-х рр. XX ст.

Серед її вихідних положень можна відзначити:

- розгляд музею як морально-виховної установи;
- розробку теорії художнього виховання та методики екскурсійної роботи;

- акцентування уваги на значенні співпереживання під час сприйняття творів мистецтва;
- формування потреби у розвитку навичок естетичного споглядання, створення дитячих музеїв.

Відтак уже на наступному етапі розвитку цієї моделі, коли мова йшла про формування музейної педагогіки в СРСР, можна стверджувати, що вона сприяла оформленню музейної педагогіки як самостійної наукової дисципліни (70-80-90-і рр. XX ст.). Пріоритетами моделі було ціннісне ставлення, рівноправність у навчанні, результативність взаємодії, поява спеціалістів нового типу, важливість інтеграції знань.

В сучасних умовах у Росії розвиваються існуючі та формуються нові центри музейної педагогіки – творча лабораторія “Музейна педагогіка” кафедри музейної справи Академії перепідготовки працівників мистецтва культури і туризму (керівник І. М. Коссова, Москва); Російський центр музейної педагогіки та дитячої творчості Державного Руського музею (керівник Б. А. Столяров, Санкт-Петербург); Лабораторія музейного проєктування Російського інституту культурології (керівник М. А. Нікішин); Лабораторія естетичної освіти Московського інституту розвитку освітніх систем (керівник Г. П. Сергєєва, Москва); Республіканський дитячий музейний центр Карелії при Державному музеї-заповіднику “Кижі” (керівник Л. В. Шилова, Карелія) та ін.

Розвиток *англо-американської моделі* було спричинено розробкою перших програм для різних груп відвідувачів музеїв, поширенням дитячих музеїв та розробкою специфічної моделі художнього музею як освітнього центру, формуванням “музейної філософії” (*museum philosophy*), що звертала увагу на вивчення ролі музею як соціокультурного інституту, своєрідного центру неформальної освіти. Зокрема, це було пов’язано з функціонуванням *Американської асоціації музеїв* (на даний час – *Американський союз музеїв*=ААМ), яка допомагала розробляти стандарти музейної діяльності та поширювати кращі

освітні практики, пов'язані з діяльністю музеологічних наукових і навчальних центрів, корпоративних музеїв.

В основу цієї моделі було покладено концепцію так званого інтерактивного музею, в якому діти опановують предметне середовище і соціальну дійсність під час безпосередньої взаємодії з нею. Засновником першого інтерактивного музейного закладу був М. Спок (1961), який на прикладі Бостонського дитячого музею створив експозиції з предметів, доступних для тактильного сприйняття [304].

У зв'язку з наведеним вище можна виокремити три моделі (*європейську, англо-американську та східноєвропейську*) педагогічної діяльності музеїв, що зумовлено існуванням різних освітніх парадигм та регіональними відмінностями.

Згідно з європейською моделлю (що виходить головно з німецької та скандинавської традицій), педагогічна діяльність музеїв є своєрідним продовженням історично зумовленого процесу розвитку ідей реформаторської педагогіки у Європі наприкінці XIX – початку XX ст. Саме ідеї вільного виховання, трудової школи, експериментальної педагогіки та психології спричинили осмислення та реалізацію педагогічного процесу у музейному просторі. Водночас цей підхід значну увагу акцентував на розробці нових форм музейно-педагогічної діяльності, плануванні постійної взаємодії із закладами освіти, розширенні освітніх можливостей музей у роботі з різними віковими групами відвідувачів.

Окрім інтерактивності, ця модель на перший план висуває ідею занурення у певну історичну реальність, культурний контекст, відтак велике значення надається не тільки освітній, а й музейній цінності колекцій [309, с. 128].

У сучасній науковій літературі цієї моделі дотримуються німецькі (K. Fast [596], H. Kun-Ott [645], A. Noschka-Roos [635], F. Weidacher [50], K. Weschenfelder і W. Zacharias [665], I. Wyrobnik [668]); польські (J. Byszewski [586], F. Cemka [587], W. Gluziński [601], P. Górajec [602], G. Krajewska [620], T. Kranz [621–622],

J. Kruk [623], P. Majewski [631], F. Midura [627], K. Milewska [628], A. Nadolska-Styczyńska [633], A. Nalaskowski [634], R. Pater [636–639], M. Popczyk [643], J. Skutnik [653], A. Tomaszewski [661], E. Triquet [662], M. Szełąg [646; 655–657], I. Wojnar [666], M. Zalewska-Pawlak [658], I. Ziębińska-Witek [672] E. Zduńczyk [671]); французькі (Dierking L. D. [590], Fortin-Debart C. [597], P. Rasse [647]) дослідники.

Відповідно до англо-американської моделі (A. M. Alexander [606; 640], E. Alexander [579], D. A. Anderson [580; 593], G. Bazin, T. Bennett [581], A. Johnson [659], J. C. Dana, D. Dewey [116], K. Egan [592], J. Falk [595], G. Hein [605], E. Hooper-Greenhill [608–609], K. Hudson [532], D. Gilman, H. Moffat [630], R. Peters [641], L. Roberts [649], N. Simon [652], P. Van Mensch [54], S. Weil [664] та ін.) педагогічна діяльність у просторі музею ґрунтується на свободі вибору, ідеї розвитку чуттєвої грамотності та збагачення досвіду предметної діяльності, орієнтацію на інтерес та захоплення дитини, відсутності ретельного планування. У такому розумінні музейні заняття проводяться спонтанно, зважаючи на інтереси та потреби дитини у певний момент.

Східноєвропейська модель (Л. Авдеева [1], Д. Агапова [2], Е. Акулич [3], Т. Алешина [5–6], В. Ахунов [13–14, 254], М. Баданина [17], А. Бакушинский [18], О. Батулина [21], О. Беззубова [22–25], М. Билалов [31], О. Божченко [37], А. Бойко [38–39], М. Борисова [42], А. Булгакова [45], Н. Бутенко [47], Л. Ванюшкина [57–58], Л. Васильєва [59–61], В. Веденкина [62], Г. Вишина [67–69], М. Воюшина [453], С. Гаджиева [83], М. Гнедовский [95–96], Е. Грачева [103], А. Гришина [104], И. Дони́на [111], А. Дробышев [113], В. Дукельский [114–115], А. Зонина [133], О. Иванов [134], Ю. Иванова [135], Л. Именнова [137–138], Т. Калугина [146], Н. Катина [238], М. Каулен [239], Л. Кетова [241], Л. Климов [244], Е. Комиссарова [255], Е. Корчагин [263], И. Коссова [266], Ф. Костриц [267], А. Короткова [260–262], М. Кряжевских [273], А. Лагун [282], М. Лаптева [285], Н. Ломова [295], Е. Мастеница [318–329], Н. Макарова [306], Н. Макарова-

Таман [304–305; 307], Т. Максимова [310], М. Мацкевич [334], Е. Медведєва [335], Ч. Меджидова [337], И. Микулан [341], К. Милованов [342–343], Н. Мичеева [347], А. Мынбаєва [385], Т. Мышева [386–387], Н. Нагорский [389–390], Л. Ордуханян [408], С. Петрикова-Агафонова [423], Л. Полуянова [428], Ю. Протопопов [442–443], С. Пшеничная [447–449], А. Разгон [451], Н. Рева [454], О. Сапанжа [473–475], М. Соколова [494–496], Г. Сорокина [497], Е. Старинкова [502], Б. Столяров [504–506], О. Субботина [509], А. Троянская [523], Т. Чуклина [549], Т. Чумалова [550], Л. Шляхтина [559–563], И. Щепеткова [568], Е. Щербакова [569], Б. Юсов [573], М. Юхневич [574], Е. Яковлева [575] та ін.) акцентує на значенні музейної дидактики у процесі організації педагогічної діяльності музеїв, постійному зв'язку музейних занять зі шкільною та університетською програмами тощо. Цей підхід головно побудований на засадах традиційної освітньої парадигми, уособлював розуміння музею як своєрідного “центру знань”, який пропонує відвідувачам свої думки, мотиви, установки.

Праці вітчизняних дослідників (В. Бекетова [26–27], Т. Белофастова [30], Л. Велика [63], П. Вербицька [64–66], І. Гаврилова [79–82], Л. Гайда [84–87], Л. Заєва [121], В. Камінська [147–148], Н. Капустіна [150–151], Ю. Ключко [246–249], Н. Кукса [275–276], Р. Маньковська [312–314], Л. Масол [316–317], Н. Мартем'янова [332–333], І. Медведєва [336], С. Михайличенко [345–346], Ю. Павленко [411–413], І. Пантелейчук [416–417], А. Панченко [419], Н. Пусепліна [444–446], С. Руденко [465–466], Ф. Рябчикова [469–470], О. Січкарук [482], М. Скирда [483], В. Снагощенко [487–491], О. Сошнікова [499], О. Співак [500–501], О. Харченко [535–538], З. Шинчук [555], Ш. Шредль [565] та ін.) за своєю спрямованістю належать до східноєвропейської моделі, адже їх загальна тематика наслідує його та загалом відображає різні аспекти співпраці музеїв із середніми та вищими закладами освіти.

Окремим сегментом можна виокремити музейно-педагогічні посібники для середньої загальноосвітньої школи [19; 99; 106; 107; 251; 252; 269; 278; 281; 306;

365; 442; 513; 558; 636], закладів вищої освіти [237; 351; 424; 426; 459; 461; 467; 522; 523; 526; 566; 574; 577; 595; 605; 652], навчання дорослих [11; 616; 652], сімейного відпочинку [20; 245], організації неформальної освіти [6; 400; 367; 405; 517; 519; 616; 629; 659]; описи та алгоритми роботи програм та проєктів [98; 145; 296; 336; 438; 439; 440; 540; 650], екскурсій [293; 375; 407; 463; 651], уроків і занять для студентів в музеї [34; 139; 284; 286; 330; 366; 388; 415; 431; 441; 554; 556; 557], дидактичних музейних ігор [265; 297; 478; 585]; ілюстровані путівники [75; 265; 624; 670], карти активності в музеї [611; 265; 654], тематичні покажчики літератури [414], антології [591], які уможливають комплексне й практичне сприйняття такої діяльності у нових реаліях, орієнтованих на розвиток здібностей, креативності, пізнавальних можливостей у просторі музею.

Водночас, у сучасних умовах орієнтації освіти на креативну парадигму, вітчизняні дослідження наповнюються новим змістом, застосовуючи різновекторний підхід, поєднуючи кращі вітчизняні і зарубіжні освітні зразки педагогічної діяльності музеїв, а також актуалізуючи потенціал власних культурних практик. Це, зокрема, спостерігається у працях О. Валенкевич [51–52], А. Горового [100–101], Ю. Ключко [247; 249], І. Ласкій [286–290], Н. Титаренко [516], Р. Пасічник [420], І. Різун [457–458], І. Удовиченко [524], О. Топилка [521], Р. Шикули [554], А. Юрченка [571] та ін.

З огляду на сказане вище, зауважимо, що поширення педагогічної діяльності музеїв в історичній ретроспективі у світовому та вітчизняному вимірі було зумовлене головно появою перших освітньо-просвітницьких практик в музеях, усвідомленням музею як освітньої інституції, репрезентацією учнівського досвіду виготовлення різних предметів у шкільних музеях, широкою популяризацією музейної діяльності та колекцій самих музеїв серед широкої громадськості, створенням дитячих музеїв, організацією співпраці музею із закладами освіти, розробкою та удосконаленням музейно-педагогічної термінології.

1.2. Особливості організації музейно-педагогічної діяльності в Україні.

Бурхливий розвиток культурних практик, музейної педагогіки, організація різноманітних музейних заходів, урізноманітнення форм взаємодії музеїв з відвідувачами в Україні висувають на порядок денний питання щодо простеження динаміки розвитку такого досвіду. Це важливо з огляду на масовість музейно-освітньої (музейно-педагогічної) діяльності, яка стала важливою ознакою сучасного “суспільства знань”, своєрідною візитівкою кожної місцевості, де функціонують музейні заклади.

У контексті окреслених завдань нашого дослідження необхідно звернути увагу на особливості організації музейно-педагогічної діяльності в Україні.

Постійне перебування у межах різних державних утворень та формацій наклали свій відбиток на розвиток просвітницької, популяризаторської, культурно-просвітницької діяльності музеїв на українських землях.

До її витоків та передумов можна віднести декілька історичних феноменів, пов’язаних з творчістю видатних постатей минулого та діяльністю музейних закладів. Передусім мова йде про відкриття та діяльність *Польського шкільного музею у Львові*, заснованого 1903 р. [660, s. 39–47], а також *Музею Наукового товариства імені Шевченка у Львові* – першого етнографічного музею на теренах Галичини, заснованого 1895 р., але відкритого для огляду 1910 р. [480, с. 194–210].

Польський Шкільний музей у Львові, створений 1903 р. за ініціативою А. Карбовяка і Л. Германа, було побудовано на основі аналогічних закладів в Торонто, Лондоні, Санкт-Петербурзі, Лейпцигу і Вашингтоні. Музей виконував такі важливі завдання, як:

- збирання різноманітних матеріалів, що відносяться до історії виховання у Галичині та на польських землях;

- збирання зразків шкільного обладнання, виконаних робіт, які б сприяли розвитку і вдосконаленню шкільного виховання [600, s. 793].

Виступаючи з ініціативою створення навчальних майстерень, музей заснував “Комітет наукових засобів і шкільного обладнання”, а згодом активно долучився до систематичної організації виставок виробів учнівської молоді [618, s. 165].

Загалом діяльність музею полягала у популяризації результатів трудової діяльності учнів, стимулюванні їх до активної праці на користь шкільної громади з метою покращення змісту освіти і виховання. На основі популяризації сльойду, демонстрації кращих взірців ручної праці створювалися певні рекомендації стосовно методики її впровадження.

Незважаючи на свою назву, музей активно долучився до розвитку як польського, так і українського шкільництва в Галичині, стимулюючи заснування шкільних музеїв.

Музей Наукового товариства ім. Т. Шевченка у Львові був відомий як Етнографічний музей або Музей старинностей. У його залах експонувалися зразки декоративно-ужиткового мистецтва, народних ремесел і промислів, предметів побуту та знарядь праці переважно з Гуцульщини й центральних регіонів України, а у фондах зберігалися церковні старожитності, меморіальні пам'ятки, цінні історичні й природничі колекції.

Знаковою подією у розвитку музейної справи у Галичині була також організація *Української педагогічної виставки* (1935), яка неабияку увагу приділяла різним засобам навчання, активно позиціонуючи актуальні на той час досягнення української школи [525].

Водночас на Наддніпрянській Україні проводилася активна робота із створення дитячих музеїв. Вже у 20-х роках ХХ ст. відомий мистецтвознавець, музейний діяч Ф. Шміт бачив дитячий музей як центр вивчення психології дитячої творчості, як освітній простір і як музей-майстерню. У 1920 р. на базі

Першої художньої виставки він організував Музей дитячої творчості. Експонатами цього музею були дитячі роботи. Перевагу віддавали не стільки естетичній досконалості роботи, скільки їх цінності як джерела дослідження художньої творчості дітей.

Важливе значення для розвитку музейної справи та музейно-педагогічної діяльності мав розвиток краєзнавчої роботи та краєзнавчих студій, які стали предметом уваги вчених та практиків. Вагомий внесок у розробку теорії й практики музеєзнавства в 1920–1930-ті рр. здійснили академік М. Біляшівський, вчені-музейники Ф. Шміт, Ф. Ернст, Г. Крисін, І. Скуленко, які розробили принципи формування музейних колекцій [Цит. за: 472, с. 216].

М. Биковець порушив питання про створення музею у трудовій школі, розглядаючи лабораторні заняття після екскурсій на природу як майстерню майбутнього шкільного музею, надаючи практичні поради для створення його колекцій. П. Сапухін розробив алгоритм дій керівника шкільного краєзнавчого музею [348, с. 78].

У 1921 р. при ВУАН (Всеукраїнської Академії наук) було створено Комісію із краєзнавства, що стала організуючою ланкою краєзнавчих структур в Україні, а у 1925 р. проведено I Всеукраїнську краєзнавчу конференцію. Без сумніву, такий інтерес до історії рідного краю сприяв розвитку музейної та екскурсійної справи, а також діяльності музейних закладів на Слобожанщині, адже знайдені матеріали й пам'ятки минулого ставали основою для створення музеїв різного профілю й музейних експозицій.

Зазначений досвід розширювався під час розробки та проведення чисельних екскурсій, головно для учнівської молоді та дорослих, застосування активних методів навчання у школі, що стало важливою віхою для розробки методики музейної педагогіки.

У радянський період музейно-педагогічна діяльність в Україні розвивалася у межах законодавчих актів СРСР та у цілому відповідала положенням східноєвропейської моделі.

Предметом нашого дальшого аналізу будуть різні законодавчі акти, музейні сайти, періодичні видання, суспільно-політичні явища, діяльність різноманітних організацій і товариств, що відображали системні події у сфері освіти і культури, які істотно впливали на зміни в організації та проведенні музейно-педагогічної діяльності [215].

За вихідну дату ми візьмемо 1991 р. – проголошення державної незалежності України, за прикінцеву – сучасні процеси завершення імплементації нового Закону України “Про освіту”, зрушення щодо забезпечення діяльності музеїв закладів вищої освіти.

Отже від початку проголошення незалежності України (1991 р.) відбувалися певні зрушення у реформуванні системи культурно-освітньої роботи музеїв у взаємодії із закладами освіти, проте усі вони мали “інерційний” характер. В умовах хаосу та гіперінфляції на початку 90-х рр. XX ст. поширювалися певні регресивні явища у справі організації педагогічної діяльності музеїв, яка здебільшого мала формальний характер і наслідувала попередні традиції. Зокрема чимало музейних занять продовжували відбуватися у межах роботи системи закладів позашкільної освіти різних типів, що охоплювали велику кількість школярів.

Проте згодом, в умовах формування незалежної молоді держави, ринкових відносин, у період ідеологічно-виховної кризи роль та значення позашкільної освіти у житті підростаючого покоління знижується, катастрофічно зменшується мережа закладів позашкільної освіти, відбувається процес комерціалізації діяльності та вилучення будівель позашкільних установ [272, с. 17–20].

Відтак, можна стверджувати про істотне зменшення педагогічної ролі музеїв у вихованні молодого покоління. У цей час було прийнято Закон України

“Про музеї і музейну справу” (1995 р.), який, поряд з окресленням ролі і функцій музеїв в Україні, наголошував на важливості їх культурно-освітньої діяльності [126].

На думку науковців, у цей період музей як фундаментальна основа культури “зосереджував свою роботу на відображенні суспільної дійсності” [545, с. 179–180].

З другої половини 90-х рр. XX ст. можна спостерігати певні системні зрушення у проведенні музейно-педагогічної діяльності, які набувають нових рис та ознак.

Зокрема, наприкінці 90-х рр. XX ст. було засновано журнал (загальнодержавний бюлетень “Вісник Українського товариства охорони пам’яток історії та культури”) “Відлуння віків”. Створено низку сайтів, які проводили координаційну, організаційно-методичну та культурно-просвітницьку діяльність у галузі музейної справи.

На початку 2000-х рр. було утворено Міжнародний благодійний фонд “Україна 3000” (2001), а згодом, за підтримки Швейцарської культурної програми, засновано інтернет-портал “Музейний простір України” (2005). Зазначений портал головну увагу сфокусував на історико-культурологічному напрямі, що об’єднує програми, спрямовані на розвиток музейної справи, охорону пам’ятників, підтримку археологічних, культурологічних досліджень та мистецьких акцій, поширення правдивих знань про минуле народу України, упровадження міжнародних стандартів роботи у сфері культури.

На зламі XX і XXI ст. щоразу відчутніше спостерігається вплив зарубіжних тенденцій на педагогічну діяльність вітчизняних музеїв. Дедалі більше розробляються та удосконалюються способи комунікації з відвідувачами на основі сучасних освітніх технологій, проводяться дослідження у галузі музейної педагогіки та музейної психології.

Після Помаранчевої революції (2004) в Україні значно активізується розуміння актуальності педагогічної місії музеїв – засновуються журнали “Музеї України” (2004) (після відповідної пресової програми), “Музейний провулок” (Національний художній музей України), інтернет-портали “Замки та храми України” (2005), “Замки і фортеці України” (2007) [215].

Для координації та обміну різноманітною інформацією у 2004 р. в Києві постає громадська організація “Центр розвитку музейної справи”, яка започатковує низку важливих проєктів, зокрема видання спеціалізованих періодичних часописів. Згодом Центр розпочав роботу над створенням музейного ресурсного центру, формуванням спеціалізованої музейної бібліотеки з питань теорії та практики музейної і пам’яткоохоронної роботи [312, с. 194].

Упродовж 2000-х рр. в Україні створюється низка важливих освітніх музейних проєктів – “Школа і музей: разом навчатися цікавіше” (Національний художній музей у Києві), («Школа і музей: працюємо разом» (група музеїв м. Львова), “Живе мистецтво – дітям” (Львівська національна галерея мистецтв ім. Б. Возницького), “Музей і діти”, “Музей–школі” (Дніпропетровський національний історичний музей ім. Д. Яворницького), “Художній музей – школі. Музейні форми навчання” (Чернівецький художній музей) та ін., відкриваються нові освітні відділи у музеях різного профілю [215].

Серед перелічених особливої уваги заслуговує інтегрований проєкт “Школа і музей: працюємо разом”, започаткований у Львові 2007 р., результатом якого стало видання двох посібників з музейної педагогіки.

З 2006 р. інтернет-портал “Музейний простір України” підтримується громадською організацією “Центр розвитку музейної справи”, яка проводить музейні заходи, популяризує різні всеукраїнські та регіональні заходи: конкурси, фестивалі, актуальні проєкти [215].

У цей період у різних вищих закладах освіти успішно апробовуються курси з музейної педагогіки та культурно-освітньої діяльності музеїв (Київський

національний університет культури і мистецтв, Харківська державна академія культури, Волинський національний університет імені Лесі Українки, Львівський національний університет імені Івана Франка). Зокрема, у 2007/2008 навчальному році на історичному факультеті Львівського національного університету імені Івана Франка уперше було апробовано курс “Основи музейної педагогіки”.

Упродовж 2005–2009 рр. фактично уперше у новітній історії України у межах україно-нідерландського проєкту “MATRA – музеї України” у 25 музеях України (обраних за географічним принципом) відбулися фахові тренінги і навчання у контексті розуміння сучасної освітньо-педагогічної місії музею та ознайомлення з новітніми методиками культурно-освітньої діяльності у музейному просторі, а також із сучасним розумінням музейного менеджменту, музейного планування та методик музейної роботи [364].

Найактивнішу участь у проєкті брали такі музеї, як Музично-меморіальний музей Соломії Крушельницької у Львові [381], Національний музей мистецтв імені Богдана і Варвари Ханенків [361], Кіровоградський обласний художній музей [488], Одеський муніципальний музей особистих колекцій ім. А. Блещунова [382], Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник [392], Дніпропетровський національний історичний музей ім. Д. Яворницького [109], Чернігівський історичний музей [547], Київський національний музей російського мистецтва (від 2017 р. – Національний музей “Київська картинна галерея” [394]), Харківський літературний музей [534] [220].

У межах проєкту відбулися дві конференції, симпозіум з питань використання цифрових технологій, шість інтерактивних багатоденних семінарів, а також чотири семінари для навчання українських тренерів. Проєкт акцентував на важливості нових знань, адже вони сприяли створенню середовища діалогу та дискусій. Здобуття нового інноваційного досвіду, зіставлення його з власними напрацюваннями, уможливило актуальне бачення освітньої місії музею в умовах сьогодення.

З 2005 р. питання музейної педагогіки постають у центрі уваги учасників Всеукраїнських музейних фестивалів (2005, 2008, 2011, 2015, 2018 рр.) на базі Дніпропетровського національного історичного музею ім. Д. Яворницького. Започаткований цикл Всеукраїнських музейних фестивалів стає справжньою знаковою подією для українського музейництва. Згодом цей фестиваль стає традиційним професійним святом музейних працівників з різних міст України, своєрідним майданчиком для обміну досвідом, рефлексій щодо розвитку музейної справи та музейної педагогіки в країні, центром привернення уваги до питань збереження та охорони національної історико-культурної спадщини.

З 2007 року на базі Українського товариства охорони пам'яток історії та культури проводяться Зарембівські пам'яткознавчі читання.

Така активна діяльність у розвитку музейної справи та її освітньої складової стимулювала прийняття Закону України “Про внесення змін до Закону України “Про музеї та музейну справу” (2009), який істотно розширює різні положення щодо заснування музеїв (вони можуть засновуватися на будь-яких формах власності), а також Закону України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України про охорону культурної спадщини” (2010 р.) [215].

З 2010 р. на щорічній Міжнародній науковій конференції “Могилянські читання” у Національному Києво-Печерському історико-культурному заповіднику (м. Київ) запрацювала секція “Музейна справа та музейна педагогіка”. Згодом було засновано журнал “Музейний простір” (2011) – якісне повнокольорове ілюстроване видання про музеї та культурну спадщину, що містить інформаційні та аналітичні матеріали з музейної теорії і практики, відомості про різноманітні музейні проєкти тощо.

Поступово в Україні створюється низка інтернет-ресурсів (проєкти “Світоглядний портал “Рідна країна” (2010), “Музейний портал” МАН України (2011), “Музейний простір” (2012), які дають змогу активніше просувати й

популяризувати якісний музейний продукт, інформувати широкі кола громадськості про різні освітні музейні заходи.

Зазначені проєкти були й залишаються спрямованими на популяризацію культури, науки та музейної справи, надаючи інформацію про актуальні новини з музейного життя України та світу, забезпечуючи доступ до бази даних з інформацією про музеї.

Більшість вітчизняних музеїв створюють інтернет-портали з переліком освітніх програм для різних категорій відвідувачів (Дніпропетровський національний історичний музей імені Д. Яворницького, Музей мистецтв імені Богдана та Варвари Ханенків (Київ) та ін.).

Період після 2010 р. в Україні характеризується появою інноваційних підходів і методик у роботі з відвідувачами та інтерпретації музейних предметів (застосування інтерактивної методики, технології “Стратегії візуального мислення” (Національний художній музей України), віртуалізації музейного простору із застосуванням мультимедіа та дистанційних інтернет-ресурсів, концепцій “відкритого музею”, “культури участі” (із включенням відвідувачів у процеси моделювання культурно-освітньої діяльності музею), освіти упродовж цілого життя, рівного доступу та універсального дизайну (із можливістю брати участь у різноманітних культурних заходах музеїв широкого спектра відвідувачів різного віку та з особливими потребами).

Значного поширення в Україні на початку XXI ст. набувають розробки інтерактивних програм для відвідувачів, що організовують у співпраці як навчальні заклади, так і музейні установи, враховуючи різні особливості музейно-педагогічної діяльності.

Зокрема у Національному художньому музеї (Київ) [398] було впроваджено програму “Школа і музей: разом навчатися цікавіше”, яка містила тематичні екскурсії з урахуванням семи предметів шкільної програми. Для дошкільнят разом із батьками музей створив умови для вивчення образотворчого мистецтва у

“Сімейному лекторії”, а також апробував цикл занять для молоді “Стратегії візуального мислення”.

У 2011 р., у межах Пілотного проєкту UNESCO та Міжнародного фонду гуманітарного співробітництва “Управління музеєм ХХІ ст.”, у Києві відбулися тематичний тренінг та Перша експертна зустріч на тему “Роль музеїв в освіті та розвитку культурно-пізнавального туризму”. У межах цих заходів були порушені питання освітньої ролі музеїв у контексті актуальних проблем сучасної культури [132, с. 25].

З 2012 р. при кафедрі загальної та соціальної педагогіки Львівського національного університету імені Івана Франка функціонує Лабораторія музейної педагогіки, яка реалізує науково-дослідний, науково-методичний, навчально-консультативний, координаційний та інформаційний напрями своєї діяльності [280] [Додаток Г].

З 2013 р. на базі Національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника (м. Київ) проводиться щорічна Всеукраїнська науково-практична конференція “Музейна педагогіка – проблеми, сьогодення, перспективи” (з 2016 р. – у співпраці з НАПН України), наукові збірники якої стали цінним джерелом до актуальних питань розвитку музейної педагогіки у вітчизняному просторі [368–374].

З 2014 р. активізує свою діяльність Педагогічний музей України, на сайті якого створюється окремий кластер “Музейна педагогіка” з електронною бібліотекою, освітніми програмами музеїв, навчальними програмами для гуртків, матеріалами з конференцій та семінарів; інформацією про шкільні музеї, меморіальні музеї при навчальних закладах України та музейні експедиції [422].

Фактично у сучасних умовах в Україні працює кілька громадських організацій, які виконують функції недержавних аналітичних центрів у музейній сфері. Серед них громадські організації “Український центр розвитку музейної справи” (УЦРМС), “Агенція культурних стратегій”, “Демократія через культуру”,

український комітет Міжнародної ради ICOM, а також державний аналітичний інститут “Український центр культурних досліджень”. Ці організації акцентують увагу на реалізації різноманітних проєктів для активізації міжмузейної комунікації між українськими фахівцями та їхніми зарубіжними колегами [Цит. за: 485, с. 138–147].

Окремо варто відзначити діяльність Українського культурного фонду, який підтримує численні ініціативи музеїв для розвитку та поширення освітніх та культурних практик, створення нових середовищ для організації ефективної комунікації з відвідувачами.

З 2012 р. при Міністерстві культури України функціонує спеціальний консультативно-дорадчий орган – Музейна рада, яка мала перетворитися на дієвий інструмент включення професійної музейної спільноти до формування та реалізації національної музейної політики. Зокрема, цим органом у 2013 р. було затверджено проєкт Концепції державної цільової національно-культурної програми розвитку музейної галузі до 2018 р., яка визначила такі пріоритетні напрями розвитку музейної справи у контексті культурно-освітньої діяльності музеїв:

- підвищення ролі музеїв як державотворчого чинника завдяки впровадженню нових державних стандартів державної справи та посилення просвітницької функції музеїв;
- формування музейного простору через активізацію міжмузейної комунікації;
- підготовка кадрів та підвищення престижу музейної професії;
- запровадження конкурсних механізмів фінансування музейних проєктів [485, с. 138–147].

З 2015 р. в Україні розпочала діяти Програма Європейського союзу і Східного партнерства “Культура і креативність” (2015–2017), покликана ознайомлювати вітчизняних музейників, освітян, культурологів з успішними

європейськими проєктами та активізувати потенціал української культури й планування вітчизняної культурної політики шляхом підтримки різних досліджень, проведення тренінгів для формування професійних навиків з креативної економіки, налагодження міжнародного співробітництва [215].

Зокрема, у межах цього європейського проєкту в Україні визначено наступні три напрями:

- культура і креативні індустрії для місцевого економічного розвитку та відродження міст;
- культурне надбання як драйвер економічного зростання і соціальної інтеграції;
- культура для соціальної інтеграції, соціальних інновацій та міжкультурного діалогу [339, с. 7–8].

Одним з останніх важливих кроків у розвитку освітньої складової діяльності музейних закладів стало прийняття нових Законів України “Про вищу освіту” (2014) [123] та “Про освіту” (2017) [128], де, зокрема, згадується про індивідуальну освітню траєкторію, індивідуальну програму розвитку дитини, інклюзивне освітнє середовище, неформальну освіту, мережеву форму здобуття освіти, що дає змогу розширювати спектр освітніх послуг музеїв та організацію їх педагогічної діяльності для закладів дошкільної, середньої та вищої освіти.

Останнім часом конференції, семінари, методичні наради та круглі столи з музейної педагогіки періодично відбуваються по всій Україні з ініціативою від музейних фахівців, методичних центрів та інститутів післядипломної освіти, загальноосвітніх шкіл та вищих закладів освіти, проте здебільшого зводяться до опису діяльності конкретної програми або методики, обміну власними рефлексіями і враженнями.

У сучасному освітньому просторі України функціонує низка інтернет-сайтів (“Музейний портал України” [378], “Музейний простір України” [379], “Всеукраїнська асоціація музеїв” [76], “Замки і храми України” [131],

“Український пам’яткоохоронний інтернет-ресурс” [527] та ін., які дають змогу вчителям, методистам, викладачам здійснювати підбір необхідного наочного і практичного матеріалу для проведення занять з елементами музейної педагогіки [162, 20–21].

Можна виокремити далеко не повний список осередків, де відбувається активна педагогічна взаємодія вчителя та учня, викладача і студента у межах упровадження ідей музейної педагогіки. Це, зокрема, Національний художній музей України [398], Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник [392], Дніпропетровський національний історичний музей ім. Д. Яворницького [109], Муніципальний музей особистих колекцій ім. А. В. Блещунова [382] та Історико-краєзнавчий музей (Одеса) [143], Кам’янець-Подільський державний історичний музей-заповідник [149], Кіровоградський міський художньо-меморіальний музей (Художньо-меморіальний музей О. Осмьоркіна) [542], Літературно-меморіальний музей-квартира П. Г. Тичини [294], Миколаївський обласний краєзнавчий музей [340], Рівненський обласний краєзнавчий музей [456], Львівська національна галерея мистецтв ім. Б. Возницького [298], Національний музей у Львові ім. А. Шептицького [397], Львівський історичний музей [299] та багато інших.

Загалом дедалі більше відчувуються зрушення у музейній справі: музеї стають цікавішими для відвідувачів, вони стають “видимими”, дедалі більше проявляючись у суспільстві, а також починають відчувати силу свого впливу, важливість від створення враження на відвідувачів, яке не замінить жодна розповідь або писаний текст [268].

Очевидно, що поряд із значними досягненнями у розвитку музейної педагогіки, відчувуються й проблеми, зумовлені недостатністю ґрунтовних наукових досліджень з цієї галузі; необхідністю розробки її понятійного та наукового апарату з урахуванням міждисциплінарних підходів різних галузей знань, методичної літератури; потребою у створенні системи підготовки музейних

педагогів на основі тренінгів, курсів, практичних занять в музеях, різноманітних музейно-педагогічних та просвітницьких програм у системі “школа–музей–заклад вищої освіти”.

На основі проаналізованого матеріалу з урахуванням вихідної дати (1991 р. – проголошення державної незалежності України)² та умовно визначеної прикінцевої (2017 р. – прийняття нового Закону України “Про освіту”) розташуємо головні етапи організації музейно-педагогічної діяльності в Україні. Перший етап буде охоплювати період з 1991 до 1995 рр., коли було прийнято Закон України “Про музеї та музейну справу” [126].

Другий охоплює період з 1996 до 2004 рр., року Помаранчевої революції, яка спричинила активізацію розуміння педагогічної діяльності музеїв та впровадження нових методик. На цьому етапі відбувається напрацювання нового досвіду, зокрема адаптація у вітчизняній практиці сучасних музейно-педагогічних технологій.

На третьому етапі, упродовж 2005–2009 рр., відбуваються кардинальні зміни у розумінні освітньої місії музею в Україні, які полягали у створенні вітчизняних музейно-педагогічних проєктів, програм, проведенні різноманітних тематичних конференцій, тренінгів тощо.

Четвертий етап (з 2010 р.) відзначається масовістю музейно-педагогічних заходів в Україні та створенням якісного вітчизняного музейного освітнього продукту з урахуванням традицій минулого та викликів сьогодення.

Представлений ретроспективний огляд засвідчує, що розвиток уявлень про музейну педагогіку та музейно-педагогічну діяльність в Україні мав подвійний характер: з одного боку, чимало традицій було запозичено з освітньої музейної практики періоду СРСР, з іншого, – спостерігаються щоразу більші впливи сучасних європейських культурних практик й технологій. На нашу думку, таке

² Ми проводили періодизацію розвитку музейно-педагогічної діяльності, виходячи із теми нашого дослідження, яке стосується дослідження теорії і практики педагогічної діяльності музеїв в сучасному освітньому просторі України.

поєднання може лише більше збагатити вітчизняний музейно-педагогічний простір.

На основі проведеного наукового пошуку виникає об'єктивна потреба та необхідність у можливості обґрунтування вітчизняної моделі музейної педагогіки.

Зазначимо, що її витoki та передумови детально відображено у попередньому матеріалі, що логічно узгоджується з далшим викладом.

Отже, на нашу думку, вітчизняна музейно-педагогічна модель повинна ґрунтуватися на поєднанні міжкультурного та міжконфесійного регіонального досвіду України, зумовленого різними освітніми ініціативами, які б могли:

- поєднувати елементи просвітництва й популяризації музеїв;
- стимулювати молодь до множинної інтерпретації музейних предметів як культурних зразків минулого та певної епохи;
- актуалізувати матеріальну та нематеріальну культурну спадщину, узгоджувати різні концепції історичної пам'яті;
- широко застосовувати інтерактивність і віртуальний музейний простір у процесі розробки і проведення різних інтегрованих форм роботи з відвідувачами;

сприяти широкому застосуванню ідей наукової освіти шляхом відкриття й популяризації центрів науки і техніки.

1.3. Категоріально-понятійний апарат дослідження у контексті освітніх інтеграційних процесів

Музейній педагогіці, як ми вже зазначали вище, притаманний неоднозначний, багатоконтекстний, варіативний характер, адже вона постійно перебуває у розвитку, зазнаючи змін та адаптуючись до реальних умов конкретного музейного закладу. У такому сенсі її доречно розглянути щонайменше у трьох контекстах:

- широкого розмаїття значень цього терміну та його інтерпретації у наукових дослідженнях;
- інтеграції різних предметних галузей гуманітарних, природничих й технічних знань;
- урахування відповідних національних, регіональних, культурних відмінностей.

Як видно з теоретичних та прикладних досліджень вітчизняних і зарубіжних авторів Г. Жука [673], Р. Патер [636–639], О. Сапанжи [473–475], В. Снагощенко [487–491], Б. Столярова [504–506], М. Шельонга [665–657], Л. Шляхтіної [559–563], В. Юви [612], М. Юхневич [574] та ін., поняття “музейна педагогіка” має безліч інтерпретацій, широкий діапазон яких викликає різноманітні судження та оцінки.

У цьому сенсі для порівняння цікавим буде звернення до “Словника актуальних музейних термінів”, укладеного російськими фахівцями-музейниками 2009 р. До нього увійшло близько 180 понять, що активно використовуються в музейній практиці та музеєзнавчій літературі ХХІ ст. [484, с. 47–68].

Аналогічно заслуговують на увагу його польський відповідник, що вивчає різні аспекти функціонування музейних закладів, зокрема, музеїв сучасного мистецтва (“ABC edukacji w muzeum”) [578], а також “Принципи і стандарти музейної педагогіки”, розроблені Американською асоціацією музеїв у 2000 р. [594].

Музейна педагогіка передбачає поєднання різних предметних галузей знань, що зумовлено її спрямованістю на інтеграцію не лише гуманітарних дисциплін, а й природничих та технічних.

Прикладами такої інтеграції можуть слугувати низка так званих інтегрованих, міждисциплінарних, спеціальних музейних занять, котрі проєктуються у різних країнах та інтегрують музей і школу.

Зокрема, низку модельних уроків з різних шкільних дисциплін упродовж 2013–2018 рр. було проведено у межах Львівського проєкту “Єдиний культурно-освітній простір” на базі провідних музеїв міста. У цьому контексті можна відзначити тематику й спрямованість таких уроків, які об’єднували біологію і художню культуру, історію і художню культуру, англійську мову, художню культуру та історію, українську (зарубіжну) літературу, мистецтво та англійську мову, математику та мистецтво, математику та історію, математику та мистецтво, фізику і музику, хімію та образотворче мистецтво тощо [Див.: 349; 350; 388].

Методичні аспекти застосування музейної педагогіки у своєму практичному вимірі можуть істотно відрізнятися у своїх національних та регіональних вимірах, що може бути зумовлено, наприклад, неоднозначними або діаметрально протилежними оцінками тих чи інших історичних постатей, оціночних суджень певної історичної події.

Як вже було зазначено вище, для музею є традиційною *культурно-освітня діяльність*, проте її зміст, цілі і завдання трансформувалися залежно від потреб суспільства у той чи інший часовий період. Наприклад, у 1920–1930-х рр. вона називалася “політико-просвітницькою роботою”, у 1950–1960-х – “науково-освітньою”, а вже з 1990-х рр. – культурно-освітньою, акцентуючи увагу на пріоритеті проблем культурного розвитку у контексті гуманітарного знання [42, с. 31–36].

Аналогічно ми можемо відслідкувати певну еволюцію й інших понять та категорій, що мають відношення до музейної педагогіки, адже це демонструє безпосередній розвиток цієї галузі знань, становлення її категоріального апарату.

Відтак у зв’язку із наведеним вище звернемося до визначення різних термінів, понять та категорій, що відображають сучасні музейно-педагогічні підходи та концепції:

- *музейна педагогіка* як сучасна наукова дисципліна та освітня технологія, що передбачає “озвучення та наповнення новим сенсом” занять

різного статусу та формату у просторі музею; сукупність наукових концепцій і принципів, що визначають зміст і стратегії музейної освіти і методологічні основи реалізації освітньої діяльності в музеї;

- *музейна комунікація* як різновид соціальної комунікації, пов'язаної з переданням значущої інформації за допомогою специфічних музейних форм і каналів (музейний предмет, музейний простір у різних формах – музейна експозиція, виставка, організований простір, спеціально організовані форми актуалізації представленої інформації і т. д.) [474, с. 78; 110];

- *музейний педагог* як фахівець, котрий “оживлює” музейний предмет, інтерпретуючи його та стимулюючи юного відвідувача до діалогу, організовує залучення до музейних цінностей шляхом реалізації відповідних рівнів взаємозв'язку: *музейний педагог – дитина* (встановлення контакту з дитиною через розповідь про себе; *музейне середовище – дитина* (проведення аналогій та виявлення контрастів між відомими дітям речами та музейними експонатами); *музей – реальне життя* (навчити дітей застосовувати одержану інформацію у повсякденному житті) [47, с. 9-25];

- *музейна культура* як наявність у людини музейного ставлення до дійсності, яке виражається у повазі до історії та вмінні оцінювати в реальному житті предмети музейного значення [13, 36];

- *музейна освіта* як безперервний та сталий розвиток життєвого досвіду людини на основі музейної комунікації;

- *освітня діяльність в музеї* як цілеспрямований і структурований процес активізації компонентів музейної комунікації з метою формування життєвого досвіду [474, с. 78];

- *музейна дидактика* як своєрідна схема та алгоритм освітньої діяльності у просторі музею, що передбачає її осмисленість та спрямованість на очікуваний результат;

- *музейна психологія* як галузь знань, що досліджує сприйняття музею відповідною аудиторією, вивчаючи особливості функціонування механізмів соціальної пам'яті в музеї, сприйняття музейної експозиції та розуміння “мови музею” у процесі музейної комунікації [291];
- *музейна соціологія* як наука, що вивчає закономірності розвитку музею як соціального інституту, його відносини із суспільством із використанням найрізноманітніших методик;
- *музейна філософія* як спосіб осмислення діяльності музею, зокрема, освітньої, з позиції різних філософських течій, теорій, підходів для створення нового культурного продукту;
- *музейна евристика* як наукова дисципліна, що досліджує систему логічних прийомів і методичних правил пошуку та збереження інформаційного поля *музейного предмета* з метою отримання нового знання і вивчення здатності музейного предмета впливати на емоції і увагу відвідувачів, вивчення форми сприйняття репрезентативних і асоціативних характеристик предмета відвідувачами музею [387, с. 9–16];
- *педагогічна культурологія музейної діяльності* як галузь науки і соціальної практики, яка, інтегруючи основи культурології та педагогіки, спираючись на їх взаємодію і взаємовплив, розкриває методiku освіти і освіти в музейному середовищі, підкріплену залученням індивіда в культурне творчість, що сприяє перетворенню історико-культурних знань в морально-естетичні переконання, норми і принципи духовного життя, вміння і навички креативної діяльності [46, с. 40–42];
- *візуальна культура* як елемент культури, що знаходить своє відображення у візуальних образах, зокрема, музейних предметах, слугуючи важливим елементом розвитку уяви, фантазії;
- *музейний предмет* як рухомий об'єкт культурної та природної спадщини, першоджерело знань і емоцій, вилучений з середовища побутування

або музеєфікований разом з фрагментом середовища і включений до музейної колекції, що володіє інформаційним потенціалом та науковою, історичною, меморіальною та художньою цінностями [484, с. 56];

- *музейний об'єкт* як елемент культурної і природної спадщини, котрий так само, як і музейний предмет, є музеєфікованим джерелом знань і емоцій, але не може мати назву предмет, оскільки є нерухомим, середовищним або нематеріальним об'єктом і не завжди – першоджерелом знань [510, с. 8];

- *культурно-освітня, просвітницька та педагогічна діяльність музеїв* як способи організації музейної комунікації з відвідувачами різного рівня, характеру та спрямованості;

- *урок в музеї* як заняття з організацією самостійної творчої діяльності учнів в музейному просторі на основі музейних колекцій, використовуючи переваги середовища музею для ширшого доступу та глибокого вивчення предмета; урок повинен співвідноситися з програмою, містити матеріали для підготовки до уроку, передбачати елементи закріплення та оцінювання [260, с. 173–175];

- *інтерактивність в музеї* як базовий принцип сучасної музейно-педагогічної діяльності, що передбачає створення спеціального освітнього середовища комунікації;

- *інтерактивне музейне середовище* як спеціально створений музейний простір, в якому забезпечуються умови міжособистісної комунікації або за допомогою музейного предмета, або через спілкування з музейним педагогом, або з партнером по екскурсії, заняття, уроку [12, с. 27];

- *педагогіка музейної діяльності* як освоєння способів пізнання світу, адекватних природі музею та здатність особистості переносити цей досвід на всі сфери своєї діяльності, організаторами якої виступають педагоги, що працюють у тісній співпраці з фахівцями музею [58, с. 2–7];

- *стилі навчання в музеї* як способи організації просвітницької, освітньої, педагогічної діяльності в музеї з урахуванням типу відвідувачів та відповідних форм, моделей музейної комунікації [226, с. 411–414];
- *музейно-педагогічна діяльність*, що розуміється як комплекс різних заходів і форм роботи у просторі музею з різновіковою аудиторією; вид педагогічної діяльності, послідовна, спеціально організована, науково обґрунтована, цілеспрямована творча суб'єкт-суб'єктна взаємодія викладача і студента, педагога й учня, спрямована на забезпечення єдності урочної, позакласної і позашкільної, аудиторної і позааудиторної роботи для виховання, навчання, розвитку особистості в умовах музейного середовища [445, с. 30; 615];
- *технологія музейно-педагогічної діяльності* – як сукупність методів, способів і прийомів взаємодії музейного співробітника (педагога) з відвідувачем, у процесі якої вирішується музейно-педагогічна, освітня, виховна або інакша задача [12, с. 30];
- *музейно-педагогічний процес* як системно організована та чітко спрямована взаємодія музейного педагога та учнів, орієнтована на формування в умовах музейного середовища творчо розвинутої особистості [553, с. 343–350];
- *музейно-педагогічний результат (результат музейно-педагогічної діяльності)* як відносно стійкі асоціації, уявлення, образи, навички, вміння, сформовані у відвідувача в процесі музейних занять, уроків, екскурсій [12, с. 29];
- *музейно-педагогічні засоби* (засоби музейної педагогіки) – дидактичне забезпечення, предмети матеріальної та духовної культури (елементи матеріальної і нематеріальної культурної спадщини), які забезпечують реалізацію музейно-педагогічного процесу;
- *музейний простір* як спосіб реконструкції частини минулого через призму історії окремих предметів в музеї, відтворенні лінії подій, інтерпретації фактів, аналізі етапів життя і творчості конкретної особистості [211, с. 291–300];

- *навколомузейний простір* як важлива складова музейного простору та елемент комунікації, що охоплює простір міста, архітектурні пам'ятки, елементи музейних маршрутів тощо;
- *музейне середовище навчання* як частина соціокультурного середовища, суспільних, матеріальних та духовних умов діяльності людини, створених у межах музею, а також відносин, що виникають у процесі музейно-педагогічної діяльності (містить у собі низку компонентів: навколомузейний простір, музейний будинок, експозиція, експонат) [308, с. 74-88];
- *культурні практики в музеї* як способи взаємодії, що виходять за межі його безпосередньої роботи, дозволяючи під час розкриття конкретної тематики експозиції та різних питань минулого досягати оптимальних рівнів спілкування з відвідувачами для усвідомлення важливих проблем сьогодення [227];
- *багатокультурність (мультикультурність) в музейному просторі* як створення можливостей для пізнання власної та іншої культури за допомогою музейних засобів, музейної комунікації, інтеракції у процесі відповідно організованих форм музейно-педагогічної діяльності [16; 33; 73; 108; 253];
- *медіація в музеї* як важливий елемент організації музейної освіти для широкої публіки;
- *культурна інклюзія в музеї* як організація доступного середовища у просторі музею для людей з особливими потребами із можливістю брати участь у спеціальних музейно-педагогічних програмах;
- *віртуалізація в музеї* як реалізація ідеї віртуального музейного простору, здатного охопити усі можливості повноцінної віртуальної комунікації в музеї (VR, AR та ін.);
- *“мова музейної експозиції”*, що виступає як носій особливого виду соціокультурної інформації, інструмент пізнання й регулятор поведінки, складаючись із знаків, що наповнюють мовний словник); мовної граматики, тобто

правил взаємного співвідношення знаків у процесі об'єднання їх у тексти (експозицію) [402, с. 11];

- *“школа у музейному просторі” та “музей у просторі школи”* – два взаємодоповнюючих блоки, розроблені російським вченим Б. Столяровим [503–506], що регламентують спільну діяльність музейних та освітніх закладів зі створення якісного освітнього продукту для учнівської молоді;
- *“освіта через мистецтво”* як програма послідовного залучення до навчально-виховного процесу елементів виховання засобами різних мистецьких технологій у процесі організації циклічних занять з молодіжною аудиторією в музеї.

Сукупність представлених термінів дає змогу не обмежуватися стандартними та загальними визначеннями, а урахувати усю повноту музейної педагогіки та музейно-педагогічної діяльності, яка не має і не може мати однозначного трактування та інтерпретації.

Проаналізовані підходи, поняття й терміни ставлять вітчизняну музейно-педагогічну думку перед нелегким вибором: або наслідувати методично грамотно розроблену школоорієнтовану східноєвропейську (російську) традицію, німецькі (європейські) дидактичні моделі кооперації музею із закладами освіти, американський підхід, побудований головно на зацікавленнях дитини та неформальній освіті в музеях, або вимислювати власні підходи.

Попри все є очевидним безперспективність повторно “винаходити велосипед”, адже музей як соціокультурний інститут і школа як навчальна інституція мають доволі консервативний характер щодо сприйняття та втілення у життя різних реформ.

Проте не все є настільки однозначним, адже поява віртуальної реальності, музеїв у мережі, актуалізація нових способів комунікації остаточно змінює характер та конфігурацію організації педагогічної діяльності в музейному просторі, забезпечуючи передусім її індивідуальність, інтерактивність,

міждисциплінарність, віртуальність та зв'язок з актуальними культурними практиками.

Виходячи із наведеного вище, важко не погодитися з думкою відомого польського музеолога М. Шельонга, який виокремив напрями пріоритетних досліджень, пов'язаних з функціонуванням музейної педагогіки та освіти в музеї:

- *музейна педагогіка – музей* (де визначається статус музейної педагогіки, її дефініції, місце за шкалою пріоритетності у певній інституції, відношення до специфіки і традиції музею; її цілі та способи їх реалізації, діапазони та сфери діяльності, фінансування, обмеження та перспективи розвитку; статус, визначення компетенцій музейного педагога та опис цих питань у порівняльній перспективі з іншими країнами);
- *музейна педагогіка – системи формальної (шкільної) освіти, наукових, дослідницьких, культурних та соціальних інституцій* (яка вивчає методи і предметний рівень організації навчальної діяльності, сферу, цілі та способи співпраці, правову базу, фінансові можливості, передовий досвід; порівняння із системами в інших країнах);
- *музейна педагогіка – музейна аудиторія* (вивчає методи та способи проведення досліджень музейної аудиторії, її структури та очікування учасників навчальних заходів в музеях);
- *музейна педагогіка – культурна, освітня та соціальна політика, а також культурна економіка* (досліджує можливості фінансування, ступінь відкритості різних інституцій до створення та реалізації пріоритетних досліджень, відносини з організаторами музейно-педагогічної діяльності, географію музейної педагогіки, передовий досвід) [657, s. 34-47].

В умовах сьогодення музейна педагогіка насправді стає одним з найважливіших елементів “відкритої освіти”, адже сучасний музей описується дослідниками не лише як місце збирання предметів, дослідження та створення колекцій та забезпечення їх функціональності, а насамперед як місце зустрічей,

циклічних подій, діалогу, розваги, критичних роздумів, формування нових поглядів на реальність [639, s. 74-92].

У такому розумінні сучасну музейну педагогіку можна чітко ототожнювати з педагогікою відкритого середовища, яка не обмежена стінами музею і найефективніше виявляє себе в умовах співпраці навчального закладу і музею, поєднання цілей культурно-дозвіллевих та освітніх установ, створення педагогічно доцільного організованого культурного простору [390, с. 6], узгодженого з актуальною парадигмою освіти.

Ми вважаємо, що на основі розглянутих термінів, понять та дефініцій інтерпретацію педагогічної діяльності музеїв у процесі аналізу сучасних освітніх парадигм та наукового знання можна проводити щонайменше у сукупності п'яти різних контекстів:

- по-перше, як вагому *практичну складову музейної комунікації*, яка дає змогу організовувати та вибудовувати нові зв'язки у системі взаємодії відвідувачів з матеріалами експозиції у просторі музею та навколомузейному просторі;
- по-друге, як *сучасну освітню та педагогічну технологію*, що забезпечує стратегію й тактику ефективної комунікації з відвідувачами різного віку, визначає оптимальні інноваційні стратегії навчання;
- по-третє, як *важливий компонент нового освітнього простору* – комбінації доступного освітнього середовища та сучасних інформаційно-комунікаційних засобів, якому притаманний креативний дизайн, безбар'єрність та багатофункціональність;
- по-четверте, як *потужний чинник відступу від шаблонних та запрограмованих знань*, які блокують творче мислення, гальмують пізнавальні процеси розвитку особистості, призводять до формування споживацької ідеології;

- по-п'яте, як *засіб формування власної системи цінностей*, переконань та установок людини, що сприяє осмисленню її власної діяльності, стилю життя та поведінки [195, с. 50].

У той же час зауважимо, що *педагогічна діяльність музейних закладів* відрізняється від *просвітницької* (передбачає пасивне ознайомлення відвідувачів з музейними колекціями), *класичної освітньої* (зумовлює організацію навчання і виховання у процесі роботи на експозиції музею з елементами відтворення знань), *культурно-освітньої* діяльності (акцентує увагу на інформування, навчання, розвиток творчості, спілкування та відпочинок) своєю осмисленістю, доступністю, чіткістю цілей, творчим характером та спрямованістю на результат.

Проаналізований матеріал дозволяє встановити подібність, а у певній мірі й синонімічність термінів “музейно-педагогічна діяльність” та “педагогічна діяльність музеїв”.

Якщо перший термін розуміється як комплекс різних заходів і форм роботи у просторі музею з різновіковою аудиторією, будучи фактично видом педагогічної діяльності; другий є процесом взаємної багатосторонньої комунікації закладу освіти та людини з музейним простором для соціалізації та розвитку творчих здібностей, спрямованих на актуалізацію минулого, творче осмислення цінностей сучасності та проєктування особистісного розвитку у майбутньому.

1.4. Філософсько-правові аспекти педагогічної діяльності музеїв як основа їх функціонування

У сучасному освітньому просторі дедалі більше поширюється розуміння того, що у межах сучасної парадигмально-освітньої революції відбувається переорієнтація освітньої діяльності на забезпечення умов для саморозвитку особистості, гармонізацію відносин у суспільстві та забезпечення умов виживання людства.

Як наголошують науковці, гуманізація та людиновимірність постають як основні ціннісні вектори подальшого розвитку системи освіти. Ми бачимо прямий взаємозв'язок освіти зі сферою культури, коли на передній план виходить формування особистості, що відкрита до сприйняття нового, відчуває потребу у демократизації різних форм знання [477, с. 90; 105].

Чимало музеїв в Україні та усьому світі докладають зусиль, намагаючись вийти за свої звичні межі та урізноманітнити роботу з аудиторією, адже окрім звичної повсякденної діяльності, важливим стає урахування політичного, суспільного, історичного й культурного дискурсів, котрі розширюють, популяризують та роблять більш привабливою основну проблематику й спрямованість музею. Це дає змогу ширше розуміти соціальні явища, що відкривають прихований глибинний зміст й традиції різних культур, репрезентованих в музеї [233].

Сьогодні дедалі зростає важливість постійного діалогу музею з відвідувачами, зорієнтованість на сталий взаємозв'язок, застосування кардинально нових методів і практик, відкриття нового музейного потенціалу.

У зв'язку з цим зазначимо, що у процесі організації педагогічної діяльності у просторі музею важливо ураховувати методологічні положення відповідної філософської моделі освіти й виховання.

По-перше, кожна з цих моделей ґрунтується на *відповідній філософській течії*. Аналіз підходів щодо розуміння особливостей поширення ідей музейної педагогіки в історичній ретроспективі відповідно до розвитку освітньої та культурної сфери передбачає аналіз та вивчення різних історичних освітньо-філософських течій – біхевіоризму, позитивізму, прагматизму, екзистенціалізму, неопозитивізму, конструктивізму та конективізму, а також сучасних напрямів (філософських моделей) – наочно-дидактичної, упорядкованої, “тієї, що відкриває знання”, конструктивізму та конективізму.

Ми вважаємо, що у різні історичні періоди педагогічна діяльність музеїв ґрунтується на провідній філософській ідеї / концепції / течії, що покладена в її основу:

- *біхевіоризму*, який спричинював накопичення теоретичних знань у процесі одержання різнобічної інформації на музейній експозиції, яка засвоювалася у традиційних формах спільної діяльності;
- *позитивізму*, котрий наголошував на практичному втіленні різних форм музейно-педагогічної діяльності в умовах домінування певних ідеологій;
- *прагматизму* як “ нової філософії освіти ХХ ст.”, що визнавав музей важливим місцем активного навчання молоді з метою здобуття фахових знань;
- *екзистенціалізму*, котрий передбачав застосування відповідних ефектів поглиблення та “ занурення у минуле” з метою розкриття потенціалу природних здібностей особистості, зокрема, у процесі роботи з творами мистецтва;
- *конструктивізму* як способу конструювання особистісного сенсу музейних знань у процесі їх здобуття на експозиції та реалізації у нових контекстуальних умовах;
- *конективізму* як “ нової філософії освіти ХХ ст.”, що зумовлює реалізацію ідею “ музею Web 2.0” у взаємодії з сучасними концепціями ед’ютейнменту, наукової освіти, STEAM-освіти, медіаосвіти, віртуальної (VR) та доповненої (AR) реальності.

Наприклад, реалізація сучасних стратегій освіти й виховання на засадах конструктивізму та конективізму у процесі взаємодії музею і школи в Україні розкриває широкі можливості для неформальної освіти й зумовлює необхідність застосування музейної педагогіки як культурологічної складової у відродженні соціально-педагогічної функції освіти.

По-друге, кожна з моделей *створює можливості для організації музейної комунікації*, проте найбільшого значення, з нашого погляду, мають моделі освіти,

побудовані на засадах конструктивізму та конективізму. Вони наголошують на активній ролі закладів культури у суспільному житті, коли музеї сприяють пробудженню суспільної свідомості народних мас, виступають каталізатором змін та глобальних суспільних перетворень, формують не лише обмежені ідеологічні пріоритети, а насамперед, – цінності та ідеї громадянського суспільства.

По-третє, аналіз філософських засад діяльності музеїв дає змогу нам звернутися до *порівняння різних освітніх музейних практик* відповідно до традиційного, предметно-орієнтованого, особистісно-орієнтованого та креативного парадигмальних підходів.

Традиційний підхід (парадигма) ґрунтується на засадах біхевіоризму та розглядає педагогічну діяльність у просторі музею з позицій запам'ятовування та відтворення інформації, стимулювання власного рефлексивного досвіду, орієнтації на масового відвідувача та “середньостатистичного учня”, активне застосування стандартних екскурсій, побудованих за єдиним сценарієм без урахування індивідуальних та вікових особливостей відвідувачів.

Предметно орієнтована парадигма звертає особливу увагу на дидактичний характер взаємодії музейного працівника з відвідувачами, орієнтуючись на позитивізм як максимальне втілення практичної діяльності.

Особистісно орієнтована парадигма, на відміну від традиційної та предметно орієнтованої, полягає в організації навчальної діяльності, спрямованої на розвиток пізнавальної активності учня, його здібностей, інтересів та ціннісних орієнтацій. Це відповідає філософським течіям прагматизму, екзистенціалізму та конструктивізму.

Прагматизм перетворює навчання в музеї на активний процес дослідження учнями навколишнього світу, спрямовуючи увагу на розвиток пізнавальної активності.

Екзистенціалізм передбачає більше самозаглиблення, віднайдення та осмислення інформації, прихованої в музейних предметах, апеляцію до інтуїції – внутрішнього голосу особистості.

Вважаємо за доцільне виокремити такі аспекти особистісно орієнтованого підходу:

- по-перше, особистісно орієнтований підхід створює необхідні умови для постійного удосконалення навчально-виховного процесу;
- по-друге, він передбачає комплексну освіту, що складається з понять, принципів і способів педагогічних дій;
- по-третє, даний підхід пов'язаний з прагненнями педагога сприяти розвитку індивідуальності учня шляхом виявлення його особистісних якостей.

Креативний підхід, який можна асоціювати з філософською течією конективізму, на перше місце ставить розвиток творчих здібностей особистості, розуміючи педагогічну діяльність у просторі музею як активну взаємодію та комунікацію, що має на меті розвивати інтелектуальні здібності й таланти відвідувачів різного віку.

Запровадження особистісно орієнтованого та креативного підходу у вітчизняних умовах є нелегким завданням, оскільки зміст освіти визначають освітні стандарти та програми з усіх навчальних предметів, які доволі часто не відповідають сучасним вимогам з огляду на свою застарілість. Ми вважаємо, що істотну допомогу у цьому випадку можуть надати течії *конструктивізму* та *конективізму*, які активно застосовуються у соціології, антропології, когнітивній психології.

Відповідно до течії конструктивізму, вчитель і учень стають співучасниками цього процесу на засадах активного діалогу, а зміст кожного навчального предмету стає своєрідним опорним пунктом для розвитку, проте не обмежується ним. Учень відкриває для себе нове знання завдяки активізації пізнавальної діяльності. Як бачимо, конструктивізм є дуже близьким до

особистісно-зорієнтованого підходу; можна сказати, що він по-своєму відображає його ідеологію.

Виникає питання, як проходить засвоєння навчального матеріалу? Воно відбувається за таким принципом: нова інформація пропонується учням лише у загальних рисах, системно, як цілісна концепція або теорія, без надмірної деталізації. Під час активного діалогу учні, які стимулюються вчителем, намагаються з'ясувати для себе деякі положення. Весь діалог з ними проводиться на основі постановки певних проблемних завдань, пов'язаних з реальними життєвими ситуаціями. Шляхом аналізу таких ситуацій, власного досвіду і знань учні прагнуть активізувати власні роздуми, відшуковуючи нову інформацію, факти, “відкриваючи для себе” нове знання.

Відповідно враховується індивідуальна спрямованість школярів, посилюється роль самоаналізу ними власної діяльності, що передбачає чітке визначення мети на кожному конкретному етапі роботи [529, с. 30].

На прикладі організації педагогічної діяльності у просторі музею, зауважимо, що її головною засадничою основою може слугувати активна діяльність кожного учня та усього шкільного колективу загалом. Це можливо тоді, коли учні мають змогу висловити власну точку зору, погоджуватись або обґрунтовано заперечувати думку вчителя, погляди інших учасників навчального діалогу.

Ми вивчали матеріали дослідження, проведеного у США та країнах Європи, яке дозволило з'ясувати, що саме, на думку учнів, має бути метою сучасного навчання у школі. До першої десятки, як “дуже важливу мету” учні включили формування впевненості в собі, прагнення виявити ініціативу, реформаторські здібності; заохочення незалежної позиції і здатності “стояти на своїх ногах”; допомога у складанні іспитів; одержання консультацій з питань кар'єри та освіти; формування умінь застосовувати знання й навички для розв'язання нових проблем; сприяння формуванню характеру й особистості; формування прагнення

стати творцем власної долі; допомога в осмисленні справжньої мети життя...” [449, с. 25].

Отже, найхарактернішими ознаками нової системи освіти можна назвати:

- перехід від “учіння” до “освіти”;
- безперервне й випереджуюче навчання, його фундаменталізація, спрямованість на особистісно-зорієнтовану освіту і розвиток творчих здібностей вихованців;
- постійне застосування інформаційних та комунікаційних технологій в освітньому процесі;
- створення єдиного інтерактивного освітнього інформаційного простору та перехід до відкритої освіти [551, с. 177–183].

Аналізуючи структуру навчально-виховного процесу, побудовану на принципах конструктивізму, виділимо такі головні засадничі моменти:

- навчання – активний процес, у процесі якого учень використовує власний досвід та минулі знання для осмислення нового знання;
- інтелектуальна й розумова праця на основі власних роздумів, аналізу та інтерпретації одержаної інформації є основою конструювання нового знання;
- безпосередній вплив на процес пізнання та обмін інформацією має мова, якою вчитель спілкується з учнями;
- спілкування у процесі навчання на основі принципів конструктивізму є набагато ефективнішим, аніж самотійна робота учня з джерелом інформації;
- організація пізнавальної діяльності передбачає повернення до одних й тих самих ідей, понять для розгляду їх з різних кутів зору та переосмислення;
- надання ключової ролі мотивації навчання, яка не лише спонукає учнів до пізнавальної діяльності, а й передбачає розуміння її мети та способів досягнення.

Реалізація головних принципів конструктивістського підходу передбачає кардинальну зміну ролі вчителя у навчально-виховному процесі, який повинен

усвідомити учня в якості повноправного суб'єкта навчально-виховного процесу та орієнтуватись на його індивідуальність. Відповідно, учитель повинен:

- підтримувати в учнів бажання генерувати нові ідеї, надавати їм можливість своїми питаннями самостійно скеровувати хід уроку;
- заохочувати співпрацю й конструктивну взаємодію вихованців для співпраці, створення й виклад власної інформації як результат їхньої пізнавальної діяльності;
- спонукати школярів висловлювати самостійні припущення про причини чи наслідки певної події, факту, явища, наголошуючи на важливості їхньої діяльності для життя;
- створювати на уроці атмосферу зацікавленості, шляхом дискусії зосереджувати увагу на проблемних питаннях, що вимагають розмірковувань;
- надавати право дітям висловлювати власне ставлення до нової теми навчального заняття перед її поясненням;
- стимулювати самостійність та ініціативність учнів у формулюванні власної точки зору на основі аналізу різних джерел інформації.

Отож *конструктивізм*, – нову філософію навчання, – можна визначити як інноваційну методику, що вимагає від учня самостійної розумової праці, аналізу та конструювання нового знання на основі попереднього досвіду. Конструктивізм наголошує на активній інтерпретації реальних об'єктів, явищ та створенні власного розуміння цінності пізнавальної діяльності.

Освітньо-філософська течія *конективізму* акцентує увагу на різноманітності підходів у навчанні та його розумінні як безперервного процесу формування мережі, рішень і підключення множинних джерел інформації, встановлення зв'язків між певними галузями знань, концепціями та ідеями.

Ключові положення конективізму припускають, що наші знання постійно розподілені в мережевих зв'язках (*network of connections*), а саме навчання складається з можливостей конструювати, змінювати ці зв'язки, проходити через

них на природному, асоціативному рівні. Знання присутнє у зв'язках, воно створюється у результаті різних дій і досвіду, тому навчання схоже на зростання або розвиток особистості, що не передбачає “передачі”, “створення” або “побудови знань” [156, 594–595].

У цьому контексті ми бачимо безпосередній зв'язок освіти зі сферою культури, коли на передній план виходить формування особистості, відкритої до сприйняття нового, яка відчуває потребу у демократизації різних форм знання.

Філософські засади педагогічної діяльності музеїв в Україні потребують осмислення їх правового статусу.

Музейні заклади відносяться до таких інституцій культури, що надає особливої місії їх функціонуванню у різних напрямках діяльності, починаючи від фондової та експозиційної роботи і завершуючи культурно-освітньою діяльністю. У зв'язку із цим не викликає заперечень твердження, що правовий статус та законодавче регулювання діяльності музеїв виступає потужним чинником їх розвитку та модернізації сучасних підходів до реалізації культурно-освітньої місії.

Відомо, що музейна справа є важливою галуззю культури, основним змістом діяльності якої є комплектування, облік, зберігання, вивчення та використання музеями культ. цінностей країни, що втілюється у таких напрямках:

- музейна політика – музейне законодавство, музейне будівництво, організація управління музеями;
- музеєзнавство – наукова дисципліна, що вивчає закономірності виникнення та розвитку музеїв, соціальні функції цих закладів, форми і засоби їх реалізації на різних етапах історичного розвитку;
- музейна практика – фондова, експозиційна, просвітницька та ін. види діяльності музеїв [425].

На думку фахівців, усі музеї в Україні натеper можна умовно поділити на три групи:

- перша група – музеї, що дотримуються традиційного визначення своїх цілей служити провідником у світ вітчизняної історії та культури, сприяти процесу формування у громадян історичного світогляду в його моральному і політичному аспектах, сприяти підвищенню культурної самосвідомості народу, дбати про збереження пам'яті про славні традиції минулого і передачі історичного досвіду народу сучасним поколінням, стати визначним центром патріотичного виховання молоді;

- друга група музеїв прагне постійно “йти в ногу з часом” та інтерпретує музей як унікальне суспільне утворення, покликане слугувати місцем зустрічі і продуктивної міжкультурної взаємодії, інформаційного та ціннісного обміну між представниками різних соціальних спільнот, етносів, поколінь, професій, вікових, територіальних та інших субкультур;

- третя група музеїв містить ті музеї, які у створенні Концепції розвитку свідомо уникають визначення своєї місії, обмежуючись тільки формулюванням мети і завдань [564, с. 58-59].

Дослідники зазначають, що за часів СРСР діяльність музеїв розглядалася крізь призму офіційної історико-політичної версії розвитку держави, основний акцент ставився на збереженні музейних цінностей, зокрема, у Законі УРСР “Про охорону і використання пам’яток історії та культури” лише було окреслено порядок державного обліку пам’яток історії та культури, а закон “Про музеї та музейну справу” так і не було прийнято [43].

Правові аспекти діяльності музеїв в Україні безпосередньо закріплено та відображено у системі нормативно-правових актів, які мають загальний та спеціальний характер, регулюючи розвиток музейної справи у контексті правових, економічних, соціальних та організаційних відносин.

До загальних актів можна зарахувати Конституцію України [257] та Закон України “Про культуру” [125], які законодавчо закріплюють принципи правового регулювання діяльності музейних закладів. Зокрема, Закон України “Про

культуру” визначає правові засади діяльності у сфері культури, регулює суспільні відносини, пов’язані зі створенням, використанням, поширенням, збереженням культурної спадщини та культурних цінностей, і спрямований на забезпечення доступу до них. У цьому Законі встановлено право громадян на доступ до культурних цінностей шляхом ознайомлення з музейними колекціями, що належать до державної частини Музейного фонду України; гарантовано можливість утворення різних за формою власності та видами діяльності у сфері культури закладів культури, серед мережі яких позначені музеї [43].

До спеціальних, насамперед, долучаємо Закон України “Про музеї та музейну справу” (від 29 червня 1995 р.) з доповненнями від 5 листопада 2009 р. та 1 січня 2016 р. [124; 126; 432], Закон України “Про охорону культурної спадщини” (від 8 червня 2000 р.) із змінами [130], Закон України “Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей” (від 21 вересня 1999 р.) із змінами [122], Закон України “Про охорону археологічної спадщини” (від 18 березня 2004 р.) із змінами [129], Закон України “Про національний архівний фонд та архівні установи” (від 24 грудня 1993 р.) із змінами [127]. Вони регулюють різноманітні відносини з музейною сферою та закріплюють відповідні нормативно-правові норми.

Проаналізуємо найважливіший для нас Закон України “Про музеї та музейну справу”. Аналіз вихідних положень цього закону засвідчує чимало недосконалих моментів. Незважаючи на те, що стаття 2 Закону України “Про музеї та музейну справу” наголошує на тому, що “музейна справа уособлює національну музейну політику, музеєзнавство та музейну практику” та визначає основні напрями діяльності музеїв (науково-дослідна, культурно-освітня діяльність, комплектування музейних зібрань, експозиційна, фондова, видавнича, реставраційна, виставкова, пам’яткоохоронна робота, а також діяльність, пов’язана з науковою атрибуцією, експертизою, класифікацією, державною

реєстрацією та усіма видами оцінки предметів [126], вона лише поверхово розкриває значення культурно-освітньої діяльності.

Недостатньо виразною та зрозумілою є стаття 9 Закону [126], яка нечітко визначає правовий статус та засади діяльності музеїв, створених у складі підприємств, установ, організацій, навчальних закладів, позбавляючи їх права на реєстрацію.

Аналогічно, стаття 3 Закону, декларуючи зміст (сукупність основних напрямів і засад діяльності держави і суспільства в галузі музейної справи) та напрями (збереження та державна підтримка Музейного фонду України; повернення в Україну культурних цінностей народу, які знаходяться за її межами; забезпечення соціально-економічних, правових і наукових умов для ефективної діяльності музеїв; сприяння формуванню сучасної інфраструктури музейної справи; підтримка і розвиток мережі музеїв; забезпечення підготовки та підвищення фахової кваліфікації музейних кадрів, їх правовий і соціальний захист; бюджетне фінансування і пріоритетне матеріально-технічне забезпечення розробки і реалізації державних, регіональних і місцевих програм розвитку музейної справи; забезпечення охорони музеїв; підтримка фундаментальних і прикладних наукових досліджень, пов'язаних з музейною справою; сприяння міжнародному співробітництву у цій галузі) Національної музейної політики, ніде не згадує таку важливу й потрібну в умовах сьогодення освітню місію музею [126].

Не буде зайвим відзначити та наголосити про неузгодженість цього Закону із Земельним кодексом України, його значне відставання від сучасних реалій теорії і практики музейної справи та, зокрема, музейно-педагогічної діяльності, яка активно розвивається у нашій державі упродовж останнього часу.

Заслужовують на увагу інші підзаконні нормативно-правові акти у сфері музейної справи – постанови і розпорядження Кабінету Міністрів України, чисельні інструкції та положення, що відображені, зокрема, на сайті Міністерства

культури України [404]. Серед них особливий інтерес може викликати низка документів, що стосується створення різних музейних структур – Положення про Музейний фонд України та Положення про Музейну раду.

Зокрема, Музейна рада, створена 2012 р. при Міністерстві культури України, стала спеціальним консультативно-дорадчим органом і мала перетворитися на дієвий інструмент залучення професійної музейної спільноти до формування та реалізації національної музейної політики [485, с. 141].

У 2013 р. Музейна рада розробила проєкт Концепції державної цільової національно-культурної програми розвитку музейної галузі до 2018 р. [437], яка пройшла громадське обговорення, проте так і залишилася на папері.

Розробниками Концепції були Міністерство культури України, Національний інститут стратегічних досліджень при Президенті України та Український Центр культурних досліджень.

Концепція визначила пріоритетні напрями розвитку музейної справи до 2018 р., серед яких можна відзначити:

- удосконалення нормативно-правової бази шляхом розроблення низки нормативних актів;
- підвищення ролі музеїв як державотворчого чинника завдяки упровадженню нових державних стандартів державної справи та посилення їх просвітницької функції;
- формування музейного простору через активізацію міжмузейної комунікації;
- захист майнових комплексів музейних установ та модернізація матеріально-технічної бази музейної справи;
- удосконалення порядку обліку пам'яток Музейного фонду України;
- розвиток реставраційної справи;
- підготовка кадрів та підвищення престижу музейної професії;

- запровадження конкурсних механізмів фінансування музейних проєктів [437].

Загалом оцінюючи цю концепцію, варто наголосити, що вона передбачала оцінку тенденцій та розробку сучас-них напрямків музейної справи для її адаптації до умов сьогодення. Внаслідок широкого професійного обговорен-ня було визначено найактуальніші стратегічні проблеми національної музейної галузі, враховуючи нагальні потреби українських музеїв. Усе це планувалося покласти в основу формування музейної політики на короткострокову та довгострокову перспективу, проте не було втілене у життя.

Ще одним подібним проєктом стала “Концепція гуманітарного розвитку України на період до 2020 року”, підготовлена в установах Секції суспільних і гуманітарних наук НАН України під загальним керівництвом академіка НАН України В. М. Гейця.

Зокрема, вона наголошувала на важливості реалізації у національних культурних індустріях стратегій, які передбачали: пошук, збереження, облік і класифікацію артефактів; ретрансляцію в суспільство (доступність для вивчення й масового сприймання); технологічну модернізацію (впровадження в інтернет-простір та електронні мас-медіа, мультимедійні навчальні та ігрові комп’ютерні програми, кінофільми тощо); змістову актуалізацію (перетворення на сучасну соціотворчу силу, активне включення в суспільне життя) [436].

Деякі недоліки можна спостерігати й у проєкті Закону “Про перелік пам’яток культурної спадщини, які не підлягають приватизації” (№ 933-V, прийнятий за основу Верховною Радою України 13 квітня 2007 р.), згідно з яким тільки 1, 86 % від загальної кількості історичних пам’яток, що перебувають на обліку, будуть залишатися у державній власності [462, с. 83–91].

Дослідники зазначають, що на сьогодні в Україні існує система музейних закладів, яку умовно можна розділити на три рівні:

- музеї державної форми власності, тобто 15 музеїв сфери управління Міністерства культури України;
- музейні заклади, що належать до комунальної форми власності, музеїв, які підпорядковані місцевим органам виконавчої влади та органам місцевого самоврядування – на сьогодні це 593 музеї;
- музеї, створені на громадських засадах, або ті, які належать до приватної форми власності [564, с. 57–58].

Останні зміни та корективи у визначенні правового поля функціонування музейних закладів засвідчують певне зниження їх статусу та умовне переведення з розряду наукових установ до закладів, які головно спрямовані на забезпечення екскурсійної діяльності та проведення різних святкових заходів. Для прикладу, це прослідковується у:

- ліквідації або нівелювання значення у багатьох музеях посад “молодший науковий співробітник” та “старший науковий співробітник”;
- зниженні кількості та відповідного статусного рівня освітніх або музейно-педагогічних відділів;
- неузгодженості штатного розпису музеїв щодо функцій та повноважень музейних працівників, які відповідають за промоцію та популяризацію музею у контексті його просвітницької, навчальної та рекреаційної діяльності;
- зменшенні фінансування цієї галузі невідповідно до зростаючої потреби в музейних освітніх заходах різної форми та спрямованості;
- ототожненні музейної діяльності як “ненаукової та другорядної”, яка здебільшого має просвітницький або рекреаційно-розважальний характер.

Зокрема, щодо останнього положення можна навести думки колишнього начальника управління музейної справи та культурних цінностей Міністерства культури України Василя Рожка, який відзначав, що “наукова діяльність музеїв у найширшому розумінні та місце музейних інституцій у системі організації науки

в Україні, незважаючи на чималий позитивний досвід ефективної роботи науковців-музейників, залишається сферою для дискусій.

На думку чиновника, основною проблемою є відсутність єдиного бачення / візії наукової діяльності му-зейних інституцій, а відтак недостатня розробленість термінології наукової складової функціонування музейних установ покликала до життя вживання (а почасти й проти-ставлення) понять “музейна наука” і “академічна наука”, ототожнення так званої “справжньої науки” виключно з інститутами, установами (та співробітниками) Національної академії наук України, нівелювання можливостей музеїв як дослідницької інфраструктури тощо” [460].

Зміст науково-дослідної роботи, яку здійснює музейна інституція, зазначає В. Рожко, у Законі “Про музеї та музейну справу” не конкретизований. Натомість визначення нау-кової діяльності фігурує у законі, що визначає правові, організаційні та фінансові засади функціонування і розвит-ку у сфері наукової і науково-технічної діяльності – “Про наукову і науково-технічну діяльність” [460]. Проте у цьому законі поняття “музей” зустрічається лише чотири рази, зміст його не визначений.

Справді, при детальному аналізі Закону “Про наукову і науково-технічну діяльність”, наголошує В. Рожко, [Цит. за: 460] кидається в очі неузгодженість чинного законодавства у сфері наукової і науково-технічної діяльності та музейної справи. Однак можна виходити з того, що:

- музей має кілька напрямів діяльності, й наукова є лише одним з них;
- деякі терміни та їх визначення, наведені у Законі України “Про наукову і науково-технічну діяльність”, не суперечать наведеним (міжнародному і відповідно до Закону України “Про музеї та музейну справу”) дефініціям музею й цілком корелюються з ними;
- музеї та їх структурні одиниці можуть розумітися як науковий підрозділ – “структурний підрозділ юридичної особи, основним завданням якого є

провадження наукової, науково-технічної (науково-організаційної діяльності), у штаті якого посади наукових працівників сягають не менше 50%” [460].

Підбиваючи підсумки, В. Рожко наголошує на актуальності та необхідності організації та проведення наукової роботи музейних закладів, яка здатна продукувати конкретні результати наукової діяльності за напрямками:

- результати науково-організаційної та науково-методичної роботи (відповідно до ключових понять музеології цей напрям корелюється з функцією музейного менеджменту, а також забезпечує ефективність моделі PRC: збереження – дослідження – комунікація)³;
- результати науково-дослідної роботи (дослідження – “research”);
- результати науково-фондової роботи (комплектації / придбання, зберігання/охорона – “acquisition, conservation”);
- результати науково-експозиційної та виставкової роботи (комунікації / обмін інформацією та експонування – “communication and exhibition”);
- результати науково-реставраційної роботи (дослідження, зберігання / охорона);
- результати науково-освітньої (комунікації / обмін інформацією та експонування), науково-видавничої роботи (дослідження, комунікації / обмін інформацією [460].

За умови реалізації таких положень музей зможе:

- надавати доступ для дослідників і самостійно вивчати об’єкти культурної спадщини;
- набувати значення регіонального дослідницького осередку (що містить, наприклад, студії з мікроісторії, історичної регіоналістики тощо);
- ефективно досліджувати культурні ландшафти;

³ Цю модель детально описано та проаналізовано на сайті Міжнародного комітету музеїв (ICOM) – http://icom.museum/fileadmin/user_upload/pdf/Key_Concepts_of_Museology/Museologie_Anglais_BD.pdf

- апробувати та упроваджувати результати наукової діяльності у суспільну практику [460].

Водночас дослідники стурбовано визнають, що в Україні відсутня державна музейна стратегія, а “музейна сфера нашої держави залишається на маргінесі пріоритетів державного будівництва, що спричиняє її глибоку та системну кризу, а головні біди українських музеїв не лише від браку коштів, їхні проблеми значно глибші, адже більшість із них давно втратили зв’язок із суспільством та своїми відвідувачами, перетворилися на консервативні науково-дослідні інституції, які не знають, якою мовою, як і про що сучасний музей має говорити зі своєю аудиторією” [485, с. 138-139].

З огляду на сказаного, зазначимо, що музейні заклади потребують негайного й термінового врегулювання базових юридичних засад своєї діяльності, Можна відзначити істотні прогалини та недоліки нормативно-правового забезпечення музейної справи в Україні, які полягають у:

- недосконалості та невідповідності вимогам часу базового Закону України “Про музеї та музейну справу”;
- відсутності загальнодержавної Програми розвитку музейної справи України (остання була розроблена і виконувалася упродовж 2002–2005 рр.);
- бракові необхідних підзаконних актів, зокрема, Інструкцій з обліку, охорони та зберігання музейних предметів;
- відсутності маркетингових досліджень й аналізу очікувань публіки від своєї діяльності;
- недосконалості експозиційної роботи;
- небажанні залучати до музейного діалогу місцеві громади, постійно реагуючи на запити суспільства.

Незважаючи на визначені неузгодженості та недосконалість у законодавчій площині, працівники музейних закладів, музейної ради, фахівці-екскурсоводи постійно вносять пропозиції щодо прийняття “Концепції розвитку музеїв в

Україні” та нового Закону України “Про музеї та музейну справу”. Вони засвідчують хронічне недофінансування музеїв, існування кадрової проблеми, недосконалість маркетингових підходів у роботі музеїв [462, с. 84–86], недостатність інтерактивних форм комунікації з відвідувачами, відсутність нових методів управління музеями та побудови експозиції, низький рівень відвідування [279, с. 50–51] тощо.

Водночас науковці бачать ці проблеми дещо інакше, наголошуючи на потребах “реанімування музейного середовища країни та окреслення основних напрямів реформаторських зусиль” [485, с. 140]. Серед першочергових заходів можна виокремити:

- розробку актуальної та сучасної реально діючої Стратегії музейної діяльності з урахуванням усієї палітри її багатоманітних аспектів;
- створення Музейного координаційного центру, який має визначати та досліджувати актуальні питання теорії й практики музейної справи, її популяризації серед широкого загалу, з іншого боку – децентралізація управління музеями з наданням для них повної культурної автономії;
- забезпечення доступності, публічності музею та його зв'язку з місцевими громадами та іншими музейними закладами;
- підсилення наукового вектору діяльності музеїв шляхом поширення та оприлюднення своїх конкретних наукових результатів;
- розвиток ефективного музейного менеджменту та фандрайзингу у процесі комбінації державного та недержавного фінансування музеїв;
- постійне підвищення кваліфікації музейних працівників шляхом заохочення до наукових досліджень, закордонних стажувань, грантової діяльності, спільних досліджень зі своїми колегами з інших регіонів України;
- зміну характеру надання музейних послуг згідно з потребами музейної аудиторії у контексті створення нового музейного дискурсу;

- архітектурне оновлення різних музейних будівель та створення сучасних музейних комплексів;
- подальше удосконалення освітньої роботи музеїв шляхом теоретичних і практичних досліджень у галузі музейної педагогіки, музейної психології та музейної соціології.

1.5. Психолого-педагогічні засади діяльності музеїв в освітньому просторі України

Розвиток музейної педагогіки у сучасному освітньому просторі України дедалі більше зумовлений поширенням різних теорій, концепцій, підходів. Доволі часто вони говорять про однакові речі, але з різних світоглядних та методологічних позицій. У контексті визначення *психолого-педагогічних засад* цієї діяльності, це стосується, зокрема, організації процесу навчання у музейному просторі, що є предметом постійних дискусій та суперечок. Їх суть зводиться до таких положень:

- чи може навчання в музеї бути частиною шкільної програми, або, навпаки, повністю відокремленим процесом здобуття знань, емоцій та переживань особистості?
- музейна педагогіка більше тяжіє до освіти академічної чи неформальної?
- на яких засадах повинна відбуватися музейна комунікація? [201]

У контексті наведених положень, які можна визнати соціокультурними чинниками, варто проаналізувати згадані питання з позиції розвитку сучасної освіти, яка передбачає тісний зв'язок теорії і практики, формування відповідних умінь, навичок та компетенцій, розвиток творчої особистості.

Це потребує відповіді на запитання: з якими процесами, явищами, феноменами може асоціюватися організація педагогічної діяльності в музеї? На

це питання немає однозначних відповідей, адже дослідники пропонують широку палітру рішень та інтерпретацій.

Передусім для цього треба звернутися до можливостей дослідження / вивчення / діагностики певних здобутків, переваг, особливостей музейно-педагогічної діяльності у процесі взаємодії вчителя / викладача та музейного працівника / музейного педагога з учнями / студентами на експозиції музею та навколомузейному просторі [173, с. 53-54].

У зв'язку із цим з'ясуємо, що саме у такий спосіб можна дослідити. За своїм змістом комунікація у музейному просторі переслідуватиме різні цілі, адже саме відвідування музею може відбуватися для організації просвітницької, навчальної та рекреаційної діяльності. Характер, спрямованість, особливості такої діяльності можна розкрити на підставі аналізу інтерактивного музейного середовища та дидактичних методів, що застосовуються у процесі музейної комунікації на конкретному занятті, якому буде притаманний академічний або неформальний характер.

Зокрема, у такий спосіб можна виокремити методи, які спрямовані на визначення певного статусу, соціальних ролей, створення ігрових ситуацій, практичного маніпулювання з предметами, використання асоціативних зв'язків, театралізації, самостійної пошукової та дослідницької діяльності.

Метод створення ігрових ситуацій у просторі музею дає змогу вивчити особливості усвідомлення дитиною важливості спільної колективної діяльності, рухових вправ, “програвання” різних ситуацій, “вживлення” у певні образи, “занурення” у відповідне середовище.

Простежуючи зв'язки між дидактичними й дослідницькими методами, перейдемо до характеристик останніх.

Вочевидь, що одним з найважливіших методів дослідження у просторі музею є *спостереження*. Воно дає змогу реєструвати поведінку відвідувачів, акцентуючи увагу на особливості їх рухів, міжособистісної взаємодії, мовлення.

Дотичними до спостереження будуть методи *таймінгу і трекінгу*, які аналізують маршрути, зупинки, час перебування різних людей на експозиції, а також так звані “кабінетні дослідження”, що передбачають збір та аналіз вторинної інформації з різних джерел (документація, програми, бази даних, інтернет-ресурси, ЗМІ тощо).

Метод *анкетування* дає змогу виявити та діагностувати конкретні ситуації відвідування музею, ураховуючи дозвіллієві, інформаційні, соціальні вподобання відвідувачів, узагальнює їх різноманітні характеристики, рефлексії й думки

Ефективність проведення цього методу забезпечують чіткі й продумані запитання, швидкий темп та можливість спонтанних (а відтак, й найоб’єктивніших) відповідей, які надають результати для порівняння та візуалізації “портрету” відвідувача.

Також доречним є застосування *бесіди (глибинного інтерв’ю)*, характер якої може змінюватися від елементів наративної практики (вступна бесіда) до катехізичної бесіди, якій може бути притаманний ще й “терапевтичний” характер. Бесіда дає змогу одержати найповнішу інформацію щодо мотивів, причин певних дій, ставлення людини до різних подій, фактів, явищ, інформація про які “законсервована” в музейних предметах.

Заслуговує уваги метод *фокус-групи*, який передбачає організацію групової дискусії з певної теми з можливістю вільно висловлювати думки, судження, рефлексії, ділитися досвідом. Це дає змогу стимулювати відвідувачів до обговорення, а також одержати різні думки й оцінки.

Тобто можна дізнатися багато цікавої інформації про характер і цілі, мотивацію самого відвідувача, отримати доволі об’єктивні показники.

Малоефективним, на нашу думку, буде метод *експери-менту*, адже створення контрольної групи та визначення певних “особливих” критеріїв не буде цілком доречним у зв’язку із складністю самої музейно-педагогічної діяльності та недостатньою можливістю її верифікації. Звичайно, ми можемо діагностувати

зміни за певними встановленими критеріями, але усі вони здебільшого є цілком прогнозованими та передбачуваними (за умови дотримання методики підготовки до проведення занять) у зв'язку з різними психологічними та емоційними моментами, пов'язаними із впливом на почуття відвідувачів, зміною мотивації щодо відвідування музеїв, заохоченням до спільної діяльності.

Щодо цього можливим є застосування методу *соціологічної уяви*, який уможливорює вивчення та аналіз різних історичних подій крізь призму життя окремої людини, що дає змогу виявити особливості формування історичної свідомості людини, регіональної ідентичності, її різні соціальні ролі.

Якими можуть бути критерії таких досліджень? Передусім, це ступінь заохочення та включення учасників музейно-педагогічного процесу у спільну діяльність, характер виконання тих чи інших завдань (концентрація та розподіл уваги, створення інтерактивного музейного середовища), використання мультимедіа; особливості відчуття і сприймання “музейної” інформації (уміння працювати з музейним предметом, шукати та знаходити необхідну інформацію у різних контекстах), володіння відповідними рівнями, стилями та прийомами спілкування, розвитку креативних умінь і навичок та ін.

Наприклад, вивчення особливостей включення та залучення дітей до спільної діяльності в музеї є доволі складним процесом, який іноді важко “розшифрувати”, адже “кількість не завжди швидко переходить в якість”, а якість не завжди може відповідати певним критеріям.

Дослідники виокремлюють найвирішальніші фактори, котрі впливають на запам'ятовування “музейної інформації”. Зокрема, це:

- музейні предмети, які підтримували потреби та інтереси відвідувачів;
- нові музейні предмети;
- музейні предмети, які мали значне емоційне значення для відвідувачів;

- музейні предмети, що були важливими для підтримки майбутнього досвіду [595, р. 115-125].

Процеси інтерпретації результатів психолого-педагогічних досліджень у просторі музею залежатимуть від окреслених цілей та завдань, і можуть охоплювати, наприклад, ступінь творчого засвоєння та осмислення навчальної інформації; розуміння міждисциплінарних зв'язків між різними явищами, процесами на підставі аналізу музейних предметів; рівень інтелектуальної грамотності, набутої комунікації та можливість застосування відповідних прийомів спілкування після візиту до музею.

У контексті музейної педагогіки характер і спрямованість методів психолого-педагогічних досліджень у музейному просторі залежить від цільової групи, яку ми вивчаємо, типу музею, особливостей організації і проведення самого музейного заняття. Аналогічно формуються й критерії, які охоплюють комплекс психолого-педагогічних та соціологічних чинників, що фіксують зміну поведінки людини, особливості сприймання нею нової інформації (знання), можливості міжособистісної комунікації.

Відповідно й інтерпретація результатів психолого-педагогічних досліджень у музейному просторі здійснюється на основі усебічного аналізу даних різних методів, які у комплексі сприяють генерації нових ідей у виставковій діяльності, створенні нових музейно-педагогічних програм і проєктів.

Організацію педагогічної діяльності в музеї можна інтерпретувати через соціокультурний характер музейної психології та музейної педагогіки.

Музейна психологія вивчає проблеми сприйняття, особливості процесу мислення у просторі музею, психологічні процеси освітньо-виховної діяльності, питання психологічного впливу музею на людину [201].

Музейна педагогіка використовується у процесі вивчення історії, мистецтва, літератури, інших наукових дисциплін як на стаціонарних, так і пересувних експозиціях. Її вплив на особистість є неформальним та

індивідуальним, адже головне – не порушити крихкий контакт, взаємодію людини з реальними історичними персонами, подіями та артефактами. Вчитель / викладач виконує роль фасилітатора (посередника), котрий сприяє гармонійному поєднанню нових знань учнів / студентів з їх попередніми знаннями та минулим досвідом. Це є своєрідний шлях до культурної демократії та громадянського суспільства.

З одного боку, якщо ввести музейну педагогіку до офіційного (формального) навчання (“видимої” педагогіки), ефект може бути інакшим, адже глибокий особистісний контакт учнів/студентів з минулим може бути утруднений. З позиції інакшого бачення, усе залежить від методологічних засад музейно-педагогічної діяльності.

Якщо вона ґрунтується на авторитарній педагогіці, глибокий особистісний контакт неможливий, – усе буде відбуватиметься шляхом нав’язування та копіювання. Якщо ми звернемося до засад гуманістичної педагогіки із залученням фахового вчителя та компетентного музейного педагога, – ефект такої комунікації забезпечено.

Відомо, що неформальна освіта стимулює до позитивних соціальних змін, реалізує природне прагнення особистості до оволодіння необхідними знаннями і вміннями поза межами програм освітніх закладів. Вона може як доповнювати й зміцнювати формальну (академічну) освіту, так і суперечити їй, залишаючись водночас важливим елементом навчальної діяльності у будь-якому середовищі та будь-якому віці людини [203, с. 196].

У зазначеному контексті музейну педагогіку часто асоціюють з “невидимою”, імпліцитною педагогікою (або неформальною освітою), оскільки вона ненав’язливо створює особистісно-значущий зв’язок учнів / студентів з первинними, автентичними, оригінальними джерелами (музейними предметами).

Ця “невидима” педагогіка базується на попередніх знаннях учня/студента, які він одержував в умовах “видимої” педагогіки (формальної, академічної освіти) та продукує неявне знання.

Неявне знання (від англ. “tacit knowledge”) – приховане, мовчазне, імпліцитне, периферійне знання, яке часто містить особистісний досвід, навички, уміння та культуру, властиві нам, але не усвідомлювані нами. Воно передається та одержується через навчання (як демонстрацію певних дій) та особистісний досвід (як спостереження за певними діями, їх копіювання, запам’ятовування) [97, с. 207].

Імпліцитна педагогіка, зокрема, виконує такі функції:

- підкріплення основних освітніх функцій, а саме: функцій соціалізації (засобами якої є навчання та виховання), трансляції культури, відновлення соціальної структури тощо;
- формування або зміну (трансформацію) установок на смисли, на розуміння соціальної реальності (когнітивних кодів);
- формування професійних, загальнокультурних та інших компетенцій;
- трансляція “неявного знання”, яке відбувається непомітно, принаймі, для одержувача цього знання та досвіду [97, с. 204–207].

Зауважимо, що імпліцитна, “невидима” педагогіка часто асоціюється з “дієвими” дослідженнями (action research), які передбачають ефективне урахування у процесі навчальної діяльності зворотного зв’язку (feedback).

Проте, у науковій літературі зустрічаються й інші думки, згідно яких розподіл освіти на формальну та неформальну ставиться під сумнів.

Сучасні дослідники де-факто підтверджують такі думки, вказуючи, що як видима, так і “невидима” педагогіка не існують у чистому вигляді, тобто на практиці зустрічаються гібридні моделі, в яких “невидима педагогіка” вбудована у видиму, оскільки перша розрахована на тривалий освітній процес, її ритм доволі

слабкий, а одержаним знанням не притаманний яскраво виражений спеціалізований характер [97, с. 208–209].

Розмірковуючи про відмінності академічної (“видимої”) та неформальної (“невидимої”) освіти у просторі музею, зауважимо, що дослідники ставлять під сумнів такий розподіл та вважають його непродуктивним (Дж. Фальк та Л. Діркінг) [595, р. 101–172].

Відповідно до їх переконань, на процеси навчання та комунікації в музеї найбільше впливають такі фактори, як фізичні умови, соціальна взаємодія та особистісні переконання, знання або відношення (ставлення).

Наведені вище погляди виходять з розуміння навчання у просторі музею як музейної комунікації, яка ґрунтується на засадах трьох контекстів, що конструюються самими відвідувачами, – персонального, соціального та фізичного.

Персональний контекст ураховує різні рівні попереднього знання, охоплюючи уміння, навички, комбінації досвіду людей, з якими ми спілкувалися; особистісний процес збирання, обробки та сприймання інформації.

Соціальний контекст передбачає формування колективного досвіду під час відвідування музею, адже навчання у цьому випадку обумовлене соціальною групою, а культурний фон визначає приналежність учнів до певної спільноти.

Фізичний контекст охоплює спогади про візит до музею, що мають просторовий характер; сенсорний досвід, що впливає на бажання зануритись у процес навчання [595, р. 101–172].

Без сумніву, зазначені контексти варто брати до уваги, адже музейній освіті притаманний персональний, неформальний, самоспрямований та дослідницький характер [Цит. за: 401, с. 92].

Наведений матеріал залишає відкритим питання: що впливає найбільше та залишає слід у пам’яті відвідувачів музею? Це важко діагностувати, адже досвід індивідуального навчання в музеї описується вибірково, хаотично, уривчасто, що

потребує додаткових досліджень. На думку Дж. Фалька, вирішальне значення для запам'ятовування факту відвідування музею мають чотири чинники:

- речі (музейні предмети – О.К.), які підтримували потреби та інтереси відвідувачів;
- нові музейні предмети;
- музейні предмети, які мали значне емоційне значення для відвідувачів;
- музейні предмети, що були важливими для підтримки майбутнього досвіду [595].

У такому розумінні ефективне навчання у просторі музею впливає з того, що не можна нав'язувати погляди вчителя / викладача учням / студентам у процесі інтеграції офіційної, академічної освіти з музейною педагогікою (першоджерелами = автентичними музейними предметами), оскільки це буде перешкоджати розвитку інтелектуальної допитливості студентів та їх когнітивного інтересу.

Розглянуті прикладні аспекти дають змогу дійти таких висновків:

- сучасні тенденції розвитку освіти дедалі більше ніве-люють відмінності між освітою академічною (“видимою”) та неформальною (“невидимою”), що безпосередньо впливає на організацію навчання у музейному просторі різними комбінованими способами;
- специфіка організації навчання у просторі музею не дає змогу чітко діагностувати очікувані ефекти та результати, проте передбачає активну взаємодію з минулим та майбутнім досвідом;
- процес навчання в музеї обов'язково повинен ґрунтуватися на засадах гуманістичної педагогіки, що передбачає зростання знань, навичок, особистісного розуміння, набуття нових цінностей, можливості для розмірковування, бажання навчатися далі [201].

Проаналізована література дає підстави стверджувати, що музейна педагогіка, неоднорідна у своїх проявах в різних країнах світу, є прогресивною за своїм змістом, оскільки виступає за справжнє оновлення шкільної системи освіти і виховання. Розглянуті психолого-педагогічні засади діяльності музеїв засвідчують різноманітність та багатовекторність музейно-педагогічної діяльності, яка є актуальною та важливою у сучасному “суспільстві знань”.

Висновки до першого розділу

На основі проведеного наукового пошуку нами встановлено, що педагогічна діяльність музеїв являє собою складний соціокультурний феномен. Її поширення в історичній ретроспективі у світовому та вітчизняному вимірі було зумовлене головно появою перших освітньо-просвітницьких практик в музеях, усвідомленням музею як освітньої інституції, репрезентацією учнівського досвіду виготовлення різних предметів у шкільних музеях, широкою популяризацією музейної діяльності та колекцій самих музеїв серед широкої громадськості, створенням дитячих музеїв, організацією співпраці музею із закладами освіти, розробкою та удосконаленням музейно-педагогічної термінології.

Аналізуючи особливості організації музейно-педагогічної діяльності в Україні, яка постійно перебувала у межах різних державних утворень та формацій, слід відзначити низку історичних феноменів, пов’язаних з діяльністю музейних закладів, зокрема, Польського шкільного музею та Музею Наукового товариства імені Шевченка у Львові, проведення I Всеукраїнської краєзнавчої конференції, Української педагогічної виставки тощо.

Вивчення наукових джерел та літератури уможливило виокремлення чотирьох головних етапів розвитку педагогічної діяльності музеїв в сучасному освітньому просторі України:

- на першому (1991–1995 рр.), в умовах глибокої економічної кризи, відбувалося інерційне продовження радянської музейно-педагогічної традиції, проте нові реалії життя вимагали нових підходів у роботі з відвідувачами;
- на другому (1996–2004 рр.) відбувається актуалізація значення педагогічної діяльності музеїв, що спричинює упровадження нових методик, адаптацію у вітчизняній практиці сучасних зарубіжних музейно-педагогічних технологій;
- третій етап (2005–2009 рр.) зумовлює кардинальні зміни у розумінні педагогічної діяльності музеїв, що відобразилося у створенні вітчизняних музейно-педагогічних проєктів, програм, проведенні різноманітних тематичних музейних конференцій, тренінгів тощо;
- четвертий етап (з 2010 р.) відзначається масовістю музейно-педагогічних заходів в Україні та створенням якісного вітчизняного музейного освітнього продукту з урахуванням традицій минулого та викликів сьогодення.

Вивчення та порівняння різних термінів, понять та дефініцій, дотичних до педагогічної діяльності музейних закладів, дає змогу ототожнювати музейну педагогіку з педагогікою відкритого середовища, віртуальною реальністю, культурною, освітньою та соціальною політикою. Нові освітні контексти дозволяють розуміти педагогічну діяльність музеїв як вагому практичну складову музейної комунікації, сучасну технологію, важливий компонент нового освітнього простору, чинник відступу від шаблонних та запрограмованих знань, засіб формування власної системи цінностей.

Філософське осмислення музейно-педагогічної діяльності уможливорює її ідентифікацію у системі традиційної, предметно орієнтованої, особистісно орієнтованої та креативної парадигм, а також у межах філософсько-педагогічних течій біхевіоризму, позитивізму, прагматизму, екзистенціалізму, конструктивізму та конективізму, які у різний спосіб інтерпретують її зміст та характер.

З позиції правових аспектів, слід наголосити, що музейні заклади потребують термінового врегулювання базових юридичних засад своєї педагогічної діяльності, ліквідації істотних прогалин та недоліків нормативно-правового забезпечення, зокрема, проблем хронічного недофінансування, кадрового забезпечення, недосконалості маркетингових підходів, недостатності інтерактивних форм комунікації з відвідувачами, нових методів управління музеями та побудови експозиції, низького рівня відвідування.

Психолого-педагогічні засади діяльності музеїв можна інтерпретувати через соціокультурний характер музейної психології та музейної педагогіки, різні психолого-педагогічні дослідження відповідних цільових груп відвідувачів, що можуть охоплювати ступінь творчого засвоєння та осмислення навчальної інформації; розуміння міждисциплінарних зв'язків між різними явищами, процесами на підставі аналізу музейних предметів; рівень інтелектуальної грамотності, набутої комунікації та можливість застосування відповідних прийомів спілкування після візиту до музейного закладу.

Основні результати розділу відображено в наукових працях автора: [154; 163; 168; 173; 177; 178; 187; 189; 205; 210; 215; 230; 233; 615].

РОЗДІЛ II

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СУЧАСНИХ МУЗЕЇВ

2.1. Дидактичні засади педагогічної діяльності музеїв

Світові тенденції розвитку освітньої галузі в сучасних умовах сприяють швидким та незворотнім змінам у сфері організації освітнього процесу. Найважливішим у конструюванні різних методик навчання є не відтворення інформації, а її усвідомлення, можливість власної інтерпретації та конструювання нових знань, пошук різноманітних міждисциплінарних зв'язків. З огляду на це, нового звучання одержують думки щодо універсальності освітньої діяльності, зокрема, можливість забезпечувати навчально-виховний процес не лише у просторі школи, а в інституціях культури, чільне місце серед яких посідають музейні заклади.

Організація просвітницьких, навчальних, дослідницьких, проектних, навчальних, виховних, тренінгових, рекреаційних занять у просторі музею не лише є потужним важелем у процесі засвоєння шкільної програми, організації неформальної освітньої діяльності, а й важливим чинником формування у молодого покоління власної картини світу – міждисциплінарної комбінації різних знань, умінь, навичок, зв'язків, переконань та ієрархії цінностей.

У зв'язку із цим вагомим значенням набуває різноманітна інтерпретація поняття “педагогічна діяльність”, що має ключове значення для нашого дослідження.

За словником С. Гончаренка, діяльність – це спосіб буття людини в світі, здатність її вносити в дійсність зміни; основними компонентами діяльності є: суб'єкт з його потребами; мета, відповідно до якої перетворюється предмет в

об'єкт, на який спрямовано діяльність; засіб реалізації мети; результат діяльності [99, с. 98].

За енциклопедією В. Кременя, педагогічна діяльність – це складно організована система низки діяльностей, що охоплює, зокрема, практичну діяльність викладача з навчання і виховання людини; методичну діяльність фахівця з викладання матеріалів педагогічної науки педагогічним працівникам різних установ; науково-педагогічну діяльність (науково-дослідну). Крім того, педагогічну діяльність визначають як розв'язання педагогічних задач, коли потрібно підготувати перехід людини від стану "незнання" до стану "знання"; від "нерозуміння" до "розуміння"; від "невміння" до "уміння"; від безпорадності до самостійності [118, с. 640].

За словником В. Рапацевича, педагогічна діяльність являє собою особливий вид суспільної діяльності людей, свідомо спрямованої на підготовку молодого покоління до самотсійної діяльності у відповідності з економічними, політичними, моральними та естетичними цінностями [492, с. 576].

Як зазначає Н. Кузьміна, педагогічну систему можна визначити як безліч взаємопов'язаних структурних і функціональних компонентів, що підпорядковуються цілям виховання, освіти і навчання підростаючого покоління і дорослих людей. Якщо структурні компоненти – це основні базові характеристики педагогічних систем, сукупність яких, власне, утворює ці системи, функціональні компоненти являють собою стійкі базові зв'язки основних структурних компонентів, що виникають у процесі діяльності керівників, педагогів, учнів, обумовлюючи рух, розвиток, життестійкість та вдосконалення педагогічних систем [338, с. 7–16].

Отже, під поняттям "педагогічна діяльність музеїв" ми розуміємо розуміємо цілісну педагогічно осмислену взаємодію вчителя (викладача), учня (студента) та музейного працівника (музейного педагога) у просторі музею, яка досягається у процесі створення музейного середовища навчання різного рівня активності.

Це передбачає формування відповідних компетенцій, практичних навичок комунікації, досвіду творчої діяльності в учнів та студентів. Саме тому педагогічна діяльність музеїв є одним із пріоритетних напрямів розвитку міждисциплінарного підходу до освіти; основу педагогічної діяльності музеїв складають фундаментальні положення педагогічних ідей гуманізму, гуманістична освітня парадигма, яка підкреслює особистісний розвиток, еволюцію природи навчання, розглядають явище музею як важливий елемент культурної адаптації, соціалізації та наукової освіти [614, р. 20–23].

Сучасні виклики у сфері освіти та важливість розвитку нових галузей міждисциплінарного знання зумовлюють постійний інтерес до музейно-педагогічної діяльності та її різноманітних дидактичних контекстів. Ці контексти мають таку наповненість, яка зумовлює сталий інтерес до музейно-педагогічної діяльності у різних країнах, її постійне урізноманітнення та появу нових способів комунікації.

Зазвичай, перші відкриття перших музейних колекцій було викликане просвітницькими цілями та завданнями, що стимулювало постійний інтерес населення до старожитностей минулого, знакових предметів, оригінальних особистих речей відомих історичних постатей.

Саме у такий спосіб популяризація музейних колекцій поступово стає необхідним суспільним атрибутом, що зумовлював різні соціальні зміни щодо ролі і статусу музею в суспільстві, зокрема, щодо розширення його просвітницької функції.

Якщо для початку XX ст. з позицій соціокультурного розвитку для музею є характерним його інтерпретація як храму, своєрідного сакрального місця для відвідування, то згодом цей концепт зазнає кардинальних змін, зумовлених різними ідеологічними чинниками, перетворюючи музей на потужний виховний засіб.

Музейні працівники, політики, педагоги почали звертати увагу на можливості виховання засобами музею, що зумовило його утвердження як своєрідного центру ідеологічних проєкцій, спричинило неоднозначну інтерпретацію поняття “музейний предмет” у форматі “непохитної правди”, яка має лише один вимір, одну історію, одну позицію.

Згодом, вже у післявоєнний час, музей “розкриває обійми” та приймає майже усіх без винятку людей, підтримуючи організацію туристично-екскурсійної діяльності. Змінюється ставлення до людини, дедалі більше утверджується ідея “діалогу культур” та порозуміння (60-70-і рр. XX ст.). Музей дедалі більше набуває виразних рис спеціального освітнього простору. Новими сенсами наповнюється експозиція, створювана відповідно до завдань освітнього і соціокультурного процесів, що відбувалися в музеї; вона дедалі частіше набила рис змістовного середовища та інструменту освітньої діяльності музею [515, с. 87].

Поступово музей акумулює величезну кількість інформації, яка часто не зовсім доречно й відповідно до віку доходить до його відвідувачі, особливо молодого віку. Це спричинює певну кризу, виходом з якої стає “нове переформатування музею” як багатофункціонального інституту для подолання культурних й політичних суперечностей, нерівності у суспільстві завдяки діалогу та освіті відвідувачів, поширенню ідей культурної багатоманітності, взаємодії освіти та культури, “людини культури” (90-і рр. XX ст. – поч. XXI ст.). Завдяки ідеям М. Бахтіна музей усе частіше розглядають як місце культурно-історичного діалогу, у межах якого відбувається пошук нових форм спілкування з дітьми, утверджуючи комунікативну модель в роботі з дитячою аудиторією [260, с. 173–179].

У зазначеному контексті важливим є звернення до музейної комунікації, яка дає змогу позиціонувати музей з таких позицій:

- наявності у музейного закладу певної ніші в інформаційному просторі, що передбачає наявності серед пріоритетів відповідно організованої роботи з відвідувачами, поряд з реалізацією функцій накопичення, збереження і трансляції культурних цінностей;
- поширення сучасних форм взаємодії музею з відвідувачем з огляду на їх актуальність, співвіднесеність з рівнем розвитку суспільства, зокрема, щодо відповідності запитів відвідувача із змістовою, ціннісною характеристикою музейних предметів (коли запити глядачів позитивно впливають на створення образів);
- цікаве та якісне експонування предметів, що стимулює музей постійно перебувати “у русі”, постійно розробляти нові виставки, способи комунікації з відвідувачами, подання інформації; більш цілісні та контекстні технології створення експозиції; програми, розраховані на різні групи, залежно від віку або рівня підготовки сприйняття інформації;
- певна доступність фондів для дистанційного ознайомлення та роботи;
- позиціонування себе у культурному просторі міста, країни, світу, адже музей повинен завжди бути відомим та актуальним для різних людей [7].

Дослідники зазначають, що новації у музейній практиці, що розпочалися у другій половині ХХ ст., створили відповідні умови для формування принципово нової парадигми музейної науки. Зокрема, ці новації сприяли формуванню концепції музею як цілком самостійного способу моделювання різних феноменів соціальної історії та культури, що володіє великими інформаційними, пізнавальними і комунікативними можливостями [498].

На думку польської вченої К. Гайди, в сучасних умовах музейна педагогіка та освіта в музеї перестають бути лише доповненням до шкільної освіти і стають самі по собі цінністю або музейною візитівкою. Найчастіше це трапляється тоді, коли педагоги прагнуть, щоби музей став повноцінним закладом культури [599, s. 12].

У зв'язку із цим дослідниця виокремлює наступні п'ять практичних елементів нового підходу щодо розуміння музейної педагогіки з позиції вчителя-практика:

- поняття музейної педагогіки має щоразу ширший контекст і починає стосуватися не лише навчання й виховання дітей та молоді, суто шкільної освіти, а й усе частіше використовуватися в освіті дорослих та літніх людей, людей з особливими потребами, стаючи елементом арт-терапії;
- цей вид освіти не лише підтримує школи та відбувається у будні дні, а також багатократно у вихідні, набуваючи форм регулярних зустрічей та стаючи важливим елементом післядипломної (неформальної) освіти. Музейні педагоги підкреслюють більшу ефективність циклових занять, коли учень повертається до класу, поступово розширюючи знання. Такими циклами можуть керувати музейні педагоги спільно з вчителями. Однак одноразовий візит до музею більше трактується як проведення вільного часу, ніж елемент процесу навчання;
- музейна педагогіка нерозривно пов'язана із видавничою діяльністю, адже часто музейні педагоги та вчителі спільно або окремо готують сценарії уроків та дидактичні матеріали;
- застосування музейної педагогіки часто супроводжується широкою культурною програмою – зустрічами з артистами, концертами, театральними виставами тощо;
- музейна педагогіка не обмежується мистецькими заходами в едукативному залі або під час мандрівки експозицією, – вона передбачає застосування активних методів навчання та емоцій учнів [599, s. 16–17].

Останні дослідження засвідчують істотні зміни в оцінці ролі та функцій музейної педагогіки в умовах сьогодення у контексті трансформації соціальної ролі музеїв та дидактичних засад їх діяльності.

Зокрема, можна погодитися із твердженнями провідних науковців, що:

- музейна педагогіка вийшла за межі дескриптивно-прагматичного опису форм і методів взаємодії музею з відвідувачем, будучи значущим компонентом комунікаційної діяльності музею, що визначає його соціальну місію, інструментом реалізації його культурно-освітнього потенціалу, а сучасні вчені і практики фокусують свою увагу на переосмисленні та розширенні її меж;
- основна частина музейних відвідувачів стає його “адептами” за рахунок пережитих емоцій, адже традицій-ний для музейної педагогіки наратив сьогодні трансформується завдяки технології “storytelling” (“мистецтво розповідання історій”) [592];
- різні форми музейно-педагогічної діяльності проводяться з урахуванням психолого-педагогічних характеристик і очікувань відвідувачів, для чого активно застосовуються методи театралізації, вільних асоціацій, діалогічного спілкування, стимулювання діяльності, спрямованої на вироблення у аудиторії самостійних висновків, особистісного підходу до інтерпретації та емоційного переживання фактів та подій [559, 109–112];
- широке застосування у просторі музею технік експресії, аранжування колірної гами, досягнень оптики та акустики створює унікальні можливості перетворення єдиного концептуально-художнього задуму в предметно-просторове середовище, у межах якого синтезується і передається візуальна, вербальна, електронна, символічна і інша історико-культурна і художня інформація [46, с. 36–42];
- впровадження мультимедіа створює нову естетику музейного простору, покликану формувати психологічну доступність музею і так забезпечувати відвідуваність музею, який з храму науки і культури перетворився на багатofункціональний центр, що задовольняє потреби як масового глядача, так і глядача-знавця. Це передбачає постійний аналіз поведінки, психології, особливостей сприйняття масового споживача музейних послуг і вироблення

ефективних методів взаємодії з різними категоріями відвідувачів для збереження високого інституційного статусу музею [119, с. 92–96];

- у межах культурно-освітньої роботи музей усе більше орієнтується на широкого користувача, приділяючи пріоритетну увагу актуальним соціально-економічним, екологічним, а також конфесійним питанням, що істотно змінює форми презентації спадщини і методи роботи з відвідувачами, акцентуючи увагу на “живе спілкування” [486, 84–89];

- музей усе більше сприймається як експерт, який просуває методологію і приваблює учнів знаннями, а не нав’язує односторонні знання. Ця нова роль відповідає напрямку, в якому натепер працюють наукові музеї і наукові центри: від наукової грамотності та суспільного розуміння науки до формування особистісного сенсу і залучення громадськості до науки та досліджень [669, р. 1–10].

Відтак, відвідувач музею чекає від нього не сентенцій і дефініцій, а набуття смислів, які він може зіставити зі своїм життям або пояснити ними своє життя. Людина отримує відповіді на питання завдяки тому, що музей пропонує пережити досвід інших людей, спираючись на наявні знання і навички, до того ж вважає за краще відчувати емоційні враження.

Дедалі більше у світі зростає роль так званих “*нових музеїв*”, що мають мінімальну кількість експонатів, зосереджених у великих просторах будівлях, що сприяє створенню емоційних вражень від експозиції з комбінацією впливу на різні органи чуття відвідувачів; *дитячих музеїв*, котрі занурюють дитину у світ гри та сприяють її ранньому розвитку; а також *приватних музеїв*, які формують пізнавальні інтереси та зацікавлення відвідувачів шляхом розгортання тематичних експозицій, спрямованих на поширення й популяризацію наукового знання.

Отже сучасний музей сповідує ідеї “третьої культури” – так званої культури дизайну, яка об’єднує гуманітарні, природничі та технічні знання, сповідуючи

ідеї STEAM-освіти, технологізації та інформатизації музейно-педагогічного процесу, поширення приватних, корпоративних музеїв та центрів науки і техніки як осередків наукової освіти.

У зв'язку із наведеним вище можна виокремити найважливіші особливості *музейно-педагогічного підходу*:

- музейна педагогіка як форма подання музейного матеріалу передбачає відповідне використання загальних принципів педагогіки у специфічних умовах відкритого музейного середовища;
- музейно-педагогічний підхід має на увазі постійний діалог, коли відвідувач розглядається не як пасивний споглядач музейних експозицій, а як активний учасник процесу організації та управління спілкуванням, що здійснюється в музейному середовищі;
- в основу музейно-педагогічної діяльності покладено систему або цикл музейних заходів для конкретної аудиторії, водночас центром сприйняття є музейний предмет;
- музейна педагогіка як технологія активного навчання орієнтована на активне включення учнівської та студентської молоді у діяльність зі створення музейних експозицій та супроводу виставок, екскурсій [40, с. 28–29].

З огляду на викладене вище, важливим для нас є аналіз принципів навчання, які є вихідними положеннями дидактики, розкривають зміст, організаційні форми і методи навчального процесу відповідно до загальної мети та законо-мірностей. Як зазначав С. Гончаренко, вітчизняна педагогічна наука розкриває систему дидактичних принципів, опираючись на наукове розуміння суті виховання й навчання [99, с. 270].

Як відомо, в основі музейно-педагогічного процесу покладено такі історично сформовані педагогічні принципи:

- інтерактивність, оскільки людина запам'ятовує тільки те, що робить;

- комплексність, що означає тут включення всіх каналів сприйняття (чуттєвий, логіко-аналітичний, психомоторний);
- програмність, яка забезпечує засвоєння інформації та набуття вмінь на основі спеціально розроблених програм [157, с. 171–173].

Світові тенденції розвитку освітньої галузі в сучасних умовах сприяють швидким та незворотнім змінам у сфері організації освітнього процесу. Найважливішим у конструюванні різних методик навчання є не відтворення інформації, а її усвідомлення, можливість власної інтерпретації та конструювання нових знань, пошук різноманітних міждисциплінарних зв'язків. Саме тому набувають нового звучання думки про універсальність освітньої діяльності, зокрема, можливість забезпечувати навчально-виховний процес не лише у просторі школи, а в інституціях культури, чільне місце серед яких посідають музейні заклади.

Організація просвітницьких, навчальних, дослідницьких, проєктних, навчальних, виховних, тренінгових, рекреаційних занять у просторі музею не лише є потужним важелем у засвоєнні шкільної програми, організації неформальної освітньої діяльності, а й важливим чинником формування у молодого покоління власної картини світу – міждисциплінарної комбінації різних знань, умінь, навичок, зв'язків, переконань та ієрархії цінностей.

Визначена мета потребує різноманітної інтерпретації принципів навчання, які є вихідними положеннями дидактики, розкривають зміст, організаційні форми і методи навчального процесу відповідно до загальної мети та закономірностей. Як наголошував С. Гончаренко, вітчизняна педагогічна наука розкриває систему дидактичних принципів, виходячи з наукового розуміння суті виховання й навчання [99, с. 270].

Як вже зазначалося вище, уперше музейні заняття (заняття у просторі музею) з учнівською та студентською молоддю з метою навчання, виховання і розвитку почали проводитися у Німеччині в XIX – на початку XX ст., коли і

виникає сам термін “музейна педагогіка”. Один з його авторів, Г. Фройденталь, розробив спеціальну методику роботи зі школярами, яка містила їх підготовку до відвідування музею й подальше закріплення одержаних знань та вражень за активної участі вчителя – учасника музейно-педагогічного процесу [Цит. за: 387, с. 131].

Наприкінці XIX – початку XX ст. у європейській педагогічній думці формується уявлення про музей як освітній (просвітницький) центр, що співпрацює не лише зі школою, а й стає ланкою в єдиній системі позашкільної освіти. Відповідно, формується просвітницька модель музею, що відображає ставлення до нього як демократичної установи та просвітницького центру, здатного до реформування школи та єдиної системи позашкільної освіти [574, с. 14].

Таке розуміння музею зумовлювало організацію і проведення занять, які природно орієнтувалася на базові педагогічні принципи – *наочності* (адже музейні експозиції забезпечують чудову ілюстрацію будь-якого навчального матеріалу); *доступності* (оскільки будь-який матеріал, методично грамотно упорядкований та озвучений у музей-ному просторі оптимально сприймається усіма рецепторами людини); *урахування вікових та індивідуальних особливостей розвитку особистості* (позаяк адаптований експозиційний матеріал сприяє глибокому усвідомленню та запам’ятовуванню потрібної й важливої інформації) [220, с. 74].

Реалізація останнього принципу часто була доволі складним завданням для педагогів, адже і в сучасних умовах доволі важко підготувати міждисциплінарне адаптоване заняття для певної вікової групи.

У 20–50-х рр. XX ст. музей починають розглядати як “потужну зброю політичної та просвітницької роботи”, що зумовлює розширення форм його роботи та водночас звужує зміст діяльності [574, с. 15]. Зазначена суперечність виявила ідеологічний контекст музейної педагогіки, який найбільш яскраво

виявив себе на практиці у Німеччині та СРСР у 20–30-х рр. ХХ ст. Подібні тенденції можна відзначити й на теренах України, – показовим, наприклад, є створення громадської організації “Войовничий матеріаліст”, метою якої був контроль діяльності музеїв і сприяння комуністичному вихованню працівників [472, с. 219].

Діяльність музеїв набуває масового характеру, сприяє залученню великої кількості людей для ознайомлення з пізнавальною інформацією, історичними образами різних епох, науковими фактами у форматі навчальної екскурсії, проте часто охоплює ідеологічну обробку, своєрідне “промивання мізків”, формування чорно-білого мислення тощо. Відтак визначальними засадами музейної діяльності, поряд із наочністю та доступністю, стають:

- *принцип ідеологічної спрямованості матеріалу навчання* (який шляхом переконання формує засади бажаної поведінки та реакції на певні дії), забезпечуючи ефективну роботу тоталітарної системи);
- *принцип зв'язку навчання з життям* на матеріалах експозиції (що набуває неоднозначного змісту в умовах порівняння “ганебного минулого” та “активної боротьби” за “світле майбутнє”);
- *принцип активності* (коли ідеологічний вплив на експозиції спричиняв зміни у психіці та свідомості вихованців, створюючи ілюзорні уявлення щодо навколишніх суспільних процесів) [220, с. 75].

У 60–80-х рр. ХХ ст. під впливом суспільно-політичних змін відбувається пошук нових засад для організації музейних занять, що зумовлює утвердження інформативної моделі, що розглядає музей як засіб поширення знань та науково-просвітницьку роботу [574, с. 15].

Відзначимо, що цей період у країнах Західної Європи та США називають ще “ерою музейного буму”, коли велика кількість людей починає масово відвідувати музейні заклади у пошуках не лише цікавої інформації, а й можливості осягнути свою історію та культуру.

Відтак, важливими стають:

- *принцип науковості* (який наголошує на автентичності, справжності, важливості музейних предметів як невичерпного джерела знань з історії та культури);
- *принцип інформативності* (що уможлиблює введення в освітній процес у просторі музею значної кількості цікавої та пізнавальної інформації);
- *принцип масовості* (передбачає залучення значної кількості відвідувачів для ознайомлення з експозиційними матеріалами).

Із розвитком комунікативної моделі (кінець 1980-х – початок 2000-х рр.), яка наголошувала на ставленні до відвідувача як до суб'єкта музейно-освітньої діяльності, носія певних культурних установок та формуванні ціннісного ставлення до історико-культурної спадщини [574, с. 15–16], визначальними стають:

- *принцип комунікативності* (що дозволяв будувати навчальні заняття з урахуванням пізнавальної активності відвідувачів та їх тісної взаємодії);
- *принцип зворотного зв'язку* (який ураховував особливості художнього сприйняття відвідувачами експозиції, зокрема, їх рефлексії, оцінки та судження);
- *принцип послідовності* (передбачає певну ієрархію завдань, логіку й упорядкованість у поданні матеріалу, що вкрай важливо для створення довгострокових музейно-педагогічних програм) [220, с. 75].

Зауважимо, що кожна з наведених моделей тим чи іншим способом об'єднує поняття “музейна педагогіка”, “музейна комунікація”, “педагогічна діяльність музеїв”, що зумовлює актуалізацію *принципу інтегративності* (у сенсі об'єднання змістової складової музейних предметів на перетині історії, культури, естетики та мистецтва).

Це підтверджується ототожненням музею, як зазначала словацька дослідниця А. Грегорова, з різними можливостями його функціонального призначення у контексті організації та проведення занять – *музей-склад, музей-*

сейф, музей-паноптикум, музей-шкільний кабінет, музей-осередок дослідницького матеріалу, музей-клуб, музей-салон, шкільний музей, музей-скансен [603, s. 60–68].

Зазначене узгоджується із визначеннями можливих образів музею як педагогічної системи, запропонованих С. Троянською – *музей – пам'ять; музей – виставка; музей – школа, підручник; музей – кунсткамера; музей – атмосфера, дух, середовище; музей – театр; музей – санаторій* [523, с. 51].

Перелік цих образів може бути продовжений, проте для кожного з них у різний спосіб можна обґрунтувати певний дидактичний принцип, який матиме визначальне значення у розкритті змісту й характеру відповідного музейного заняття крізь призму музейної дидактики.

Наприклад, у конструкції “музей–пам’ять” доречним буде звернення до *принципу спадкоємності* (адже музей здатний моделювати будь-який відрізок простору і момент часу, руйнуючи “кордони просторово-часової локалізованості людського досвіду”) [447], натомість у варіанті “музей-театр” важливими є *принципи емоційності та смислової й емоційної єдності* (що гармонійно регулюють обсяг, характер та спосіб комунікації в музеї з її емоційно-чуттєвим змістом та відповідним сприйняттям).

Дослідники виокремлюють низку характеристик музейно-педагогічної діяльності, які можна ототожнити з принципами.

Зокрема, йдеться про принципи, які ототожнюються з властивостями музейного предмета, – *інформативності, комунікативності та атрактивності* [523, с. 31], характерні для організації повноцінних музейних занять в умовах взаємодії музеїв із закладами освіти та різними групами відвідувачів [257, с. 43–44],

На думку науковців, аналіз різних визначень та інтерпретацій музейної педагогіки дає змогу виокремити в її змісті декілька аспектів. Серед них найбільш значущими аспектами можуть бути такі:

- *практична культурно-освітня діяльність музею, реалізація різних посередницьких та освітніх завдань, пов'язаних з обслуговуванням відвідувачів (виставкові проєкти, інформаційне забезпечення, екскурсії, творчі майстерні);*
- *удосконалення методології та методики реалізації освітньої функції музею щодо до різних категорій відвідувачів;*
- *наукові дослідження принципів комунікативної політики музеїв [284; 312; 416; 487].*

Сучасний розвиток освіти в епоху інформаційних технологій та його відображення у музейній справі дає підстави виокремити ще одну ключову модель – модель “participatory museum” (музей співучасті), яку ще називають “новим рівнем музейної інтерактивності” [292, с. 38–40].

Зазначена модель викликає неабиякий інтерес, адже є “своєрідним символом сучасної епохи” у сенсі застосування технологій Web 2.0, що уможлиблює створення віртуальних музеїв [416, с. 60–64], проєктування занять у музейному середовищі з урахуванням індивідуальних потреб та запитів кожного конкретного відвідувача із використанням персонального середовища навчання (особистих файлів, сторінок у соціальних мережах, відео, блогів тощо).

Отже, модель “participatory museum” побудована на засадах принципово нових, сучасних дидактичних принципів організації музейного заняття, зокрема:

- *партисипації* (відкритості назовні та до інших людей, спільної участі у створенні різноманітного музейного контенту);
- *інклюзії* (сприймання, відчуття та включення різних людей до доступного освітнього середовища);
- *інтерактивності* (організації спільної діяльності на експозиції музею, яка у такому форматі набуває принципово нових ознак та характеристик);
- *креативності* (долучення відвідувача до процесу пошуку й осягнення музейної інформації та її творчого застосування);

- *універсальності* (чіткого механізму роботи з можливістю залучення до співпраці відвідувачів усіх вікових категорій);
- *віртуалізації* (застосування віртуального простору, “доповнюючої реальності” та інших сучасних медіа технологій);
- *мультикультурності* (заохочення до співпраці людей будь-якого національного, етнічного та мовного походження) [220, с. 76].

Зазначені принципи відповідають сучасним вимогам до проєктування, організації та практичного втілення занять у просторі музею, що розробляються вітчизняними авторами Ю. Ключко [246–249], Ю. Павленко [411–413], І. Пантелейчук [416–417], В. Снагощенко [487–491], О. Харченко [535–538] та ін.

За своїм змістом вони узгоджуються із зарубіжними аналогами. Наприклад, в інтерпретації Американської Асоціації музеїв вони спрямовані на *участь у спільноті* та *служіння музейній аудиторії*; *адресність та організація* різноманітних перспективних занять; *досконалість у змісті* пропонованих знань; *втілення навчальних досліджень у музейну практику*; *застосування різних освітніх інструментів* для сприяння навчанню у музейному просторі; *сприяння освіті як центральній місії музею*; *проєктування реальних цілей та розробка стратегій* їх досягнення; *сприяння професійному розвитку, відкритість* для нових ідей та підходів; *вплив суспільної політики* на підтримку навчання в музеї [594].

Чимало наведених принципів дають змогу ототожнювати музейну педагогіку з технологією навчання, що значно розширює її потенціал та можливості щодо проєктування якісно нових музейних занять для різновікової аудиторії.

Таке проєктування неможливе без розробки візуальних засобів навчання – продуктів спільної розробки вчителів, методистів, музейних педагогів з метою підвищення якості й результативності навчання. У цьому контексті слід

відзначити так званий візуальний ряд – комбінацію різних образів і зображень, які сприймаються у своїй сукупності і створюють “загальне зорове враження”.

Візуалізація передбачає ефективне згортання і стиснення інформації, що дозволяє представляти її у компактному й зручному для споживача вигляді, орієнтуватися не тільки на саме засвоєння знань, а на прийоми його засвоєння і способи мислення. У музейному просторі завдяки цьому ми бачимо взаємозв’язок та відносини між різними предметами, а, отже, пов’язуємо окремі частини і фрагменти знань в єдине ціле [153, с. 88].

Застосування візуальної музейної дидактики у взаємодії зі шкільною та студентською аудиторією під час реалізації різних форм навчання дозволяє забезпечити ефективність заняття в музеї, створюючи ефект “причетності” та присутності.

Як відомо, для дітей шкільного віку є характерним домінування зображення над текстом. Зображення виступає потужним інструментом для передачі основного змісту інформації і важливим елементом мотивації навчальної діяльності. Візуальні матеріали можуть бути одним із джерел знань, виконувати роль вступу до уроків, доповнювати текстові матеріали і приносити неоціненну допомогу у процесі запам’ятовування різних видів діяльності [153, с. 88–89].

Для студентів візуалізація сприяє формуванню елементів професійного мислення за рахунок систематизації, концентрації і виокремлення найбільш значущих і істотних елементів, активізації проблемно-пізнавальної діяльності.

Інноваційним підходом до поставленої проблеми є, на нашу думку, спільне створення педагогами з учнями і студентами різних візуальних дидактичних засобів навчання. Серед них, перш за все, можна відзначити:

- *дидактичні міні-плакати і постери*, які відображають специфіку педагогічної взаємодії у просторі музею на основі широкого використання різних характеристик музейних предметів;

- *ігрові настільні (настінні, підлогові) карти*, що створюють умови для занурення в атмосферу музею;
- *“музейні паспорти”*, що фіксують особливості виконання різних завдань у процесі музейно-педагогічної взаємодії [Додаток Е];
- *“маршрутні листки активності”*, що дозволяють оптимально використовувати музейний простір в ігрових цілях для створення різних “музейних станцій” – центрів інтерактивної взаємодії з відвідувачами;
- *музейні відеоролики і музейні фільми*, що розкривають особливості рефлексивної діяльності під час безпосередньої роботи на експозиції;
- *музейні перформанси-імпровазації*, які передбачають використання елементів театралізації для посилення педагогічного ефекту відвідування музею;
- *музейні презентації*, що презентують результати індивідуальної / групової роботи у просторі музею під час виконання творчих проектів [153, с. 89].

Отже, зіставлення різних підходів щодо визначення оптимальних принципів та засобів музейного заняття дає підстави стверджувати, що музей повинен стати відкритим для відвідувача, партнерів та потенційних клієнтів, які потребують використання музейних артефактів, а також орієнтуватися на запити зовнішніх споживачів послуг з урахуванням своїх інтересів, стати конкурентоздатним у сфері культури та соціального розвитку [92; 93, с. 38].

Попри усі переваги музейної педагогіки, недоречно говорити про механічне перенесення усього комплексу педагогічних принципів у сферу цієї наукової дисципліни. На думку науковців, перш за все, це стосується застосування дидактичних принципів у системі музейної освіти, адже теорія навчання має на увазі певну формалізацію пізнавальної діяльності, вибудовування суб'єкт-об'єктних відносин між носієм знання і учням.

По-друге, не варто забувати, що найважливішою складовою музейно-педагогічного процесу виступає музейний предмет, який так само є носієм знання, як і музейний педагог. По-третє, саме довкола музейного предмета як визначної

історичної, художньої, соціальної пам'ятки будуються суб'єкт-суб'єктні і суб'єкт-об'єктні стосунки у музейно-педагогічному процесі, що уможливають долучення до експозиції, розширюють межі інтерпретації цієї пам'ятки і створюють її особливий синтетичний образ [515, с. 287–288].

Проведений аналіз встановлює еволюцію й трансформацію дидактичних засад, принципів та засобів організації музейного заняття – від його просвітницької та ідеологічної місії до інтерактивності та універсальності як важливих всеохопних характеристик сучасного “суспільства знань”, побудованого на засадах гуманізму, міжособистісної комунікації, рівності прав та можливостей кожної людини.

2.2. Стратегії та моделі педагогічної діяльності в музейному просторі

Педагогічна діяльність музею в сучасних умовах має свої особливості, зумовлені актуальними змінами у сфері освіти та культури.

Особлива роль у цьому контексті належить музейній дидактиці – міждисциплінарній галузі знань, яка вивчає особливості реалізації педагогічної діяльності вчителя у просторі музею та відповідних стилів навчання молоді. У цьому сенсі вона звертає увагу на технологічні аспекти забезпечення ефективності такого навчання.

Музейна дидактика охоплює різноманітні аспекти – організаційні умови педагогічної діяльності музеїв, наповненість й тривалість музейних занять, майстерність застосування різних методів, прийомів, форм організації навчання й виховання молоді в музейному освітньому середовищі тощо.

Сучасний музей виступає як “своєрідна моделююча система культури”, що інтегрує її різні культурно-історичні коди, виявляє властиві культурі ознаки, стани та ціннісні характеристики. Тому завдання музею не у тому, щоб подати фундаментальні знання, а у формуванні (удосконаленні, закріпленні) ставлення

людини до світу, її минулого. Відтак, музей покликаний формувати не знання історії, а особисте ставлення до неї.

У зазначеному контексті вкрай важливим є урахування відповідного типу (публічний, академічний, навчальний) та виду музею (історичний, археологічний, краєзнавчий, природничий, літературний, мистецький, етнографічний, технічний, галузевий тощо) під час планування, підготовки та реалізації його педагогічної діяльності.

Закон України “Про музеї та музейну справу” виокремлює такі види музейних закладів:

- *природничі* (антропологічні, біологічні, ботанічні, геологічні, зоологічні, мінералогічні, палеонтологічні);
- *історичні* (загальноісторичні, військово-історичні, історії релігії, історико-побутові, археологічні, етнографічні);
- *літературні*;
- *художні* (образотворчого, декоративно-прикладного, народного, сучасного мистецтва);
- *мистецькі* (театральні, музичні, музеї кіно);
- *науково-технічні*;
- *комплексні* (краєзнавчі, екомuzeї);
- *галузеві* тощо [126].

Кожен з перелічених видів музеїв має свою специфіку організації педагогічної діяльності, виходячи з відповідних стратегій та моделей педагогічної діяльності; форм, методів та прийомів комунікації з молодими відвідувачами.

Приміром, для учнів та студентів специфіка *природничих музеїв* здебільшого може бути використана з урахуванням наукового характеру музейно-педагогічної діяльності, що передбачає проведення коментованих екскурсій, організацію проєктної роботи із презентацією пошукового матеріалу.

В музеях *історичного профілю* можуть застосовуватися наративні форми, уроки та семінари-дослідження, проблемні методи, маршрутні та імітаційні ігри, рефлексивні вправи.

Літературні музеї потребують літературних наративів, театралізації та драматизації у спеціально розроблених рольових іграх, використання рухливих та пізнавальних квестів.

Можливості *художніх музеїв* дозволяють організовувати перформанси, тематичні виставки, ворк-шопи, а також відвідування майстерень і організацію майстер-класів.

Мистецькі музеї головну увагу зосереджують на театралізації, моделюванні, рухливих пізнавальних та анімаційних іграх, стріт-арт-заняттях, різноманітних квестах.

Науково-технічні музеї у своїй діяльності активно застосовують елементи наукової освіти та проектну діяльність, організовуючи пізнавальні екскурсії, наукові квести, заняття-дослідження, що передбачає безпосереднє занурення до музейного та навколомузейного простору.

Втім, висловлені міркування мають рекомендаційний характер, адже, коли мова йде, наприклад, про створення міжмузейних наукових проєктів, реалізацію комплексних музейно-педагогічних програм, театральних постановок в музеї, різних урочистих заходів, що мають навчальний та виховний характер, застосування форм, методів та прийомів комунікації може різнитися залежно від задуму та головної ідеї заходів.

У зв'язку з наведеним вище для порівняння необхідно розглянути концепції “живого музею”, “відкритого музею”, “нових музеїв”, приватних та корпоративних музеїв, які розкривають в нетрадиційному контексті способи проєктування музейного та навколомузейного простору для відвідувачів.

Зокрема, “живий музей” являє собою середовищний музей або заклад музейного типу, котрий зберігає об'єкти матеріальної і нематеріальної культурної

спадщини у природних умовах, а також організовує дозвілля і просвітницьку роботу з місцевим населеннями [484, с. 51].

З кінця XX ст. універсальною моделлю музею в зарубіжних країнах вважається так званий “відкритий музей”, тобто культурно-освітній комплекс музейного типу, в якому функції музею виконуються нарівні з освітніми, виховними та розважальними [424, с. 131].

Чимало музеїв часто намагаються мінімізувати інформативне навантаження на відвідувача, а створити своєрідні пам’ятні меморіальні комплекси, присвячені тій чи іншій видатній події у певній країні. Зокрема, мова йде про так звані “нові музеї”, які проєктують свій простір, вільно інтерпретуючи минуле у координатах барвистої суміші візуальних образів, знаків, символів. Показовим у цьому випадку є Музей Варшавського повстання (Muzeum Powstania Warszawskiego), Музей історії Польщі (Muzeum Historii Polski), Музей II Світової війни (Muzeum II Wojny Światowej), Європейський центр Солідарності (Europejskie Centrum Solidarności) і Музей історії польських євреїв (Muzeum Historii Żydów Polskich), “Брама ІСНОТ” в м. Познань (Brama Poznania ICHOT) та ін. [613].

Ми вважаємо, що педагогічна діяльність для музеїв різного типу та профілю має універсальний характер, що відповідає сучасним освітнім парадигмам – особистісно орієнтованій та креативній.

У теорії і практиці музейної справи існує безліч різних моделей, які створюють уявлення про те, на яких засадах, в який спосіб, за яких умов повинна відбуватися взаємодія музейного працівника (куратора виставки, екскурсовода, музейного педагога) з відвідувачами музею. Ці умови, засади та можливості є предметом дослідження музейної комунікації, яка виокремлює певні моделі організації музейної та, зокрема, педагогічної діяльності в музейному просторі.

Відомо, що для музейного закладу однією з головних функцій є культурно-освітня діяльність. Її, з першого погляду, традиційний характер, також має свої особливості, адже зміст, цілі і завдання культурно-освітньої музейної діяльності

трансформувався залежно від потреб суспільства у відповідний історичний період. Наприклад, у 1920–1930-х рр. вона називалася ”політико-просвітницькою роботою”, у 1950–1960-х рр. – “науково-освітньою”.

Зокрема, у 60-х рр. ХХ ст. музейна педагогіка починає ототожнюватися з особливою галуззю знань і досліджень. Робота з аудиторією перестає розглядатись як другорядна, а стає одним з головних напрямів роботи музейних закладів. Очевидно, що це було пов’язано з таким явищем, як “музейний бум”, зумовлений бажанням залучити до музеїв велику кількість відвідувачів.

Упродовж 70-80-х рр. музеї дедалі більше поширюють знання, які мають насичений інформативний характер, зокрема, наукові знання, справжній зміст яких приховано у музейних предметах. Незважаючи на масовий характер роботи з відвідувачами, це сприяє створенню певних шаблонних екскурсій, які часто не враховують вікові відмінності [574].

Водночас у 1980–1990-х рр. спостерігається тенденція й характерне прагнення об’єднати проблеми музейної педагогіки з тими глобальними змінами, які відбувалися у світовій культурі. Це, по-перше, загальний процес візуалізації культури, який проявився в значному збільшенні обсягу зорової інформації, що вплинуло на сприйняття людини. Музейна педагогіка намагається відповісти на питання: як повинен змінитися характер музейної комунікації, візуальної за своєю основою, у зв’язку із цими змінами [13, с. 36–44].

Самий термін “культурно-освітня діяльність”, що з’явився у 90-х рр. ХХ ст., був відображенням змін, що відбулися у розумінні призначення музею, з огляду на пріоритетність та важливість проблем культурного розвитку у контексті гуманітарного знання.

У зв’язку із цим дослідники визначають такі напрями культурно-освітньої діяльності музеїв – *інформування, навчання, розвиток творчих здібностей, спілкування, відпочинок* [13, с. 41].

Традиційне розуміння цих напрямів окреслює *інформування* як перший ступінь освоєння музейної інформації, первинне отримання відомостей про музей, склад та зміст його колекцій або окремих музейних предметів, а також питань, пов'язаних з профілем музею, за допомогою консультування, послуг відповідних інформаційних центрів.

Навчання визначається як передання і засвоєння додаткових або альтернативних знань – елементів неформальної освіти, а також набуття умінь і навичок у процесі музейної комунікації з можливістю максимально реалізувати свої здібності та задовольнити інтереси, що стимулюються експресивністю, атрактивністю, різнома-нітністю і автентичністю самих музейних предметів.

Під *розвитком творчості* розуміється вищий ступінь осягнення музейної інформації, який передбачає використання потенціалу музею, зосередженого в пам'ятках матеріальної та духовної культури, обумовленого особливими умовами для стимулювання творчого процесу, для виявлення нахилів та розкриття творчих здібностей особистості. На цьому ступені, зокрема, шляхом застосування таких форм, як музейні студії, творчі лабораторії, фестивалі, вікторини, ігри, квести, створюються оптимальні можливості для “входження” до системи традицій, прикладів культури минулого.

Спілкування передбачає встановлення взаємних ділових або дружніх контактів на основі спільних інтересів, тобто змістовного, цікавого і неформального міжособистісного спілкування з урахуванням тематики музею та змістом його колекцій у відповідних формах.

Відпочинок є останнім ступенем освоєння музейної інформації, що відображається в організації вільного часу відповідно до бажань і очікувань різновікової музейної аудиторії, задоволенні потреби у відпочинку в музейному середовищі із застосуванням таких форм, як музейне свято, концерт, карнавал, ярмарок тощо [13, с. 41–42].

Водночас слід зауважити, що новітні підходи щодо передання, трансляції та інтерпретації знань дедалі більше зазнають істотних змін, пов'язаних з їх новою оцінкою, персональним значенням для реципієнта та відповідним сприйманням.

Сучасні моделі музейної педагогіки можна класифікувати за різними ознаками, зокрема за історичними та регіональними. За історичними ознаками можна виокремити:

- *просвітницьку модель* (1870–1890-і рр.). – середина 1920-х рр.), поширену від початку відкриття музеями своїх колекцій для відвідування, що розглядала музей як демократичну інституцію та особливу комунікативну систему, де відбувається взаємодія у вигляді діалогу, покликана бути засобом реформування школи та одночасно частиною єдиної системи позашкільної освіти;
- *ідеологічну (політизовану) модель* (1920–1950-і рр.), зумовлену розумінням музею як засобу наочної ілюстрації певних політичних доктрин та центром масової “ідеологізації” населення;
- *інформативну модель* (1960-і – середина 1980-х рр.), яка розглядала музей як центр масової роботи з населенням з метою поширення знань, що мають науковий характер і предметну основу;
- *комунікативну модель* (кінець 1980-х – 2000 р.), що змінила сутність музейно-освітнього процесу і характеру взаємодії між музеєм та відвідувачем [574, с. 13–20].
- *модель партисипації (модель “участі”)* (початок XXI ст.), яка визначала музей важливим елементом “культури участі”, спрямованої не на ідеологію споживацтва, а продукування нового якісного культурного продукту.

Зміст та суть цих моделей доволі широко репрезентовано в музейно-педагогічній літературі, яка відображає їх еволюцію у відповідних соціокультурних умовах різних країн.

Відомий американський музеолог Дж. Хейн виокремлював чотири основних підходи до організації навчання у просторі музею, що дає підстави

говорити про чотири моделі музеїв з відмінними способами організації навчальної діяльності та можливостями для учнів здобувати знання, а відтак й відмінні моделі освіти [605].

На думку польського дослідника М. Шельонга, який прокоментував ці підходи, найпоширенішою моделлю освіти є *наочно-дидактична*, яка притаманна для так званого систематичного музею. Вона характеризується традиційними способами викладу й презентацією завчасно підготовлених матеріалів навчання; концентрацією уваги виключно на темі або предметі. У процесі навчання учні аналізують цей предмет / тему, а потім його репрезентують.

Найхарактернішими ознаками такого музею є організованість занять за певним алгоритмом; наявність дидактичних елементів; черговість пропозицій завдань для учнів (від простих до більш складніших); постійний зв'язок музейних освітніх програм з шкільними програмами для відповідних навчальних предметів.

Така модель, на нашу думку, реалізує пояснювально-ілюстративний метод навчання, спрямований на повідомлення готової інформації різними засобами та усвідомлення і запам'ятовування цієї інформації учнями [655].

Друга модель – *упорядкована*, яка своєю чергою реалізує модель навчання за типом “стимул-реакція”, ґрунтуючись на філософській течії біхевіоризму. Головним у цій моделі є спосіб (метод) навчання та діяльність відповідно до цілей навчання. Ця модель також належить до систематичного музею, проте вирізняється чіткістю завдань й окресленням того, чого саме учень може навчитися на експозиції.

З одного боку, течія біхевіоризму дає змогу чітко планувати й коректувати процеси розвитку дитини, створювати умови для оволодіння нею певними елементами культури, що уможлиблює залучення її до світу людської діяльності та спілкування. Вона достатньою мірою забезпечує соціалізацію дитини та керує нею, що й пояснює популярність біхевіоризму в сучасних умовах. Проте, з іншого боку, ця течія має потужний негативний момент, зумовлений протидією

виховання педагогічним зусиллям вчителя, котрий часто силою нав'язує йому власні цілі розвитку й обмежує розвиток у дитини здатності до вільного, самостійного життєвого вибору.

На думку дослідників, біхевіоризм натомість дає змогу музеям упроваджувати критичні способи аналізу, презентації та інтерпретації знання, у такий спосіб “відкриваючи двері” для критичної педагогіки. Головне тут – прийняти положення, що знання – не тільки сукупність об’єктивних фактів, скільки те, що створює сам учень, опираючись на критичне розуміння й осмислення навколишньої дійсності.

Третя модель музею – це *музей, що відкриває знання*, даючи можливість учневі проводити власні дослідження та експерименти у своєму просторі. Модель освіти на основі такого музею передбачає створення відповідного (комфортного) середовища для індивідуальної пошукової діяльності, наявність різних інтерактивних ситуацій, відповідну мотивацію та стимули до діяльності [655].

Зазначимо, що на засадах прагматизму ефективно сформувалася музейна педагогіка у США. Відомий американський філософ і педагог Дж. Дьюї наголошував про взаємозалежність пізнавальної діяльності людини від практичної діяльності. В основі прагматично зорієнтованої освіти покладене поняття досвіду, якому в оцінці Дьюї належить головна роль.

Д. Дьюї вказував на сильні сторони освітньої функції музею. Найважливіші з них – це можливість музею бути середовищем, що гарантує у навчанні відхід від рутинної діяльності, безглузлого стимулу. Це основа прагматичного бачення освіти, яка, на відміну від класичної, зосередженої на розумовій роботі учня, фокусується на навчанні через досвід. Проте досвід, на думку Дьюї, не може зосереджуватися на діяльності практичній (в основному дотичній до сучасної освітньої практики музеїв), а повинен передбачати інтелектуальну та емоційну стимуляцію, пробуджувати інтерес, стимулювати уяву й пізнавальну активність учнів [116].

Четверта модель – *конструктивістська*, – виходить з того, що відвідувачі самі конструюють необхідне знання у під час експериментів, пошуку кращих зразків, переконань та нагромадження досвіду. Цей процес характеризується пошуком особистісного сенсу у цих знаннях, аналізом змісту експозиції для постійного відкриття нового, пошуку досвіду, котрий стимулює та мотивує [655].

Головна ідея конструктивізму – створення учнями власного знання на основі попередньо набутого досвіду та засвоєних знань. Конструктивізм розглядає навчання як активний пізнавальний процес, в якому учні створюють нові ідеї, погляди, що базуються на раніше засвоєних знаннях, фактах, поняттях. Учень відбирає та аналізує інформацію, висуває гіпотези, приймає рішення, спираючись на власні роздуми та власне бачення проблеми, яка знаходиться у центрі його пізнавальних інтересів й вимагає певної розумової діяльності для свого вирішення. Відповідно до цього, учень у змозі “виходити” за межі одержаної інформації, конструюючи нове знання. Роль учителя-конструктивіста полягає у тому, щоби допомогти учням, стимулювати їх до самостійних роздумів, відкриттів, нових поглядів на явище чи предмет, який вони вивчають.

У контексті реалізації такого підходу в музеї важливим є створення відповідної атмосфери на занятті та умов для вияву духовного та естетичного потенціалу особистості, стимулювання прояву її соціально-культурної активності.

Це вимагає підготовки педагога, здатного ефективно моделювати навчальне середовище засобами музейної педагогіки з метою підвищення рівня засвоєння та інтеграції знань з різних галузей діяльності людини, створення спільноти навчання, ефективної комунікації та взаємодії.

Розташування музейної педагогіки на перетині різних наукових й прикладних дисциплін зумовлює їх активне залучення у процеси створення ефективного середовища навчання як у просторі академічної, так і неформальної освіти. Таке середовище стає головно виховним, особистісно формуючим фактором людини за умови добровільної участі, творчого характеру й відкритого

спілкування, науковості й різноманітності методів у навчанні, єдності цілей навчання й виховання як елементів спільної культури.

Особливостями, які роблять акцент на взаємодії музейної педагогіки з суміжними науками на засадах ідей конструктивізму, можна визначити такі:

- розширення сфери досліджень у сфері музейної комунікації та міждисциплінарний підхід до процесу встановлення властивостей різних історичних реліквій;
- спроби перенесення тверджень, визначень, характеристик з інших наук (філософія, соціологія) на власний ґрунт, коли аналізується не теорія, створена для практики навчання, а теорія практики навчання;
- розробка нових методів і прийомів навчання та методів дослідження явищ, їх інтерпретації, коли поступ у будь-якій суміжній галузі сприяє загальному прогресу;
- поглиблення досліджень з філософії навчання й виховання, що стимулює пошук схожих ознак між різними термінами, поняттями, категоріями та окреслює нові зв'язки між різними галузями знань.

Актуальність наведених положень підтверджується й тим, що у сучасних умовах чимало світових музеїв починають орієнтуватися на створення інтегрованих культурних комплексів навчання й дозвілля. Це зумовлено збільшенням у сучасному освітньому просторі ролі музеїв, які дедалі більше використовуються у дидактичних технологіях, виступають у ролі співорганізатора школи на шляху створення ефективного навчального середовища, формування в учнів емоційно-ціннісного ставлення до знань, подолання міжкультурних стереотипів.

Ми вважаємо, що четверту модель може органічно доповнити п'ята освітня модель – *модель конективізму*, яка співзвучна новому рівню музейної інтерактивності – Музею Web 2.0. Тобто музей збирає й дає змогу використовувати відвідувачам свій контент, який самі вони створюють та

постійно змінюють. Це перетворює сам музей на місце зустрічей та діалогу про те, що продемонстровано на експозиції. Музейна комунікація відбувається між тими відвідувачами, яких зацікавив той чи інший предмет.

Цей предмет виступає каталізатором комунікації між окремими людьми, об'єднуючи їх у своєрідну мережу. Відтак, процес навчання відбувається з об'єднанням, групуванням різних джерел знань, зв'язків та відношень між ними, коли найвагомішою стає здатність пізнавати нове, обмінюватися новим досвідом, ніж зберігати вже відому інформацію.

Розглянуті останні дві моделі (четверта і п'ята) мають багато спільного, адже ґрунтуються на безпосередній участі відвідувачів у діяльності, що відбувається у просторі музею. У зв'язку з цим актуальним є поняття *“культура участі”* (“participatory culture”). *Культура участі* передбачає організацію музейної комунікації й постійне формування довкола музею як важливого соціокультурного центру громадського життя – різноманітних виставок, пересувних музейних експозицій, проведення лекцій, квестів, майстер-класів, реалізацію різноманітних музейно-педагогічних програм і проєктів.

Саме тому широке й активне застосування практик участі здатне розширити сферу впливу музею на соціум, підвищити розуміння його цінності й трансформувати способи експонування та інтерпретації музейних колекцій.

Значення таких практик набуває особливої ваги, коли вивчаються:

- взаємодія відвідувача з музейними предметами (аксіологія);
- музеєм як феноменом культури (культурологія);
- умови й особливості навчання в музеї (дидактика);
- формування самої особистості (психологія);
- вплив суспільної й індивідуальної свідомості, моральних цінностей (етика) тощо.

Важливо ураховувати, що освоєння культурної спадщини в музеї має особливості, відмінні від наукового пізнання й наукових методів дослідження,

воно “має спиратися на принципово інакший механізм гуманітарного мислення”; специфіка музею дає змогу актуалізувати такі види гуманітарного знання, як знання-відчуття, знання-переживання, знання-занурення.

Інтерпретація ідей, положень та засад музейної педагогіки та музейно-педагогічної діяльності потребує особливого підходу, який передбачає урахування педагогічних здібностей особистості з можливістю оволодіння нею музейної інформації та основ наукових знань.

Очевидним є звернення до гуманістичних принципів музейно-педагогічного процесу, формування культури сприйняття музейної інформації та музейної культури. Крім цього, важливим є звернення до технологізації, міждисциплінарності, доступності, унаочнення, інтеграції й популяризації наукових знань у контексті розвитку музейної педагогіки та музейної комунікації.

У цьому сенсі важливим є аналіз структурних схем-моделей комунікації у просторі музею, які проектували Дж. Дьюї, Д. Камерон, Дж. Хейн, Д. Колб, уточнювали та інтерпретували Е. Кнез та А. Г. Райт, Е. Хупер-Грінхілл, Н. Саймон (*participatory museum*). Закладені в них ідеї визначально вплинули на розвиток світової музейно-педагогічної думки та уможливили нове бачення ролі і змісту музейно-педагогічної діяльності в сучасному світі.

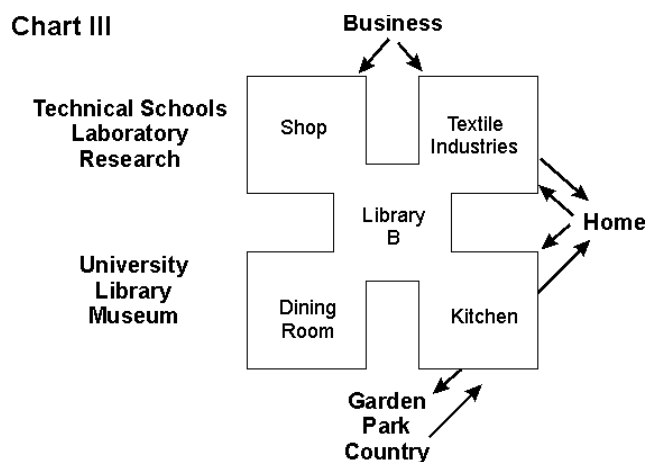

Рис. 1. Схема функціонування “ідеальної школи” –бібліотеки (Д. Дьюї)

Chart IV

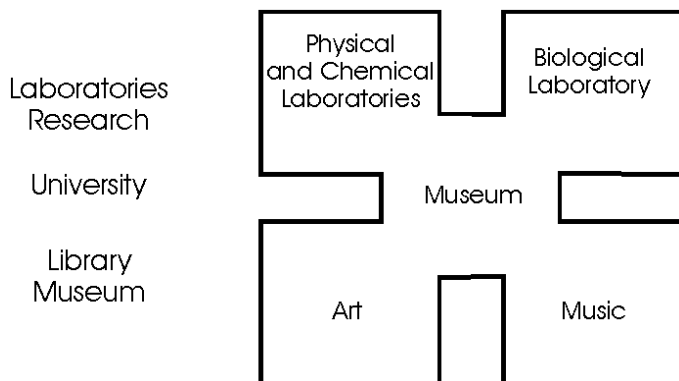

Рис. 2. Схема функціонування “ідеальної школи” – музею (Д. Дьюї) [604]

На цих схемах Д. Дьюї розмістив музей, здатний функціонувати інтегрально з іншими інституціями. Якщо на рис. 1, що позиціонує бібліотеку як центральний заклад для організації ефективного навчання, важливим елементом репрезентовано музей університетської бібліотеки, який відіграє важливу роль, разом з дослідницькою лабораторією технічної школи, у системі підготовки майбутніх фахівців.

На рис. 2 у центрі схеми ідеальної школи розташовано музей, оточений музичною кімнатою, салоном мистецтва, біологічною, фізичною і хімічною лабораторіями для заохочення в учнів інтересу до наукових знань, синтезу в їх діяльності різних видів мистецтва і науки. Музей згадується двічі, зокрема, у контексті діяльності бібліотеки, на рівні університету та дослідницьких лабораторій, що надає йому додаткові переваги вже у контексті вищої освіти як важливої науково-дослідницької інституції, яка не лише візуалізує процес навчання і здобуття відповідних умінь і навичок, а й стимулює до активної дослідницької роботи у різних галузях знань.

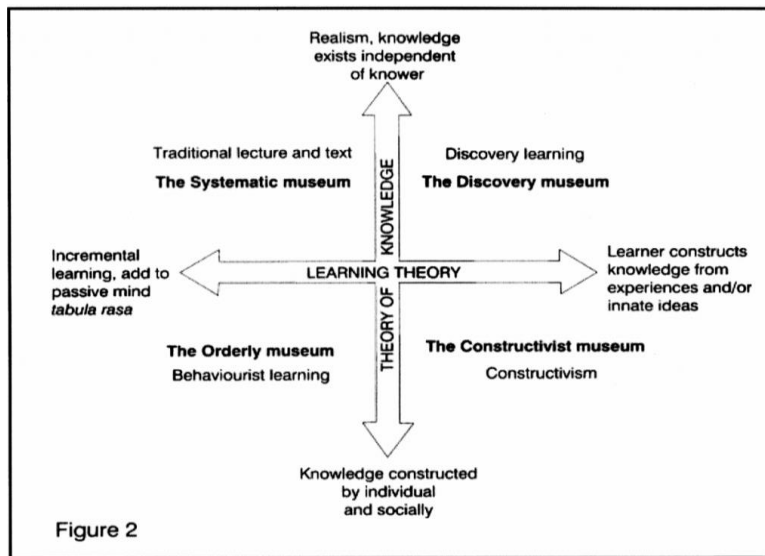

Рис. 3. Схема конструктивістського музею (Дж. Хейн)

[G. E. Hein. The Constructivist Museum / G. E. Hein // Journal of Education in Museums. – 1995. – N 16. – P. 15-17]

Цю схему (рис. 3) можна визнати однією з класичних інтерпретацій спрямованості музейних закладів у контексті відповідних філософських течій та парадигм освіти. Кожна з інтерпретацій музею (біхевіористський, систематичний, “музей через відкриття”, конструктивістський) відповідає тому чи іншому історичному періоду його розвитку, зокрема, у контексті організації ефективної комунікації з різновіковою аудиторією відвідувачів.

У різних типах музейного простору відвідувачі можуть обмінюватися досвідом, висловлювати думки й коментувати експозицію, вступати в дискусію, створювати необхідні умови для організації власного навчання і розвитку, використовувати музейний контент для конструювання нових знань і зв’язків, моделювати, відтворювати і прогнозувати різні навчальні ситуації.

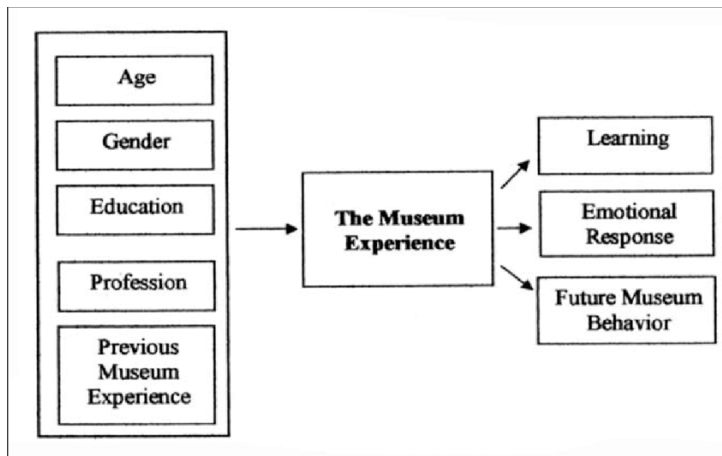

Рис. 4. Схема аналізу музейного досвіду: незалежні соціально-демографічні змінні та можливий підхід до відвідування [626].

Наведена схема (рис. 4) відображає розуміння сучасного музейного досвіду з позиції організації взаємодії сучасного музею з відвідувачами, для чого потрібно знати їх вік, стать, рівень освіти, актуальну професію та попередній досвід спілкування з музеєм. Сформований музейний досвід може впливати на ефективність навчальної діяльності, різноманітні емоційні стани та проєктувати майбутню поведінку відвідувачів в музеї, яка може вирізнятися своєю осмисленістю, відповідною спрямованістю та пізнавальним інтересом.

У такий спосіб простір музею, який у багатьох країнах асоціюється з ефективним майданчиком для втілення й реалізації актуальних технологій навчання й виховання, широким розвитком особистості молодшої людини, її інтелектуальних здібностей та пізнавальних інтересів, акумулює необхідний контент та формує постійну потребу у підкріпленні та розширенні навчальної та пізнавальної інформації, здобутої у музеї.

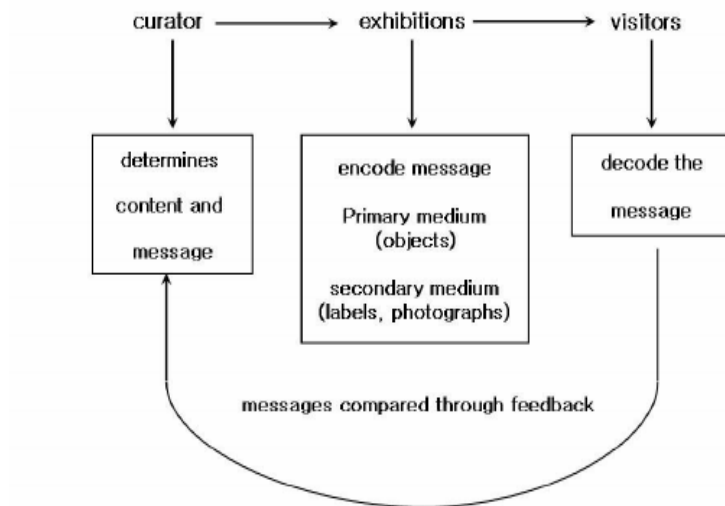

Рис. 5. Комунікаційна модель музею в інтерпретації Е. Кнез і А. Г. Райт (1970) [610]

Наступна схема (рис. 5) (автори Е. Кнез і А. Г. Райт, 1970), інтерпретуючи погляди Д. Камерона, погоджується з тим, що музей являє собою комунікаційну систему, де музейний працівник може виступати у ролі “передавача інформації”, а відвідувач – “приймача”. Водночас, музейна інформація проходить “подвійну” переробку, трансформуючись у межах первинного та вторинного середовища під час інтерпретації музейних предметів.

Крім того, ця комунікаційна модель музею підкреслює, що відвідувачі активно інтерпретують свій досвід роботи з музеєм крізь призму багатьох індивідуальних та соціальних чинників, зокрема, перебування в актуальному середовищі, культурних факторів, рівня знань та особистої мотивації для відвідування музею. Показовим є те, що модель передбачає наявність зворотного зв’язку у процесі комунікації музейного працівника з відвідувачем, що важливо для створення якісного музейного інформаційного контенту, зокрема, у процесі роботи з молодими відвідувачами.

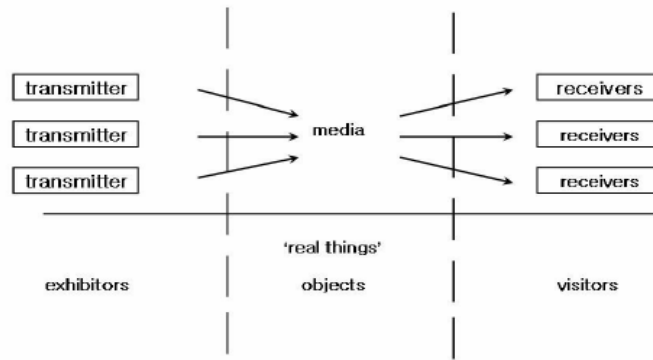

Рис. 6. Трансмсія моделі музейної комунікації Д. Камерона (1968) в інтерпретації Е. Хупер-Грінхілл (1994) [610]

Схема трансмісії моделі музейної комунікації (рис. 6) віддзеркалює нову актуальну роль музею як медіацентру, що ретранслює досвід спілкування з реальними музейними об'єктами від експозиції до відвідувачів. Ця модель, побудована на підставі класичного підходу до суті музейної комунікації Д. Камерона, є прикладом сучасної музейної комунікації і розглядає процес породження сенсу в музейній комунікації як двосторонній, де не лише музейний працівник наділяє речі змістом, організовуючи їх в експозицію, а й кожен з глядачів проводить свою власну інтерпретацію відповідно зі своїм особистим досвідом [656, р. 59-60].

Цей підхід дає змогу не тільки усвідомити, що музеї можуть бути проаналізовані як штучні комунікативні системи, а й стати предметом соціального вивчення та соціального навчання на основі відповідно організованого досвіду.

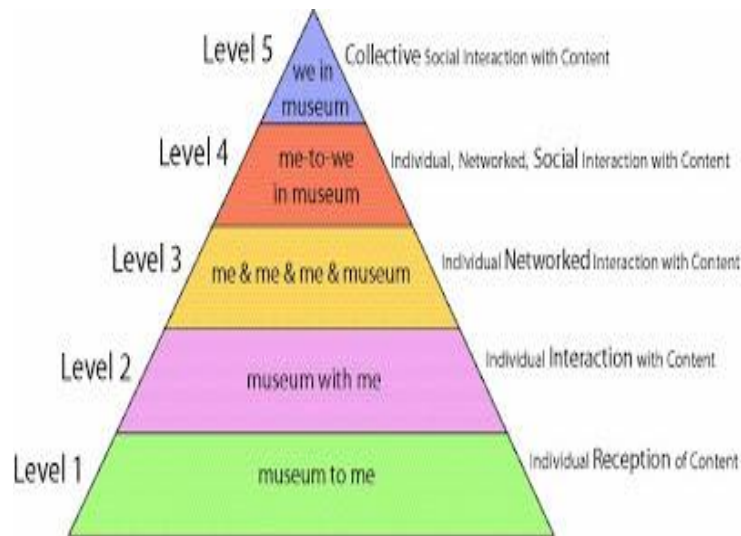

Рис. 7. Ієрархія соціальної партисипації (за Н. Саймон)
(Hierarchy of Social Participation) [607]

Наведена схема (рис. 7) репрезентує сучасну концепцію партисипативного музею, в основу якої покладено людиноцентризм в інтерпретації культурної спадщини і діалогічний характер взаємодії з аудиторією, яка базується на феномені її співучасті, співавторства у створенні музейного продукту.

В основу партисипативного музею покладено три ідеї:

- ідея суспільної організації, яка є релевантною, корисною і доступною як, наприклад, торговий центр або залізнична станція;
- ідея про те, що відвідувачі конструюють свій власний сенс та різні значення з власного культурного досвіду;
- ідея про те, що думки, погляди відвідувачів можуть дати змістовний імпульс і оживити як розробку проєкту, так і програми для відвідувачів [652].

На нашу думку, наведені вище моделі музейної комунікації потребують певного “механізму” їх реалізації, який би окреслював перебіг самого музейного заняття, характер взаємодії вчителя / викладача та музейного педагога з

відвідувачами, можливості застосування відповідних дидактичних методів та прийомів.

У цьому сенсі базові стратегії педагогічної діяльності музеїв, на нашу думку, можуть узгоджуватися з основними моделями музейної комунікації, семіотичними концепціями та стратегіями спілкування (комунікації). Відповідно до цього, необхідно виокремити інформаційну, сугестивну, експресивну, ритуальну стратегії та стратегію переконання, більшість з яких забезпечують відхід від традиційного розуміння організації взаємодії з музейними відвідувачами.

Інформаційна стратегія спілкування зазвичай використовується для передачі, аналізу, пояснення чи коментування певної інформації її доповідачем та сприйняття цієї інформації з поясненнями її одержувачем. Реалізація такої моделі сприяє підвищенню обізнаності учасників спілкування з певних питань, дає їм змогу приймати більш ефективні рішення, враховуючи нові надані факти чи відомості, проте, у просторі музею вона має дещо односторонній характер та може бути реалізована лише у випадку максимальної зацікавленості відвідувачів інформацією, яка для них пропонується.

Сугестивна стратегія спілкування спрямована на навіювання різним людям певних думок чи рішень, адже передбачає вплив на психічну сферу людини, що зумовлює зниження в неї свідомого та критичного сприйняття й реалізації змісту інформації. В умовах музею сугестію забезпечує якісне сприйняття інформації шляхом проєктування й створення відповідного музейного середовища навчання.

Експресивна стратегія спілкування зорієнтована на формування в партнерів по спілкуванню певного емоційного настрою на основі трансляції власних почуттів і переживань з метою спонукання до необхідних соціальних дій. У просторі музею вона може значно підвищити інтерес відвідувачів до змісту

самого заняття та способів його вираження, зокрема, під час міжособистісної комунікації, формуючи емоції, враження, установки.

Ритуальна стратегія спілкування передбачає дотримання під час взаємодії певного ритуалу, церемонії, встановлених традицій чи процедур. У просторі музею вона допомагає створювати й підтримувати певні звичаї та акції, актуалізувати різні традиції, церемонії, створювати відповідний настрій у людей, підвищувати їхню психологічну єдність, регулювати та зміцнювати міжособистісні відносини.

Переконувальна стратегія спілкування передбачає здійснення її організатором впливу на свідомість інших учасників, спробу переконати їх у правильності певних думок, ідей чи позицій, використовуючи системи доводів, аргументів, які обґрунтовують, підтверджують запропоновану інформацію. Музейний простір є сприятливим для реалізації моделі переконання, яка, забезпечуючи зміни в мотиваційній сфері особистості, повинна мати етичний характер і не нав'язувати свою позицію.

У контексті визначених завдань з окреслення стратегій і моделей педагогічної діяльності музеїв важливим є знання сучасних підходів до організації експозиційного простору музею, що передбачає звернення до музейної мови чи “мови експозиції”.

Поява масових аудіовізуальних мистецтв, які передбачають масове сприйняття великої кількості візуальної інформації, відкрила необмежені можливості для розширення аудиторії й підвищення рівня розуміння мови мистецтва. Ця еволюція безпосередньо взаємопов'язана і з “мовою музею”, орієнтованого у кожний конкретний період на відповідний спосіб свого прочитання, розуміння, інтерпретації [190].

Відповідно до цього, “мова музею”, тобто його експозиція, форма передавання інформації, характер і спрямованість самої комунікації, експозиційно-

інформативний ряд постійно зазнають істотних змін та удосконалюються [303, с. 9].

Вже сьогодні можна констатувати універсальний характер значення музейної експозиції у соціумі, адже вона може сприйматися як сукупність знакових композицій (у семіотичних аспектах); як сукупність повідомлень (в аспекті передання інформації); як джерело та носій нових знань (в аспекті гносеологічної специфіки); як сукупність різних моделей (тобто інструментів вивчення навколишньої дійсності) [402, с. 15].

Для нас важливо проаналізувати педагогічні особливості реалізації різних елементів “мови експозиції” під час організації комунікативної взаємодії з відвідувачами музею, зокрема, з учнівською та студентською аудиторією.

Без сумніву, це має важливе значення, адже будь-яка експозиція є основою музею й повинна підтримувати інтерес до найрізноманітніших історичних ідей, явищ, процесів, мистецьких образів та предметів. Особливе значення це має для проектування та організації педагогічної діяльності музеїв.

З огляду на це, музейні предмети, які набувають значення експонатів під час створення виставки, мають такі характеристики:

- по-перше, це привабливість, що охоплює цікавий зміст, колір, розмір, адаптований до можливості відвідувачів, присутній у повсякденному житті;
- по-друге, своєрідна пластичність, естетика, “візуальна комунікативність”;
- по-третє, інтерактивність, яка впливає на самих відвідувачів, змушуючи їх оцінювати експонат залежно від його смислового навантаження та загального вигляду;
- по-четверте, можливість доступу до різноманітних актуальних тем, що впливають на інтерес відвідувачів відповідно до одержаних знань, створюють для них додаткові можливості для власного навчання;

- по-п'яте, відповідність природному середовищу, пов'язаному з побутовим, соціальним оточенням людини, що важливо для індивідуального психічного та соціального розвитку [636, s. 69].

Ми вважаємо, що розуміння та бачення цільового призначення музейних предметів, обізнаність з їх функціями є першим кроком на шляху до створення мотивації для відвідування самої музейної експозиції.

Відтак, оцінка “мови музею”, її урахування уможливорює побудову комунікації у музейному просторі з позиції відвідувача. На думку вчених, для цього треба брати до уваги три контексти: персональний, соціальний та фізичний [54, с. 254].

Отже, експозиція розглядається як специфічна мова речей, “розмова через предмети”, що володіють трьома основними властивостями:

- інформативністю;
- атрактивністю;
- експресивністю.

Це уможливорює й активізує сам процес музейної комунікації, коли, наприклад, історичні події, викладені у численних інтерпретаціях, стають для нас реально існуючими, живими. Каналом передачі у часі й просторі є не лише духовна, а й матеріальна культура, відтак історія речі, її атрибуція здатні привертати увагу, адже саме це дає змогу виявити унікальність, культурно-меморіальну цінність речі. Важливим моментом психології сприйняття музейних матеріалів є їх “впізнавання”, коли, проєктуючи нову інформацію на вже знайому, відвідувачі музею освоюють її в особливий, “музейний” спосіб [455, с. 264].

Дослідники схиляються до думки, що актуальна функціональна ідентичність музейного предмета як експоната сильно залежить від розуміння експозиції як контексту. Це відображено у меті створення експозиції, її структурі, стилі й техніці. Ціль пов'язана з функціональною ідентичністю експозиції, структура, стиль і техніка – з її структурною ідентичністю. Якщо структура

експозиції охоплює організацію матеріалу, стиль у відповідний спосіб формує загальну атмосферу процесу комунікації, а техніка відповідає за безпосередні практичні моменти переказу-вання інформації [Цит. за: 54, с. 256].

У складній системі ієрархічно пов'язаних мов культури “мова музею” виступає як носій особливого виду соціокультурної інформації, інструмент пізнання й регулятор поведінки. Якщо проаналізувати структуру, вона складається:

- по-перше, із знаків, що наповнюють мовний словник (у якості знаків тут виступають музейні предмети, а у якості словника – фонди музею);
- по-друге, з мовної грамматики, тобто правил взаємного співвідношення знаків у процесі об'єднання їх у тексти (експозицію) [402, с. 11].

“Музейна мова” допомагає сучасній людині вести “діалог” з пам'ятками історії і культури у предметному світі, створеному попередніми поколіннями, творчістю наших предків.

Беручи за основу факт, що експозиція є одним з найважливіших каналів комунікації музею та здійснює комунікативний зв'язок для своєрідного “відкриття” музею відвідувачу, науковці виокремлюють чотири основні підходи до розуміння “мови експозиції” музею:

- естетичний;
- дидактичний;
- театральний;
- асоціативний.

Естетична “мова експозиції” висуває на передній план форму предметів, що передбачає створення усіх можливостей для насолодження та захоплення людиною мистецтвом, реалізацію внутрішньої гармонії та позитивного резонансу [380, с. 84].

Зазначимо, що саме такий спосіб апелює до почуттів відвідувачів та призводить до глибокого переживання ними різноманітної інформації, адже

мінімум предметів, різні засоби інсценування створюють особливу ауру у просторі музею. Репрезентовані музейні предмети набувають непересічного, особливого символічного значення, яке органічно поширюється на атмосферу усієї експозиції. Інструментами навчання тут слугують урочистість, піднесеність та емпатія, а роль відвідувачів часто зводиться лише до пасивної участі.

У контексті організації навчальної діяльності цей спосіб може передбачати проведення урочистих музейних заходів, церемоній, вечорів пам'яті, уроків “одного експонату”.

Дидактична “мова експозиції” зосереджує особливу увагу на значення предметів і передає знання шляхом таксономічних, функціональних, дескриптивних або наративних розташувань предметів. На перший план у даному випадку виходить початковий контекст музейної пам'ятки, її реальна дійсність [380, с. 84].

У цьому сенсі взаємодія з відвідувачами базується на активній співучасті та осмисленні діяльності, що передбачає наявність текстів, різних графіків й малюнків, а також різних засобів відтворення. Для учнів та студентів це може бути відтворення та дослідження теоретичної дійсності, побудованої на основі знань певних фактів, подій, процесів.

Музейний предмет виступає у ролі посередника (що уможливлює використання не оригінальних предметів, а їх копій), а сама комунікація часто може містити алгоритм діяльності. До інструментів навчання можна віднести найрізноманітніші візуальні засоби – карти, схеми, щоденники, “листки активності”, маршрутні листи, “музейні паспорти” тощо.

Театральна “мова експозиції” усе створює за допомогою предметного “ансамблю” місць інсценізованих подій та дає можливість брати в них участь через реконструкцію. Різні моделювання шляхом відновлення ситуації намагаються створити настрій та викликати певні переживання, емоційну “співучасть”. Окремі предмети, копії часто розчиняються в експозиції, що призводить до

створення “загальної картини” [380, с. 85] та формування відчуття особис-тісної причетності до дійства.

Отже такі групи різних музейних предметів часто слугують засобом, що групує почуття та спроектовує їх у минуле, що завжди розуміється як дійсність, реконструкція того, що було колись, і дійшло до нашого часу.

Асоціативна “мова експозиції” комбінує предмети з метою активізації мисленнєвої діяльності. Це переслідує мету – встановити комунікацію завдяки незвичному розташуванню експонатів й тим самим стимулювати до певних роздумів.

Відтак, на перший план виходить багатозначний характер предметів, що уможлиблює їх творчу інтерпретацію з метою репрезентації візуально-персональної дійсності [380, с. 85–86].

Використовуючи різні асоціативні зв’язки, такий спосіб, маючи чи не найбільший творчий потенціал, сприяє активізації пізнавальної діяльності відвідувачів, моделює різні проблемні ситуації і творчі завдання, використовуючи такі дидактичні інструменти, як аналогію, порівняння, розрізнення та ін., що також вкрай важливо для ефективної музейної комунікації.

Простежуючи еволюцію підходів до організації експозиції, слід відзначити поступове зміщення меж класичної експозиції у напрямку підсилення образного сюжетно-концептуального ряду, підвищення художньої виразності, динаміки та інформативності. Триває розробка найоптимальнішого “виду” культурно-масової інформації, спрямованої на найширшу аудиторію, доступнішу й популярнішу [380, с. 10].

Вочевидь, що це має свої переваги та недоліки. Переваги очевидні, а до недоліків можна віднести ефект так званого “кліпового мислення”, що формує поверховість сприйняття навчальної інформації, а відтак й фрагмен-тарність засвоєваних знань, умінь, навичок.

Зазначене вище зумовлене тим, що свідомість сучасної людини є підготовленою для моментального сприйняття образу, зіставлень й потребує розширення інформації про об'єкт, а також урізноманітнення ритму, максимальної інформативності й швидкості, яскравості й можливості швидкого запам'ятовування. Це стає можливим завдяки розумінню художнього образу як концентрованої форми “суперінформації”, сюжету як змісту концепції, дії як ритму передання інформації [380, с. 11].

Перспективи застосування естетичного, дидактичного, театрального та асоціативного підходів до розуміння “мови експозиції” у процесі планування та організації комунікації в музеї створюють широкі можливості для розгортання просвітницької, навчальної та рекреаційної діяльності у просторі музею з різновіковою аудиторією, розробку й упровадження нових музейно-педагогічних методів та прийомів.

Отже, на підставі проаналізованого матеріалу, можна дійти до висновку про існування різних стратегій та моделей педагогічної діяльності в музейному просторі, що узгоджуються з напрямками культурно-освітньої діяльності музейних закладів, організацією комунікації у просторі музею, різними способами проектування у музеї з урахуванням відмінних моделей “мови експозиції”, відповідних характеристик та властивостей музейних предметів, що перетворюються на експонати під час музейної комунікації. Важлива роль у цьому процесі належить музейній педагогіці, яка створює своєрідні схеми, підходи та алгоритми освітньої діяльності у музейному просторі, застосовуючи відповідні інструменти навчання.

2.3. Організаційно-методичні форми педагогічної діяльності музеїв

Проблеми організації ефективного навчального середовища у контексті педагогічної діяльності музеїв є актуальними в умовах трансформації освітньої

парадигми сучасного суспільства, її орієнтації на гуманістичні засади розвитку особистості. У сучасному “суспільстві знань” музей ставить за мету не лише зберігання та вивчення предметів старовини, а й зосереджує увагу на їх впливі щодо розвитку творчого потенціалу та соціалізації особистості [222].

Усебічне розкриття завдань цього підрозділу передбачає аналіз форм, методів та прийомів взаємодії суб'єктів навчального процесу у музейному просторі.

Дослідження виокремлюють традиційні базові форми музейно-педагогічної діяльності з учнівською та студентською молоддю: музейний урок, музейна екскурсія, музейний семінар із різноманітними різновидами, а також музейна гра, циклове заняття, абонемент, дозвіллевий захід, публічний захід [12, с. 15].

Ці форми мають виняткове значення для забезпечення музейно-педагогічної взаємодії на таких місцях роботи з відвідувачами, як: експозиція, виставка, спеціально створене музейно-педагогічне середовище, рекреаційна зона музею, комплексна зона, спеціалізоване середовище, територія музею, заповідника, пам'ятки [12, с. 16].

Головною організаційно-методичною формою педагогічної діяльності музеїв в сучасних умовах можна визнати екскурсію – методично продуманий показ відвідувачам пам'яток матеріальної і нематеріальної культури.

Екскурсія в музеї вирізняється своєю спрямованістю на відповідний формат комунікації з відвідувачами, який залежить від їх мотивації, вікових особливостей тощо.

Відомо, що засадничі основи проведення музейних екскурсій дедалі більше зазнають змін, особливо коли мова йде про організацію педагогічної взаємодії з учнівською та студентською молоддю.

Важливими формами організації педагогічної діяльності та комунікації, які можуть запропонувати музейні заклади, можна визначити музейні уроки, лекторії

та студії. У цьому підрозділі ми акцентуємо на це увагу саме з позиції музеїв як центрів поширення нових знань та популяризації певного культурного досвіду.

Для порівняння можна запропонувати алгоритм визначення різних аспектів музейного навчального заняття з історії.

Зокрема, на такому уроці належить звертати увагу на постановку і реалізацію мети навчального заняття; рівень комунікації з учнями; роботу над історичними джерелами, образами і поняттями, репрезентованими у музейних предметах; проведення повторень, зіставлень, власних інтерпретацій у процесі формування ефективного музейного середовища навчання; опрацювання дидактичних матеріалів; підбиття підсумків заняття.

Традиційне музейне заняття у межах шкільної програми, як правило, знаходить форму додаткового заходу, ілюстрації до уроку. Дотримуючись відповідної підготовчої роботи у класі, відповідно зроблених акцентів у взаємозв'язку навчальної теми і виборі конкретного музею, узгодженні ролі вчителя і музейного педагога таке заняття, здавалося б, “приречене на успіх”. Однак дуже часто воно проводиться хаотично, формально, у швидкому темпі та озвучується екскурсо-водом в музеї (музейним педагогом) стандартним текстом, без будь-якої методики [161, с. 213–214].

Аналогічно наведене вище може стосуватися й самотійного відвідування музею групою учнів певного віку. Зазвичай, мотивацією у цьому випадку може виступати вміло спроектоване завдання вчителя (наприклад, виконання проєкту, кейса); враження від самого уроку з даної теми; прагнення відкрити для себе нові аспекти відомого матеріалу; бажання з інтересом провести вільний час тощо.

Безперечно, що учні повинні бути у певній мірі ознайомлені і підготовлені до того, що ми називаємо музейною культурою, історичною пам'яттю і музейною / історичною реліквією. Тільки у разі непідробного інтересу до музейних цінностей, прагнення пізнати нове або взяти участь у цікавій діяльності, таке відвідування матиме результат.

Неформальне заняття в музеї (реалізоване у якості альтернативи виховного заходу або ж засноване на інтересі учнів до конкретної експозиції) має менш прогнозовану діяльність і поєднується з можливістю пізнання нового, розширення світогляду, розвитку здібностей.

Однак, для такого заняття характерний більш хаотичний характер, обумовлений відсутністю педагогічно осмисленої діяльності або вибіркової постановкою цілей візиту в музей. Вочевидь, що ми не закликаємо планувати і регламентувати кожен крок дитини в музеї, але, з іншого боку, розуміння того, навіщо ми прийшли до музею / що ми будемо там робити і / для чого нам це потрібно / створює можливість осмисленого підходу до такої діяльності [161, с. 214].

Втім усе це може достатньою мірою стосуватися також будь-якого організованого візиту людини до музею, особливо у дитячому або юнацькому віці (у складі навчальної або туристичної групи), і також індивідуальних відвідувачів музею.

Складність діагностики такого роду діяльності обумовлена індивідуальними відмінностями психіки, відчуття і сприйняття кожної людини, її рівнем активності, здатностями до саморефлексії і самоаналізу, особливостями вербальної і невербальної поведінки тощо.

Безсистемні епізодичні заняття в музеї також, без сумніву, мають свої ефекти, що реалізуються в довгострокових виховних і розвиваючих цілях / очікуваних результатах. Вони виявляються через деякий час в особливостях поведінки, спільної діяльності (навчанні), рівнях спілкування учнів, їх здатності фіксувати увагу на деталях, гнучкості мислення та можливості запам'ятовування [161, с. 214].

Проте, для успішного проведення музейного уроку необхідно звернути особливу увагу на діяльність, яка буде відбуватися в музеї, а також вік учнів.

У такому розумінні педагогічні цілі у просторі музею можуть припускати:

- розвиток здібностей до емоційно-чуттєвого сприйняття навколишнього світу природи і творів мистецтва;
- розвиток уміння переносити в свої художні образи враження від побаченого в природі, в музеї і навколишнього життя;
- формування уявлень про різні види мистецтва (образотворчого, декоративно-прикладного, архітектури, дизайну, музики, поезії, художньої літератури, театру, танцю) і їх існування в житті людини;
- оволодіння вміннями правильно вест і себе в музеї, підтримувати розмову про мистецтво згідно віковим і психічним особливостям шкільного віку;
- виховання емоційної і естетичної чуйності до явищ природи, культури, мистецтва;
- формування моральних і естетичних почуттів: любові до народного мистецтва, навколишньої природи, сучасних мистецьких творів, культури різних країн і народів [471, с. 188].

Ми вважаємо, що будь-яке музейне заняття для успішної мотивації, організації спільної діяльності повинно мати перспективу, що дає змогу залучати його до подальшої навчальної, розвивальної або виховної діяльності.

Наприклад, наведені нижче цільові завдання окреслюють кінцевий продукт діяльності учнів, який можна продіагностувати і оцінити:

- спонукати учнів до спільного пошуку відмінностей між різними видами образотворчого мистецтва (на прикладі експонатів музею);
- з'ясувати в процесі роботи в групах вплив “Війни А” на розвиток політичної ситуації і долі окремих людей в країнах В і Г, використовуючи музейні експонати;
- навчити учнів працювати з картинами як символами епохи і коментувати особливості їх композиції;
- стимулювати школярів в ході наукового пошуку розробити власні версії створення письменником і художником Д. твору Е;

- запропонувати дітям по черзі перерахувати важливі події в їх житті і підкріпити їх сюжетами творів образотворчого мистецтва [161, с. 217].

Виявлення очікуваних результатів навчального заняття можна визначити останньою важливою ланкою визначення цілей музейного уроку на основі діяльнісного підходу. Зауважимо, що від правильно сформульованих очікуваних результатів (того, що конкретно планує досягти вчитель під час роботи з учнями) залежить успішне проведення музейного уроку, реалізація його цілей і завдань. Конкретизація цілей навчання передбачає перелічення певних дій, яких очікують від учнів.

Як приклад, можна навести художній музей, в якому продемонстровані різні види живопису, картини, що зображують певні історичні події та ілюструють будь-які літературні твори.

Гіпотетично у такому музеї можна провести міжди-сциплінарні музейні заняття з дітьми різного віку з предметів “Образотворче мистецтво” і “Світова художня культура”, “Історія” і “Література”, зокрема, інтегровані уроки з акцентом на ігрову, пошукову або дослідницьку діяльність.

1. “Образотворче мистецтво”. 4 клас. “Види живопису” (молодший шкільний вік) - ігрова діяльність.

Наприкінці уроку учні зможуть:

- після ознайомлення з різними видами образотворчого мистецтва самостійно описати їх на прикладі конкретного твору;
- назвати важливі події в своєму житті і підкріпити їх сюжетами найбільш вподобаних картин.

Для молодшого шкільного віку важливі спонукання, мотиви, що викликають позитивні емоції, стимулювання до діяльності та її закріплення під час виконання успішного, необхідного завдання. Важливо сформувати можливості для дітей проектувати свою власну діяльність в музеї [161, с. 218].

2. "Історія". 7 клас. "Війна А і підписання мирного договору Б країною В з країною Г" (підлітковий вік) - пошукова діяльність.

Наприкінці уроку учні зможуть:

- використовуючи музейні експонати, самостійно визначити характер війни А, її наслідки для політичної ситуації в країнах В і Г на прикладі долі окремих людей;
- класифікувати причини і наслідки підписання мирного договору Б, спираючись на письмові джерела і різні види образотворчого мистецтва.

Для середнього шкільного віку треба враховувати самооцінку дитини, її можливості самовираження та самоствердження в групі, інтенсивний процес її дорослішання, що передбачає рольову участь у діяльності [161, с. 218].

3. "Література". 10 клас. "Життя і творчість письменника і художника Д. Його твір Е" (старший шкільний вік) – дослідницька діяльність.

Наприкінці уроку учні зможуть:

- охарактеризувати особливості біографії письменника і художника Д, коментуючи його твори;
- вміти аргументувати різні версії створення письменником і художником Д твори Е [161, с. 218].

Для старшого шкільного віку належить брати до уваги схильність до самоаналізу, пізнання свого внутрішнього світу, розвиток інтелекту дитини і можливість моделювання різних життєвих завдань (постановка проблеми).

Цікаво, що сама експозиційна серед музеїв здатна створити реальні умови для інноваційної діалогової форми оволодіння матеріалом, задовольняючи вимоги сучасного навчального процесу. Це досягається завдяки "безмежному" інформаційному полі музейних предметів, сюжетних рядів, широких можливостей для рольових ігор, саморозвитку музейної експозиції, розкриття її просвітницького та комунікаційного потенціалу і, звичайно, взаємодією вчителя і музейного працівника (музейного педагога) [72, с. 56–57].

У процесі безпосередньої реалізації цілей важливо поєднання роботи вчителя і музейного педагога. Учитель знає особливості своїх учнів, їх здібності, сильні і слабкі сторони, а також вмє будувати і регулювати взаємини в середині групи.

Музейний педагог підлаштовується до групи, стимулює взаємодію з нею під час діалогу, створюючи спільно з учителем ефективне та ненав'язливе середовище навчання шляхом завоювання уваги аудиторії.

Найважливішу роль тут відіграє педагогічна атрактивність, оптимізм і педагогічний такт, а також орієнтація на кінцевий результат (це може бути творча робота після заняття в музеї або шкільному класі, повторне відвідування музею тощо).

Наведені приклади наочно демонструють переваги діяльнісного підходу до постановки і досягнення цілей сучасного музейного заняття. Він дає змогу учням не тільки на практиці застосовувати отримані знання, а й проявляти власну ініціативу, що як раз висловлює ідеї конструктивізму в навчанні. У процесі музейно-педагогічної діяльності учні відбирають і аналізують інформацію, висувають гіпотези, приймають рішення, спираючись на власні роздуми і бачення проблеми.

Відповідно, у просторі музею для них набагато легше вийти “за межі” отриманої інформації, конструюючи нове знання. Учитель і музейний педагог допомагають своїм вихованцям, стимулюючи їх до самостійних роздумів, відкриттів, нових поглядів на різні явища або предмет, який вони вивчають.

Діагностика результатів організованої навчальної діяльності в музеї може охоплювати: ступінь залучення учнів до такої діяльності; продемонстровані рівні спілкування з учителем та своїми ровесниками; вміння працювати в групі; аргументовувати і відстоювати свої погляди, самостійність і здатність до елементарних логічних операцій тощо [161, с. 219].

Наступна з популярних форм роботи, яку може запропонувати музей, це *музейний лекторій*. Традиційний характер лекторіїв зумовлений їх розумінням здебільшого як заходів, що повідомляють готову інформацію, не заохочують до дискусії та елементів критичного мислення. Слабко стимулюють увагу та розвиток пізнавальних інтересів відвідувачів, особливо коли мова йде про дитячу та юнацьку аудиторію.

Водночас музейний лекторій може дублювати музейно-педагогічну програму, створювати цикли певних заходів, що дають змогу цікаво проводити час, організовувати цілеспрямовану взаємодію відвідувачів.

Важливим напрямом сучасної педагогічної діяльності музеїв можна визначити *музейні студії*. Зокрема, це пов'язано з тим, що перехід суспільства до освіти постмодернізму, безумовно, відображається на взаємовідносинах “учитель-учень”, коли вчитель поступово втрачає свій авторитет наставника, дедалі частіше виступаючи у ролі порадирика, посередника [203, с. 196].

Неформальна освіта стимулює до позитивних соціальних змін, реалізує природне прагнення особистості до оволодіння необхідними знаннями і вміннями поза межами програм освітніх закладів. Вона може як доповнювати й зміцнювати формальну (академічну) освіту, так і суперечити їй, залишаючись водночас важливим елементом навчальної діяльності у будь-якому середовищі та будь-якому віці людини.

Зростанням своєї популярності музеї завдячують саме неформальності у навчанні завдяки своїм великим потенційним можливостям, що виявляється в інтерактивності експозицій, реалізації нових методів і прийомів навчання й виховання, створення психологічно комфортного середовища [203, с. 196].

Особливими ознаками музейного навчання є неформальність та добровільність, які реалізуються шляхом надання можливості максимально реалізувати свої здібності й задовольняти власні інтереси; усе це стимулюється експресивністю, різноманітністю й достовірністю музейних експонатів [376, с. 6].

Водночас освіта може бути формальною та недобровільною у випадку, коли учнів спеціально приводять у музей для закріплення пройденого матеріалу, виконання певних дидактичних завдань, виступів перед своїми колегами тощо. Забезпечити привабливість та ненав'язливість під час виконання таких завдань можливо за умови розуміння, що музей – це місце для діалогу, де можна не лише чомусь вчитися, а й про щось дізнатися, одержати естетичні враження, поспілкуватися

Ширше розуміння зазначених аспектів дає змогу виокремити певні ознаки, які характеризують таку неформальність:

- добровільне рішення про участь, а також про ступінь участі та її мету;
- відсутність оцінювання учасників, конкуренції, записів успішності;
- учасники сприймають оточення як потенційно плідне;
- відмова від будь-яких передумов;
- внутрішня мотивація;
- спрямованість на емоційну зустріч з реальними об'єктами;
- варіативне оточення [50, с. 412].

Якими ж є головні засади функціонування музейних студій? Передусім це інтегрування елементів культури у структуру особистості шляхом активізації її емоційної сфери та творчих здібностей, розвитку фантазії та уяви, потягу до прекрасного, виховання власного художнього смаку.

Здебільшого музейні студії охоплюють цикл занять у музеї з певної тематики (наприклад, тематичні лекційні курси, оглядові та тематичні екскурсії тощо). Такі заняття можуть організовуватися для людей будь-якого віку, але головню – для учнівської та студентської молоді. У межах діяльності студій можуть:

- проводитися виставки відомих художників, фотографів, письменників, скульпторів та інших діячів мистецтва;

- відбуватися музейні фестивалі, семінари й науково-практичні конференції;
- демонструватися музейні колекції;
- відбуватися прем'єри спектаклів самодіяльних театрів, концерти народної та класичної музики, вечори сімейного відпочинку [203, с. 197].

Обов'язковим навчальним елементом студії є музейні заняття з різних наукових дисциплін (наприклад, з археології, літератури, історії, етнографії, етики, естетики), а також практичні заняття для опанування професійних навичок у галузі образотворчого і театрального мистецтва, музики.

Під час роботи саме відвідувач визначає, наскільки музей є улюбленим, популярним, а також значущим для суспільства. Шлях до такої всенародної популярності – створення атмосфери любові до людини, любові дієвої та конструктивної, яка починається зі щоденної роботи над собою кожного, хто несе відповідальну місію – бути музейним просвітником [483, с. 124].

У сучасному музеї значну популярність дістають різні пересувні форми, що існують не лише у формі лекцій. Йдеться про так звані пересувні музеї (“музей у валізі”, “музей в сумці”, “вистава у портфелі”).

Ідея їх створення полягає у широкому застосуванні копій і дублікатів музейних предметів, а також підборі репродукцій, слайдів, ігор, книжок, які вчителі можуть ефективно застосовувати у межах предметного навчання.

Логічним підсумковим етапом музейних студій може бути музейний фестиваль – “урочисте дійство у музеї з широким колом учасників, що супроводжується показом різних видів мистецтва або робіт, виконаних учасниками студій, гуртків, ансамблів, інших творчих груп та організацій” [410, с. 493].

Діяльність музейних студій відображає одну з головних особливостей музейної педагогіки – взаємне збагачення двох сфер життя: освіти і мистецтва. Саме психологічні знання природи дитини уможливили зміну погляду на процес

музейної освіти, а вивчення педагогічного досвіду дало змогу знайти відповідні форми роботи. Дитина, що увійшла до музейного простору, має право на своє бачення і розуміння того, що її оточує. Цей процес розглядають не лише як сприйняття музейних експонатів, а як діалог дитини з людьми минулих епох і культур, з їхніми думками, поглядами, ідеями через спілкування з оригінальним експонатом, що є їх втіленням [520, с. 26].

Ефективність такого діалогу безпосередньо залежить від організації освітнього середовища. Його розглядають як сукупність умов, в яких відбувається становлення, розвиток та освіта людини. Як соціально-педагогічне явище, освітнє середовище є сукупністю спеціальних умов, необхідних для освіти людини впродовж її життя. Як педагогічне явище, – це сукупність умов, в яких розгортається освітній процес і з яким вступають у взаємодію суб'єкти цього процесу.

З одного боку, освітнє середовище вписується у механізми розвитку дитини (у такий спосіб визначаючи її цільове та функціональне призначення), а з іншого, – її джерела воно вбачає у предметності культури суспільства. Ці два полюси (предметності культури та внутрішній світ, сутнісні сили людини) у взаємозв'язку в освітньому (педагогічному) процесі задають межі змісту освітнього середовища та його склад [306, с. 65].

Проведення музейних студій, які мають набагато більшу ефективність порівняно з разовим відвідуванням, стає звичайним явищем для музеїв. Це дає змогу формувати постійну аудиторію, готувати не лише тематичні, а й циклові заняття на основі об'єднання різних жанрів. Запорукою успішної організації та проведення таких студій:

- по-перше, є широка реклама на ринку освітніх послуг;
- по-друге, їхня вікова універсальність (або спрямованість на певну вікову категорію);

- по-третє, реалізація усього арсеналу методів і прийомів музейної педагогіки під час формування інтересу до матеріалу занять, розширення світогляду, створення активного середовища взаємодії та комунікації [203, с. 199].

Популярність та дієвість музейних студій відповідно до потенціалу музейної педагогіки залежить від культурної аури кожного музею та різних психолого-педагогічних умов, які передбачають створення психологічно комфортного середовища для піднесення настрою відвідувачів. Особливе значення для всебічного розвитку учнів (з акцентом на формування певної системи цінностей) має підготовка відповідних спеціалістів – *учителя*, який володіє навичками просвітницької роботи на експозиції; *музейного працівника*, досконально обізнаного з матеріалами експозиції музею; *музейного педагога*, знайомого із системою міждисциплінарних зв'язків у навчальній діяльності школи та музею.

Наступним завданням нашого дослідження є аналіз різних стилів, методів, прийомів та принципів взаємодії учасників навчального процесу у музейному просторі. Їх особливістю є наближення до реальних навчальних умов, незважаючи на фактично неформальний статус музею як культурної інституції.

Зазвичай у педагогіці виділяють стилі навчання, пов'язані з певною філософською парадигмою, концепцією чи системою дидактичних методів і прийомів, організацією процесу спілкування. Це зумовлено характером взаємодії вчителя та учня, стратегіями проведення навчальних занять та виробленням в учнів відповідної системи цінностей. Стилi навчання безпосередньо взаємодіють зі стилями й рівнями педагогічного спілкування, оскільки викладання – двосторонній процес взаємодії [226, с. 411].

Безпосередня взаємодія школи і музею поширена в усьому світі. Наприклад, у Великобританії, США, Німеччині, Італії, Голландії, Росії успішно функціонують спеціальні програми партнерства, які зробили відвідування школярами музеїв органічною частиною навчально-виховного процесу.

Вочевидь, ці програми використовують різні стилі навчання. Кожен стиль навчання по-своєму визначає організацію спільної діяльності в музейному просторі. Зокрема, він може ефективно поєднувати стиль викладання, учіння та спілкування. Окрім цього, стилі різняться й за способами організації діяльності і можуть передбачати: навчання через діяльність, навчання через можливість початкового отримання знань та їх дальшого застосування; навчання у процесі демонстрації.

У зв'язку з цим важливо також урахувати можливості невербального спілкування та експресії людини, яка виявляється через міміку, пантоміміку, інтонацію голосу.

Стилi навчання у просторі музею завжди визначаються чинниками, котрі залежать від можливих контекстуальних умов їх застосування. Аналіз цих стилів здійснюють, наприклад, зарубіжні теорії та підходи Д. Колба, Дж. Хейна, Х. Гарднера, Д. Аусюбеля та ін.

Наприклад, теорія навчання Д. Колба розглядає навчання як соціальний процес, заснований на досвіді, та частину особистісного розвитку людини. На його думку, усі навчаються неоднаково і це зумовлює виокремлення чотирьох стилів навчання:

- дивергентного (мрійник) (спостереження у процесі навчання, розвиток уяви, відчуття, емпатія, генерування нових ідей);
- асимілятивного (мислитель) (абстрактне мислення, логіка, узагальнення та систематизація інформації, розробка теоретичних моделей);
- конвергентного (прагматик) (прагматизм, здатність до експериментування, вирішення конкретно поставлених проблем);
- акомодативного (діяч) (активна пошукова діяльність, орієнтація на власний досвід, експериментування) [102, с. 6-20].

Згідно з поглядами Дж. Хейна, автора конструктивістського підходу щодо організації навчально-пізнавальної діяльності у просторі музею, музей повинен

вміти здивувати відвідувача й стимулювати його дізнатися більше про певні предмети (експонати). Це можливо шляхом застосування чотирьох способів здобуття знання:

- біхевіоризм, який трактує навчання як засвоєння нової поведінки;
- традиційна передача знань від учителя до учня;
- навчання шляхом відкриттів / переживання;
- конструктивістське навчання, у процесі якого людина, котра навчається, сама організовує знання [Цит. за: 102, с. 31].

Важливим є також застосування “методу відкриттів”, а також дидактичних методів діалогу, обговорення й можливості відкрито висловлювати власну думку.

Заслуговує уваги також теорія множинного інтелекту Х. Гарднера, який сформулював ідею множинних розумових здібностей. Його підхід акцентував увагу на існування в людини восьми інтелектуальних сфер (лінгвістичної, логіко-математичної, просторової, музичної, тілесно-кінестатичної, міжособистісної, внутрішньо-осо-бистісної, натуралістичної).

Ці сфери уможлиблюють “множинність” способів організації педагогічної взаємодії з дітьми в музеї, коли їм можна запропонувати пограти, зобразити різні ситуації, прочитати вірш, заспівати тощо [Цит. за: 102, с. 31].

Такі способи діяльності важливо проводити в групі, що сприяє розвитку інтерперсонального (міжособистісного) та інтраперсонального (внутрішньоособистісного) інтелекту.

Сучасні вітчизняні наукові дослідження виділяють такі стилі навчання, як репродуктивний, творчий та емоційно-ціннісний [35, с. 97-98]. Якщо репродуктивний полягає у звичайному викладі навчального матеріалу з подальшою його перевіркою, то характерною ознакою творчого є стимулювання учнів до вирішення проблемних завдань і ситуацій у навчально-пізнавальній діяльності, самостійного пошуку нових знань.

Визначальною складовою навчально-виховного процесу є педагогічна взаємодія, що передбачає взаємний й творчий розвиток якостей особистості педагога та його учнів на засадах рівності у спілкуванні та партнерства у спільній діяльності. Саме таку інтерпретацію можна підібрати для розуміння *емоційно-ціннісного стилю навчання*, котрий забезпечує особистісне включення учнів у процес навчання через емпатійне сприйняття як самого вчителя, так і матеріалу навчання [35, с. 98].

Застосування цього стилю у просторі музею передбачає заохочення учнівської молоді до рефлексії, вироблення власного ставлення до наукових та технічних досягнень людства, історичних подій, творів мистецтва тощо. Тактика поведінки педагога передбачає уміння відбирати завдання і створювати ситуації, які вимагають морально-ціннісного ставлення та оцінювання. Відтак, емоційно-ціннісний стиль спрямований на розвиток образного мислення та емоційно-моральної сфери особистості, стимулювання до саморефлексії і самопізнання, саморозкриття своїх творчих здібностей та ціннісного ставлення до світу [35, с. 98-99].

Знання різних стилів та способів організації навчання в музеї дозволяють краще зрозуміти особливості навчально-пізнавальної діяльності кожної групи відвідувачів; підвищити мотивацію до відвідування музею та розширення власного світогляду; використовувати різні думки й погляди у процесі організації виставок та розробки різних освітніх програм і проектів [226, с. 414].

Проблема вибору методів навчання для ефективної педагогічної діяльності завжди привертає увагу науковців, вчителів та викладачів з огляду на свою важливість та актуальність. В умовах постійного наукового пошуку у будь-якій прикладній галузі знання, пов'язаної з педагогічною діяльністю, обов'язково постає питання застосування методу – способу, що допомагає оптимальній взаємодії вчителя і учня / викладача та студента у процесі засвоєння знань [221, с. 73].

Методи і прийоми організації педагогічної діяльності у просторі музею відображають способи взаємодії між учнями / студентами та змістом або предметом навчання на експозиції.

Серед них можна виокремити як загальнопедагогічні (розповідь, бесіда, пояснення, диспут, опис), так і спеціальні способи взаємодії суб'єктів навчального процесу у музейному просторі, – зокрема, “занурення” в історичне середовище, рольового “прожиття” історичних подій, інформаційний, продуктивний, репродуктивний, дослідницький, реконструкції, порівняльних аналогій, асоціа-тивний, моделювання, порівняльного аналізу, випереджувального заохочення; а також прийоми – бесіди, колектив-ної дискусії, коментування, диспуту, гри, локалізації подій, активізації уваги групи, звернення до першоджерел, пояснення, аналізу проблемних ситуацій, показу та ін.

Як способи досягнення цілей для вирішення освітньо-виховних завдань, методи у музейній педагогіці набувають особливого значення у процесі захоплення уваги глядачів та створення відповідного навчального середовища. Так, метод “занурення” в історичну епоху забезпечує відвідувачу символічний доступ у простір іншої культури, і при цьому не лише візуально відчувати епоху, а й задіяти майже усі органи відчуття. Метод рольового “прожиття” історичних подій передбачає таку форму перебування відвідувачів у музейному просторі, коли усі вони (тією чи іншою мірою) стають історичними персонажами. Під час спілкування між собою за допомогою музейного педагога відвідувачі виконують певні соціальні функції, що дозволяє активізувати їхні почуття, фантазію, розумові здібності. Відповідно, створюється навчальне середовище, у якому знання засвоюються набагато ефективніше й міцніше, формуються навички міжособистісної комунікації та культури спілкування [221, с. 74].

Важливими для підтримки такого середовища є асоціативний метод та метод реконструкції. Перший передбачає уявне або предметне відтворення певного історичного факту, події, явища, ситуації за допомогою експонатів

музею, різноманітних допоміжних матеріалів та комп'ютерних технологій, що дає змогу ставити проблемні запитання до відвідувачів, активізувати їхню увагу.

Наступний реалізується під час побудови музейним педагогом під час взаємодії з групою тимчасових, просторових або інших асоціацій, котрі дозволяють відвідувачам виявляти реальні зв'язки предметів, подій, явищ. Наприклад, розповідаючи на експозиції про старовинні годинники, можна побудувати асоціації з часом і простором, наголошуючи на ролі людини у цих процесах; використати музичні фрагменти (як відчувається час у музиці); картини (як бачать час художники) тощо. Важливо надати можливість кожному відвідувачу висловити своє бачення часу та його роль у повсякденному житті [221, с. 75].

Для практичного застосування у практиці є корисним метод моделювання. Він дає змогу групі відвідувачів провести музейне дослідження за допомогою уявної побудови ситуацій, подій, явищ, історичних процесів, “залучити до роботи” свою пам'ять та фантазію. Це уможливорює не лише перевірку повноти своїх знань з певного предмета, а й сприяє розвитку практичних вмінь їх вільно застосовувати.

Наведені методи є прикладами різних способів організації процесу навчання у музейному середовищі. Усі вони мають важливе значення з огляду на ефективність під час застосування на практиці, однак не всі достатньо розроблені та апробовані.

На нашу думку, найкращою репрезентацією дидактичних методів у просторі музею є їх розподіл на традиційні, активні та інтерактивні.

Зазвичай, традиційні репрезентують одноманітні екскурсії, ознакою яких здебільшого є відсутність зворотного зв'язку між музейним працівником та відвідувачами, що виступають у ролі пасивних слухачів. Так відбувається процес інтелектуальної взаємодії з експонатами, коли учні “проговорюють про себе” нові враження від побаченого у музеї.

Активні методи навчання стимулюють відвідувачів до виконання різного роду завдань (наприклад, шляхом різних тактильних дій), які розробляє і визначає вчитель здебільшого у межах шкільної програми. Вони намагаються підтримати інтерес до навчального матеріалу, викликати мотивацію до навчання.

На відміну від них, інтерактивні дидактичні методи сприяють організації самостійної пошукової діяльності у середовищі музею між самими відвідувачами, коли вагомим стає взаємодія у групі та практичне застосування навчальної інформації.

Саме інтерактивні методи розкривають нову модель “музею 2.0” (participatory museum), яка орієнтується на спілкування у середовищі музею, виявлення різноманітних рис і властивостей особистості через залучення у безпосередню діяльність. Тобто музей виступає платфор-мою для організації комунікації, отримує можливість змінювати свій контент, а музейний предмет стає своєрідним каталізатором комунікації між різними відвідувачами.

Сучасні дослідження виокремлюють такі методи інтерактивного навчання:

- *методи створення сприятливої атмосфери, організації комунікації* (своєї процесуальної основою мають “комунікативну атаку”, організовану педагогом для оперативного включення в спільну діяльність);
- *методи обміну різними видами діяльності* (припускають поєднання групової та індивідуальної діяльності учасників педагогічного взаємодії);
- *методи розумової діяльності* (створюють сприятливу атмосферу, сприяють мобілізації творчих потенцій учнів, стимулюють активну розумову діяльність);
- *методи смислотворчості* (провідною функцією мають створення учнями свого індивідуального сенсу про досліджуваних явищах, проблемах, обмін цими смислами);
- *методи рефлексивної діяльності* (направлені на фіксування учасниками педагогічного процесу стану свого розвитку);

- інтегративні методи (інтерактивні ігри) (є інтегрованим методом, що об'єднує всі провідні функції вищеназваних активних педагогічних методів) [240, с. 41–42].

Проілюструвати сказане вище можна прикладом інтерактивної взаємодії в музеї з учнями молодшого, середнього та старшого шкільного віку. В основі такої взаємодії обов'язковим є співпраця вчителя і музейного педагога.

Першим таким прикладом може бути використання методики ТРВЗ (теорії розв'язання винахідницьких завдань), що дає змогу навчити дітей молодшого шкільного віку складати усні або письмові розповіді на основі картин.

Наведена методика ураховує послідовність різноманітних форм спільної роботи, які вчитель може наповнювати різним вмістом, виходячи з конкретних можливостей свого класу, з огляду на програмні вимоги і індивідуально-вікові особливості учнів. Під час її реалізації учням надається можливість складати певні типи оповідань на основі картини: від звичайних оповідань-фіксацій, описів конкретного об'єкта, складання римованих текстів за змістом картини до фантастичних оповідань, оповідання від імені зображеного об'єкта, казки за мотивами зображень на картині.

Використовуючи прийоми “полювання за подробицями”, “знайди помилку”, “вслуховування”, “особиста аналогія”, “підзорна труба”, вчитель разом з музейним педагогом зосереджують увагу дітей на деталях картини, і просять їх інтерпретувати побачене: висловити свої почуття, скласти розповідь-фантазію, казку.

Наприклад, прийом “вслуховування в картину” звернений до різноманіття чуттєвого досвіду дитини, розвиває у дітей художнє сприйняття творів образотворчого мистецтва, вчить їх розуміти сенс картини, знайомить із засобами вираження власних почуттів. Прийом “перетво-рення в часі” розглядає картину в образі застиглого миті, передбачаючи розвиток сюжету в часі.

Важливим є також складання монологу або діалогу героїв картини за допомогою методу “особиста аналогія”, що дає змогу “вжитися” в образ певного об’єкта, описати свої відчуття шляхом акцентування на емоційно-оцінних моментах і власних переживаннях [514, с. 63].

Зіставляючи елементи художнього сприйняття із застосуванням методів ТРВЗ на заняттях в музеї, можна ефективно використовувати такі напрями:

- визначення змісту картини і виділення на ній відповідних об’єктів;
- встановлення взаємозв’язку між об’єктами на картині;
- складання загадок і метафор за змістом картини;
- перетворення об’єктів картини в часі;
- складання розповідей з різних позицій і точок зору;
- творче перетворення сюжету картини;
- написання розповіді за змістом картини [514, с. 63].

Під час інтерактивної взаємодії з підлітками на уроках історії в музеї для нас являється можливим висвітлення реальних історичних подій з позицій різних перспектив. Використання музейного середовища, різноманітних місць пам’яті допомагає проілюструвати, як люди в різні часи розуміли історичні події, мистецтво, культурну спадщину, міжкультурні впливи, аспекти повсякденного життя. Відповідно до цього, спілкування з музейними експонатами – свідками пам’яті та історичних подій стимулює до роздумів, дискусії, взаємної емпатії.

В європейських музеях активно використовуються сучасні підходи до викладання історії. Вони розглядають минуле з позицій:

- мультикультурності і багаторакурсності (аналіз історичних подій з точки зору різних етнічних і релігійних спільнот);
- збалансування обсягу знань, історичних умінь, системи цінностей, умінь аналізу та оцінки;

- демонстрації альтернативності, багатоваріантності шляхів історичного розвитку; багатоаспектності (включення в процес вивчення історії політичних, соціальних, культурних, економічних аспектів повсякденної історії);
- олюднення історії (людина як мета історичного пізнання, а не засіб);
- розвитку у особистості вміння сприймати відмінні від власних політичних поглядів особливості інших культур, різні погляди на одні й ті ж самі історичні події [236].

Наступний приклад ілюструє проєкт з музейної педагогіки для мексиканських і американських учнів старшої школи у процесі документації історії та культури своєї громади. Своєрідність проєкту полягала в тому, що учні, які брали в ньому участь, не просто висвітлювали подію в музеї, а виступали в ролі істориків, оповідаючи про власну культуру та історію. Вирішальним для формування навчального досвіду під час проєкту було прийти до розуміння, що усвідомлення того, хто ми є, що визначає наш сенс ідентичності та історії.

Розповіді та художні роботи дітей ставали експонатами музейних проєктів, а також головними засобами розвитку власного розуміння історії, мови та ідентичності під час проєкту. Згодом їх твори ставали метафоричними, політичними і більш насиченими усвідомленням власної ідентичності. Цікаво, що, на думку організаторів проєкту, досвід учнів в цьому заході спонукав їх до перегляду контексту власних сімейних розповідей. Також зазнала змін сама інтерпретація мексикансько-американської громади з точки зору історії її повсякденності [44, с. 150-165].

Вочевидь, що останній проєкт сприяв більшій самостійності вихованців, оскільки в ньому були задіяні учні старшої школи. Вони не були пасивними спостерігачами протягом уроку, а намагалися на основі власного досвіду створювати й інтерпретувати музейні експонати, що відображають історію їх спільноти.

Узагальнюючи наведені приклади, слід зазначити, що інтерактивність виступає в якості базового принципу музейно-педагогічної діяльності та акцентує на необхідності створення ефективної дидактичної середовища в музеї. Її рівень (ступінь) буде визначатися швидкістю і зручністю досягнення цілей навчальної, виховної та розвиваючої діяльності, елементами будуть всі компоненти системи, завдяки яким відбувається педагогічна взаємодія з відвідувачами, а рівнями – способи взаємодії між учнями / студентами і змістом або предметом навчання. Такі способи, як ми вже зазначали вище, відповідають різним методам і прийомам спілкування, за рівнем взаємодії розмежовуються на традиційні, активні та інтерактивні.

Із організацією та проведенням занять в музеї для всіх трьох моделей можливе застосування універсальних дидактичних методів, що дозволяють використовувати різні рівні інтерактивності. Наприклад, їх можна обґрунтувати у такий спосіб:

- *метод одного експонату* – дає змогу акцентувати увагу на найбільш значущу особливому, оригінальному і атракціонному експонаті протягом всього музейного заняття, а також використання його в якості символу, образу певної теми;
- *метод двох експонатів* – передбачає постійне порівняння і проведення паралелей між двома музейними пам'ятками, використання прийомів контрасту і “дзеркала”, висловлювання різних припущень;
- *метод трьох експонатів* – надає можливість логічного комбінування музейного заняття на основі переходу від вступу (перший експонат) до основної (другий експонат) і заключної частини (третій експонат), акцентуючи на історії процесу, зміни, обумовлених причинно-наслідковими зв'язками, можливості доповнення інформації;
- *метод чотирьох експонатів* – визначає умови для ефективної роботи в мікрогрупах в порівнянні, узагальненні, пошуку етапів в історичній

ретроспективі, подібності та відмінності, загальних тенденцій в різних музейних цінностях на основі творчої взаємодії в інтерактивній музейному середовищі;

- *метод п'яти експонатів* – сприяє повноцінному використанню музейного простору в ході пошукової та дослідницької діяльності різного рівня інтерактивності для більш глибокого розуміння змісту музейної експозиції, створення нових моделей комунікації, виявлення різних кількісних і якісних характеристик досліджуваної теми;

- *множинний метод* – орієнтований на швидке занурення в музейну середу навчання шляхом широкого використання різноманітних прийомів спілкування в ході роботи з великою кількістю експонатів. Цей метод дає змогу виробити “індивідуальну навчальну траєкторію” для різних груп учнів / студентів з метою обміну особистісним досвідом, організації широких дискусій і досягнення певних результатів на основі послідовного виконання поставлених завдань [157, с. 175–176].

Усі продемонстровані та репрезентовані методи сприяють активному залученню до спільної діяльності, а також стимулюють колективні дискусії про мистецтво, історію, літературу. Вони логічно поєднуються з такими методами музейно-педагогічної діяльності, як “занурення” в історичне середовище, порівняльний аналіз, театралізація, метод проблемних ситуацій, “рольовий проживання” історичних подій, реконструкція, моделювання, дослідний, асоціативний, інформаційний та репродуктивний методи.

Перелічені методи логічно доповнюють такі прийоми музейної педагогіки:

- *прийом показу* – універсальний прийом і головний складник музейного заняття, що спрямовує увагу на риси та ознаки предметів; добре підходить для будь-якої вікової групи, а його особливість полягає у створенні відповідної атмосфери й тривалості споглядання, привабливості самих музейних предметів;

- *прийом коментування* використовують тоді, якщо експонат демонструють у процесі розвитку або руху; доцільно використовувати на експозиції, де “відчувається” розгортання історичних подій, еволюційних процесів, наприклад, на виставці механічних приладів, народних виробів у контексті їхніх змін та вдосконалення впродовж певного часу;

- *прийом руху*, за допомогою якого пізнають музейний об’єкт і закріплюють знання, а увагу акцентують на окремих деталях, його застосування сприяє кращому засвоєнню та фіксації дрібних малопомітних деталей певних об’єктів;

- *прийом реконструкції* полягає у відтворенні події або епохи шляхом образної розповіді, за допомогою якої музейний педагог немовби робить слухача дійовою особою якоїсь події, ситуації;

- *прийом локалізації подій* характеризується особливо сильним емоційним впливом, що полягає у “прив’язуванні” певної історичної події до певного місця тощо;

- *прийом порівняння* полягає у зіставленні різних ознак одного й того ж експоната або різних об’єктів між собою, адже орівнювати можна ознаки та особливості певних предметів у різні історичні епохи, схожих почуттів різними авторами у відповідних експонатах;

- *прийом цитування* дає змогу загострити інтерес слухачів на якомусь факті, події, явища, надає більшої авторитетності висловлюванням педагога, що вимагає постійного підкріплення своєї розповіді конкретними фактами, що відповідають дійсності та можуть бути перевірені [192, с. 9–10].

Важливою умовою реалізації дидактичних методів і прийомів є виокремлення відповідних тематичних зон (або секторів, тематичних осередків комунікації) у просторі музею для забезпечення активної пізнавальної та пошукової діяльності учнів та студентів [232, с. 61–63].

Ми виокремлюємо у просторі музею так звані:

- “зону ознайомлення”;
- “зону активності”;
- “зону рефлексії”;
- “зону закріплення”;
- “зону відпочинку”.

Комбінацію зазначених зон доречно інтерпретувати та розуміти у різний спосіб, адже вони:

- *відображають* послідовність дій у процесі організації музейно-педагогічної діяльності з урахуванням різновікового характеру аудиторії;
- *відтворюють* у різний спосіб тематику й спрямованість музейної експозиції у сукупності експозиційних комплексів – груп предметів, об’єднаних за спільними ознаками;
- *виступають* своєрідними маркерами музейного простору та ключовими елементами для формування музейного середовища навчання у його межах;
- *організують та забезпечують* стимулюючі умови для відвідувачів щодо виявлення різного рівня їх активності на експозиції.

Напевно, першою тематичною зоною буде “зона ознайомлення”, яка формує уявлення про потенціал музею та забезпечує первинний контакт з відвідувачем. У межах цієї зони необхідно створити “привабливі музейні атракції”, які б одразу привертали увагу молодих людей. Саме вони складають перші враження від музейної експозиції та забезпечують успішність будь-якого “музейного візиту”. Мова йде головню про предмети, які напіввідкривають певну таємницю, історію, легенду, що одразу заохочує до отримання більше інформації.

У “зоні активності” відбуватиметься основна взаємодія, коли молоді відвідувачі активізують власну роботу на експозиції – безпосередньо приступають до ознайомлення з візуальним рядом предметів, що сприяє обміну думками, діалогу, ефективній пошуковій діяльності.

У такий спосіб формується музейне середовище навчання – важливий елемент педагогічної взаємодії у музейному просторі, коли відбуваються процеси “занурення”, привласнення знання, його оцінка, відведення певного місця у системі цінностей кожної людини, усвідомлення та розуміння нового змісту через контакт з предметами, “створення ефекту присутності”, заплановане, контекстуальне або раптове залучення відвідувачів до нової ситуаційної діяльності.

“Зона рефлексії” дає змогу осмислити власну роботу, звернутися до самоаналізу та розмірковування, усвідомити та оцінити одержані враження, переживання, ефекти захоплення від музейної експозиції, її предметів та спілкування з різними людьми. Залежно від типу рефлексії (особистісна, інтелектуальна, комунікативна, кооперативна) це стимулює розвиток креативності, творчого мислення, елементів художньої діяльності молодого відвідувача, дає змогу виробити власні моделі продуктивного спілкування у реальному житті, осмислювати та формувати мотиви власної діяльності, реалізовувати різноманітні прагнення до змін [567, с. 35–38].

“Зона закріплення” надає змогу ще раз звернутися до різних аспектів “проведеного музейного часу”, відтворити найважливіші дії, розставити необхідні акценти, спільно з однолітками завершити приготування спільного або індивідуального “музейного завдання”, одержати “домашнє завдання”. У такий спосіб закріплення дає змогу встановити асоціативні зв’язки навчання у школі / закладі вищої освіти з академічним та неформальним простором музею. Це, наприклад, може сприяти ефективному поглибленому вивченню засобами музейної педагогіки складної історичної тематики, усвідомленню певних процесів та явищ, оцінки значення визначних подій та вироблення власного ставлення до них, розвитку критичного мислення, формуванню власних пізнавальних інтересів та зацікавлень [232, с. 61–63].

“Зона відпочинку” символізує завершення музейного дійства й переключає увагу на розвагу, гру та рекреацію у музейному просторі. Вона у опосередкований спосіб дає змогу додатково закріпити одержані “музейні враження” та емоції. Зазвичай, ця зона часто співпадає із виходом з музею.

У контексті сказаного виникає логічне запитання щодо можливості розмежування відповідних тематичних зон у музеях різного типу і профілю. Для прикладу порівнюємо музеї-скансени (які мають значні територіальні межі) та меморіальні музеї (які часто зосереджені в одному експозиційному приміщенні).

Сама природа скансенів дає змогу проектування різних форм музейно-педагогічних занять з урахуванням етнографічних, територіальних, рельєфних, ландшафтно-природних експозиційних зон, яких насправді може бути набагато більше, проте кожна з них (або декілька) можуть успішно входити до згаданих вище. Система розташування музейних зон у скансені може бути побудована у формі музейного маршруту, “музейної стежки”, “музейних станцій”, що уможлиблює поступове розгортання задуму музейного візиту у сенсі його урізноманітнення, ускладнення, відкриття нових перспектив.

Натомість у невеликих меморіальних музеях зазначені зони слід проектувати відповідно до логіки розгортання експозиції та проведення музейного заняття. На нашу думку, це потребує додаткової педагогічної майстерності екскурсовода (музейного педагога) та наявності атрактивних музейних предметів.

Проаналізовані тематичні зони, з нашого погляду, найдоречніше проектувати та організовувати у взаємо-зв’язку із сучасними мультимедійними та інтерактивними технологіями, музейно-педагогічними програмами, циклами занять, присвячених найрізноманітнішій тематиці, репрезентованій в музеї. Зокрема, зазначені музейні зони у своєму взаємозв’язку можуть бути успішно використані під час складання віртуальних турів та екскурсій, музейних онлайн-

подорожей, а також у ролі своєрідних “контактних зон” для вивчення особливостей взаємодії різних культур [589].

Наведена вище послідовність комбінування п’яти тематичних зон у просторі музею, на нашу думку, якнайкраще відображає логічний порядок проектування та організації педагогічно-просвітницької взаємодії з відвідувачами різного віку у музеях різного профілю. Особливо доречною вона є для забезпечення безпосередньої комунікації з учнівською та студентською молоддю.

Перелічені та проілюстровані тематичні зони музейного простору яскраво ілюструють його універсальність та доступність для різних категорій відвідувачів, особливе місце серед яких посідають особи з особливими потребами.

У зв’язку з цим важливим є урахування інтересів різних вікових, соціальних та цільових груп, у тому числі людей з особливими потребами, що зумовлює звернення до концепції універсального дизайну. Універсальний дизайн передбачає проектування усіх продуктів і самого середовища для естетичного використання у максимально можливий спосіб усіма, незалежно від віку, здібностей або життєвого статусу [213, с. 196].

Сучасний музей може не лише забезпечити особам з особливими потребами вільний доступ до своїх експозицій, а й створити умови для самореалізації, надати можливість неформального спілкування, розширення світогляду, обміну враженнями, залучення до активного способу життя.

Залучення принципів універсального дизайну у простір музею передбачає наступне:

- усі музейні приміщення мають бути максимально фізично доступним, щоби відвідувачі без будь-яких перешкод могли перебувати у музеї та в навколomuзейному просторі із використанням різних маршрутів доступності;
- музейні предмети мають бути безпечними і розміщені так, щоб усі відвідувачі могли переглядати і взаємодіяти з їх змістом, менші предмети повинні знаходитися спереду, а великі – на задньому плані;

- треба максимально використовувати тактильний досвід, наприклад, дрібномасштабні тривимірні моделі будівель або пейзажу, включати аудіопроєкції: пояснення, звуки середовища або історичний діалог, мовлення з текстовими сценаріями і відкритими субтитрами, складати текстові сценарії, спеціальні схеми-маршрути для відвідувачів, використовувати спеціально адаптовані аудіогіди [213, с. 197–198].

Застосування принципів універсального дизайну в музейному просторі передусім повинно відбуватися шляхом проектування відповідних музейно-педагогічних програма, орієнтованих на різні інклюзивні групи. Серед найважливіших моментів – це комбінування різних “зон активності”, тактильна взаємодія з предметами-копіями музейних експонатів, залучення до спільної діяльності, адже музеї повинні включати відвідувачів у свій простір, позбавляючи їх ролі пасивних спостерігачів.

Отже, проаналізовані організаційно-методичні форми педагогічної діяльності музеїв, відповідні стилі, методи, прийоми й тематичні зони активності сприяють розширенню можливостей співпраці музеїв з освітніми закладами, допомагаючи подоланню різних дидактичних бар’єрів, пов’язаних, зокрема, з методикою викладання, стилями, методами й принципами організації ефективного демократичного освітнього середовища, а також налагодженням конструктивної взаємодії в сучасному “суспільстві знань”.

Висновки до другого розділу

На основі проведеного аналізу встановлено, що новації у музейній практиці, що розпочалися у другій половині XX ст., створили відповідні умови для формування принципово нової парадигми музейної науки, сприяючи формуванню концепції музею як самостійного способу моделювання різних феноменів

соціальної історії та культури із значними інформаційними, пізнавальними і комунікативними можливостями.

Організація та проведення різних форм занять у просторі музею з учнями та студентами не лише сприяє засвоєнню шкільної та університетської програми, організації неформальної освітньої діяльності, а й важливим чинником формування у молодого покоління власної картини світу – міждисциплінарної комбінації різних знань, умінь, навичок, зв'язків, переконань та ієрархії цінностей.

Особливого значення це набуває у контексті сучасних дидактичних принципів організації музейного заняття – партисипації, інклюзії, інтерактивності, креативності, універсальності, віртуалізації та мультикультурності.

Дослідженням визначено певну еволюцію й трансформацію дидактичних засад, принципів та засобів організації музейного заняття – від його просвітницької та ідеологічної місії до інтерактивності та універсальності як важливих всеохопних характеристик сучасного “суспільства знань”, побудованого на засадах гуманізму, міжособистісної комунікації, рівності прав та можливостей кожної людини.

Вивчення різних напрямів та концепцій педагогічної діяльності музеїв, моделей та стратегій комунікації у просторі музею, “мови” музейної експозиції засвідчує багатогранність її значень та вираження, що узгоджується з різними аспектами культурно-освітньої діяльності музейних закладів, організацією комунікації у просторі музею, способами організації проектної роботи у просторі музею, відповідними характеристиками та властивостями музейних предметів, що перетворюються на експонати під час музейної комунікації. Важлива роль у цьому процесі належить музейній дидактиці, яка створює схеми, розробляє підходи та алгоритми педагогічної діяльності у музейному просторі, застосовуючи відповідні інструменти навчання.

Дослідженням обґрунтовано організаційно-методичні форми педагогічної діяльності музеїв (екскурсія, музейний урок, музейний лекторій, музейні студії, музейний фестиваль тощо), відповідні стилі (репродуктивний творчий, емоційно-ціннісний), методи (одного експонату, двох експонатів, трьох експонатів, чотирьох експонатів, п'яти експонатів, множинний метод), прийоми (показу, коментування, руху, реконструкції, локалізації подій, порівняння, цитування), які узгоджуються з тематичними зонами активності в музейному просторі – зоною ознайомлення, зоною активності, зоною рефлексії, зоною закріплення інформації, зоною відпочинку.

Зазначені зони сприяють розширенню можливостей співпраці музеїв з освітніми закладами, допомагаючи подоланню різних дидактичних бар'єрів, пов'язаних, з методикою викладання, стилями, методами й принципами організації ефективного демократичного освітнього середовища у просторі музею, а також налагодженням конструктивної взаємодії в сучасному “суспільстві знань”.

Основні результати розділу відображено в наукових працях автора: [153; 157; 166; 170; 175; 177; 185; 186; 190; 197; 200; 201; 203; 204; 205; 210; 211; 220; 221; 222; 223; 224; 232; 233].

РОЗДІЛ III

ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОДІЇ МУЗЕЇВ ІЗ ЗАКЛАДАМИ ОСВІТИ УКРАЇНИ

3.1. Особливості організації музейно-педагогічної взаємодії з освітнім середовищем школи

Педагогічна діяльність музеїв розглядається нами з позиції музейної комунікації, яка забезпечує ефективність та результативність цієї діяльності у взаємодії з молодіжною аудиторією.

На нашу думку, передумовами організації такої діяльності у взаємодії з освітніми закладами повинні бути: детальне ознайомлення вчителів та музейних працівників з експозицією, урахування індивідуальних та вікових особливостей розвитку вихованців, узгодження матеріалів експозиції з навчальною програмою або розробка власного музейного проекту, підготовча робота з учнівською або студентською аудиторією, виконання певних завдань / проєктів.

У зв'язку із цим слід наголосити, що усвідомлення молодою людиною музею як засобу пізнання світу надає величезний потенціал для її особистісного розвитку. Це дає змогу успішно розв'язувати завдання щодо:

- залучення дитини до вітчизняної й світової культури;
- розвитку її візуальної грамотності, образного і асоціативного мислення, творчих здібностей;
- вироблення емоційного ставлення до навчального матеріалу;
- вироблення умінь обґрунтовувати, інтерпретувати та узагальнювати власні судження [234, с. 70–73].

Зазвичай педагогічна діяльність музею в освітньому середовищі школи має безліч варіантів та підходів, серед яких домінують традиційний, особистісно орієнтований та креативний.

Традиційний підхід передбачає проведення репродуктивних занять у просторі музею (музейних уроків), що сприяє накопиченню та відтворенню інформації та здебільшого має інформаційний характер.

На основі особистісно орієнтованого підходу у музейному просторі створюється ефективне середовище навчання, що стимулює осмислення педагогічної діяльності, наповнення її новим змістом та методами, стимулюванням пізнавальної активності вихованців.

Креативний підхід відображає сучасне розуміння педагогічної діяльності музеїв і передбачає постійну комунікацію усіх учасників музейно-педагогічного процесу, виконання спільних завдань, інсценізацію, театралізацію тощо.

У нашому дослідженні ми наголошуємо на важливості різноманітного, нешаблонного, творчого характеру таких занять, які можуть будуватися як відповідно до шкільної (університетської) програми, у межах формальної (академічної) освіти, так і у межах самостійних неформальних занять, побудованих на інтересі до музейної тематики.

Ми вважаємо, що ключове значення для розуміння порушеної проблематики має визначення ролі і статусу *музейного педагога* (музейного едукатора, аніматора, наставника), для якого повинні бути характерні:

- *комунікативність*, яка відображається у створенні позитивного настрою до співбесідника, вдумливого й доброзичливого ставлення до бесіди;
- *перцептивні педагогічні здібності*, що уможливлюють розвиток психологічної пильності, інтуїції та емпатії;
- *динамізм особистості*, що реалізується через здатність до вольового впливу і логічного переконання; *уміння* оцінити ситуацію, прийняти рішення, зняти конфлікт;
- *оптимістичне прогнозування*, важливе під час роботи з різними групами відвідувачів у сенсі можливості знаходження якнайкращого

індивідуального підходу; *креативність*, як здатність до інноваційної педагогічної роботи в музеї.

У зв'язку із цим можна окреслити три можливі моделі взаємодії музейного педагога з вчителем, що є найбільш поширеними у практиці та можуть застосовуватися у сучасному музейному просторі:

- *лінійна модель*, яка передбачає почергове звернення вчителем та музейним педагогом до адресантів у процесі організації комунікації з акцентуванням уваги на власній особистості; таке паралельне подання інформації формує спільні погляди, переконання, оціночні судження учасників комунікації, дає змогу аналізувати певні явища, процеси, предмети, репрезентовані в музеї, проте часто ґрунтується на тих чи інших шаблонах та еталонах діяльності;
- *модель “доповнюючи”*, яка опирається на факт, що не завжди вчитель та музейний педагог мають спільну програму, загальну стратегію розгортання певного фрагменту заняття, а відтак на перший план виходить важливість поступового доповнення навчальної інформації з обох сторін; це зумовлює подання фактів у порівняльному контексті, наповнення їх новим змістом для вироблення в учнів цілісної та загальної картини “музейного знання” шляхом створення нових знань-образів, “озвучення діяльності”, формування різних поглядів на представлений контент;
- *посередницька модель*, коли вчитель і музейний педагог виступають посередниками між значними обсягами інформації та учнями, адаптуючи “музейний матеріал” до кожного з них, використовуючи прийоми несподіваності, захоплення, експресії, що забезпечує творчий характер такої діяльності [177, с. 41–43].

Вищенаведені моделі є актуальними, оскільки розуміють роль музею не лише як засобу розширення культурних обріїв сучасного життя, а й місця діалогу, взаємодії різних людей. У такий спосіб музей набуває значення інституції, що регулює процеси спілкування дітей і дорослих, представників різних етнічних,

релігійних та політичних угруповань. Це важливо з позицій засвоєння культурних цінностей минулого, “оживлення” історії та стимулювання інтересу до вивчення власної спадщини [330, с. 3].

Щодо наведеного матеріалу можна виокремити такі завдання, що виникають перед педагогом:

- пробудження у вихованців інтересу до пізнання світового мистецтва і культури народів світу через музей та його колекції;
- виховання дбайливого й поважного ставлення до музейних пам'яток як частки культури;
- формування розуміння єдності природи і культури [234, с. 68–69].

Використання різних форм цього освітнього процесу (зокрема, факультативних занять, курсів за вибором, роботу в гуртках) не лише сприяє виробленню в учнів здатності комбінування зорових вражень, розвитку відчуття ритму, гармонії і простору, але й прищеплює навички самостійної орієнтації в музеї, на прикладах творчості й діяльності видатних людей формує вміння осягати та усвідомлювати міру внутрішньої свободи людини.

Відповідно відбувається становлення позитивного досвіду поведінки вихованців, залучення їх до суспільно корисної діяльності.

Відтак, музейна педагогіка може надати неоціненну допомогу в процесі виховного впливу й допомогти дитині стати творчою особистістю. Як зазначала Є. Ванслова, вона:

- сприяє формуванню такої системи цінностей, коли найголовнішими виявляються не гроші, а людські, нематеріальні стосунки;
- допомагає дитині прожити не одне своє життя, а сотні інших життів;
- долучає дитину до сфери культури [55, с. 6].

Педагогічна мета роботи будь-якого музею, що співпрацює зі школою, – це формування особистісного ставлення дитини до цінностей культурної спадщини, виховання естетичного смаку та розвиток креативного мислення.

Зосереджуючись на дидактичній ролі музею, неможливо обійти факт того, що він покликаний відкрити дітям різноманітність засобів оволодіння культурою, сформуванню стійку потребу спілкування з її цінностями. Ще на початку ХХ ст. представники педагогіки культури – важливої течії реформаторської педагогіки, розглядали освіту як процес оволодіння учнями культурного доробку людства і водночас як процес їх самовдосконалення, наголошуючи тим самим на єдності соціальної і суб'єктивної спрямованості навчання. Педагогіка культури визнавала залежність людини від суспільно-культурної спадщини, вказуючи на право особистості обирати у процесі навчання ті здобутки культури, які відповідають її культурним запитам та є значущими для особистісного розвитку. Акцентувалося саме на активній ролі людини, що виявлялося у її переживаннях і творчій діяльності [588, s. 353].

Усвідомлення молодою людиною ролі і значення музею як засобу пізнання світу надає величезний потенціал для її особистісного розвитку. Це дає змогу (не меншою мірою, ніж школа) успішно розв'язувати низку таких завдань, як залучення дитини до вітчизняної й світової культури; розвиток її візуальної грамотності, образного і асоціативного мислення, творчих здібностей; вироблення емоційного ставлення до навчального матеріалу; розвиток умінь обґрунтовувати, інтерпретувати та узагальнювати власні судження [234, с. 70–72].

Одним із найважливіших завдань педагогічної діяльності в музеї є інтерпретація речей з музейної збірки. Найбільш доречною формою організації навчальної діяльності у зв'язку із цим є практичне заняття у вигляді *музейного уроку*. Він дає змогу наочно показати учням, як відбувається процес виявлення й інтерпретації інформації, що міститься у конкретному музейному предметі, як саме впливають на розуміння (що закономірно виникає в кожній людини внаслідок особистого сприйняття та розуміння музейної пам'ятки) його індивідуальні особливості (знання, враження, система ціннісних орієнтацій, вироблених у людини минулим досвідом тощо) і властивості самої пам'ятки, в

який спосіб організувати роботу з музейним предметом, щоб посилити його емоційний вплив.

Світоглядний потенціал музейної педагогіки привертає щоразу більшу увагу теоретиків і практиків навчально-виховного процесу. Зважаючи на постійні зміни у сутності й характері музейної комунікації, зокрема, у контексті розвитку електронних засобів масової інформації та медіа-технологій, зазначимо, що на сьогодні актуальною стає потреба широкої інтеграції візуальних засобів масової інформації у традиційну практику освіти. Їхні можливості, без сумніву, сприятимуть застосуванню головних прийомів музейної педагогіки, зокрема й без відвідування музеїв. Усе це загалом не лише сприяє збільшенню ефективності засвоєння нових знань, а й соціалізації особистості учня відповідно до вимог особистісно-зорієнтованого навчання [224, с. 58–60].

На думку відомого американського педагога Д. Дьюї, інтерес до знань в учня слід виховувати як до засобу вирішення життєвих проблемних ситуацій. У нього повинні скластися переконання щодо корисності, практичності та динамізму знання людини.

Зважаючи на те, що для широкого загалу людей інтелектуальний інтерес не є головним, Дьюї зауважував, щоби школа перетворилася головно в інститут з підготовки дітей до засвоєння практичних знань, умінь і навичок. Це б дало змогу реалізувати мету соціально-педагогічних зусиль: виховання молодого покоління, здатного забезпечити органічне поєднання особистісних та суспільних інтересів. Зазначимо, що особливе місце у концепції Д. Дьюї посідали соціально-політичні чинники соціалізації молоді, які базувалися на теорії прагматизму та відповідно пояснювали буття природи, суспільства і людини [116, с. 23].

За переконаннями російського вченого Л. Виготського, інтелектуальні процеси є лише частковими і складовими, службовими та допоміжними у тому поєднанні думок і слів, які становлять художню форму [78, с. 50]. Він намагався обґрунтувати зміст і сутність соціалізації людини. Загальний напрям цього методу

визначав такою формулою: від форми художнього твору через функціональний аналіз його елементів і структури до відтворення естетичної реакції і визначення її загальних законів.

Механізм психологічних процесів, що відповідає мистецькому твору, засвідчує, що символічність або образність слова дорівнює його поетичності, тобто основою художнього переживання стає образність, а його спільним характером – звичайні властивості інтелектуального та пізнавального процесів. Дитина, наводить приклад учений, яка вперше побачила склянну кулю, назвала її кавуном, пояснюючи нове й невідоме для неї враження від кулі за допомогою минулого та відомого уявлення про кавун [78, с. 39–44].

Зазначену проблематику можна зіставити з розвитком гуманітарної культури школяра – комплексом художніх та естетичних знань, емоційно-естетичної чуйності у сприйнятті творів мистецтва, художньо-естетичних потреб і уявлень про цінності, а також творчої діяльності й здатності до творчої самореалізації, що є одним із базових компонентів особистості [15, с. 3].

Одним з важливих напрямів освітньої діяльності музею є зацікавлення учнями тими здобутками людства, які представлені у формі експонатів й відображають важливі досягнення культури, розвитку цивілізації та життя різних народів. На думку польського дослідника Л. Туроса, систематичне укладання експонатів і презентація їх за певною проблематикою сприяють розвиткові наукового, артистичного, технічного, етнографічного, історичного та культурознавчого інтересів людини [663, s. 13–14].

Істотного значення у зв'язку із цим набуває урахування вікових особливостей розвитку вихованців. Наприклад, під час взаємодії з учнями молодшого шкільного віку варто звертати увагу на розвиток в них спостережливості, вміння в елементарній формі аналізувати й узагальнювати зорові враження, емоційно переживати, творчо сприймати та осмислювати побачене. Надаючи перевагу методу демонстрації та ігровим методам, слід

водночас зосереджуватися на діалозі про особливості тієї чи іншої музейної пам'ятки, який повинен спиратися на безпосереднє сприйняття і підкріплюватися зоровими та емоційними враженнями [234, с. 72–73].

Для дітей *молодшого шкільного віку (початкова школа)* важливо урахувати особливості формування світогляду та естетичного смаку дитини, розвитку окоміру, уваги, пам'яті; засвоєння елементарних правил поведінки в музеї та музейного етикету; розвитку навичок спілкування і виявлення життєвих інтересів дитини; збільшення словникового запасу та можливостей якісного використання усного та писемного мовлення під час взаємодії з музейним предметом; трансформація ролі вчителя у роль посередника для виявлення зв'язків між експонатами і реальним життям.

Аналізуючи різні підходи до організації навчально-пізнавальної діяльності учнів молодшого шкільного віку в музейній педагогіці, треба звертати увагу на особливості розвитку їхніх пізнавальних інтересів та потреби сучасного суспільства. Як свідчать дослідження, тривожними тенденціями у розвитку дітей в умовах сьогодення є затримки у формуванні мовлення, втрата його усних навичок, недостатня роль наочних засобів навчання у становленні особистості дитини. Крім того, зниження інтересу до читання, відвідування музеїв, і як наслідок – прогалини у формуванні культурного світогляду [9, с. 2].

Позитивні й корисні аспекти музейної педагогіки та перспективи, які вона відкриває перед вчителем у напрямі подолання зазначених проблем, полягають насамперед у можливості співвідносити педагогічні уміння із знанням особливостей психологічного розвитку дітей молодшого шкільного віку.

Саме до десяти років у дитини зростає диференційна чутливість до кольорів і відтінків. Заняття у музеї сприяють розвиткові умінь їх розрізняти. Спостереження за творами мистецтва з коментарем музейного педагога збагачує емоційний світ дитини, збільшує її словниковий запас.

Оскільки саме цей вік є найбільш сприятливим для занять малюванням, уроки у музеї допомагають розкрити творчі здібності дитини. У цьому є велика роль вчителя, який відкриває дитині світ кольорів, такі основні художні поняття, як перспектива, світло-тінь, пропорції тощо.

Такі заняття не лише сприяють самовираженню дитини та розвитку її окоміра, а й слугують вправлянням у креативності, розвивають творчість дитини, що збагачує і розкриває її внутрішній світ. Зокрема, вправи закладають основи уміння рефлексувати – розбиратись у власних почуттях, станах. З погляду психології, рефлексія – надзвичайно важливе уміння, без якого неможливе самопізнання і, як наслідок, саморозвиток і самовдосконалення. Здатність до ефективної саморефлексії є також запорукою психологічного здоров'я [228, с. 111–112].

Розвиваючи сприймання у дітей молодшого шкільного віку, вчитель впливає на розвиток емоційної сфери дитини, оскільки сприймання у дітей є емоційно забарвлене. Це сприятливий вік для формування почуття прекрасного, моральних норм та виховання смаку, адже моральні норми формуються лише через переживання [415, с. 25]. Експонати, запропоновані учням, можуть слугувати об'єктом переживання – естетичного, або пов'язаного із сюжетом твору.

Якщо у цьому віці діти не мають перед очима справжніх автентичних речей, то місце естетичних ідеалів і життєвих сценаріїв посідають ілюстрації глянцевого журналу та сюжети мексиканських серіалів. Відповідно до того, який рівень інтелектуального, морального та естетичного розвитку ми прагнемо бачити у дітей цього віку, у такий спосіб треба підбирати навчальний матеріал [228, с. 112–113].

Для підлітків (основна школа) властивим є прагнення до самоосвіти та одержання цікавої інформації, розширенні світогляду та підвищенню власного культурного рівня, що співіснує з критичним осмисленням будь-якого досвіду,

потребуючи вагомої аргументації й повноти інформації. Саме тому для цього віку є актуальним звернення до музейного предмета як першоджерела пізнання та джерела особливої наочної та емоційної інформації, що передбачає насиченість та пізнавальний характер музейних заходів.

Для старшокласників (старша школа) є характерним особливий інтерес до одержання нових знань, здатність до засвоєння великого обсягу інформації, формування відповідних норм та цінностей. Під час роботи з цією віковою групою в музеї важливо стимулювати їх до вияву активності й самостійності, пошуку потрібної пізнавальної інформації, заохочувати до самостійної пошукової роботи на експозиції, спілкування з однолітками.

Сучасні діти, які оволодівають знаннями за допомогою різноманітних засобів навчання, дедалі більше мають проблеми із формуванням мовленнєвих навичок. Здебільшого у них виявляють затримку мовленнєвого розвитку. А коли вони починають говорити, то їхня мова є не надто яскравою і використовується головню для задоволення побутових потреб [55, с. 2–3].

Таке явище можна порівняти з ефектом госпіталізму – затримкою та аутичністю розвитку дітей, позбавлених батьківської уваги і ласки. Ці ефекти погіршуються внаслідок втрати культури читання, коли книжки замінюють мультиплікацією, фільмами, комп'ютерними іграми. Зазначене явище визначально впливає на словниковий запас дитини, її уподобання [228, с. 113–115].

Зв'язне, граматично і літературно правильне мовлення вчителя допоможе дітям сформувати власний словниковий запас, навчить використовувати нову лексику, синоніми, закладе уміння розуміти і розшифровувати слова іноземного походження, сприятиме формуванню навичок слухання і спілкування. Це дуже важливо, оскільки слухання відбувається поза звичною атмосферою школи. Як наслідок – розширюються комунікативні навички спілкування учнів між собою, засвоюються ввічливі способи ведення розмови, що дає змогу навчити школярів

задавати запитання. Такі уміння є корисними для всебічного й гармонійного розвитку дитини.

Безпосередньо у просторі музею вчитель має бути для учнів прикладом (етикет, толерантність, уміння доречно одягатись, ввічливо поводитись з іншими людьми). Крім того, своїм ставленням до творів мистецтва вчитель повинен сприяти виробленню у дітей системи цінностей, дбайливого ставлення до історичної і культурної спадщини, естетичного смаку.

Розкриваючи перед дитиною історичний розвиток подій, їхню логічність, черговість і послідовність, музейна педагогіка відкриває прихований зміст реліквій, експонованих у музеї, дає змогу через уявлення про історичну дійсність та повсякденний побут людей уявити минулі епохи. Адже в історичних музеях експонуються речі, які були у повсякденному вжитку та належали до різних епох.

Особливість музейної педагогіки полягає у тому, що вона оперує не лише теоретичними поняттями, а й використовує реальні предмети, які мають власну історію, містять елементи певного історичного художнього стилю. У музеї дитина одержує рідкісну можливість відчутти та усвідомити реальність і життєвість теоретичного матеріалу, який їй викладають на уроках, побачити реліквії (або їхні копії), що належали історичним особам. Під час споглядання особистих речей історичних персоналій, або автентичних речей відповідної епохи, у відвідувачів музею виникає можливість емпатійного переживання подій, віддалених у часі, або почуттів і задумів митців [228, с. 113–115].

За допомогою вчителя діти можуть провести паралелі між експонованими речами та їхніми сучасними аналогами, поєднати в уяві річ з музейної вітрини із звичайною річчю. Такі уроки дають змогу дітям добре уявити історичну дійсність й “прожити” майже цілу годину у певній епосі.

Таким чином, музейна педагогіка сприяє упорядкуванню уявлень про історичні епохи, їх чергування й особливості розвитку, що є особливо корисним

для подальшого формування в учнів молодшого шкільного цілісної та інтегрованої картини світу.

Беручи до уваги вікові та індивідуальні особливості розвитку школярів, треба акцентувати на відмінності у ролях педагога і музейного працівника. На нашу думку, музейний працівник повинен вміти подавати інформацію: розповідати, відповідати на запитання дітей, демонструвати експонати, спонукати учнів до осмислення того, що вони бачать та чують.

Педагог, натомість, має набагато ширші функції. Це людина, яка готує дітей до відвідання музею, пояснює, як правильно поводитись у музеї і дорогою до нього дотримуватись правил дорожнього руху, не пошкоджувати зелені насадження, чемно і ввічливо ставитись до перехожих.

Педагог повинен знати програму заняття у музеї для того, щоби сприяти кращому засвоєнню дітьми матеріалу, поданого музейним працівником. Для цього він може застосовувати опитування, вікторини, розроблені спільно з музейним працівником, бесіду для виявлення вражень про відвідання музею, експонати, що запам'ятались. Також можуть бути використані домашні завдання: намалювати похід у музей або епоху, яку вивчали, предмет, що був розглянутий на занятті. Належить пам'ятати, що у віці 6–10 років діти ще не здатні самостійно ціле-спрямовано шукати інформацію, похід до музею без коментарів і розповідей про експонати не залишить у них жодних вражень і почуттів.

Роль учителя та музейного працівника полягає у тому, щоб розповісти дитині про все, що її зацікавить, звернути увагу на те, чого вона сама не помітить. Педагог може пояснити дитині значення символів, використаних під час створення або оздоблення речі, що експонується у музеї, пояснити особливість її виконання. Головне – це налагодити діалог із юними відвідувачами музею, сприяти їх бажанню підтримувати бесіду та висловлювати своє ставлення до того, що вони бачать. Крім того, педагог повинен уміти пояснити дітям зв'язок між експонатами і реальним життям [504, с. 41–42].

Це можна робити під час пошуку сучасних аналогій експонованих предметів або у ігровий спосіб, пропонуючи дітям вигадати новий спосіб використання речей, що вийшли з ужитку. Як саме це буде зроблено, цілком залежатиме від компетентності й винахідливості педагога.

Ми вважаємо, що у процесі аналізу сучасних підходів до організації навчання учнів різного шкільного віку у контексті музейної педагогіки важливі такі аспекти:

- прийняття до уваги особливостей формування світогляду та естетичного смаку дитини, а також розвитку окоміру, уваги, пам'яті;
- засвоєння елементарних правил поведінки у музеї та музейного етикету;
- розвиток навичок спілкування і виявлення життєвих інтересів дитини під час її ознайомлення з музейним світом;
- збільшення словникового запасу та можливостей якісного використання усного та писемного мовлення під час взаємодії з музейним експонатом;
- трансформація ролі вчителя у роль посередника для виявлення зв'язків між експонатами і реальним життям.

Специфіка взаємодії школярів з музейним середовищем полягає у їх активному залученні до пізнання предметного світу речей, нагромадженні різних чуттєвих вражень та можливості засвоєння матеріалу через дотик. Це передбачає виконання дітьми не лише ролі слухачів і глядачів, а й співрозмовників, які вчаться висловлювати власну думку і виявляти ставлення до побаченого й почутого, стають причетними до музейної експозиції [228, с. 116–117].

Водночас з підлітками та старшими школярами слід організовувати тематичні й історичні уроки, що сприятимуть розширенню їх світогляду в конкретній галузі знань, уроки монографічного характеру (розповіді про митця, художника, історичного діяча). Водночас особливу увагу необхідно приділяти

діалогу, бесіди й дискусії як таким формам проведення музейного уроку, що найбільше відповідають психологічним особливостям учнів даного віку [504, с. 155].

Проаналізуємо згадані вище положення на прикладах окремих музеїв м. Львова. Зокрема, у Музеї меблів і порцеляни [357] відвідувачі можуть скласти уявлення про еволюцію меблів, що були у вжитку. Особливий інтерес викликає той факт, що майже всі об'єкти експозиції зібрані у Львівській області.

Це дає змогу отримати достовірні уявлення про меблі, якими оздоблювали помешкання жителі регіону впродовж певного історичного періоду. Вражає, що у цьому музеї експонують речі, ідентичні тим, якими користувалися у повсякденному побуті жителі міста.

В автентичній Аптеці-музеї у Львові [10] з неймовірно багатою колекцією експонатів, окрім історії фармації, розповідають про діяльність алхіміків, складувів, еволюцію освітлювальних приладів (адже львівські аптекарі цілком незалежно від інших винахідників винайшли газову лампу, а у торговельному залі аптеки збереглася газова люстра).

На підставі експозиції учні можуть скласти уявлення про те, як виглядав житловий будинок у Львові XVI–XVII ст., одержати різнобічні знання про епохи, дізнатися про побут минулих поколінь, коли з'являється можливість простежити розвиток предметів сучасного побуту. Експозиція організована на належному рівні й створює ефект причетності, немов відвідувач перебуває у справжніх приміщеннях, у яких живуть і працюють люди.

Пізнавальною для учнів шкільного віку може бути експозиція у підземелля костелу Єзуїтів. Тут родзинкою є те, що в підземеллях час ввд часу тривають розкопки. Екскурсії проводять працівники розташованої поряд галереї “Равлик” [88], які безпосередньо беруть участь у цих розкопках. На експозиції можна простежити нашарування епохи середньовіччя (фундаменти лазень, що були на місці, де тепер є костел) та інші пам'ятки ренесансу і бароко.

Оглядаючи храм, діти ознайомлюються з первинним розумінням стилів мистецтва, виявляють відмінності на прикладі архітектури костелу єзуїтів (бароко) і Кафедрального латинського костелу (готика), що розташований поряд.

Ще один приклад – відділ зброї Львівського історичного музею – музей “Арсенал” [300], у якому виставлено велику колекцію старовинної зброї. Одразу біля виходу з музею є галерея, де кожен охочий може приміряти на собі старовинні обладунки, подібні до тих, що експонуються в музеї. Саме у такий спосіб найкраще інтегруються й засвоюються теоретичні знання.

Під час нашої роботи ми проводили аналіз досвіду реалізації музейно-педагогічних проєктів в Україні “Школа і музей: разом навчатися цікавіше” (Національний художній музей України) [398], “Музейне дозвілля для дорослих” (Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник) [392], “Школа і музей: працюємо разом” (група музеїв м. Львова), “Живе мистецтво – дітям” (Львівська національна галерея мистецтв ім. Б. Возницького) [298], “Музей–школі” (Дніпропетровський національний історичний музей ім. Д. Яворницького) [109], “Художній музей – школі. Музейні форми навчання” (Чернівецький обласний художній музей) [546] та ін., які стали справжніми інноваційними формами вираження вітчизняної музейно-педагогічної думки.

Зазначені проєкти відображають, з однієї сторони, технологічний підхід до організації і проведення занять у просторі музею, заснований на гуманістичних засадах; з іншого – демонструють приклади творчої розробки різних музейно-педагогічних форм, засобів та методів комунікації.

Одним з прикладів такого технологічного, системного підходу до організації практичних занять з учнівською молоддю у музейному просторі є інноваційний досвід співпраці школи з музеями – освітня технологія “Педагогічний марафон” (автор – заслужений вчитель України Ласкій І. В.), що реалізується на базі СЗШ № 50 м. Львова в умовах широкої взаємодії з музейними закладами та університетом на засадах тісної співпраці вчителя та музейного

педагога, розмаїття форм і методів педагогічної діяльності, організації волонтерської роботи [Додаток М, П].

Мета усіх заходів марафону полягала у ознайомленні учнів з культурно-мистецькою спадщиною м. Львова, архітектурою міста, видатними митцями Львова; створенні для них можливостей відчутти особливості художнього мислення кожної епохи; систематизації знань школярів з окремих тем предметів: історія України, українська література, образотворче та музичне мистецтво, художня культура, християнська етика, інтегрований курс “Мистецтво” [216, с. 553–555].

“Педагогічний марафон” охоплював елементи музейної педагогіки та вивчав актуальні проблеми навчання й виховання учнів засобами мистецтва. Зокрема, слід відзначити його спрямованість на використання “живого мистецтва” у процесі художньо-естетичного, морального, креативного розвитку учня, що передбачає безпосередній контакт з оригінальними творами художників, митців, письменників, обговорення їхнього значення та виконання відповідних дидактичних завдань [287, с. 8].

Ураховуючи досвід і тематику проведених уроків з музейної педагогіки, які пройшли апробацію у СЗШ № 50, слід зазначити, що вони являють собою своєрідну *модель інтерактивного навчання*, яка відповідає такій схемі:

- вступ;
- пояснення теми уроку (у процесі взаємодії вчителя з науковим співробітником музею);
- адаптація опорних знань (на основі взаємодії вчителя з учнями-експертами);
- сприймання теми й відтворення нових знань (діалог наукового співробітника музею з учнями);
- підсумок уроку (із застосуванням усних та письмових форм роботи);
- домашнє завдання [216, с. 553–555].

Серед дидактичних методів, застосованих у межах марафону, можна виокремити художньо-дидактичний (Я. Мамонтов), педагогічної імпровізації (Б. Яворський), творчих проєктів і завдань на мистецькому матеріалі (Л. Петрушевська) та ін.

Усім проведеним музейним урокам були притаманні елементи інтерактивного навчання. Серед них можна виокремити наступні: “Львів середньовічний”, “Аптекарска справа у Львові”, “Давня культура України”, “Національно-визвольні змагання” (на базі Львівського історичного музею) [299]; “Давньоукраїнська ікона”, “Українське бароко. Іконопис”, “Жанри живопису” (на базі Національного музею у Львові ім. Шептицького) [397]; “Львівські митці. О. Кульчицька” (на базі Художньо-меморіального музею О. Кульчицької) [541]; “Видатні львів’яни. С. Крушельницька” (на базі Музично-меморіального музею ім. С. Крушельницької) [381]; “Дитячі образи в мистецтві”, “Ренесанс, бароко, класицизм у живописі”, “Видатні львів’яни. Й. Пінзель” (на базі Львівської національної галереї мистецтв ім. Б. Возницького) [298]; “Храм. Інтер’єр храму” (на базі Львівського музею історії релігії) [301].

Уроки, проведені на базі музеїв, співпадали з темами навчальної програми з історії, інтегрованого курсу “Мистецтво”, образотворчого мистецтва, художньої культури. Зокрема, теми навчальних занять для 5-6 класів було використано з обласного проєкту “Школа і музей: працюємо разом”; теми для 7-8 класів було апробовано як пропедевтика до підготовки другої збірки цього проєкту, над яким працює творча група вчителів, науковців та митців м. Львова [216, с. 553–556].

Зазначимо, що на усіх апробованих уроках було реалізовано дидактичні принципи логічності, систематичності, послідовності та неперервності змісту загальної мистецької освіти. Методика викладання програмного матеріалу у музеї стимулює до пошуку різноманітних зіставлень, зв’язків, паралелей між різними видами мистецтва, відповідними типами уроків та дидактичними методами.

Загальну мету проведених уроків було сфокусовано на формуванні відповідних освітніх компетенцій, що передбачало розвиток креативності; опанування уміннями і навичками взаємодії у середовищі музею; формування в учнів здатності сприймати твори мистецтва, висловлювати особистісне ставлення до них; виховання ціннісних орієнтацій на прикладах з історії, мистецтва, християнської етики; вироблення розуміння зв'язків мистецтва з культурно-історичним середовищем.

На підготовчому етапі марафону важливим було *цілевизначення*, що передбачало розробку й узгодження плану його заходів, осмислення поставлених цілей, складання та обговорення схем конкретних уроків, підготовку відповідного дидактичного забезпечення. Зауважимо, що цей етап не був ефективним без регулярних зустрічей вчителя та музейного співробітника під час планування кожного окремого музейного заняття.

На етапі безпосередньої реалізації основних завдань марафону важливим моментом було залучення батьківської ради та волонтерів, у ролі яких виступали як учні старших класів, так і студенти. Студенти історичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка активно долучилися до участі у його заходах, що дало їм змогу пройти “попередню педагогічну практику”, ознайомитися з сучасними підходами до проведення уроків у середовищі музею.

Важливо відзначити, що на етапі реалізації головним джерелом інформації для учнів є інформація музейного співробітника, який розповідає *на доступному для учнів рівні* про особливості тієї чи іншої події, музейної пам'ятки, колекції, реліквії, стимулюючи школярів до активного включення у процес комунікативної взаємодії. Паралельно відбувається контроль, оцінка та корекція знань учнів, що унеможливорює будь-який тиск на них – усе базується на бажанні учня пізнати нове, відкрити для себе частинку музею, зазирнути у духовну скарбницю нашого минулого.

На завершальному етапі марафону важливим є аналіз кожного заходу, що відбувався у музеї; виконання домашнього завдання; підготовка мистецькою творчою групою кожного класу відповідної презентації власного проєкту, власного бачення тих заходів, у яких вони брали безпосередню участь. Підсумком марафону був “круглий стіл” та презентація його найкращих здобутків у формі театралізованого дійства учнями усіх класів, які виборювали перемогу у номінаціях “Логіка”, “Гармонія”, “Інтелект”, “Краса”, “Креативність” та ін.

Плідна й творча співпраця, яка тривала під час марафону, свідчить про високу педагогічну майстерність вчителів, музейних працівників у процесі удосконалення обраних дидактичних форм взаємодії з учнями; ефективного застосування свого досвіду; розробці нових методів і прийомів навчання; уміння імпровізувати та нестандартно підходити до викладання кожної теми уроку.

Головними особливостями “Педагогічного марафону” можна визнати:

- залучення усього педагогічного колективу школи до роботи над мистецьким проєктом “Мій Львів”;
- творчу співпрацю з науковцями, митцями та методистами м. Львова;
- продуману організаційно-методичну взаємодію між школою та музеями міста;
- чітку роботу учнів старших класів та студентів, які виконували функції волонтерів н музейних заняттях;
- діагностику спостережень практичних уроків з музейної педагогіки у кожному класі;
- багату палітру задіяних форм організації навчання, які узгоджувалися з відповідними методами і прийомами;
- залучення творчої ради батьків та адміністрації школи до обговорення ідей марафону на кожному етапі його проведення [216, с. 555–558].

Ми вважаємо, що досвід ЗСШ № 50 м. Львова в організації педагогічного марафону є живим прикладом безпосередньої пропаганди мистецтва, чудовою

можливістю розкриття важливих індивідуальних якостей особистості у контексті гуманізації вітчизняної освіти. Об'єктивно необхідним є залучення усіх шкіл міста до такої творчої діяльності та її популяризація на всеукраїнському рівні, адже це стимулює розвиток гуманітарної освіти, слугує своєрідною творчою практичною лабораторією з удосконалення педагогічної майстерності.

Ще одним свідченням технологічності організації педагогічної діяльності у просторі музею є застосування елементів критичного мислення.

Сьогодні ми можемо говорити про розвиток критичного мислення, як мислення, що насамперед аналізує, оцінює та висуває проблеми. Конкретно це відображають зміни у процесі самого навчання:

По-перше, посилюється акцент на аналітичні, оціночні та проблемні компоненти. Іншими словами, крім завдань на виконання прийомів мислення обов'язково пропонуються також і завдання, що передбачають аналіз та оцінку правильності здійснення визначень і класифікацій тих чи інших понять, міркувань, доказів, ймовірнісних суджень, питань і проблем, прийнятих рішень.

По-друге, долучаються деякі додаткові пізнавальні операції – прийняття рішень, ймовірнісні судження, перевірка гіпотез і деякі інші.

По-третє, залучаються відповідні пізнавальні установки й відношення – готовність планувати свою діяльність, гнучкість й відкритість, неприйняття догматизму, імпульсивності й крайнощів у рішеннях, конструктивність, наполегливість у вирішенні проблем, готовність до виправлення своїх помилок, об'єктивність [136, с. 50–55].

Музей та його простір створюють надзвичайно сприятливі можливості для реалізації критичного мислення й умови для застосування його різних стратегій. Це передбачає використання важливих засобів – музейного предмета та музейного середовища. Зазвичай, музей відбирає експонати та здійснює їх збереження й систематизацію, а відтак стає специфічним каналом культурно-історичної комунікації, носієм історичної пам'яті. Музейна експозиція як

сукупність музейних предметів формує предметно-просторове середовище музею, що є каналом музейної комунікації.

Зважаючи на це, для нас важливо визначити історико-культурний контекст музейних предметів, певні явища або процеси, пов'язані із ними, а також усього музейного та навколомузейного простору для формування ефективного середовища навчання та комунікації.

У технології критичного мислення важливим є слідування трьома фазам:

- *evocation* (виклик, побудження), коли актуалізуються попередні знання, відбувається мотивація й активізація учнів для подальшої роботи;
- *realization* (осмислення нової інформації), коли відбувається безпосередня робота з інформацією за умови збереження активності учнів та осмисленості їх діяльності;
- *reflection* (рефлексія), коли інформація аналізується, інтерпретується за умови активності учасників процесу та можливості висловлювати різні ідеї [169, с. 455–456].

Сучасна освітня система повинна не лише надавати уміння адекватно сприймати інформацію, а й навчити одержувати її, оперувати нею, застосовувати її до конкретних життєвих ситуацій, інтерпретувати цю інформацію. Так народжуються нові знання на основі вже існуючих. Необхідним є також розвиток в учнів певного обсягу вмінь і навичок роботи з різними джерелами знань, виховання здатності не репродукувати знання, а навчитися застосовувати у різних життєвих ситуаціях. Важливо вміти сформулювати власне ставлення до фактів, проблем, вміти вислухати інших, знайти спільні шляхи подолання проблем [384, с. 13–15].

Важливим елементом реалізації освітньої функції сучасних музеїв є їх робота із розробки механізму “діяльності” (“управління діяльністю” дитини / молодшої людини) у просторі музею. Це може охоплювати:

- створення педагогічно осмислених інтерактивних музейних зон, тобто відповідно спроектованого музейного середовища;
- активізацію чуттєвого й логічного сприйняття музейних експонатів та розвиток пізнавальних й творчих здібностей особистості;
- використання нових педагогічних технологій, що дає змогу застосовувати широкий спектр методів і прийомів навчання [563, с. 7–8].

Під час застосування елементів критичного мислення у роботі з учнями в музеї доцільно акцентувати на важливості виділяти головне та другорядне, визначати й розрізняти інформацію, виявляти причинно-наслідкові зв'язки, вміти ставити запитання й відповідати на них, робити висновки та перевіряти їх на практиці.

Наприклад, учні обговорюють поставлені дидактичні проблеми у групах, далі – працюють на експозиції, висловлюють нові версії щодо розв'язання проблем, після чого обмінюються думками, порівнюють їх та приходять до спільного рішення.

Для учнів молодшого шкільного віку може бути корисним застосування методу *“оцінка героя”*, наприклад, коли вони, під час вивчення образу, зображеного на картині описують його (можливу) характерну діяльність (що він робить, про що він говорить, про що думає); прогнозують ймовірні думки інших людей про нього (що говорять про нього); можливий перебіг певних змін (як він змінюється, як взаємодіє з людьми) [169, с. 458–459].

Важливими тут є побудження, мотиви, що викликають позитивні емоції, стимулюють до діяльності й закріплюють цю діяльність як успішну.

Вивчаючи життєвий і творчий шлях відомої львівської оперної співачки Соломії Крушельницької у Меморіальному музеї її імені у Львові, учні мали можливість проаналізувати за допомогою наведеного вище методу основні етапи життя і діяльності цієї видатної людини. Під час заняття значну увагу було звернено на різні стимули, мотиви й заохочення до діяльності, зокрема,

стимулювання діяльності й закріплення її як корисної та успішної; створення можливостей для побудови власної моделі діяльності.

Для учнів середнього шкільного віку можливим є використання *сінквейну*. Наприклад, застосування цього методу у Львівському історичному музеї під час вивчення теми “Львів в епоху Австро-Угорщини” передбачало втілення різних оцінювальних стратегій для розуміння характеру соціально-економічних та культурних процесів міського життя XVIII – XIX ст. на прикладі різних речових доказів – експонатів музею у поєднанні зі словесними конструкціями.

По-перше, ми використовуємо іменник для визначення теми дослідження, далі – два прикметники для конкретизації й розкриття теми. Після цього за допомогою трьох дієслів робимо опис наших дій відповідно до теми, а далі складаємо речення, в якому висловлюємо наше ставлення до теми. Наприкінці складаємо одне слово-резюме (як синонім до нашої теми). Для цієї вікової категорії важливо ураховувати елементи “Я-концепції”, самооцінки дитини, інтенсивних процесів її зростання, можливості самовираження та самоутвердження в групі [169, с. 459].

Сінквейн уможливорює також написання віршованих фрагментів в парах, нагадуючи одне одному правила написання, відпрацювання понять, відповідну рефлексивну оцінку. Також він допомагає резюмувати одержану інформацію, оцінити понятійний запас знань учнів, навчити висловлювати складні почуття й уявлення у стислій формі [384, с. 47].

Для старшокласників найкраще підійде метод “багаторівневе опитування”. Наприклад, його використання у Львівській національній галереї мистецтв імені Бориса Возницького (далі – ЛНГМ) під час проведення заняття “Дитячі образи в живопису” уможливлювало постановку різного роду запитань, які стимулювали розгляд досліджуваної проблеми у просторі музею із найрізноманітніших позицій.

По-перше, ми висуваємо прості та уточнюючі запитання, що відображають буквально розуміння теми та переформулюють її значення.

По-друге, інтерпретаційні й практичні запитання, які проводять пошук відповідних зв'язків між різними дитячими образами на картинах ЛНГМ та сприяють використанню вже відомих знань.

По-третє, аналітичні запитання, котрі розглядають обставини й мотиви появи різних образів та логіку їх схожості та відмінності.

По-четверте, творчі запитання, які синтезують й узагальнюють наявну інформацію, і по-п'яте, оціночні запитання, на підставі яких здійснюється відповідне вироблення поглядів та переконань. Комбінація цих запитань передбачає урахування схильності до самоаналізу, пізнання свого внутрішнього світу, розвитку інтелекту дитини та можливості моделювання різних життєвих завдань [169, с. 459–460].

Під час заняття важливо акцентувати увагу на різні психологічні засоби художників у своїй практиці, коли їм треба певним чином впливати на сприйняття обличчя моделі реципієнтом шляхом застосування таких художніх засобів, як світло, тінь, колірний рефлекс, фактура барвистої поверхні [528, с. 119].

Розглянуті типи запитань становлять ієрархічну систему, нижчий щабель якої займають безпосередні запитання на знання, ерудицію. Передбачається, що далі у процесі навчання учень буде інтегрувати, аналізувати й використовувати інформацію за її значущістю. Запитання більш вищого рівня розраховані на оцінювання та судження. Їх базисом є відповідно основні поняття: суб'єкт, об'єкт, буття, система, час, простір, рух, причина, наслідок, функція, якість, кількість, ціль, засіб, метод. За допомогою комбінації таких запитань можна зібрати інформацію та згенерувати нові ідеї, визначити систему поглядів.

Як бачимо з наведених прикладів, саме експозиційне предметне дидактичне середовище музею здатне створити реальні умови для інноваційної діалогічної форми оволодіння матеріалом, що цілком задовольняє вимоги сучасного навчального-виховного процесу. Це досягається завдяки багатому інформаційному полю музейних предметів, сюжетних рядів, широких

можливостей для рольових ігор, можливостями саморозвитку музейної експозиції і, звичайно, взаємодією вчителя і музейного педагога [72, с. 56].

Отже, можна стверджувати, що у результаті застосування елементів критичного мислення у просторі музею учні оволодівають майстерністю комунікації, розвивають здатність до логічного мислення, аргументації власних думок. Головно це відображається у можливості розкриття багатого інформаційного поля музейних предметів визначенні цінності різної інформації, виявленні причинно-наслідкових зв'язків під час аналізу багатьох фактів, подій, явищ, застосуванні елементів різних стратегій мислення шляхом комбінування відповідних дидактичних прийомів і методів на засадах інтерактивності.

Важливе значення для нас має аналіз зарубіжного досвіду організації педагогічної діяльності з учнівською молоддю у просторі музею. Вочевидь, ця палітра має різнобічний та багатоаспектний характер, що можна проілюструвати на основі наведених нижче прикладів.

Як зазначають дослідження, приміром, така цілеспрямована робота з молодими відвідувачами проводиться в Історичному музеї німецького міста Білефельд. Для дітей віком від 6 до 12 років розроблено систему щомісячних заходів під назвою “Geschichte zum Mitmachen” (“Разом творити історію”). Загалом в музеї функціонують дві вікових групи: від 6 до 9 років та від 9 до 12 років. Раз у місяць дітям пропонують прийти до музею, щоби у грі разом зі своїми однолітками дізнатись багато цікавого з історії і про роботу в музеї.

Тематика таких зустрічей завжди є різною: “Was machen die im Museum eigentlich?” (“Чим власне займаються в музеї?”), “Wir drucken” (“Ми друкуємо”), “Wir basteln einen Geschenk karten” (“Ми майструємо коробку для подарунків”), “Wir gestalten eine Tapete” (“Ми робимо шпалери”), “Wir giessen Metallfiguren” (“Ми відливаємо металеві фігури”), “Reise ins Mittelalter” (“Мандрівка у середні віки”). Іноді теми заходів залежать від продемонстрованої у певний момент музейної виставки. Так, у липні-вересні 2000 р. в Історичному музеї Білефельда

відбулася виставка “Querbeet. Historische Garten in Ostwestfalen-Lippe” (“Історичні сади в Оствестфален-Ліппе”), на якій музей пропонував культурно-історичну мандрівку з епохи середніх віків у наш час. Післяобідня зустріч для дітей на цій виставці називалася “Spiel und Spass im Garten” (“Гра і задоволення в саду”) [Цит. за: 196, 122–123].

Застосування відповідних ігрових моментів дає змогу молодшим школярам не лише ознайомлюватися з основами музейної роботи, а й активно брати у ній участь, конструюючи власне розуміння минулого та його пам’яток у вигляді музейних предметів. Також це сприяє розвитку образного мислення дітей, формуючи у них цілісне уявлення про музеї та організацію виставкової діяльності.

Доволі цікавим можна визнати досвід проведення уроків в амстердамському музеї Анни Франк, присвячених вихованню етнічної толерантності між народами. Серед них показовим є урок, побудований на записах полоненого єврейського хлопчика з Берліна, що день у день фіксував у своєму щоденнику обмеження, які запроваджували нацисти (їх було близько 70).

Методика уроку була простою та ефективною – учням підліткового віку запропонували сортувати аркуші з антиєврейськими наказами по групах та пояснити, за яким принципом ці групи були ними виділені. Цього було достатньо, щоби школярі по-справжньому задумалися над прочитаним. Згодом їх просили ще спробувати виділити в кожній групі таке розпорядження, котре повинно було особливо сильно вплинути на життя 14-15 – річних підлітків [Цит. за: 196, с. 122–123].

Подібна методика, використана студентами під час їх взаємодії з учнями, є доволі ефективною, бо сучасний школяр швидше сприйме свого однолітка, віддаленого у просторі й часі, зможе увійти в його стан та краще зрозуміти різні історичні епохи.

Отож спробуємо узагальнити наведені вище форми роботи з учнями в музеї.

Передусім це можуть бути заходи у формі гри, побудовані на безпосередньому зацікавленні дитиною музейної експозиції. Це вимагає від студентів навичок організатора та ретельного відбору тематики заходів з урахуванням вікових та індивідуальних особливостей розвитку учнів.

Доволі ефективною, зокрема під час роботи з підлітками, може бути урок на експозиції, коли студенти виступають у ролі посередників, розвиваючи у вихованців відчуття особистої причетності до матеріалу навчання в музеї.

Для учнів старшого шкільного віку оптимальним може бути виконання під час музейного уроку власних проєктів, підготовлених заздалегідь. У цьому разі роль студентів полягає у фаховій консультації з підготовки таких проєктів та розвитку навичок комунікації як в себе, так і в учнів.

Водночас не варто обмежуватися наведеними формами організації навчання в музеї. Вони можуть бути надзвичайно різноманітними (урок-концерт, урок-круглий стіл, підсумковий урок тощо) і сприяти ефективній взаємодії виховників з вихованцями.

Відповідно, такі уроки істотно удосконалюють методику викладання різних дисциплін у школі та формують професійні якості майбутніх фахівців-предметників.

Під час музейних уроків дитина не стільки запам'ятовує, скільки переживає історію у вирі часу. Водночас необхідно пам'ятати наступне – матеріал, що вона обирає, у багатьох випадках залежить від професіоналізму самого вчителя. У такому сенсі характерними ознаками процесу навчання в умовах музейної комунікації мають бути неформальність та добровільність.

Зауважимо, що у сучасних умовах чимало світових музеїв почали орієнтуватися на створення інтегрованих культурних комплексів навчання й дозвілля, до яких входять, окрім самих музеїв, аудіовізуальні постановки, вистави, всілякі розваги тощо [53, с. 31].

Отже, взаємодія музею і школи у контексті організації демократичного середовища навчання є актуальною в сучасних умовах, коли відбувається становлення демократичних засад громадянського суспільства. На нашу думку, на актуальності такої взаємодії акцентують відповідні тенденції, характерні для розвитку музейної педагогіки:

- поступове зрушення академічного навчання до формату неформальної освіти на засадах добровільності та відсутності примусу;
- пошук оптимальних форм, методів та прийомів комунікації та взаємодії вчителя, учня і музейного працівника з матеріалами експозиції;
- розширення сфери застосування музейних експонатів (від споглядання – до творчості);
- концентрація зусиль на урахуванні вікових та індивідуальних особливостей відвідувачів у ході створення відповідних музейно-педагогічних програм;
- міждисциплінарний підхід до процесу встановлення властивостей різних історичних реліквій.

На підставі проаналізованого матеріалу ми можемо визначити типовий перебіг інноваційного музейного заняття у середній школі (музейний урок з елементами екскурсії), яке ґрунтується на особистісно орієнтованій / креативній освітній парадигмі та вирізняється ознайомленням учнів з попередньою тематикою заняття, постановкою проблеми у відповідному ракурсі (здивування, інтрига), визначенням способів комунікації у межах тематичних зон для створення музейного середовища навчання, включенням ситуативних проблемних завдань для роботи на експозиції, презентацією результатів діяльності.

3.2. Організація педагогічної діяльності музеїв у взаємодії з вищим закладом освіти

Процеси реформування вищої освіти в Україні реалізують низку положень, серед яких чільне місце посідає організація суб'єкт-суб'єктної взаємодії викладача і студента у демократичному, комфортному й інтерактивному середовищі навчання. Це передбачає доступ до якісної освіти, її відкритий характер, упровадження нових педагогічних технологій. Головними пріоритетами освіти XXI ст. є якість та рівноправність, надання більшої свободи та відповідальності для суб'єктів навчального процесу, автономія навчальних закладів, демократизм у відносинах викладачів і студентів, довгострокове планування розвитку освіти [243, с. 50].

Відповідно до сучасної філософії освіти, ефективне навчання передбачає:

- вироблення власного розуміння навчального матеріалу у процесі пізнання;
- залежність нового навчання від наявного досвіду, вже існуючого розуміння;
- вплив соціальної взаємодії на процес навчання;
- розвиток осмисленого пізнання під час виконання автентичних завдань, предметно-практичної діяльності [450, с. 241].

Закономірним у зв'язку із цим є звернення до музейної педагогіки, яка дає змогу зрозуміти характер проведення сучасного музейного заняття у вищій школі. У цьому підрозділі ми проаналізуємо характерні методичні аспекти організації педагогічної взаємодії зі студентами у просторі музею, що дає змогу розкрити не лише специфіку ефективної комунікації, а й вирішити деякі суперечливі моменти у підготовці майбутнього вчителя.

Ми переконані, що заняття у музейному просторі можна проводити у межах різних (головно гуманітарних) навчальних курсів, які передбачають:

- глибоше розкриття конкретної навчальної теми;
- вивчення проблемних питань, що неоднозначно оцінюються;

- занурення до особливої музейної атмосфери із застосуванням інтерактивних методів навчання.

Різні аспекти навчання й виховання в умовах вищого закладу освіти завжди мають міждисциплінарне значення, а у більшості випадків їх урахування стимулює до взаємозбагачення здобутих знань і нестандартних результатів навчання.

Саме тому музейна педагогіка у сучасному освітньому просторі по-новому акцентує на можливостях перетворення внутрішнього змісту культури, її духу, стилю, закріплених у культурних цінностях, проте варіанти її інтеграції до різних навчальних дисциплін можуть відрізнятися.

Відомо, що сучасний музей дедалі більше підсилює інтерактивність експозиції шляхом організації ширшого доступу експонатів для відвідувачів, безпосереднього залучення відвідувачів у діяльність музею та активне використання візуалізації.

Знання про навколишній світ, культуру мають загальнолюдську цінність. Саме у такому сенсі йдеться не про нагромадження знань про культуру, не про підготовку вузькопрофільного спеціаліста, а про універсальну підготовку у закладі вищої освіти (ЗВО) фахівця, здатного застосовувати елементи матеріальної і нематеріальної культурної спадщини, весь педагогічний потенціал музеїв у навчально-виховному процесі.

Для організації ефективної педагогічної взаємодії у просторі музею зі студентами, на нашу думку, доречно створити музейно-педагогічні моделі міждисциплінарної підготовки фахівців, котрі зможуть запропонувати нове бачення можливостей інтерпретації минулого, ефективний пошук інформації з різних джерел (музейних предметів), репрезентувати сучасні концепції навчання й виховання сучасної молоді.

Беручи до уваги результати застосування музейно-педагогічних технологій у школі, розглянемо елементи їх реалізації в просторі ЗВО щодо організації

різних моделей навчання, стратегій спілкування, підготовки майбутнього вчителя гуманітарних дисциплін. Для цього насамперед потрібно акцентувати на універсальності музейно-педагогічних методів для різних напрямів підготовки студентів у межах вивчення відповідних педагогічних курсів та спецкурсів.

Головне, – з одного боку, неформальний характер спілкування, особиста зацікавленість у результатах, а з іншого, – довіра й бажання “навчитися вчитися”. Не можна забувати основного завдання навчання: людина найкраще засвоює те, що вона хоче вивчити; таке навчання триває швидше, з використанням усіх органів чуття [112, с. 155].

Не секрет, що не тільки молоді вчителі, а й досвідчені педагоги не мають повного уявлення про потенціали освіти у музеї, – часто у них сформований стереотип про музей як аморфний заклад, де “все вкрито таємницею минулого”, і немає сенсу проводити будь-яку поглиблену навчальну діяльність.

Важливими формами організації педагогічної діяльності зі студентами у просторі музею можуть бути музейні лекції, семінари, практичні заняття, колоквіуми, дозвіллієві та циклові заходи, воркшопи, наукові експерименти, коментовані екскурсії, тематичні виставки. Усі вони можуть узгоджуватися між собою, підкріплюючись палітрою відповідних методів та прийомів.

Зазначимо, що традиційне розуміння семінарського заняття передбачає бачення його невід’ємною частиною процесу навчання, яка доповнює, розширює й поглиблює знання, отримані на лекції. Найпоширенішим видом є семінар-бесіда, що проводиться у формі розгорнутої бесіди за планом й дає змогу залучити максимум студентів до активного обговорення теми. Його можна назвати своєрідним тренінгом перед здачею заліку або іспиту.

Утім методика проведення семінарів дедалі змінюється, забезпечуючи взаємодію не лише студентів з викладачем, а й між собою. Це концентрує увагу на розвитку позитивних рівнів спілкування – ігрового, ділового та духовного. Такі семінари можуть проводитися або у формі ділової гри, або диспуту. Вони

передбачають високу розумову активність, уміння чітко й лаконічно висловлювати думки, відстоювати власні погляди й переконання.

Специфікою організації музейної взаємодії у ЗВО можна вважати поступове включення студентів у світ музейних експонатів, розкриття та удосконалення їх здібностей до педагогічної діяльності у різних предметних ситуаціях.

Дієвість такого залучення часто залежить не тільки від матеріалу, що пропонується для вивчення (як правило, це може бути виконання проблемно-пошукових завдань), а й від характеру процесів засвоєння (на основі яких дидактичних принципів, під час індивідуальної або колективної роботи, з опорою на які психічні процеси (пам'ять, увага, відчуття і сприймання), застосовуючи традиційні або інтерактивні методи).

Музей володіє унікальними властивостями, що дає змогу використовувати багато оригінальних автентичних об'єктів, – їх можна потримати в руках, досліджувати й використовувати для навчальних цілей. Відвідувачі завжди високо оцінюють можливість доторкнутися до справжніх музейних об'єктів, використовуючи більше органів чуттів й отримуючи додатковий досвід [518, с. 174].

Саме тому вибір музейно-педагогічних методів повинен бути ретельно продуманим, обумовленим такими параметрами, як напрям, форма, соціально-психологічні характеристики музейної аудиторії. Залежно від цілей, цим методам може бути притаманний навчальний, виховний або розвивальний характер. Для вирішення навчальних завдань у музеї найчастіше використовуються дидактичні та рольові ігри; завдань виховання – методи стимулювання самостійної діяльності та діалогічного спілкування, що дозволяють перевірити правомірність висловлюваних суджень. Розвивальні завдання допомагають вирішити методи порівняння та контрасту чи метод театралізації [386, с. 51].

Серед педагогічних умов, що забезпечують ефективність формування культурного досвіду студентів в освітньо-му середовищі музею, можна

виокремити їх осо-бистісно-орієнтоване інформування; персоналізацію педагогічної взаємодії, що будується на музейної комунікації; організацію соціально-педагогічного супроводу студентів в експозиційно-екскурсійній роботі, участь у культурно-просвітницькій та виставковій діяльності [509, с. 9].

Семінарські заняття у музеї повинні мати комплексне втілення, що сприятиме гармонізації навчально-виховного процесу. Їх ефективність може залежати від ступеня особистої зацікавленості кожного студента, – як відомо, студентській аудиторії властивий неабиякий скепсис. Відтак характер, оригінальність, тривалість таких музейних занять визначатиме різні цілі їх втілення на музейній експозиції.

По-перше, необхідно розвинути особистісну зацікавленість студентів у проведенні подібних занять. Вони можуть бути пов'язані з можливістю створення авторського уроку, апробації нових дидактичних методів, розвитку й поглиблення різних виховних моментів. Важливо, щоб студент “включався в індивідуальну проблематизацію, занурювався у процес осмислення комунікативного потенціалу сучасного музею й вчився використовувати можливі шляхи організації й підтримки комунікативної взаємодії” [509, с. 17].

По-друге, доцільно націлити студентів на створення психологічно комфортного середовища у просторі музею шляхом активної міжособистісної взаємодії, організації навчальних ситуацій з реальними контекстами, регулювання темпу та інтонації заняття. Важливо не давати готових відповідей, а стимулювати вироблення власної методики такої взаємодії.

По-третє, варто сприяти підвищенню якості їх знань під час звернення до додаткових музейних джерел, організації науково-дослідницької роботи, розвитку високого рівня ерудиції, допитливості та пізнавального інтересу [217, с. 62–64].

Співпраця музею і вищої школи набуває усе нових і нових форм, зокрема, музейні заняття усе більше нагадують своєрідну проєкцію та аналіз студентами

власного досвіду на основі наявних знань, умінь і навичок творчої діяльності у ході “живого спілкування” з музейними експонатами та своїми ровесниками.

Прикладом такої співпраці є спільні розробки освітніх програм для різних вікових груп, створення спеціальних навчальних осередків у музеях, де можливе використання колекцій та інших музейних ресурсів як основного матеріалу занять, а також інформаційно-методичних та музейно-педагогічних центрів.

Відомо, що освітнє середовище музею послуговується різними каналами музейної комунікації, серед яких традиційними є екскурсії, виставки, експозиції, лекції, театралізовані вистави.

Аналізуючи власний досвід організації та проведення семінарських занять у музеях, варто звернути особливу увагу на таку деталь, як усвідомлення студентами себе у ролі вчителя. Мабуть, у музеї це викликало більший ентузіазм, ніж у школі, оскільки наявність допоміжних матеріалів, – “живих свідків” минулого сприяло поглибленню заняття, перетворенню його на цікаве й захоплююче дійство.

Одним з вагомих досягнень було усвідомлення студентами своєї обізнаності з питань про життя молоді з різного культурного й соціального середовища. Внаслідок цього студенти почали виявляти свою компетентність, бачити різні недоліки у системі навчальної та виховної роботи з учнями (невідповідність навчальних матеріалів і дидактичних методів, що використовувалися; неефективність навчання; невміння спілкуватися зі своїми колегами) [217, с. 62–64].

Ми вважаємо, що найбільш дієвими та продуктивними можуть бути семінарські заняття у музеї, побудовані на взаємодії студентів зі школярами різного віку. Це забезпечує глибше розуміння змісту навчально-виховного процесу, безпосереднє залучення до педагогічної діяльності, конструктивний зворотній зв'язок з учнями.

Найоптимальнішим є проведення таких занять:

- для студентів – у процесі музейної або педагогічної практики, або на спеціальних запланованих заходах;
- для учнів – під час практики в школі (кінець травня - початок червня) або на спеціальних запланованих заходах.

Музейні заняття, як жодні інші, можуть втілювати ідею своєї ефективності через навчання інших, коли “кожна людина може бути точною, як вчитель, коли йдеться про факти, і одночасно творчою, щоб у майбутньому спрямовувати ідеї до нового русла” [112, с. 177].

Партнерство між школою, університетом та музеєм може стати одним з найбільш яскравих прикладів “живого спілкування” у новому освітньому середовищі, оскільки сприяє утвердженню громадянського суспільства. Таке партнерство об’єднує зусилля різних людей та надає їм можливість розглядати власні дії у контексті діяльності інших, вважати позиції інших вагомим аргументом для власного вибору.

Наприклад, вивчення досвіду музеїв у створенні “експозицій пам’яті”, пов’язаних з різним досвідом традицій, ідеологій і культур, дає змогу використовувати їх досягнення у дидактичних цілях, виявляти особливості музейної комунікації під час організації педагогічної діяльності. Це можливо тому, що музей є своєрідною “візитною карткою” вчителя – він не сприймає авторитарні відносини, награність, зайвий контроль, а вітає інтерес, інформативність й допитливість [217, с. 62–64].

Партнерство коригує програми підготовки вчителів, удосконалює їх та дає змогу спільно аналізувати педагогічну практику, створювати єдину “навчальну спільноту”, безперервно навчаючи майбутніх вчителів основам педагогічної майстерності, різним аспектам викладання і навчання у музеї.

Семінарські заняття у музеї можуть слугувати елементом дієвого поліпшення успішності як студентів, так і учнів, оскільки на занятті останні вчаться ефективно спілкуватися один з одним, уникати конфліктів, а перші

можуть кваліфіковано й доступно пояснювати складний матеріал, не вдаючись до зазубрювання та авторитарних методів навчання, знаходити індивідуальний підхід до кожного учня.

Ефективні музейні заняття можуть нагадувати комбінацію елементів традиційних семінарів, коли ми використовуємо напрацьовану технологію у новому середовищі, “освіжаємо” її новими методами, доповнюємо відповідними музейно-педагогічними прийомами, впроваджуємо у навчально-виховний процес.

Під час проведення семінарів для більш глибокого закріплення матеріалу доцільно застосовувати творчі роботи. Вони виявляють рівень творчої самостійності та пізнавальної активності студентів, дозволяють їм знаходити нові ідеї для розв’язання актуальних навчальних проблем.

Виконуючи такі роботи можна, наприклад, запропонувати змалювати сильні й слабкі сторони конкретної експозиції, виявити її основні дидактичні та виховні елементи, можливості проведення різних типів уроків на відповідну тематику, продумати структуру музейних занять (від розгортання до кульмінаційних моментів).

Також важливо навчити студентів інтерпретувати художні твори історичного жанру, зіставляючи наявну в них інформацію з даними інших джерел щодо визначення сюжету картини, опису зображення, розуміння головної ідеї автора твору, висловлення своєї думки і ставлення до твору.

Головний акцент під час музейних занять належить зробити на допомозі відвідувачеві зорієнтуватися у предметному світі, тобто побачити експонат у його історичному розвитку. Це дасть змогу знаходити різноманітні зв’язки між предметами і явищами, визначати причини й наслідки появи того чи іншого предмета в історії культури. Проникнення до сутності предмета сприяє тому, що історичний час, як абстрактна категорія, набуває конкретних форм й наповнюється новим змістом у свідомості людини [236, с. 121].

Універсальність педагогіки як гнучкої й багатофункціональної науки дає змогу успішно застосовувати різноманітні освітні технології у музейному просторі, створювати нові моделі ефективної педагогічної взаємодії.

У зв'язку з цим можна виокремити такі педагогічні особливості організації і проведення семінарських занять у музеї:

- підготовча робота у музеї з професійними консультаціями; планування основних етапів з використанням інтерактивних методів навчання;
- створення умов для групової взаємодії шляхом організації емоційної атмосфери;
- підготовка відповідних допоміжних дидактичних матеріалів; використання індивідуального підходу для більш чіткого досягнення навчальних та розвивальних цілей заняття;
- відпрацювання загальнонавчальних і предметних навичок і умінь на музейній експозиції;
- вибір ефективних форм і методів виховної роботи засобами музейної педагогіки; організація музейного середовища навчання [217, с. 64–65].

Якщо під час тренінгу основну увагу викладача сконцентовано на відпрацюванні загальнонавчальних і предметних навичок та вмінь, то “живе спілкування” у музеї передбачає створення інтерактивного дидактичного середовища з різними векторами взаємодії, спрямованого на конструювання і апробацію нових контекстів відомих знань.

Під час проведення навчальних занять зі студентами необхідно детально розкрити для них методику підготовки дидактичних матеріалів, зміст музейно-педагогічних методів та прийомів, умови їх застосування для різних вікових груп учнів, що дає змогу практично втілювати теоретичні знання й виявляти мотивацію до навчання [188, с. 319–320].

Доцільною є відпрацювання практичних навичок музейного заняття шляхом моделювання ситуацій, пов'язаних з розкриттям тієї чи іншої теми за допомогою музейних експонатів.

По-перше, можна розділити студентів на групи, визначивши завдання на відповідній експозиції. Це створить можливості не лише для перевірки фактичних знань, а й уможливить їхню творчу інтерпретацію, підкріплену конкретними артефактами, репрезентованими у музеї.

По-друге, запропонувати їм скласти план заняття на обраній експозиції (заздалегідь визначивши його тип, відповідну вікову категорію учнів, дидактичні методи і прийоми). Це забезпечить логічний зв'язок засвоєного матеріалу з музейними експонатами, створить умови для складання алгоритму відповідної навчально-пізнавальної діяльності та дасть змогу апробувати теоретичний досвід.

По-третє, стимулювати студентів до виділення ключових експонатів, використаних на музейному занятті, підбору відповідних текстів і музичного супроводу для їх актуалізації та міждисциплінарного опису [188, с. 319–320].

Потрібно постійно активізувати студентів під час роботи, проводячи консультації і пояснюючи перебіг виконання завдання.

Виконання таких нескладних завдань дасть змогу виявити прикладні педагогічні знання й уміння студентів, створити необхідну атмосферу й безпосередньо зацікавити їх музейною експозицією.

Розглянемо для прикладу особливості підготовки фахівця-історика у вищому навчальному закладі. Відомо, що слово “історія” має безліч визначень, однак оперує найчастіше термінами “минуле” і “минушина”. Практичне застосування означених термінів – справа спеціаліста, а саме: методика визначення й інтерпретації різноманітних фактів, подій, явищ. “Історія – це частина життя, і кожне явище, що вивчається, історик має собі реально уявити, оскільки воно повинне постати перед ним як картина життя, а не як теоретична абстракція” [464, с. 46].

Отож історик повинен не лише описувати минуле життя, а й пояснювати процеси та явища, що відбулися, оцінювати їх з висоти сучасних знань, але з обов'язковим розумінням, врахуванням тодішньої історичної ситуації (обстановки) та рівнем людської свідомості.

Неоціненну допомогу при цьому може надати музейна педагогіка, сприяючи “олюдненню” історії, наближенню її до розуміння вихованцями. Однією з головних функцій музею з часу перетворення його в суспільний інститут стає освітньо-виховна функція, що створює особливі умови для педагогічного впливу на аудиторію [195, с. 121–123].

У цьому контексті можна ефективно використовувати простір музею для вироблення необхідних професійних ознак історичного мислення, організації навчальних тренінгів, лекцій та семінарів з музейної тематики, оскільки фаховість історика визначається не лише набором традиційних вмінь і навичок, а й рівнем спілкування, можливістю організовувати різні предметні дискусії [236, с. 123–125].

Актуальність такої позиції підтверджує необізнаність значної кількості студентів з елементарними методиками пошуку інформації як у музейних каталогах і фондах, так і в мережі Інтернет. Такий стан речей спричиняє деякі занепокоєння, оскільки йдеться про якість підготовки майбутніх фахівців.

За результатами проведених спецкурсів “Основи музейної педагогіки”, “Музей, освіта і нематеріальна культурна спадщина”, “Педагогіка та соціологія туризму”, “Культурно-освітня діяльність музеїв”, “Педагогіка культури”, “Педагогічні аспекти вивчення історичної пам'яті” (для студентів історичного та географічного факультетів, факультету педагогічної освіти) Львівського національного університету імені Івана Франка упродовж 2007–2017 рр. [Додаток И] виявлено, що лише трохи більше половини з них (58%) володіють навичками пошуку навчальної та наукової інформації з музейних першоджерел, доволі незначний відсоток (14%) використовує музейні збірки та відповідні каталоги,

лише 8% розглядають музей як важливе джерело інформації для написання навчальних та наукових праць. Студенти приділяють недостатньо уваги поточним культурно-освітнім заходам у музеях та виставкових центрах, що достатньо не сприяє їх професійному розвитку [236, с. 123–125].

Причини цього полягають у недосконалості методики ознайомлення студентів факультету з музейними фондами, неузгодженості взаємодії з музеями та недостатній інформаційній культурі студентів.

Водночас чимало студентів (72%) виявило науковий інтерес до спецкурсу, про що свідчать відповідні проекти, написані у різних жанрах. У цьому контексті привертає увагу запропонований міні-проект “Я створюю музейний експонат” у межах проведення авторського спецкурсу “Основи музейної педагогіки” (2011/2012 н.р., II семестр, Львівський національний університет імені Івана Франка, історичний факультет)⁴.

Алгоритм його виконання полягав у описі студентами будь-якого предмета, що має, на їхню думку, деяку історичну або культурну цінність, та визначенні його головних властивостей за відповідною технологією інтерпретації.

Наведемо кілька фрагментів з виконаних проектів, які свідчать про глибоке емоційне сприйняття музейних першоджерел та наявність у студентів справді історичного способу мислення:

“Дивлячись на кожний наступний музейний предмет, у мене з’являлось відчуття захоплення, здивування і великої поваги і шани до творців, оскільки ними створені дійсно чудові, неймовірні експонати...”

“У цьому музеї вразила незвичайна аура. Прекрасна колекція картин, які є неповторні й дуже красиві...”

“Дивлячись на різні експонати, був здивований, як помітив, що картини уміють спілкуватися з тим, хто їх роздивляється...”

“Ця картина мене вразила своїм оригінальним сприйняттям світу...”

Таку мотивацію можна пояснити не лише високим рівнем успішності у навчанні, а й можливістю “заглиб-лення” у технології інтерпретації музейних предметів з урахуванням їх у навчальному процесі, адже розвиток уміння вбачати у кожному предметі історичну та естетичну цінність є одним з концептуальних положень спецкурсу. Найбільш необхідним для себе студенти назвали можливість проходження педагогічної практики у музеї, створення музейно-освітнього сервісу з використанням сучасних інформаційних технологій, організацію постійних тематичних виставок із залученням запасних музейних фондів [236, с. 124].

Не менший інтерес викликав міні-проект “Історія одного дня”, запропонований для виконання студентами у межах проведення авторського спецкурсу “Культурно-освітня діяльність музеїв” (2010/2011 н.р., II семестр, Львівський національний університет імені Івана Франка, історичний факультет)⁵.

Показовим у ньому була підвищена мотивація студентів до його виконання упродовж місяця. Алгоритм підготовки проекту передбачав опис подій власного життя, спостереження за розвитком подій та їх фіксація у навколишньому просторі, рефлексивну діяльність над зібраним матеріалом щодо його словесної репрезентації для інших людей, осмислення цінності матеріалу щодо його можливого відображення у просторі музею.

Усі студенти успішно впоралися із визначеними завданнями – було подано різноманітні візуалізовані історії:

- пригодницькі – про подорож транспортом від гуртожитку до місця навчання;
- пізнавальні – про прогулянки львівськими парками;
- дослідницькі – про один день навчання в університеті;

⁴ Зазначений проект наведено для прикладу серед багатьох апробованих у межах нормативних курсів та спецкурсів упродовж 2010 – 2020 рр.

⁵ Зазначений проект наведено для прикладу серед багатьох апробованих у межах нормативних курсів та спецкурсів упродовж 2010 – 2020 рр.

- символічні – про роль прикмет у повсякденному житті;
- романтичні – про затишні куточки сучасного Львова.

Особливий інтерес викликала змога репрезентувати зібраний матеріал у музейному просторі. У процесі аналізу матеріалу виявилось, що практично усі представлені проекти являють особистісну цінність, відображаючи особистісні “фрагменти життя” та їх інтерпретацію з позицій власного розуміння [235, с. 158–159].

Варто зазначити, що результатом цього проекту та інших [Додаток К, Л] стало його групове представлення, складання віртуального альбому із зібраних історій та презентація на студентській науковій конференції.

Результати проведених опитувань серед студентів виявили нагальну потребу розширення сфери співпраці вищих навчальних закладів з музеями різного профілю, організації відповідних музейних послуг під час написання статей, наукових розвідок, курсових та дипломних робіт тощо.

В умовах класичного університету ми вважаємо оптимальним активну підготовку студентської молоді, яка навчається на спеціальності гуманітарного профілю, до професійної педагогічної діяльності шляхом використання засобів музейної педагогіки. Цей процес передбачає впровадження у вищих навчальних закладах (як нормативного або факультативного) апробованих нами спецкурсів “Основи музейної педагогіки”, “Культурно-освітня діяльність музеїв”, “Музей, освіта і нематеріальна культурна спадщина”, “Педагогіка та соціологія туризму”, “Педагогічні аспекти розвитку історичної пам’яті”, “Педагогіка культури”, або включення його елементів у межі нормативних курсів “Основи педагогіки і психології”, “Педагогіка”, “Культурологія”, “Дидактика історії” та ін.

Розглянемо для прикладу послідовність апробації авторського спецкурсу “Основи музейної педагогіки”. Впровадження його головних етапів відбувалося у такій послідовності:

1. Ознайомлення з курсом (мінімум 18 академічних годин), під час якого студенти отримують базові знання і виконують 4-5 проєктів, що сприяють їх залученню до музейно-педагогічну діяльність (орієнтовні назви – “Моє перше знайомство з музеєм”, “Я створюю музейний експонат”, ”Я проводжу заняття в музеї”, “Музей майбутнього моїми очима”.

2. Проходження студентами педпрактики, під час якої вони проводять серію занять на експозиції з учнями молодшого та середнього шкільного віку (в рамках своєї базової спеціальності) з використанням вивчених форм, методів і прийомів музейної педагогіки.

3. Підготовка курсових робіт, які розкривають особливості проходження практики в музеї з акцентом на: реформування навчально-виховного процесу в сучасній школі; виявлення специфіки реалізації того чи іншого методу під час заняття в музеї з різними віковими групами школярів; аналіз різних технологій інтерпретації музейних експонатів і т. д. [152, с. 297–299].

Шляхи розв’язання актуальних проблем музейно-педагогічної діяльності в умовах вищої школи ми вбачаємо у підвищенні загального рівня професійної орієнтації студентів засобами музейної педагогіки. Це передбачає апробацію нових форм організації навчання, орієнтованих на практику (інтерпретація музейних експонатів і введення їх в процес навчання, пошук актуальної інформації з музейних першоджерел). На прикладі запропонованих спецкурсів та відповідних завдань у просторі музею [Додаток Ж] ми спостерігаємо розширення предметного поля історичних знань під час визначення нових міжпредметних зв’язків і обліку потенціалу музею в вивченні історії, що є актуальним як в організації самого навчання, так і під час проходження практики в музеї і школі.

Можливість продемонструвати і використовувати свої знання в процесі взаємодії з учнями, ознайомленні їх з музейними експонатами підвищує власну самооцінку студентів, сприяє безпосередньому формуванню у них професійних навичок, коли враховується їх мотивація до навчання, індивідуальний темп,

професійні перспективи, загальні здібності і практичний досвід. На нашу думку, така практика дає змогу точніше визначати роль повсякденної історії в суспільному житті, обмінюватися інформацією і розуміти різні аспекти співпраці музею зі школою.

Іншим напрямом в роботі на музейній експозиції варто визнати дослідження і виявлення професійних сфер діяльності студентів, коли для обробки одержаної інформації використовується система доповідей, дискусій або семінарів, що проходять паралельно з навчальної педагогічної практики. Водночас за доцільне можна визнати проведення семінарів, які формують взаємодію з науковим викладом і навчанням, з одного боку, і професійно-практичної компетенцією, з іншого [152, с. 299–300].

Важливими у зазначеному контексті ми вважаємо також інші авторські розробки, реалізовані упродовж 2006–2019 рр. зі студентами історичного, географічного факультетів, факультету педагогічної освіти та Педагогічного фахового коледжу Львівського національного університету імені Івана Франка.

Зокрема, заслуговують уваги заняття зі студентами, спрямовані на застосування елементів різних стратегій мислення. Вони передбачали певні особливості, що полягали у розвитку умінь і навичок проведення пошукової діяльності, порівняння й бачення проблеми з різних позицій та протилежних поглядів, виявлення причинно-наслідкових зв'язків, знаходженні й наведенні аргументів, демонструванні логічних думок й суджень та можливостей застосування різних стратегій мислення, серед яких можна виокремити *інтеріоризацію, екстеріоризацію, проблема-тизацію та рефлексію* [169, с. 459–460].

Ми проводили заняття зі студентами у Львівському історичному музеї (тема – “Образи середньовічного Львова”), використовуючи зазначені стратегії мислення під час створення ними власних музейних проєктів (планів проведення семінарів з відповідним алгоритмом діяльності).

Застосовуючи стратегію *інтеріоризації* ми акцентували увагу (шляхом пояснення, розповіді, переконання) на засвоєння зовнішніх дій з музейними експонатами (показ визначних експонатів середньовічного Львова, коментар до відомих хронік, привілеїв, статутів, реконструкція знаних історичних подій). Доцільним для цього є використання ігрового та ділового рівнів спілкування, прийомів музейної педагогіки для формування відповідних розумових дій. Можливе також застосування “методу відкриттів”.

Якщо мова йде про стратегію *екстеріоризації*, важливо проводити апеляцію до попереднього досвіду з історії середньовіччя, спираючись на елементи асоціативно-образного мислення (шляхом бесіди, навіювання, словесних конструкцій “пригадайте відомі пам’ятки нашого міста”, “ви знаєте, як виглядала площа Ринок у часи середньовіччя”, “як відомо, у середньовічному Львові було багато цехів”) та переходити до практичної роботи на експозиції (вікторина, кейс-метод, коментування, прийом руху) для формування відповідних вмінь і навичок, досвіду творчої діяльності.

Під час застосування стратегії *проблематизації* у просторі музею необхідно виконати постановку навчальної проблеми (наприклад, “Наскільки було вигідним для Львова одержання Магдебурзького права у 1356 р.”), визначити шляхи її розв’язання та розгортати діяльність на експозиції (аналіз, синтез, індукція, дедукція, порівняння, мозковий штурм, контент-аналіз). Важливо виявити суперечність та проблему, розв’язання якої було б цікавим та повчальним для всебічного розуміння та засвоєння матеріалу (прийоми порівняння, цитування та ін.).

Під час застосування стратегії *рефлексії* варто акцентувати на різних деталях експозиції та фіксувати образи, які формуються завдяки новим враженням. Важливо стимулювати мислення студентів для самостійного конструювання процесу навчання в музеї (прийоми ідентифікації, “зараження”, метод диспуту) та самостійного визначення його результату (для інтерпретації

різних фактів, подій, явищ). Найкращим для цього є самостійне формулювання гіпотези (припущення) (наприклад, “Що було б, якби у Львові епохи середньовіччя мешкало утричі більше людей”, “Як би склалися обставини у разі винайдення значних покладів золота поблизу міста”) та її перевірка шляхом роботи з образами та інформацією, застосування елементів спостереження, узагальнення, порівняння, аналогії, моделювання, творчого мислення (прийоми локалізації подій, реконструкції). Обов’язковим є визначення тематики науково-дослідницької роботи.

З огляду на викладене вище, можна акцентувати увагу на найважливіших етапах спільної роботи зі студентами – актуалізацію знань відповідно до запропонованої теми, поділ на групи й проведення чіткої мотивації до діяльності завдяки пробудженню інтересу та визначення мети майбутньої діяльності; активізацію студентів та пропозицію чіткого алгоритму дій; осмислення матеріалу шляхом безпосереднього застосування відповідних стратегій та пошуку доречних дидактичних методів та прийомів; узагальнення та систематизацію нової інформації для створення власних музейних проєктів [169, с. 459–461].

Як свідчить досвід роботи інших ВЗО України, зокрема Київського національного університету культури і мистецтв (далі – КНУКІМ), дієвою формою підвищення музейної грамотності студентів є лекції з курсів “Музейна педагогіка” та “Прикладна культурологія” (не менше 6–8 год. теоретичних та 4–6 год. практичних занять). Їх теоретична частина передбачає вивчення основних понять музеєзнавства, музеології та музейної педагогіки, а також прикладної культурології, яка розкриває головні закономірності, принципи, засоби і форми залучення людини у світ культури. Під час проведення практичної частини студенти ознайомлюються з навчальним музеєм-лабораторією – центром педагогічно-просвітницької та науково-дослідницької роботи, вчать організовувати умови для реалізації духовного та художньо-творчого потенціалу

людей, всебічно сприяти прояву їхньої соціально-культурної активності [236, с. 123–124].

Крім того, цінним для нас був досвід організації музейно-педагогічної діяльності у Київському університеті імені Бориса Грінченка, Харківській державній академії культури, Східноєвропейському університеті імені Лесі Українки, Полтавському національному педагогічному університеті імені Володимира Короленка тощо.

У цих ЗВО впроваджуються спеціальні інтегровані курси та програми з музеєзнавства (музеології) та музейної педагогіки, які мають на меті ознайомлення студентів з різноманітними аспектами та підходами щодо сучасної організації навчання, комунікації та дозвілля у музеї.

Приміром, у Полтавському національному педагогічному університеті імені Володимира Короленка активно реалізується концепція спеціально організованого музейного середовища в музейно-педагогічному комплексі закладу вищої освіти [445, с. 73].

Під час апробації розробленого навчального посібника “Музейно-педагогічна діяльність як засіб виховання майбутнього вчителя і викладача вищої школи” створюються можливості для використання потенціалу музейно-педагогічної діяльності у системі викладання дисциплін психолого-педагогічного циклу. Разом з тим інтеграція методів, форм і засобів музейно-педагогічної діяльності та дидактики вищої школи забезпечує професійно-педагогічну підготовку як безпосередньо музейно-педагогічними засобами (в умовах музейного середовища), так і у педагогічному процесі закладу вищої освіти загалом (шляхом організації навчально-виховної, дослідницької та дозвілєвої діяльності) [445, с. 73–74].

Автор музейно-педагогічної програми “Музей для студентської молоді” І. Медведєва на прикладі організації роботи музею історії Донбаської державної машинобудівної академії (м. Краматорськ, Донецька область) зазначає, що

“відвідування музею вузу сприяє виробленню культурних цінностей, відвідувач інтелектуально зростає, активно саморозвивається” [336, с. 129].

У межах програми запропоновано вісім розділів, зміст яких відповідає напрямам діяльності музею (серед інших, це – “Музейна дидактика”, “Музейне виховання”, “Музейне просвітництво”, “Музей і розвиток творчості” та “Музей і культурне дозвілля”). Ця музейно-педагогічна програма органічно сприяє підвищенню рівня освіченості студентів, їхньої пізнавальної активності, культури спілкування, відпочинку й дозвілля, виховання системи різних цінностей [336, с. 128–134].

У сучасних умовах освітніх перетворень постає необхідність осмислення культурологічної функції музею, який є не лише універсальним явищем культури, а й місцем спілкування та взаємодії відвідувачів. Таке розуміння виявляється у діалогічній формі музейної комунікації, характерній для музеїв, що виконують функції центрів культурного і суспільного життя. Під час діалогу чи дискусії між різними людьми музей виявляє взаємодію різних ціннісних установок, що наявні у суспільстві.

Найактуальнішою формою музейної комунікації у контексті нашого дослідження є знакова, коли експонат розглядають як певний символ соціально-історичного змісту, а відвідувач немов “спілкується” з його творцем, відновлюючи зв’язок у часі та намагаючись дізнатися про справжнє призначення музейного предмета й відновити інформацію, яку він містить [504, с. 68].

Наведені форми комунікації, на нашу думку, справді можуть сприяти зростанню інтересу студентів до музеїв, ознайомленню їх з відповідними базами даних, засвоєнню теоретичних понять та виробленню практичних навичок роботи з різними джерелами інформації за фахом.

Водночас на заваді цього нерідко виникають такі проблеми:

- недостатній рівень пошуку та опрацювання музейної інформації;
- незадовільне фінансування музейної галузі;

- брак потрібної кількості кваліфікованих спеціалістів як з музеєзнавства, так і з музейної педагогіки.

Підсумовуючи, зазначимо, що формування професійних навичок студентів у підвищенні їхньої освітньої культури має визначати такі заходи:

- чіткі й продумані фахові лекції та практичні заняття у музеї, які уможливлюють орієнтацію у музейних базах даних;
- безпосереднє ознайомлення студентів з музейними джерелами та способами їх наукової інтерпретації;
- проведення тренінгових занять задля пошуку необхідної методики з обраної теми у каталогах та відділах музеїв;
- постійне підвищення кваліфікації музейних працівників та розширення спектра їхніх інформаційних послуг;
- наполеглива робота із зростання іміджу музею шляхом організації презентацій, книжкових виставок, оглядів нових експозицій, читацьких конференцій тощо [236, с. 124–126].

Вважаємо, що зазначена стратегія сприятиме підвищенню ефективності діяльності музеїв для того, щоби кожен студент зміг професійно проводити пошук необхідних джерел з одночасним аналізом та відбором, вільно користуватися музейними ресурсами для удосконалення своєї підготовки.

Особливого значення для розуміння важливості розширення палітри організації та проведення різних музейних занять має робота у межах ліцензованої програми з підготовки бакалаврів зі спеціальності 027 “Музеєзнавство, пам'яткознавство” на базі Педагогічного фахового коледжу Львівського національного університету імені Івана Франка [194, с. 100–102].
[Додаток Л]

Отож варто звернути увагу на низку ключових дисциплін, котрі мають вирішальне значення для якісної підготовки в межах цієї спеціальності на першому курсі. Зокрема, йдеться про предмети:

- “Вступ до спеціальності” (дає змогу студентам зорієнтуватися у можливостях працевлаштування після завершення навчання та зрозуміти специфіку їх підготовки);
- “Музейна педагогіка” (ключовий предмет, який визначає змістову складову підготовки студентів шляхом ознайомлення їх зі специфікою організації просвітницької, педагогічної та рекреаційної діяльності у просторі музею);
- “Музейний туризм” (навчає розробляти туристичні програми як форми роботи з музейними колекціями; готувати та презентувати музейні туристичні маршрути для різновікової аудиторії, використовувати рекреаційний потенціал сучасних музеїв);
- “Основи пам’яткознавства” (уможливорює історію вивчення, збереження та дослідження всіх видів пам’яток на теренах України упродовж різних історичних періодів);
- “Історія архітектурних стилів та образотворчого мистецтва” (навчає розпізнавати архітектурні стилі, самостійно оцінювати їх; аналізувати світові та українські мистецькі процеси на сучасному етапі та в історичній ретроспективі);
- “Історія української культури” (сприяє ідентифікації явищ культури за їх національною приналежністю та стильовими особливостями) [194, с. 100–107].

У контексті нашого дослідження належить звернути увагу на зарубіжний досвід музейно-педагогічної підготовки студентів, зокрема, у сенсі їх взаємодії з учнівською молоддю у ролі організаторів, музейних педагогів, аніматорів, екскурсіводів тощо.

Ми проаналізували роботу окремих музеїв Польщі, Німеччини, Чехії та США з метою застосування їх важливих напрацювань у підготовці вітчизняних фахівців-істориків, культурологів, мистецтвознавців, зокрема, під час проходження ними музейної практики.

Значна увага за кордоном звертається на проведення уроків з історії, літератури, мистецтва, музики, географії поза територією школи. Зазвичай, такі заняття відбуваються в музеях, що добре підготовлені до їх проведення з певної тематики, зокрема, оснащені додатковим матеріалом, що уможлиблює широке залучення різноманітних засобів навчання. Приміром, студенти університету м. Банська-Бистриця (Словаччина) під час педагогічної практики в школі зобов'язані провести один урок в місцевому музеї. Матеріали, які є теоретичною основою для таких уроків, публікуються видавництвом університету [70, с. 13].

Відповідно студенти зможуть розвинути в себе навички практичної роботи з учнями підліткового віку й вільно відчувати себе в якості своєрідного посередника між ними та музейною експозицією, поєднуючи роль учителя та екскурсовода.

Наприклад, чеський музей “Фортеця пізнання” в м. Оломоуц пропонує цікаві проекти, що показують невичерпні можливості співпраці освітніх установ у всіх ланках (університет, середня, початкова школи, дитячий садок, освіта для пенсіонерів) та музейних і наукових установ. Зокрема, активна співпраця цього музею із закладами освіти, налагодження роботи різних за напрямками видів навчання сприяли появі нового фаху «Музейна педагогіка» для студентів філософського ф-ту університету ім. Ф. Палацького (м. Оломоуц) [51, с. 49].

Загалом, на нашу думку, доцільною є організація педагогічної практики ЗВО на базі школи у взаємодії з музеями, яка може відбуватися у різних форматах.

Зокрема, така практика може розширювати традиційне розуміння сучасного навчального заняття, стимулювати студентів до повнішого вияву своїх творчих педагогічних здібностей шляхом розробки авторських уроків та виховних заходів у середовищі музею. Це становить інтерес для учнів з огляду на зацікавленість матеріалом, способи його подання та закріплення, можливість дізнатися багато нового [164, с. 138–139].

Оригінальним та нестандартним підходом до музейно-педагогічної діяльності можна визнати курс “Muzeum miejscem nauczania” (“Музей як місце навчання” – автор Р. Патер (Гай), що апробовано у Ягеллонському університеті (м. Краків, Польща). Його засадничі ідеї спираються на розуміння музею не лише як важливого місця зустрічей людини з культурою та мистецтвом, а установи, що виконує суспільні, навчальні та виховні функції, сприяє міжособистісним контактам [598, s. 122].

Екскурсії історичними місцями, заняття у студіях, культурно-просвітницька робота та участь у різноманітних заходах розширюють потенціал музейно-педагогічних занять настільки, що вони вже сприймаються як творча діяльність, виходять з можливостей та безпосереднього живого інтересу кожного студента.

Під час реалізації таких форм студенти набувають власного творчого досвіду діяльності, що узгоджується з сучасним розумінням освіти.

У контексті організації та проведення занять у просторі музею зі студентами слід звернути увагу на міждис-циплінарні аспекти цієї діяльності.

Ми вважаємо, що міждисциплінарне навчання із застосуванням елементів музейної педагогіки створює широкі можливості вибору індивідуальної програми оволодіння дидактичним матеріалом різних гуманітарних дисциплін, дає можливість глибше розуміти причинно-наслідкові зв'язки між різними фактами, подіями, явищами, заохочує до творчості й креативного мислення.

В умовах міждисциплінарного навчання важливо відобразити взаємозв'язок та інтеграцію наукових знань, структурувати матеріал, відібрати потрібний зміст та дидактичні форми, методи й прийоми [188, с. 319–320].

Зазначимо, що простір музею створює для цього оптимальні умови, забезпечуючи позитивно налаштоване середовище та високу мотивацію до відповідної діяльності, а завдяки своїй нетрадиційності відкриває перспективи для інтелектуального розвитку.

Музейній педагогіці надають широку дослідницьку базу різні дисципліни, але чільне місце серед них посідає історія, краєзнавство, література, мистецтво, етика. Наприклад, історія зумовлює актуальне визначення проблем будь-якого дослідження, розширює сферу його прикладного застосування та сприяє реалізації спільних методів дослідження – аналізу джерел, інтерпретації, занурення в історичне середовище, порівняння тощо. Своєрідним “міждисциплінарним” прикладом може слугувати метод порівняння, оскільки будь-яке історичне явище у контексті музейного заняття може бути проаналізовано по-різному в суміжних наукових дисциплінах. З одного боку, це зближує позиції під час оцінювання різних явищ та розкриття їхніх спільних та відмінних рис, з іншого, акцентує на відмінностях між фактами і явищами [175, с. 505].

Розташування музейної педагогіки на перетині різних наукових й прикладних дисциплін зумовлює їх активне залучення у процеси створення ефективного середовища навчання як у просторі академічної, так і неформальної освіти [203, с. 196].

Таке середовище є виховним, особистісно формуючим чинником людини за умови добровільної участі, творчого характеру й відкритого спілкування, різноманітності дидактичних методів, єдності цілей навчання й виховання. Адже музей можна відкрити для себе лише через можливість спілкування, що передбачає доступ до нього, застосування засобів музейної виразності.

Власне тому актуальне питання музейної комунікації, яка дає змогу не лише удосконалити й модернізувати музейно-педагогічну діяльність, а й ефективно транслювати та наповнювати новим змістом історико-культурну та історичну спадщину. Замість традиційних оглядових й тематичних екскурсій, музейних семінарів потрібно широко застосовувати інтерактивні інсценування та реконструкції минулого, пізнавальні й рольові ігри, різноманітні театралізовані постановки тощо.

Саме у цьому докорінна відмінність музею від архіву, бібліотеки та інших банків інформації: вони лише зберігають та подають для людини інформацію. Проте музей транслює цю інформацію через віртуально-специфічні стани людини. Це особливо актуальне в умовах інформаційної культури, коли сфера діяльності людей значно переважає сферу їхнього життя [5, с. 21].

В умовах зростання ролі неформальної освіти для міждисциплінарної підготовки фахівців у вищій школі доцільно застосовувати елементи музейної педагогіки з метою привернення уваги до певних подій, фактів та явищ, розвитку логічного мислення студентів та уміння аналізувати. Це сприятиме не лише механічному запам'ятовуванню властивостей тих чи інших предметів, а й виробленню первинних навичок роботи з ними, поступовому розкриттю зосередженої в них інформації та формуванню світоглядного мислення.

Важливість такого процесу зумовлює необхідність розуміння музейної педагогіки як культурологічної складової у відродженні соціально-педагогічної функції освіти, а застосування інтегрованих міждисциплінарних освітніх програм забезпечує ефективну модернізацію системи підготовки наукових кадрів та розвиток наукового потенціалу [331, с. 59].

Для кращого розуміння процесу інтеграції вищого навчального закладу у просторі музею вважаємо за потрібне визначити умови оптимальної взаємодії зі студентами у музейному середовищі; виявити потенційні міждисциплінарні можливості різних навчальних предметів у ході музейної взаємодії, засобів активізації студентів та їх здатності до творчості; виокремити чинники розвитку їхнього інтелекту на основі аналізу низки якостей – критичності, допитливості, гнучкості; встановити залежність формування інтелектуальних здібностей студентів у музеї від способів організації музейної комунікації; проаналізувати розвиток різних видів інтелектуальної діяльності студентів у музейному просторі.

У сучасній науковій літературі є поширеним трактування музею як репрезентатора соціокультурної функції у контексті розширення можливостей

освіти. Водночас музей може отримати привабливість як інститут спілкування та взаємодії різних культур.

Крім того, музей здатний не лише “занурювати” глядача до культури минулого, а й “прокладати місток” до цінностей сьогодення [164, с. 137–138].

На нашу думку, у вищому навчальному закладі об’єктивно необхідним є створення інтегрованих навчаль-них курсів, які б передбачали безпосередню та активну роботу студентів у середовищі музею. Розпочати найкраще з дисциплін педагогічного профілю – курсів “Педагогіка”, “Педагогічна майстерність”, “Основи педагогіки та психології”, “Педагогіка вищої школи”. Для цього першим кроком може бути проведення вступної музейної лекції на предмет розуміння та порівняння значення основних педагогічних категорій у загальному освітньому просторі та середовищі музею. Таке заняття (з відповідно підібраними прийомами та дидактичним матеріалом) стимулюватиме студентів до роздумів про інтеграцію музею і вищого закла-ду освіти у напрямі створення, наприклад, нових музейно-педагогічних технологій, прийомів, форм організації навчання та актуальних моделей комунікації відвідувачів; підготовки до роботи з учнями загальноосвітніх шкіл [164, с. 138–139].

Власне у музеї найефективніше відбуватиметься самовираження й самореалізація особистості, розвиток її творчих здібностей, адже повноцінне формування людини неможливе без засвоєння культурного досягнень людства.

У цьому контексті доречно проаналізувати навчальні дисципліни культурно-мистецького напрямку, які виклада-ються у закладі вищої освіти. Це “Історія мистецтва”, “Естетика”, “Теорія і історія культури” (“Культурологія”), “Прикладна культурологія”.

Інтеграція зазначених дисциплін у музейний простір може бути проведена на основі організації та проведення інтегрованих занять, які можуть поєднувати традиційні лекцію та семінар. Зокрема, вони можуть бути центровані на обговоренні з різних аспектів художнього твору, продемонстрованого у музеї

(виокремлення історичних моментів його створення та появи у цьому музеї, визначення стилю, жанру, виду мистецтва; акцентування уваги на естетичній вартості експонату, його світоглядних цінностях; визначення культурологічної складової картини, її значення для сучасного суспільства) [164, с. 139–140].

Мистецтво є ефективною формою моделювання людської поведінки, основним чинником соціалізації людини. Воно розвиває у студентів творчу уяву й фантазію, здатність тонко відчувати навколишній світ, бачити нові аспекти вже відомих явищ. Воно впливає на стиль мислення й поведінку індивідуума, оскільки охоплює всі сторони суспільного життя, будь-який вид людської діяльності. Така творча взаємодія з творами мистецтва забезпечує високий рівень освіченості, тобто широту й глибину знань особистості, її вихованість, уміння чітко висловлювати свою думку, уважно слухати, робити правильний висновок, з гідністю поводити себе [406, с. 59].

Взаємодія з твором мистецтва може викликати асоціації різних відчуттів, на підставі яких з'являються більш складні асоціації за суміжністю, схожістю й контрастом. Це призводить до збагачення асоціативного досвіду особистості, ускладнення індивідуальних асоціацій завдяки ускладненню суспільних [406, с. 69].

Найбільшого значення для впровадження, з нашого погляду, матимуть такі спеціалізовані курси, як “Основи музейної педагогіки”, “Музеєзнавство” (“Музеологія”) “Музейна комунікація”, “Історичне краєзнавство”. Саме вони здатні забезпечити ефективну взаємодію викладача і студента у середовищі музею (про що вже йшла мова вище), створити відповідні умови для засвоєння необхідних знань, опанування практичними методами і прийомами музейно-педагогічної діяльності [164, с. 139–141].

Алгоритм роботи зі студентами під час викладу зазначених спецкурсів потребує постійної взаємодії у межах різних музейних закладів, раціонального

узгодження теоретичного й практичного матеріалу, застосування сучасних освітніх технологій.

Така взаємодія передбачає створення різноманітних ситуацій у діяльності студентів у середовищі музею для збагачення їхнього культурного досвіду; включення до соціально значущої діяльності для закріплення й розширення одержаного культурного досвіду; розвитку їх емоційної та мотиваційної сфери, комунікативних та організаторських здібностей [509, с. 13].

Окремо можна прокоментувати роботу зі студентами під час проведення з ними музейного заняття у контексті їх підготовки до майбутньої професійної педагогічної діяльності. У цьому випадку необхідно детальніше розкрити зміст музейно-педагогічних методів та прийомів та змоделювати їх на практиці шляхом поділу на групи “вчителі – учні” або в інакший спосіб. Це дасть змогу побачити різноманітність застосування педагогічних методів в умовах музейного середовища, практично втілювати теоретичні знання та виявляти мотивацію до навчання.

Проаналізований матеріал переконує нас, що музейна педагогіка містить різноманітні педагогічні й психологічні контексти, що відкривають можливості для набуття студентами досвіду педагогічної імпровізації, розвитку педагогічного мислення та інтуїції, формування науково-дослідницьких умінь і навичок.

Проведений аналіз матеріалу дає змогу зробити висновок, що характерними ознаками організації педагогічної діяльності музеїв у взаємодії з вищим навчальним закладом є:

- засвоєння інформації на якісно новому рівні (у тому числі з використанням елементів сугестопедагогіки), а також набуття додаткових або альтернативних знань у процесі музейної комунікації, котрі неможливо повною мірою одержати в інших закладах освіти;
- розвиток творчих здібностей особистості, що передбачає застосування потенціалу музею, зосередженого у пам’ятках матеріальної і

духовної культури, шляхом “входження” до системи кращих зразків, традицій, прикладів культури минулого;

- удосконалення навичок неформального міжособистісного спілкування під час встановлення ділових або дружніх контактів на основі спільних інтересів, пов’язаних з тематикою музею та змістом його колекцій [152, 301].

На основі авторських розробок та аналізу відповідного вітчизняного та зарубіжного досвіду обґрунтовано важливість розмаїття та універсальність форм організації музейно-педагогічної діяльності у вищій школі, які можуть реалізовуватися: на основі навчальної програми з базових музеологічних та історичних дисциплін (проектний та проблемний семінар), дисциплін педагогічного спрямування у межах вивчення окремих тем (пошуковий семінар), будь-якої навчальної дисципліни із можливістю візуалізації її елементів у музейному просторі (інтерактивна екскурсія), як елемент неформальної освіти (музейний квест) тощо.

Ми вважаємо, що активне застосування музейної педагогіки у системі вищої освіти України сприятиме підготовці справжніх фахівців різних галузей знань, здатних самостійно мислити й творчо використати одержані знання у навчальній практиці. Їх головною перевагою буде вміння разом зі студентами зануритись у будь-яку історичну епоху, інтерпретувати її головні події під різними кутами зору та налагодити активний міжособистісний діалог та комунікацію.

3.3. Педагогічна діяльність музеїв у взаємодії із закладами позашкільної освіти

Розбудова сучасної системи позашкільних освітніх закладів в Україні неможлива без застосування різних інноваційних освітніх та педагогічних

технологій, які узгоджують та стимулюють різноманітні соціокультурні зміни, що відбуваються у вітчизняному суспільстві. Ці зміни зумовлені певними реформами та новими вимогами, що передбачають урізноманітнення системи роботи позашкільля, підвищення уваги на характер та зміст організації дозвілля молоді, розширення предметних галузей пізнавальної діяльності, професійної орієнтації школярів для усвідомлення ними різних можливостей для особистісного розвитку та самовиховання.

Зазначене вище дає змогу стверджувати про важливість організації спільної діяльності закладів позашкільньої освіти із закладами культури, зокрема, музеями, які мають потужний потенціал в організації просвітницької, ігрової, дослідницької, пошукової, рекреаційної та наукової діяльності. Така діяльність ґрунтується на засадах музейної педагогіки, яка дає змогу узгодити різні актуальні запити суспільства, об'єднати різних фахівців та аматорів, створити ефективне середовище навчання, виховання та комунікації.

Музейна педагогіка, як вагома частина позашкільньої діяльності, являє собою логічно вибудований простір освіти, що забезпечує наскрізне вирішення педагогічних завдань на усіх етапах освітнього розвитку школярів і студентів в умовах вільного вибору [67, с. 12].

У цьому підрозділі ми проаналізуємо можливості та перспективи застосування педагогічно-просвітницької діяльності музеїв у системі роботи позашкільних закладів освіти України.

Забезпечення ефективної та дієвої співпраці закладів позашкільньої освіти із музеями становить особливий інтерес як для теоретиків, так і практиків організації музейно-педагогічної діяльності. Така діяльність набуває особливого значення в умовах сьогодення, коли на порядок денний виходить не подання й відтворення готових знань, а творче осмислення, інтеграція та застосування навчального матеріалу; не проведення “беземоційних” академічних занять, а їх “оживлення” через різні прийоми, рівні та стратегії спілкування, об'єднання з

інтересами учнів у площині неформальної освіти; не засвоєння сухого навчального матеріалу, а ознайомлення з яскравими наочними прикладами, які мають непересічне значення для особистісного розвитку дитини.

Саме такі можливості у контексті реалізації завдань позашкільної освіти створює музейний простір, – унікальний синтез творчих потенціалів мистецтва і культури, який наповнює новим змістом діяльність людини, що перебуває в ньому. Цей простір має виняткове та особливе значення для розвитку пізнавальних здібностей дитини та узгоджується з позашкільним освітньо-виховним простором, що являє собою педагогічно організоване та структуроване соціально-освітнє середовище, спрямоване на творчий розвиток, самореалізацію та соціалізацію дітей і молоді [427, с. 53].

Відтак спрямованість педагогічного процесу на розвиток творчої усебічно розвиненої особистості в дитячому колективі становить фундамент цілісного позашкільного педагогічного процесу [512, с. 70].

Зазначені положення узгоджуються із розумінням освіти як синтезу трьох важливих критеріїв. На думку відомого британського дослідника Б. Пітерса, це:

- освіта, яка передбачає передання свого ціннісного змісту тому, хто стає її носієм;
- освіта, яка використовує таке знання й розуміння, а також таку когнітивну перспективу, які не є законсервованими;
- освіта, яка виключає деякі процедури передання знань і цінностей на тій основі, що вони не є повністю усвідомленими та добровільними [641, р. 45].

Власне, таке розуміння освіти з позиції усвідомлення її ціннісного змісту, когнітивної перспективи та можливостей добровільного опанування відповідає засадничим основам позашкільної діяльності, адже вона є важливим соціальним інститутом, який розвиває свою методику на засадах компетентнісного підходу, де у зміст освіти, зокрема, інтегровані такі компетентності особистості, як пізнавальна, практична, творча і соціальна [258].

На думку Г. Вішиної, взаємодія із закладами позашкільної освіти у системі “школа – музей – вищий заклад освіти” є першочерговою умовою ефективного розвитку музейної педагогіки. Це сприяє їх взаємозбагаченню, стимулює вагомі навчальні та виховні ефекти завдяки включенню студентів та школярів у соціально значущі види діяльності, співтворчість, появу нових форм позакласної роботи, а також уможливорює підготовку музейного педагога (який поєднує функції учителя, наукового співробітника та педагога додаткової освіти) зі створення умов для його професійної педагогічної діяльності [68, с. 15–18].

Різні напрями просвітницької та педагогічної діяльності музеїв можуть бути реалізовані й втілені у відповідних формах діяльності – музейних студіях, театральних школах і школах мистецтв, різноманітних гуртках, шкільних музеях тощо.

Шкільні музеї у контексті цієї діяльності посідають особливе місце, оскільки у сучасних умовах реформування освітньої галузі можуть виступати ефективним динамічним, інтерактивним освітнім простором, що є ідеальним місцем для діалогу вчителя з учнем, творчої самореалізації молоді, коли учень є активним споживачем і водночас творцем різноманітного музейного контенту.

Аналогічно й студентські музеї вищих закладів освіти пов’язані з традиціями позанавчальної діяльності, виконуючи одне з провідних завдань для студентської молоді – збереження традицій та введення інновацій, коли самі студенти безпосередньо беруть участь у розбудові музейної експозиції, осучаснюють способи експонування та участі глядачів і відвідувачів, формують власні традиції, застосовуючи реальну та віртуальну музейну анімацію [311, с. 205].

Надаючи вагому інформацію про минуле та сучасність й сприяючи активній реалізації дозвілля, музей стимулює молодь до активного співробітництва, що втілюється в організації різних досліджень й популяризації його діяльності,

залучення й проведення волонтерами акцій та екскурсій, виготовлення соціальної реклами тощо [311, с. 241].

Науковці переконливо доводять, що у процесі комунікації вихованця з педагогом у межах позашкільля створюються комфортні та сприятливі умови для творчої діяльності, коли педагог виступає у ролі посередника-консультанта, а його взаємодія з учнем стає повноцінним творчим процесом. Це важливо з огляду на розширення світогляду молодшої людини, її орієнтації на освоєння і розвиток світових культурних цінностей, набуття позитивного соціального досвіду самовдосконалення і реалізація своїх особистісних ресурсів [429, с. 9].

Серед актуальних напрямів співпраці музеїв із позашкільлям у розглянутому контексті можна відзначити, приміром:

- організацію *клубів реконструкції* (“Аркона” (м. Вінниця), “Берсерк” (м. Чернівці), “Воин” (м. Запоріжжя), “Князь” (м. Харків), “Лицарі Великого степу” (м. Херсон), “Спадщина” (м. Київ), “Срібний вовк” (м. Львів), “Чорна Галич” (м. Львів) та ін.), які демонструють / відтворюють / відновлюють певний елемент матеріальної або нематеріальної культурної спадщини;
- роботу *шкільних музеїв* (шкільні музеї с. Колочава), шкільний музей ім. А. С. Макаренка (СЗШ № 34, м. Харків), шкільні музеї при СЗШ № 34 ім. М. Шашкевича, м. Львів, Етнографічний музей української родини (СЗШ № 3, м. Марганець), краєзнавчий музей “Оберіг” (Старопетрівська загальноосвітня школа, Київська область), Музей бойової слави (СЗШ № 1, м. Одеса) та ін.) – своєрідних дослідницьких регіональних центрів, що активно залучають школярів до краєзнавчої роботи та збереження місцевих традицій;
- діяльність *музейних студій* (дитячі музейні студії при Львівській Національній Галереї Мистецтв ім. Бориса Возницького та Музеї Івана Труша, “Коло ідей” – Національний музей народного мистецтва Гуцульщини у Коломиї, “Жива глина” – Дніпропетровський національний музей ім. Д. Яворницького, Музей-студія фотомистецтва – Хмельницький, Арт-студія “МуХа” – музей

Ханенків у Києві та ін.), що заохочують дітей та молодь до різної інтелектуальної дозвілєвої діяльності;

- проектування різноформатних “музейних квестів” та “музейних маршрутів” (“*едукаційних стежок*”) (Дніпропетровський національний музей ім. Д. Яворницького, Історичний комплекс Національного музею у Львові ім. А. Шептицького, Музей Ханенків, Національний художній музей України, Одеський муніципальний музей особистих колекцій ім. А. Блещунова, Художньо-меморіальний музей І. Рєпіна та ін.), що об’єднують потенціал музеїв та навколомузейного просто-ру – сукупності різноманітних архітектурних, мистецьких та туристичних об’єктів;

- поширення *музейних театралізованих дійств*, які встановлюють міцний емоційний зв’язок між відвідувачами під час осмислення минулого шляхом організації різноманітних вистав, майстер-класів, “ночі в музеях”, літературно-музичних вечорів тощо (Волинський краєзнавчий музей [74], Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник [392], Національний музей історії України [393], Одеський муніципальний музей особистих колекцій ім. А. Блещунова [382], Художньо-меморіальний музей І. Рєпіна [543], мобільний театр пісні “Левеня” (Львів) та ін.);

- конструювання *віртуальних об’єктів*, які відображають особистісні інтерпретації молодого людиною реальних музейних предметів та історії видатних діячів минулого (Віртуальний музей Василя Стуса [71], Дніпропетровський національний історичний музей ім. Д. І. Яворницького [109], Музей Волинської ікони [352], Музей грошей Національного банку України [353], Музей скла у Львові [359] та ін.) [209, с. 99–107].

Виходячи із наведених вище напрямів, педагог позашкільної освіти у процесі організації музейно-педагогічної діяльності повинен обов’язково звертати увагу на те, щоби навчити дитину бачити історико-культурний контекст речей, які її оточують, для протиставлення примітивній масовій культурі; розуміти

взаємозв'язок історичних епох і своєї причетності до певного часу та ідентичності сучасній культурі шляхом спілкування з пам'ятками історії та культури; формувати стійку потребу і навички спілкування з різними пам'ятками поряд із повагою до різних культур; розвивати здатність до естетичного споглядання, співпереживання та насолоди тощо [468].

Різноманітність системи позашкільних навчальних закладів в Україні дає змогу вивчати особливості їх педагогічно-просвітницької діяльності через низку прогностичних соціально-педагогічних моделей. Беручи за основу деякі з цих моделей, розроблених вітчизняними науковцями [427], спробуємо окреслити особливості їх функціонування та перспективи розвитку позашкільної діяльності у взаємодії з музеями.

Наприклад, вивчення моделі “Позашкільний навчальний заклад як компенсаторно-виховний простір” [427, с. 84] дає змогу висунути припущення, що музеї як заклади культури можуть відігравати вагомую роль у роботі позашкільних закладів з вирішення різноманітних соціальних проблем у місцевому соціокультурному просторі у сенсі створення умов для комунікативно-творчої реалізації особистості, забезпечення ефективної діяльності освітньо-виховних систем профільних гуртків, музейних студій, клубів реконструкцій.

Очевидним є зв'язок педагогічно-просвітницької діяльності музеїв із моделлю “Позашкільний навчальний заклад як заклад розвитку творчої особистості” [427, с. 85], адже музеї здатні створювати ефективне позашкільне освітньо-виховне середовище (у форматі взаємодії музейного та навколомузейного простору), орієнтоване на розвиток природних задатків і здібностей дітей та молоді, креативності, розширення їх соціального досвіду та формування відповідних рис характеру.

Модель “Позашкільний навчальний заклад як заклад соціалізації дитини” [427, с. 87] має виняткове значення для організації педагогічно-просвітницької діяльності музеїв, адже саме під час споглядання та взаємодії з музейним

предметом у дитини виникає ефект співпричетності до нього, “занурення” до певної історичної епохи та нове розуміння її значення, трансформація цього розуміння у дійсність [224, с. 60–62]. Такий перехід визначають нові умови, які оточують дитину (музейні предмети, урочиста атмосфера та взаємодія з іншими відвідувачами музею), що сприяє її соціальній адаптації, соціально-творчій реабілітації, формуванню соціального досвіду.

У моделі “Позашкільний навчальний заклад як громадсько-активний заклад” [427, с. 90] можна провести паралелі з вдало спроектованими музейними заняттями, семінарами, тренінгами, які стимулюють розвиток ініціативних громадян з розвинутими якостями самопрезентації, підприємництва, інноваційності. Здебільшого такі заняття заохочують до музеїв волонтерів різного віку, що сприяє соціальній активності вихованців, утвердженні демократичних цінностей, формуванню громадянських якостей особистості під час проведення квестів, благодійних акцій, організації різних музейних маршрутів тощо.

Серед інших викликають зацікавлення моделі “Позашкільний навчальний заклад як центр навчально-дослідної діяльності дітей та учнівської молоді” та “Позашкільний навчальний заклад як центр ранньої профілізації та допрофесійної підготовки” [427, с. 91], які можуть бути спрямовані на широке залучення молодих людей до проєктної роботи в музейному просторі (виконання різноманітних пошукових творчих завдань), а також участі у музейних профорієнтаційних заходах, коли про переваги тієї чи іншої професії може переконливо розповісти експозиція.

Таким чином, позашкільна освіта у контексті організації просвітницької та педагогічної діяльності музеїв відкриває можливості для:

- розвитку розумових здібностей дитини (у процесі конструювання нових умінь і навичок у просторі музею);
- формування відповідних емоцій (під час створення ефектів “занурення” й “переживання” знань);

- організації колективної співтворчості (спільна продуктивна діяльність дітей з метою розв'язання проєктних завдань у межах творчої пошукової діяльності, історичних реконструкцій, краєзнавчої роботи) тощо [206, с. 99–107].

Виконуючи важливу соціальну роль, музеї у співпраці із закладами позашкільної освіти можуть виступати як школа візуального та просторового сприйняття; простір, що акумулює естетичний досвід дитини; своєрідний фільтр якості у ставленні дитини до навколишнього соціуму у предметному, філософському та естетичному розумінні; середовище, яке виховує та формує особливі норми поведінки, спілкування, обміну думками та враженнями, а також сприяє релаксації та відпочинку дитини [242, с. 23–24].

Утім, чи не “найважливішим завданням педагогів-позашкільників в умовах сьогодення є така організація педагогічного процесу, за якої кожна дитина відчуває себе особистістю надзвичайно цікавою й потрібною колективу” [512, с. 132]. На нашу думку, це насамперед забезпечує реалізація компетентнісного підходу (як основа для майбутньої професійної діяльності, виконання різних соціальних ролей тощо) та гуманізація позашкільного освітньо-виховного простору (як основа для утвердження гуманних стосунків та ідей гуманізму у цій сфері).

Окремі елементи позашкільної освіти можуть бути втілені й у роботі з *дошкільною дитячою аудиторією*, зокрема, у контексті:

- участі у роботі шкільних музеїв (заняття в яких формують інтерес до пізнання довкілля, народних традицій, ремесел, нематеріальної культурної спадщини);
- діяльності музейних студій при музейних закладах (робота в них розвиває дрібну моторику та пізнавальну активність дитини);
- участі у різних музейних маршрутах та квестах (що сприяє розширенню світогляду та одержанню нових цікавих вражень про музеї та навколомузейний простір);

- залученні до музейних театралізованих дійств (що заохочує дитину до розкриття власних здібностей й творчого потенціалу);
- створенні різноманітних віртуальних музейних об'єктів (що стимулює до вияву фантазії та реалізації власної ініціативи).

Очевидно, що найважливішим у цьому сенсі є створення дитячого ігрового простору та формування відповідної музейної культури у маленьких вихованців.

Незважаючи на те, що в Україні відсутні спеціальні дитячі музеї (зокрема, пристосовані для роботи із дошкільниками), окремі заняття для дошкільнят з трирічного віку проводять Національний музей літератури України [395], Історико-меморіальний музей Михайла Грушевського в Києві [144], Музей українського народознавства у загальноосвітньої школи “Первоцвіт” у Львові (проводить заняття з дошкільниками у межах народознавчих студій) [120], Музично-меморіальний музей Соломії Крушельницької у Львові (організація екскурсій з урахуванням інтересів дітей і батьків) [381], Нетішинський міський краєзнавчий музей (робота у межах проекту “Музей для дошкільника”) [399], Миколаївський обласний краєзнавчий музей (видання буклетів з малюнками дітей, їхніми оповіданнями про музей) [340] [314, с. 246].

Отже, перспективами застосування педагогічної та просвітницької діяльності музеїв у взаємодії з позашкільними закладами освіти України можна визначити:

- по-перше, розширення та удосконалення меж, напрямів та форм роботи самих позашкільних навчальних закладів (шкільних музеїв, музейних студій, клубів реконструкцій тощо), які забезпечують практичну спрямованість навчання і виховання особистості на засадах компетентнісного підходу;
- по-друге, проведення позашкільних заходів, спрямованих на формування музейної культури особистості, яка уможливорює розуміння дитиною музейної інформації та її уміння орієнтуватися у середовищі музею, розуміти

мову музейної експозиції, сприймати музейний предмет у певному історико-культурному середовищі, оцінювати його як частинку власної історії;

- по-третє, активне використання соціально-педагогічних моделей з елементами музейної педагогіки (зокрема, у взаємозв'язку школи, музею, закладу позашкільної освіти та вищого закладу освіти) для формування позитивно спрямованого, оптимістичного життєвого досвіду особистості, яка сприймає процес соціалізації і може повноцінно застосовувати здобуті знання на практиці [206, с. 106–107].

Висновки до третього розділу

На основі проаналізованого матеріалу нами визначено типовий перебіг інноваційного музейного заняття у середній школі (музейний урок з елементами екскурсії), яке ґрунтується на особистісно орієнтованій / креативній освітній парадигмі та вирізняється ознайомленням учнів з попередньою тематикою заняття, постановкою проблеми у відповідному ракурсі (здивування, інтрига), визначенням способів комунікації у межах тематичних зон для створення музейного середовища навчання, включенням ситуативних проблемних завдань для роботи на експозиції, презентацією результатів діяльності. Ефективність та результативність такого заняття має очевидний характер, адже дозволяє чітко запланувати відповідну діяльність у просторі музею, застосувати відповідний інструментарій та досягти запланованого результату.

Дослідженням обґрунтовано важливість розмаїття та універсальність форм організації музейно-педагогічної діяльності у вищій школі. На основі авторських розробок та аналізу відповідного вітчизняного та зарубіжного досвіду визначено форми занять у ЗВО, які можуть реалізовуватися:

- на основі навчальної програми з базових музеологічних та історичних дисциплін (проектний та проблемний семінар);

- дисциплін педагогічного спрямування у межах вивчення окремих тем (пошуковий семінар);
- будь-якої навчальної дисципліни із можливістю візуалізації її елементів у музейному просторі (інтерактивна екскурсія);
- як елемент неформальної освіти (музейний квест) тощо.

Доведено, що активне застосування музейної педагогіки у системі вищої освіти України сприятиме підготовці справжніх фахівців різних галузей знань, здатних самостійно мислити й творчо використати одержані знання у навчальній практиці.

Звернено особливу вагу на організацію педагогічної діяльності музеїв у взаємодії із закладами позашкільної освіти, що відкриває можливості для розвитку розумових здібностей дитини (у процесі конструювання нових умінь і навичок у просторі музею); формування відповідних емоцій (під час створення ефектів “занурення” й “переживання” знань); організації колективної співтворчості (спільна продуктивна діяльність дітей з метою розв’язання проєктних завдань у межах творчої пошукової діяльності, історичних реконструкцій, краєзнавчої роботи).

Визначено, що застосування педагогічної та просвітницької діяльності музеїв у взаємодії з позашкільними закладами освіти України має на меті розширення та удосконалення меж, напрямів та форм роботи самих позашкільних навчальних закладів (шкільних музеїв, музейних студій, клубів реконструкцій тощо); проведення позашкільних заходів, спрямованих на формування музейної культури особистості, яка уможлиблює розуміння дитиною музейної інформації та її уміння орієнтуватися у середовищі музею, розуміти мову музейної експозиції; активне використання соціально-педагогічних моделей з елементами музейної педагогіки (зокрема, у взаємозв’язку школи, музею, закладу позашкільної освіти та вищого закладу освіти) для формування позитивно спрямованого, оптимістичного життєвого досвіду особистості.

Основні результати розділу відображено в наукових працях автора: [152; 157; 159; 161; 162; 164; 169; 170; 172; 183; 184; 188; 192; 194; 196; 197; 201; 204; 206; 209; 212; 216; 217; 218; 226; 228; 232; 234; 236; 350; 556].

РОЗДІЛ IV

НАПРЯМИ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЛЬНОСТІ МУЗЕЇВ В СУЧАСНОМУ ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРІ УКРАЇНИ

4.1. Музеї як центри актуалізації та реконструкції культурної спадщини

В сучасних умовах ми спостерігаємо новий сплеск інтересу до музеїв, зумовлений їх багатoproфільністю, відкритістю й прагненням до розширення кордонів своєї діяльності. В нових умовах змінюється й сам характер музею та його місія.

Музей створює в нас різні уявлення про минуле, що є дуже суттєвим фактором суспільного життя. У зв'язку з цим порушуються проблеми актуалізації та реконструкції культурної спадщини, соціальної та колективної пам'яті, які є ключовими для культури конкретних країн, розуміння громадянського суспільства й громадянських цінностей, ідентифікації особистості й груп людей.

Важливо відзначити, що у просторі музею ми у повній мірі можемо сформувати, реалізувати та втілити у життя будь-яку філософську, історичну чи політичну ідею, що дасть нам змогу наблизитися до розуміння й адекватної оцінки світу довкола нас.

Розкрити свій прихований "світ ідей" музею допомагає освіта, яка за допомогою сучасних методів та засобів актуалізує образи минулого у великій кількості людей, які відвідують музеї, та слугує важливим елементом сполучення між особистістю та суспільством.

Як відомо, музей є однією з найважливіших інституцій культурного життя. Він відкриває шанси особистісного й унікального встановлення діалогу між людьми та культурами, шанси, які надзвичайно важливі в умовах глобального інформаційного хаосу, а також акцентує на екзистенційних цінностях людини.

Вагоме значення у формуванні екзистенційних цінностей кожної людини має *самоактуалізація*, відомий психологічний процес (А. Комбс, А. Маслоу, К. Роджерс, В. Франкл), який стимулює розвиток власних потенційних можливостей, застосування здібностей і розуму, таланту. Такі особистості прагнуть повністю реалізувати все, на що вони здатні, “виявляючи своїм власним унікальним способом наявні власні здібності до творчості, оригінальності, винахідливості” [642, s. 19].

Особливо доцільним ми вважаємо втілення ідей екзистенціалізму у розвитку особистості через гуманістичний характер організації її навчання, застосування таких дидактичних методів, прийомів та способів взаємодії, які звертаються до внутрішнього “Я” кожної людини, враховують індивідуальний стиль, властивості та творчий потенціал, спосіб мислення та обміну думками з оточуючими, комунікативні якості.

Головно мова йде про такі дидактичні й виховні методи та прийоми, які дозволяють педагогу швидко встановити контакт з різними людьми та поступово створити психологічно комфортне навчальне середовище. Серед них для початку доцільним є метод діалогу, адже моделювання ситуацій на основі атмосфери довірливого спілкування найсприятливіші для оцінювання власного досвіду.

Культивування нових знань за допомогою музейного діалогу, орієнтованих на досягнення практичних результатів в умовах багатокультурного мінливого світу, відповідає потребам сучасного “суспільства знань”, коли нові освітні технології та концепції фактично витісняють застарілі ідеологічні постулати і аксіоми. Музейний простір створює додаткові можливості, що дають змогу розвивати повагу до культурного різноманіття як системи особистісних переконань, а також визнання універсальних цінностей на регіональному та глобальному рівнях, пропагувати добросусідські взаємини, повагу до прав людини та відповідальність.

Музеї виступають суб'єктами формування наукової картини минулого. Соціальний статус, функція історії детермінує розвиток музеїв, зміст їх діяльності, суспільну роль, оскільки саме соціальні функції історії визначають обсяг та зміст історичного знання.

У цьому істотну допомогу надає музейна педагогіка – наука, яка розкриває культурно-освітню функцію сучасних музеїв, організовує ефективне середовище навчання та комунікації, актуалізує культурну спадщину людства.

Освітній потенціал культурної спадщини дозволяє виділити пріоритетні напрями, які безпосередньо пов'язані з розвитком історичної свідомості у ході організації педагогічної діяльності у просторі музею:

- формування уявлення про історичний час та його перебіг, оскільки музеї здійснюють чималий внесок у збереження культурного середовища, допомагаючи формувати уявлення про зв'язки людини з її культурним оточенням. Саме в музеї ці зв'язки постають у своєму конкретному предметному вираженні, а тому є можливість навчитися “бачити” історію, уявляти те, що приховане за предметом, розуміти, що предмети – це закономірні ланки у ланцюзі часу;
- формування уявлень про мінливість й наступність системи цінностей. Оскільки у музейному предметі відображено зв'язок з ціннісними орієнтаціями людей тієї чи іншої епохи, то знайомство з ним допомагає простежити історичну мінливість системи цінностей певного часу, певного стану, зокрема, естетичних поглядів та ідеалів;
- передання знань про походження та етнокультурні особливості різних народів не тільки шляхом демонстрації оригіналів національної хв зарубіжної культури на стаціонарних музейних експозиціях або тимчасових виставках, а й за допомогою безпосереднього включення, або інтеракції сучасних відвідувачів музею для знайомства зі старовинними обрядами, ритуалами, традиціями. Особистість, відчуваючи вплив історико-культурного середовища, прямо чи опосередковано, здійснює внутрішній акт самовизначення, співвідносить свої

погляди і уявлення, знання та досвід, етичні й естетичні критерії з нормами інших етносів [409, с. 353].

Будучи важливим елементом системи культури, музей здійснює функцію переробки соціокультурного досвіду, виробництва, збереження й відтворення, творчого перевтілення історико-культурних зразків. Музей інституціоналізує нормативні моделі, ідеї, зразки поведінки, ставлення до світу символічних об'єктів, що відносяться до минулого. Він забезпечує символічну присутність минулого у сьогоденні, стверджує його як елемент темпорального виміру суспільства й культури, визначає змістові аспекти такої присутності.

Від цього залежить характер конструювання *особистого музейного простору*, який може мати, наприклад, елементи:

- *культурної пам'яті* як способу збереження минулого в умовах сьогодення і як умови наступності історичного процесу;
- *корпоративної пам'яті* у сенсі різноманітного знання з багатого попереднього досвіду, практики і позицій;
- *соціальної пам'яті* як невід'ємної частини культури, що конструює соціальне сьогодення та соціальне майбутнє, соціалізації різних поколінь, груп та націй;
- *пам'яті про конкретні події та історичні персоналії*, яка здатна актуалізувати минулий досвід у новому світлі, з урахування змін певної епохи, відповідних історичних підходів [214, с. 351–353].

Як відомо, сучасний музей є опорою історичної пам'яті (яка включає різні рефлексії-повідомлення про події минулого) та колективної пам'яті (формує групове сприйняття та оцінку історичних подій), а відтак потужним інструментом історичної політики. Саме тому історична та колективна пам'ять виступають потужними чинниками різних суспільно-політичних змін, явищ та процесів.

Маючи у своєму арсеналі виховний, творчий та пізнавальний потенціали, історична пам'ять продукує знання, традиції, цінності, символи, образи, що

виступають системоутворюючими елементами музею [36, с. 113–114], а також зберігає у масовій свідомості членів певної спільноти, суспільства різноманітні оцінки подій минулого, перетворюючи їх на ціннісні орієнтири та складові певної віри.

Будь-яка актуалізація минулого передбачає визначення співвідношення історичної та колективної пам'яті, а також можливостей вживання відповідних термінів, пов'язаних з особливостями інтерпретації різних історичних подій у музейному просторі. Зокрема, головна мова йде про такі терміни:

- “педагогіка пам'яті” (memory pedagogy);
- “педагогіка місць пам'яті” (memorial site pedagogy);
- “педагогіка історичної пам'яті” (historical memory education);
- “педагогіка соціальної пам'яті” (social memory studies);
- “історична соціалізація” (historical socialization);
- “педагогіка пригадування” (pedagogy of remembrance);
- “педагогіка комеморації” (pedagogy of commemoration) та деякі інші [193, с. 46].

Відомо, що *педагогіка пам'яті* звертає увагу на створення й закріплення відчуття ідентичності з певною місцевістю, країною, спільнотою. Вона спрямована на розвиток співчуття, толерантності та поваги до минулого досвіду певної спільноти й пошук того, що може об'єднувати усіх людей.

У контексті організації педагогічної взаємодії у музейному просторі педагогіка пам'яті використовує діалог, самовираження, співробітництво, які реалізуються, наприклад, у проектній діяльності, роботі з медіа, самостійній творчій роботі, на історичних семінарах та у процесі обміну досвідом з іншими людьми.

На думку Т. Кранца, у педагогіці пам'яті важливу роль відіграє розуміння поминання і аналізу значень пам'яті для свідомості та власної ідентичності, адже вона може виступати у різних форматах, – з одного боку, як пам'ять

індивідуальна та колективна, з іншого – як суспільна та історична. Усе це може мати як локальний, регіональний, національний, так і глобальний, міжнародний виміри, оскільки сама рефлексія над пам'яттю стає інтегральним складником пізнавального процесу власне через педагогіку пам'яті [621, s. 14].

Натомість *педагогіка місць пам'яті* акцентує на прив'язку певного об'єкта, місця, території, простору до визначеного історичного та культурного ландшафту, звертаючи увагу на такі способи організації комунікації у музейному просторі, як:

- презентація основних фактів;
- вивчення причин минулих подій;
- виявлення аналогій з сьогоdnішніми подіями [Цит. за: 619, р. 19].

Відповідно місця пам'яті стають своєрідними “місцями історії”, які чітко вписуються до музейно-педагогічних програм, проектів, туристичних маршрутів.

Зауважимо, що *місця пам'яті* доволі часто можуть як провокувати деякі соціальні конфлікти, так і виступати *місцями примирення*, створюючи для людей можливості переосмислення сприйняття деяких музейних об'єктів, розуміючи їх неоднозначність, багатоперспективність, приналежність до різних культур. Власне, завдяки цьому формується так званий “дух місця”, коли музей “вміло використовує простір, проводить (пере)оцінку ландшафту та конструювання певних сценаріїв” [274, с. 136].

Неоціненна роль у цьому належить *педагогіці історичної пам'яті*, яка вивчає різні особливості організації виховного впливу у суспільній сфері та сфері суспільних інтересів. Акцентуючи увагу на принципах й закономірностях виховання, безпосередньо пов'язаних з функціонуванням колективної пам'яті про минуле, вона робить звернення до історії особистісно значущим, пропонуючи нові шляхи для соціальних досліджень та соціальних дій [496, с. 94–95].

Слід зазначити, що для педагогіки історичної пам'яті у контексті сучасних гуманістичних освітніх тенденцій важливим є розвиток критичного мислення відвідувачів у музейному просторі, коли музей вчить бачити себе з позиції інших,

пояснювати світ з різних поглядів, виробляти власне ставлення до минулого, розпізнавати й спростовувати старі й нові ідеологічні міфи.

Особливості генези й розвитку музею зумовили специфіку засобів інституціоналізації *соціальної пам'яті*. Саме науковий характер інтерпретацій минулої дійсності є основою для їх сприйняття людьми як реальних фактів, істинного знання про минуле. Наукові інтерпретації минулого сприяють послабленню впливу певних соціальних інтересів на колективне уявлення про минуле й блокують їх використання з метою маніпулювання свідомістю людей [91, с. 12–15].

Відповідно до сучасних наукових поглядів, соціальна пам'ять – це комплекс засобів й механізмів, що забезпечують мнемічну діяльність соціуму, тобто дозволяють приймати, обробляти й зберігати соціальні смисли, які передаються з минулого у майбутнє, у результаті актів історичної комунікації. Існування соціальної пам'яті пояснюється необхідністю передачі культурного досвіду, що дає змогу забезпечити нормальне функціонування соціуму й уникати деяких деструктивних явищ у сьогоденні.

Поведінка людини щодо символічних об'єктів минулого, яка виявляється у їх виборі, інтенсивності спогадів, форм об'єктивізації (усні розповіді, предметно-речова символізація) та присутності у повсякденному житті у значній мірі детермінується її індивідуальним досвідом, особливістю психіки, індивідуальною та соціальною пам'яттю.

Відтак, соціальну пам'ять слід розглядати як систему накопичення, відтворення й трансляції ідей, які є значущими для функціонування суспільства, а музей як інститут соціальної інформації, що документує процеси і явища природи й суспільства, формує та організовує довготривале збереження соціальної пам'яті. Саме зміст соціальної пам'яті складає увесь соціально значущий досвід людства.

Подібні завдання у просторі музею реалізує *історична соціалізація*, яка досліджує когнітивну, розвивальну й культурну логіку історичної та політичної

соціалізації історичного мислення. З огляду на це, вона спонукає до вибору різних підходів у процесі організації музейних занять для учнівської та студентської аудиторії (головно в музеях історичного профілю), побудованих на засадах концепцій наративності, конструктивізму, мультиперспективності, ретроспективності і селективності історії [496, с. 96], а відтак, сприяє процесам соціалізації особистості.

Педагогіка пригадування у своїй роботі акцентує на самому процесі пригадування, наповнюючи його різними оцінками, рефлексіями, емоціями. Тобто залучається механізм пригадування, який передбачає фокусування, включення уяви, концентрацію уваги на певних предметах, артефактах, подіях, які мали (мають) виняткове значення, враховуючи контекст конкретного музейного заняття.

Педагогіка пригадування реалізує концепцію міжпредметного історичного і соціального навчання у просторі музею на основі відповідних когнітивних та освітніх можливостей, що може передбачати рефлексії як щодо минулих подій, так і відносно власних упереджень, думок та ставлень. Об'єднуючи історичні та соціальні цінності, сприяючи критичному сприйняттю знань, пошуку проблем, власним судженням, долученням до дискусії, педагогіка пригадування стимулює розумову діяльність у процесі набуття знань про історію особливих місць, активізує когнітивні процеси особистості [496, с. 96].

Педагогіка комеморації відрізняється від попередніх термінів, адже звертає увагу не на минулий досвід, а актуальні прагнення певної спільноти, суспільства до підтвердження відчуття своєї єдності.

У своєму арсеналі вона часто застосовує виховні впливи. Саме тому комеморації нерідко стають центром виховної діяльності, планування різних виховних заходів та церемоній. У просторі музею вони ототожнюються з ритуальною моделлю спілкування, яка закріплює норми відносин, забезпечуючи

психорегуляцію соціальної психіки у певних групах, актуалізує різні культурні традиції.

Найкращим виразом комеморацій є проведення урочистих заходів, свят, обрядів, вечорів, днів народження в музеї, які передбачають послідовність дій, церемоніальний характер, застосування різних педагогічних ефектів, а іноді, – звернення до масової культури (у формі кестів, флешмобів, конкурсів).

Як зазначає М. Соколова, численні форми комеморації дедалі більше стають невід’ємною частиною життя сучасного суспільства, і завдання саме педагогіки полягає у тому, щоби визначити позитивні впливи таких практик на формування особистості молодшої людини [496, с. 97].

Актуалізація минулого завжди являє собою доволі складний процес, який має чимало суб’єктивних моментів, зумовлених різними ставленнями людини (до власного життя, найближчих родичів, інших людей тощо).

Як наголошує Ф. Шютце, існують чотири основні структури процесів, що вказують на ставлення людини до істотних етапів власного життя та описують різні форми її активності:

- по-перше, це біографічні плани дій, які відображають цілі біографічні проекти, що створюються людиною у процесі планування власних дій;
- по-друге, інституціональні приклади перебігу життя як певні нормативні очікування, що виникають з вікових норм, участі у сімейному або професійному житті тощо;
- по-третє, це траєкторії життя як досвід втрати або набуття можливостей для тої чи іншої діяльності й дестабілізації попереднього життя;
- по-четверте, це “біографічні метаморфози“, що викликають зміни у власній ідентичності й уможливають різноманітні повороти долі [Цит. за: 582, s. 15].

Як можна проектувати “фрагменти життя” людини у музеї у процесі реконструкції минулого? З огляду на те, що ми підтримуємо ідею універсального

музею, відкритого для усіх, будь-який музейний простір може бути основою для такого роду проєкцій. Це не викликає жодних сумнівів, адже він має безмежні ресурси для організації будь-якої міжособистісної комунікації та педагогічної взаємодії.

Наприклад, коли мова йде про план дій людини, цікавими є порівняння й зіставлення можливих успіхів, невдач або поразок, нейтрального перебігу дій. Усе це може бути відображено у звичайних музейних експонатах.

Кожен “фрагмент життя”, без сумніву, являє собою подію, яка у певний час відбулася з людиною та може бути втілена й відображена у певних знаках, символах та історіях, а відтак – предметах й візуальних зображеннях.

У просторі музею важливим засобом для цього є емпатія, коли людина уявляє себе у ролі автора експонату або зображення, ідентифікує свої думки та дії з ситуацією, суспільною позицією, перспективою, яку вони репрезентують. Крім цього, можна звернути особливу увагу на комбінування елементів експресії через вираз реакцій страху, подиву, збентеження, любові, сорому або станів радості, тривоги, захоплення.

На нашу думку, відвідання музею або виставки, де представлена історія людини або фрагменти її життя обов’язково повинно мати терапевтичний ефект для відвернення людини від небажаних спогадів, надмірних переживань, негативного досвіду тощо [235, с. 158].

Відомо, що терапія спогадами – один з найкращих способів соціальної допомоги людям, коли можливе використання власних ресурсів – спогадів, які компенсують втрату колишніх соціальних ролей та актуалізацію нових.

Необхідно акцентувати, що сучасна музеологія активно використовує спогади у музейній практиці – серед багатьох центрів, працюючих з такою тематикою, можна відзначити Музей спогадів в Пунта Аренасі (Чілі), Музей казок, байок і оповідей поблизу Варшави (Польща), Музей нещасливого кохання

у Загребі (Хорватія), Музей іграшок у Вільнюсі (Литва), різноманітні музеї пам'яті та ін.

Вочевидь, у кожному конкретному випадку потрібно створювати композицію, сюжет, фабулу та кульмінацію “музейної оповіді”, яка може розповідати про когось, бути призначеною комусь та ілюструвати щось. Головне у цьому випадку – організувати не лише ефективне середовище комунікації, а й відчувати настрій відвідувачів [235, с. 158–159].

Наявність біографічних свідчень у музеї, відображених на експозиції, дозволяє втілювати у життя різноманітні форми музейної комунікації, що уможлиблюють розгор-тання діалогу з усе більшою кількістю відвідувачів.

Тривалий час у вітчизняному музеєзнавстві побутовала думка про важливість ідеологічного контексту біографії будь-якої видатної особи, яка обов'язково має бути “ідеальним взірцем”, прикладом для наслідування, зазедве не іконою. Застосування подібного роду прикладів у музейному середовищі призводило до “обезлюднення” експозиції, появою незрозумілих абстрактних порівнянь та контекстів. Що тут говорити про роботу з дітьми, коли ідеологічна машина працювала на інформативність та ілюстративність, закріплювала у їхніх головах необхідність боротьби за ілюзорні ідеали та цінності, не відображаючи, наприклад, шляхи і засоби цієї боротьби та не враховуючи нові контексти кожної наступної епохи.

У музеї потрібно приділяти увагу кожній конкретній людині, уникати розуміння її як безособової маси та акцентувати на особистісних характеристиках. Адже музей та історичну науку об'єднує спільна мета – наближення до істини, збереження соціальної пам'яті та історичного досвіду мешканців однієї місцевості, народу, людства [577, р. 347–348].

З іншого боку, біографію можна репрезентувати як історію міжкультурної трансформації особистості під впливом зовнішніх або внутрішніх умов, факторів. Відомий приклад використання слухавок у музеї перед портретами людей (для

ознайомлення з біографіями працівників підприємства-банкрута, що зазнало численних реорганізацій – від блискучого процвітання – до занепаду). У такий спосіб біографії сприяють виявленню причин тих чи інших подій через історію життя та діяльності окремо взятої людини.

Зазвичай біографічні дослідження стосуються конкретних аспектів або стадій життя людини – освіти, кар'єри, міжособистісним відносинам, проте їх відмінність полягає у значній сфокусованості на унікальних аспектах історії та здебільшого суб'єктивному особистісному підході до опису людського життя, кар'єри, історії кохання тощо.

Різноманітність представлення біографічних даних на музейній експозиції, – від невеликої частини експонатів та окремих особистих речей – до реконструйованих робочих кабінетів та меморіальних музеїв, створює додаткові можливості для музейного педагога враховувати:

- різні *біографічні моделі* (біографічна довідка, автобіографія, життєпис);
- співвідносити *факти* та *події* (приватні та суспільні біографічні аспекти, вчинки, визначні справи);
- *джерела укладання біографії* (джерела, міфи та легенди; похибки та фальсифікації);
- *визначати вплив* держави та суспільства на життєвий шлях у біографії людей [168, с. 20–21].

Наприклад, якщо на експозиції мова йде про важливу історичну подію або епоху значних соціальних змін, цілком доречно використовувати не офіційну хроніку відповідного часу, а наративи – історії життя звичайних людей, які містять соціально-культурні форми та нормативні дискурси, поширені у повсякденному житті, відображають мову цієї епохи.

Якими найголовнішими ознаками повинно вирізнятися відображення біографічних даних персоналії у музейно-педагогічній діяльності, якщо ми маємо у наявності невеличку частину експозиції про неї?

Перш за все, це уникнення стереотипізованих міфів, пов'язаних з цією людиною та намагання показати особливості її формування та розвитку у відповідному історичному контексті.

По-друге, обов'язковою є психологічна прив'язка біографічних даних цієї людини до її характеру, темпераменту, способу життя, а відтак – й особистісних рис, якостей, властивостей відвідувачів (особливо це стосується дитячої аудиторії).

По-третє, у ході розповіді про автобіографію видатного діяча важливо виокремлювати деякі кульмінаційні моменти, застосовувати метафори й порівняння, які б надавали уявлення про мотивацію цієї особи до певного роду діяльності, її прагнення та устремління. Також слід акцентувати на непересічних моментах життя цієї особистості, відтворити історичну перспективу подій.

По-четверте, з біографічних відомостей у розповідь про цю людину важливо додавати актуальні спогади сучасників та їхню оцінку творчої спадщини особистості, характер спільної діяльності та взаємодії.

Зрештою, по-п'яте, слід охарактеризувати особистий внесок цієї людини у відповідну галузь знань /політику/ діяльність та наголосити на конкретних фактах, які це підтверджують, й визнаних досягненнях.

На завершення – зобразити реально існуючу людину, яка мешкала у відповідну епоху, займалася конкретними справами, та стимулювати відвідачів самостійно оцінити її творчий доробок та створити свій власний образ. Цікаво, що у такому ракурсі цілком незайвим буде коментар важливих історичних подій політичної історії, відображених у біографії, а також поєднання їх з реальним життям цієї людини (історією повсякденності) [168, с. 21–22].

Звичайно, під час розповіді варто активно вико-ристовувати музейні експонати, акцентуючи найбільше на предметах повсякденного вжитку.

Результати біографічних досліджень, адаптовані до застосування у музейно-педагогічній діяльності, є важливим фактором розуміння, творчого осмислення та інтерпретації самої музейної експозиції. Оптимально побудований процес музейної комунікації з використанням автобіографічних даних дає змогу відвідувачам не лише ознайомитись із загальною інформацією про людину, характером її діяльності, різноманітними досягненнями, а й уникати міфологізації, стимулювати аудиторію до формування особистісних вражень, реконструювати історію окремих соціальних інститутів [168, с. 187].

На думку П. Кінга, будь-яка актуалізація минулого або історія – це історія ідей. Різні історії можуть бути добре або погано написаними; але це завжди історії ідей. Предмет будь-якої історії завжди визначається довільно й часто не співпадає з практикою. Ідея може відсилати нас до чогось вже неіснуючого, відповідати чомусь такому, чого немає насправді. Але й тут можна написати історію – наприклад, можна створити цікаву історію вчення про породження живих істот із бруду, історію астрології та демонології. Ми не можемо вивчати практику, поведінку або явище, або що завгодно, концептуально не відрізнивши це від усього ситуативного оточення. Отже, вивчати щось конкретне, у історичному плані або ні, означає застосувати або вивести із цього якусь ідею [617, р. 25–29].

У сучасних умовах музейний простір набуває індивідуального, особистісного характеру, основою якого стає інтеріоризація реального культурного простору музею через емоційне сприйняття та інтелектуальне постиження. У цьому контексті простір функціонує як досвід залучення до культури й занурення до неї.

Отже, культурний простір музею у процесі актуалізації та реконструкції культурної спадщини може ефективно сприяти формуванню особистості, що передбачає саморозвиток індивіда у реальному музейному просторі з елементами

педагогічного управління. Це допомагає саморозвитку особистості у ході конструювання уявного культурного простору – шляхом знаходження кодів до семантики музейного простору, з урахуванням мотиваційних, ціннісних орієнтацій, цілей, інтересів й потреб музейної аудиторії. Музейний простір створює ситуацію діалогу, у якій музей виступає як співбесідник, відкритий для довіри та сприйняття іншого. Об'єктивно музей сьогодні представляє простір самовизначення індивіда, середовище формування культурної ідентифікації індивіда.

4.2. Музеї як осередки проєктної та науково-дослідницької творчої діяльності учнів і студентів

Музейний простір містить у собі різні форми взаємодії з відвідувачами. У контексті нашого дослідження особливостей педагогічної діяльності музеїв важливим є аналіз проєктної та дослідницької роботи учнів та студентів у музеї.

Організація науково-дослідницької роботи посідає вагомe місце у системі педагогічної діяльності сучасних музеїв. Особливого та найбільш педагогічно спрямованого вигляду ця робота набуває під час організації підготовки бакалаврів і магістрів сучасних вищих закладів освіти.

Традиційні уявлення про зміст та характер такої роботи, як правило, обмежуються створенням індивідуальних навчальних проєктів, презентацій, проведенням міні-досліджень, реферуванням наукової літератури, вивченням окремих джерел для подальшого написання курсових та магістерських робіт.

Відомо, що за своєю сутністю науково-дослідницька робота музеїв охоплює наукове комплектування музейних фондів, наукову організацію обліку, збереження, консервації і реставрації колекцій, наукову побудову експозицій та виставок, проведення культурно-масової роботи. Планування та організація науково-дослідницької роботи музею координується його вченою радою, до якої

входять директор, вчений секретар, заступник директора з наукової роботи та провідні спеціалісти музею [29, с. 202].

Перебіг науково-дослідницької роботи передбачає систематичну розробку науковими працівниками тем, пов'язаних з експозицією, фондовими матеріалами, а її результати відображаються у наукових публікаціях, пов'язаних із музейною проблематикою, реекспозиціях, які проходять нині в багатьох музеях, тимчасових виставках, розробленні путівників та буклетів, у нових методичних розробках екскурсій [29, с. 202].

Нові можливості використання потенціалу проєктної та наукової роботи зі студентами відкриває простір музею як важливий культурно-освітній та дослідницький центр, що створює відповідні умови для розвитку їх творчості.

Наше завдання полягає у визначенні та узагальненні сучасних підходів до організації й втілення проєктної та науково-дослідницької роботи студентів у процесі організації навчально-пізнавальної діяльності у просторі музею.

Активізація вищеназваних видів діяльності музею зумовлена посиленням уваги в умовах ринкової економіки до музейних відвідувачів та вивчення їх інтересів. Це вимагає постійної розробки та втілення нових актуальних культурних проєктів, які б могли забезпечити реалізацію нових комунікативних форм і методів взаємодії з різновіковою музейною аудиторією [229, с. 548].

Водночас проєктна робота музеїв неможлива без наукових розвідок, які безпосередньо та опосередковано впливають на їх роботу у цілому, зокрема, щодо усебічного вивчення музейних колекцій, організації різноманітних техніко-технологічних, природно-наукових та мис-тецтвознавчих профільних досліджень.

Як зазначають науковці, проєкти застосовуються під час вивчення будь-якого курсу та дисципліни. Їх розвивальний ефект відчутний в активній допитливості, пізнавальному інтересі студентів, оволодінні дослідницькими методами мислення, формуванні свідомого та творчого вибору оптимальних засобів перетворювальної діяльності, вмінні мислити системно і комплексно,

самостійно виявляти потреби в інформаційному забезпеченні діяльності, опановувати нові знання та застосовувати їх як засіб перетворювальної діяльності [117, с. 64].

Коли йде мова про освітнє проектування, можна висловити припущення, що цей процес пов'язаний зі створенням прототипу, прообразу майбутнього об'єкта, стану та способів його виготовлення. Зазвичай, у проектуванні застосовують системний підхід, що вимагає визначення структури системи, типу зв'язків, визначенні відповідних атрибутів, аналізу впливів зовнішнього середовища.

Будь-який проєкт можна розглядати як результат педагогічного проектування інновації вченими, практиками, а також як технологію (метод проєктів) у сенсі організації процесу упровадження інновації, внаслідок якої формується готовність педагога до проєктно-впроваджувальної діяльності [315, с. 106].

Відомо, що проєктна робота у просторі музею дає змогу студентам різних спеціальностей актуалізувати свої знання з позиції бачення різних прикладних аспектів їх застосування з погляду минулого, сьогодення та проєкції у майбутнє. Мова йде головню про широкий спектр діяльності у процесі застосування сучасних музейно-педагогічних технологій: від звичайного переказу актуальної інформації та предметно-пошукової діяльності, коментарів до / навколо / поблизу музейних предметів – до створення інтеграційних міждисциплінарних проєктів, багатофункціональних навчальних комплексів для вирішення найрізноманітніших прикладних дидактичних проблем.

Таким чином, проєктна робота у просторі музею актуалізує їх культуротворчі функції, здатність не лише зберігати, а й продукувати та актуалізувати культурну спадщину певного регіону, тобто долучатися до сучасної культури шляхом активізації соціокультурної ролі певних об'єктів та їх інтерпретації [90, с. 151].

Для початку визначимо основні способи організації проєктної роботи в музеї. Враховуючи власний досвід апробації спецкурсів музейно-педагогічної проблематики для студентів факультету педагогічної освіти, історичного, географічного, філософського факультетів Львівського національного університету імені Івана Франка, можна визначити *індивідуальний, парний та груповий* способи. Зазначені способи було апробовано, зокрема, у 2015/2016 – 2018/2019 навчальних роках у процесі апробації інтегрованих музейно-педагогічних занять на базі низки музеїв м. Львова: Музично-Меморіального музею С. Крушельницької (“Чотири образи Соломії”); Художньо-Меморіального музею О. Новаківського (“Святоюрський маг”); Львівської національної галереї мистецтв ім. Б. Возницького у Львові (“Дитячі образи в мистецтві”); Національного музею у Львові ім. А. Шептицького, відділ “Українське мистецтво XX ст.” (“Соціальні образи художнього музею”); Музею зброї “Арсенал” Львівського історичного музею (“Педагогічний простір музею зброї”, “Дитяча зброя: соціально-педагогічний контекст”); Центру міської історії Центрально-Східної Європи (“Завтра буде краще ...”, “Архітектура як спосіб життя”); Музею “Львівярня” (“Стратегії комунікації в музеї”); Археологічного музею НАНУ (“Житла людей у первісні часи”).

Отже, *індивідуальний спосіб* передбачав виконання індивідуального проєктного завдання за алгоритмом із можливістю творчого самовираження. Зазвичай, це уможливлювало проведення мікродосліджень з використанням різної музейної тематики.

Парний спосіб використовувався для роботи в парах (міні-групах) над поставленими завданнями із широким застосуванням музейно-педагогічних методів та прийомів. Такий спосіб створював широкі можливості для обміну враженнями та емоціями від виконаної роботи з метою глибшого засвоєння основних засад такої діяльності.

Груповий спосіб був орієнтований на виконання спільного (командного) завдання із широким залученням допоміжного дидактичного матеріалу та груповою презентацією. Цей спосіб вирізнявся особливою ефективністю, коли мова йшла про реконструкцію елементів історико-культурної спадщини [229, с. 549].

Зазначені способи можна уважати універсальними з огляду на кількість залучених осіб до виконання проєктів та орієнтацію на відповідний результат. Наступним кроком є визначення змісту проєктної роботи.

Наведене вище дає нам змогу виокремити можливі основні напрями проєктної та науково-дослідницької роботи студентів у просторі музею. Отже, якщо мова йде про *проєктну роботу*, це передусім:

- інтеграційні міждисциплінарні проєкти;
- проєкти з “поглиблення” знань за допомогою різноманітних музейних засобів;
- проєкти, спрямовані на актуалізацію минулого та його вияв у сьогоденні у різних соціальних дискурсах [229, с. 550].

Інтеграційний напрям стимулює організацію міждисциплінарних проєктів для об’єднання різних навчальних тем, репрезентованих у музейному просторі. Серед його завдань можна визначити використання широкої інформаційної бази, методів і засобів різних науково-предметних галузей.

Проєкти, що передбачають “поглиблення” знань, мають більш спрямовані й чіткі завдання для розкриття окремої теми, безпосередньо пов’язаної із змістом музейних колекцій та сприяють багатофункціональному “зануренню” в епоху. Найчастіше вони уможливають формулювання проблеми, яку необхідно розв’язати за допомогою різних музейних засобів та описати сам перебіг її вирішення [229, с. 550].

Проєкти з актуалізації минулого можуть реалізуватися шляхом поєднання функціональних особливостей музейних предметів, здатних знайти свій вияв у

різних соціальних площинах. Крім того, вони передбачають реальну та віртуальну реконструкцію культурно-значущих предметів, історико-архітектурних комплексів, об'єктів нематеріальної культурної спадщини. Власне, відтворення (реконструкція, інтерпретація) автентичних старовинних предметів становить унікальний досвід залучення студентів до практичних завдань із вивчення, збереження та репрезентації історико-культурної спадщини [229, с. 550].

Інтерпретація музейного предмета створює передумови для успішного моделювання історичної реальності, яку він відображає та втілює. На думку М. Правдіної, такі властивості музейного предмета, як аттрактивність та експресивність здатні підвищувати силу впливу музейної моделі на людину. Музейний предмет є тримірним, він впливає на особистість глядача не тільки на рівні змісту, а й на рівні форми, а отже, на свідомість і підсвідомість. Водночас музейний предмет здатний викликати сильні емоційні переживання, пов'язані, зокрема, з його повсякденною історією, оскільки він є безпосереднім учасником історичних подій [430, с. 9].

Вироблення навичок інтерпретації передбачає уміння об'єктивної оцінки тієї чи іншої музейної пам'ятки відповідно з певними правилами та канонами.

Музейний педагог повинен вміти не лише емоційно розповісти про реліквію, а й “вжитися” у цю історичну епоху, інтерпретувати її з погляду повсякденної історії. Це підтверджує положення, що кожна музейну експозицію можна назвати програмою передання знань, умінь, навичок, суджень, оцінок і почуттів.

Для ефективної інтерпретації музейних експонатів існують різні технології, що сприяють формуванню глибших й більш повноцінних уявлень про призначення того чи іншого предмета, функціонування певної музейної моделі. Така модель дає змогу по новому побачити минуле, інтерпретувати в інакший спосіб відомі джерела, уточнити існуючі теорії й концепції.

У процесі інтерпретації різних історичних пам'яток, ми повинні мати уявлення про те, чим був конкретний музейний предмет для когось, кому він належав; визначити роль цього предмета у повсякденній діяльності людини (коли його виготовили, яке значення він мав для того, хто його виготовив, для володаря предмета, яке значення він має для нас і для суспільства, в якому ми живемо).

Важливою є інформація, як, ким, для кого, з якою метою і чому було створено предмет, з чого він був виготовлений, як саме використовувався (зокрема, чому використовувався саме так, а не інакше), його походження і поява у цій місцевості. Необхідно знати й про дизайн предмета – якою є його форма, стиль виконання, які ідеї дизайнера знайшли у ньому своє втілення; вміти визначити його цінність для тих людей, які ним користувались. Крім того, треба порівняти предмет з іншими предметами та визначити, які він викликає асоціації у різних людей [222].

Проаналізована технологія інтерпретації має значущість головно для музейних співробітників, оскільки дає змогу цілісно підійти до процесу опису музейного експонату, визначити його соціальні функції. Проте, на нашу думку, для застосування в умовах освітнього середовища, цю технологію можна використати для визначення інформації щодо цінності музейного предмета, виявлення асоціацій, які він викликає у відвідувачів музею.

В умовах зростання ролі неформальної освіти технології інтерпретації музейних експонатів, передусім, повинні застосовуватися для привернення уваги відвідувачів, розвитку їх логічного мислення та вміння аналізувати. Своєю чергою, це сприятиме не лише запам'ятовуванню властивостей і якостей тих чи інших предметів, а й виробленню первинних навичок роботи з ними, поступовому розкриттю тієї значної маси інформації, що зосереджена у них.

Англійський педагог Дж. Уест виокремлює такі способи, за допомогою яких вчитель може стимулювати інтерес дітей до історії і вивченню музейних предметів:

1. Ставити запитання: для чого зроблено цей предмет, хто його використовував; він справжній чи копія?
2. Стимулювати до розмірковувань, пропонуючи можливі варіанти відповідей.
3. Пов'язувати й порівнювати нову інформацію з вже відомими знаннями або додавати докази до того, що вже було відомо.
4. Досліджувати: чому речі саме такі, якими вони є, намагаючись знайти й спробувати нові пояснення.
5. Використовувати історичні джерела для розвитку уяви: яким тоді було життя, якою була тоді людина? [Цит. за: 376, с. 27–28].

Як бачимо, ця технологія інтерпретації відрізняється від попередньої: вона акцентує увагу саме на інтерес, розвиток пізнавальної активності та уяви дітей, сприяє “прирощенню” нових знань та формуванню мотивації для відвідин музею.

Проблема інтерпретації музейних експонатів цікава ще й тим, що кожний дослідник і педагог має своє уявлення щодо ефективності різних технологій у цілому, але не кожен проєктує їх на освітнє середовище. Заслуговує уваги підхід англійського викладача історії Дж. Нікол, що розуміє інтерпретацію як своєрідну систему, що складається з низки послідовних етапів у презентації музейного експонату.

1. Фізичні характеристики.

Як він дивиться і виглядає? Якого кольору? Який має запах? Як дзвенить? З чого зроблений? Він природного походження або виготовлений людиною? Чи зберігся він повністю? Чи зазнавав певних виправлень, змін, адаптації?

2. Конструкція.

Як його зроблено? Зроблено руками людини чи машиною? Зроблено по частинам або цілісно? Які частини було об'єднано разом?

3. Призначення.

Для чого зроблено? Як саме використовувався? Як змінювалася послідовність користування?

4. Оформлення

Чи добре спроектований? Чи добре пристосований для виконання своєї функції? Чи використано найкращий матеріал? Чи є прикраси? Чи подобається вигляд? Чи подобається іншим?

5. Цінність.

Чим цінний? Для тих хто його зробив? Для тих хто його використовував? Для тих хто його зберігав? Для тебе? Для інших? Для музею? [Цит. за: 376, с. 29].

Згадана технологія дає змогу детально й цілісно вивчати музейні експонати, розвиваючи в дітей уміння співвідносити структуру предмета з його функціональним призначенням реконструювати й класифікувати різноманітні предмети.

Педагогічна складова проаналізованих технологій інтерпретації музейних пам'яток розкривається у практичних заняттях, під час яких учні здобувають можливість тривалий час спостерігати музейний експонат – історичну реліквію. Це створює умови для “індивідуального переживання образу” під час контакту з музейним предметом, стимулює розвиток самостійного творчого мислення. Доволі часто у результаті цього з'являються нові музейні експонати – наприклад, на виставці графіки, після її презентації відвідувачі безпосередньо ознайомлюються з технологією створення малюнку, що надає для них можливість самостійно створити від початку до кінця власний ескіз.

Отже, технологія поступово перевтілюється у методику навчання, органічно доповнює уроки і сприяє інтеграції знань з шкільних предметів.

Особливий ефект під час застосування дидактичних засобів музею можна досягнути на уроках історії, літератури, географії, природознавства (що не виключає й інших предметів), коли учні під час відповідно підготовленого заняття немов пропускають через себе, переживають навчальний матеріал, що

відповідає їхнім культурним запитам і є значущим для особистісного розвитку [160, с. 109].

Звертаючись до досвіду спільної роботи музеїв зі школами, котрі “трансформують” технологію інтерпретації в методику навчання⁶, слід відзначити, що цей процес має подібні тенденції розвитку у різних країнах. Наприклад, програма “Глобальна освіта через мистецтво” (Польща) [650] побудована на основі залучення до навчально-виховного процесу елементів виховання через мистецтво (на основі інтерпретації предметів давнього мистецтва – ікон, картин, старовинних пам’яток) і впроваджується шляхом проведення циклічних занять з дітьми у музеї. Заняття, орієнтовані на вироблення артистичних навичок, доповнюють діяльність школи у процесі досягнення освітніх цілей, сприяють зверненню учнів до актуальних проблем сучасності, збагаченню їх знань про культурну, етнічну і расову багатоманітність.

Серед технік й методів досягнення цілей навчання у межах цієї програми можна виокремити такі:

- вивчення предметів давнього мистецтва, їхня інтерпретація та створення на цій основі власних творів – малювання скельних написів, ікон, виготовлення колекцій моди різних етнічних груп і народів тощо;
- фотографування, опрацювання та інтерпретація пам’яток давнини шляхом “завершення образу”;
- використання методів “мозкової атаки”, вживлення в образ тієї чи іншої етнічної групи, симуляції, дискусії, методу проєктів, рольової гри та ін.;
- створення інтерпретаційних текстів у формі віршів, розповідей, коміксів, листів, історичних хронік про предмети [650, с. 3-4].

Отже, ця програма по-своєму сприяє наближенню учнів до таємниць історичного минулого, дає змогу ефективно й дієво вивчати історичну реліквію,

⁶ Застосування згаданих технологій інтерпретації ми проводили під час роботи зі студентами у межах наведених вище музейно-педагогічних занять на базі низки музеїв м. Львова.

вжитися у обрах певної епохи, творчо підійти до розуміння значущості світової культурної спадщини.

Позиція музейного педагога при цьому передбачає не лише володіння певною системою знань про музейні предмети, а й діалог з відвідувачами, стимулювання їх до самостійного творчого пошуку, виконання ролі посередника. Крім того, музейний педагог стає організатором комунікації між тим, хто безпосередньо створив музейний предмет, і відвідувачами [222].

Акцентуючи увагу на дидактичних цілях під час проведення інтерактивних занять в музеї, слід зазначити, що вони передусім стимулюють виникнення інтересу до минулого, мотивацію до розширення знань про культуру місцевого регіону та її зв'язках з історією різних народів.

На початку заняття варто уточнити головні поняття стосовно обраної тематики, узгоджуючи їх з категоріями “музей”, “експонат”, “реліквія”, “технологія”. Далі, заглиблюючись у тему, слід репрезентувати обрані музейні експонати як історичні джерела, провести їх класифікацію за принципом найбільшої значущості, і подавати матеріал шляхом поступової реконструкції минулого міста (регіону, поселення) на основі інтерпретації історичних пам'яток. Під час цього важливо захопити увагу відвідувачів з самого початку заняття, що передбачає активний діалог з ними, урахування емоційних реакцій та настрою.

Завершуючи заняття, слід вказати на важливість використання музейних предметів для “оживлення” минулого, розвитку міждисциплінарних зв'язків між навчальними дисциплінами, а також створення власних музейних колекцій, що реконструюють історію.

Отже, проаналізовані технології інтерпретації музейних предметів потребують активного впровадження у теорію й практику сучасної освіти, зокрема, у контексті організації міждисциплінарних занять (на рівні школи), підготовки майбутніх вчителів гуманітарних дисциплін (на рівні ЗВО). Це

сприятиме розвитку мотивації до вивчення історії та інших дисциплін у різноманітних контекстах.

На основі згаданого вище можемо зробити попередній підсумок: найвагомішими перевагами проєктної діяльності у просторі музею можна уважати продуктивність уяви, свободу власної творчості людини, значну соціальну активність та співпрацю з іншими. Саме тому для таких проєктів є характерними:

- орієнтація на конкретний результат, що забезпечує їх результативність та осмисленість;
- міждисциплінарний характер, який виявляється в інтеграції різних галузей знань, дотичних до представлених музейних предметів на експозиції;
- самостійність і творчість виконання, що уможливорює створення відповідних умов для креативного пошуку шляхів розв'язання окреслених завдань;
- можливість використання проблемного методу для розкриття особистісних, суперечливих та неоднозначних інтерпретацій навчального матеріалу;
- багатоплановість, яка забезпечується як орієнтацією на досягнення результату, так і творчим характером самої проєктної діяльності (наприклад, практичними вміннями і навичками, що розвиваються під час виконання проєкту) [229, с. 550–551].

Проаналізуємо деякі особливості *науково-дослідницької* роботи в музеї. Вона посідає окреме місце і дає змогу ефективно працювати над новими тлумаченнями відомих фактів, подій, явищ, окресленням змісту та сутності різних предметів під час їх усебічного аналізу в музейному просторі. Тривалий науковий пошук, спрямований на вивчення деталей предметів, історичного, культурного та соціального контексту певної епохи, встановлення авторства музейної пам'ятки та уведення її до наукового обігу спонукає до нових несподіваних відкриттів.

Очевидно, що це активно заохочує студентів до встановлення нових зв'язків, аналізу відповідних історичних контекстів та джерел.

На основі наведеного вище можна зробити попередній підсумок, що організація *науково-дослідницької роботи* у просторі музею для студентів насамперед передбачає узагальнення, систематизацію, атрибуцію та класифікацію музейної інформації; дослідження “меморіального простору” музейних предметів; застосування музейної інтерпретації для добування сенсу, глибинного значення музейних предметів [229, с. 551].

Класифікація, систематизація музейної інформації є важливими для узагальнення різних підходів щодо її змісту, характеру та визначення наукової та культурної цінності пам'яток культури. У такий спосіб цей напрям науково-дослідницької роботи є актуальним для виконання студентами на основі власних досліджень різних курсових, бакалаврських та магістерських проєктів, підготовки наукових робіт на основі музейної тематики.

Крім того, такий вид діяльності спонукає до усвідомлення наукової місії та концепції того чи іншого музею, збирання матеріалу з метою створення циклів нових освітніх програм, тематичних занять, курсів на основі досліджуваної проблематики, а також орієнтуватися у сфері музеєзнавчих досліджень.

Вивчення “меморіального простору” створює додаткові перспективи для одержання унікальної невербальної інформації про минуле та умови для вивчення образу життя, ідеалів, ментальних особливостей, норм і зразків поведінки людей у минулому, визначаючи “емоційний потенціал” музейного предмета. Яскравим прикладом її застосування може бути вивчення сукупності різних груп джерел, які характеризують життя і творчість відомих культурних діячів, як своєрідного освітнього простору ідей, образів, текстів [229, с. 551].

Часто ми недооцінюємо значення інформаційного потенціалу музеїв, адже вони дозволяють через “мову пов-сякденності” не лише отримувати унікальну невербальну інформацію, а й відкривати широкі можливості для розуміння

соціології речей, різні поведінкові та емоційні стратегії людей минулого [277, с. 398–399].

Музейна інтерпретація відкриває широкі можливості для дослідження і викладання наукових дисциплін та розвиток й популяризацію нових культурних практик. Це передбачає ретельне дослідження пам'яток відповідно до профілю музею, аналіз різних етапів історії певної місцевості, опрацювання тем та матеріалів, пов'язаних з експозиційною роботою, особливостями комплектування та зберігання музейних предметів, вивченням музейної аудиторії [229, с. 552].

Безпосередня дослідницька діяльність, перш за все, передбачає складання плану, ознайомлення з науковими працями, підготовку текстової частини роботи, формування додатків, підготовку наукового реферату або самостійної роботи, виступ на семінарі або конференції. Її результати обов'язково повинні мати як теоретичне, так і практичне значення.

Приміром, мова йде про застосування результатів наукових досліджень в музеї для створення суспільного резонансу щодо охорони пам'яток і культурної спадщини, організації конференцій, популяризації знань шляхом проведення науково-популярних заходів – імпрез, виставок, перформансів, які мають виняткове значення для розвитку науки та культури [584, s. 166].

Наведені способи організації науково-дослідницької роботи студентів сприяють їх самовираженню та розвивають творче мислення, здатність до ініціативності та самостійності, адже стимулюють активну пізнавальну діяльність, допитливість та креативність у баченні шляхів вирішення поставленої проблеми.

Отже науково-дослідницька робота студентів забезпечує виявлення прикладного характеру соціально значущих знань і умінь що відповідає сучасній парадигмі особистісно орієнтованої освіти, адже такі знання дозволяють молоді успішно реалізувати себе у подальшій професійній діяльності.

Особлива роль в організації проєктної та науково-дослідницької творчої роботи у просторі музею належить викладачеві відповідного курсу та працівнику

музею (музейному педагогу). Викладач розробляє та планує стратегію реалізації проекту або відповідних прикладних досліджень у межах певної програми або навчального курсу для студентів. Музейний педагог відповідає за дотримання регламенту відвідування студентами музею та послідовність етапів їх безпосередньої роботи на експозиції.

Саме така співпраця визначає розвиток мотиваційної сфери людини; навчає навичкам планування; розвиває уяву, креативність, комунікативні здібності; формує усвідомлення ціннісних смислів культури через результати власної діяльності [203, с. 197–198]. У цьому контексті, навчання ефективніше відбувається під час виконання розумових дій, система яких становить навчальну цінність [421, с. 106]. Це не дивно, адже музеї пропонують не комерційний товар, а культурний досвід, який дає змогу населенню усвідомити свою спільність й відчувати себе народом [548, с. 20].

Вочевидь, що така робота вимагає від викладачів відповідних умінь, зокрема, навичок дискурсивного мислення, відповідної мотивації та інформаційної грамотності. Взаємовідносини зі студентами мають будуватися на засадах партнерства, адже вкрай важливо, щоби молодий дослідник відчував зацікавленість керівників у науковому пошуку, їх підтримку та допомогу.

Проаналізовані види діяльності є невід’ємною частиною освітнього процесу у закладі вищої освіти, а відтак їх реалізація органічно вписується у навчальний план різних факультетів, зокрема, коли мова йде про специфіку концепції індивідуальної та самостійної роботи, або розробку окремих спеціальних курсів.

Отже, проектна та науково-дослідницька діяльність учнів та студентів у музейному просторі має невичерпні резерви цікавих комунікаційних можливостей: від вивчення та збереження різних культурних традицій, актуалізації матеріальної і нематеріальної культурної спадщини – до розширення й урізноманітнення самих форм діяльності музею та його взаємодії з різновіковою аудиторією.

4.3. Музеї у системі організації туризму, дозвілля й рекреації учнівської та студентської молоді

Важливою складовою організації педагогічної діяльності музейних закладів з учнівською та студентською аудиторією є аналіз їх ролі та значення у системі туристичної, дозвілльєвої та рекреаційної діяльності.

Відомо, що педагогіка туристичної діяльності (педагогіка туризму) в сучасних умовах являє собою доволі складне й динамічне явище, яке потребує свого нового осмислення та інтерпретації відповідно до актуальних освітніх парадигм, концепцій навчання в музеї тощо.

Особливо виразно це можна простежити на прикладі освітнього туризму – форми організації освітнього процесу та навчальної діяльності, що реалізується за межами освітнього закладу.

Теорія дозвілля на сучасному етапі характеризується міждисциплінарністю, спираючись на знання із багатьох наук: психології, педагогіки, соціології, філософії, географії, економіки. За енциклопедією В. Кременя, дитяче дозвілля надає молоді вільний вибір суспільно значущих ролей і положень, відмінних від навчальної і позашкільної діяльності; розвиває необмежені можливості дітей, їхні здібності й таланти в активній діяльності і самовираженні [118, с. 224].

Дослідники зауважують, що в Україні усталеним є поняття “культурно-дозвілльєва сфера” (вказує на використання людиною свого вільного часу для розвитку творчих здібностей, культури, відповідних умінь і навичок), натомість в зарубіжних країнах культурно-дозвілльєва сфера набула таких назв, як “індустрія дозвілля, дозвілльєво-рекреаційна сфера” (США, Великобританія), “сфера вільного часу” (Німеччина), “анімація” (Італія, Туреччина, Франція) [424, с. 6].

Освітній параметр дозвілля характеризує цю діяльність як об’єктивно необхідну та усвідомлену потребу багатьох людей здобути знання та набути вмінь

для успішної виробничої діяльності, підвищення виробничої культури та культури виробництва [388, с. 20].

Не менш важливим у дослідженнях є вивчення поняття “рекреація”, однієї з форм дозвілля, пов’язаної з відтворенням і розвитком фізичних, психічних, духовних та інтелектуальних сил людини у місцях, що забезпечують реалізацію окреслених цілей у межах активного середовища (рекреаційного ресурсу), та орієнтованої на активні форми реалізації [Цит. за: 481, с. 192–193].

Педагогічний потенціал туристичної, дозвілєвої та рекреаційної діяльності музейних закладів у процесі роботи з молоддю має свої особливості, зумовлені розробкою пізнавальних турів (туристичних маршрутів), квестів, спрямованих на засвоєння учнями та студентами навчальних програм з історії, географії, біології, літератури, екології; активній участі в музейній “індустрії розваг” – творчих майстернях, історичних реконструкціях, вечорах відпочинку, концертах, розвитку віртуальних музеїв та мультимедійних проєктів; проведенні творчих акцій, кіновечорів, організації пересувних виставок, ігрових конкурсів, рольових ігор та змагань.

Освітня парадигма ХХІ ст. побудована на засадах комунікації, орієнтована на формування людини вільної й творчої, ерудованої й компетентної, готової до міжкультурного діалогу. Музей як багатофункціональний інститут культури у своєму розвитку не лише залежить від сучасних йому соціокультурних процесів, а й слугує моделлю системних перетворень у галузі туристичної діяльності, яка розкриває усю багатогранність країни.

Музей допомагає у процесі реконструкції особливого культурного середовища, що володіє силою просвітницького та освітнього впливу, визначає засоби і способи його діяльності. Сучасні музеї є швидше “місцями зустрічей, комунікації й дискусії довкола предметів та історії, про яку ці предмети розповідають”, а відтак вони “виконують подвійну функцію: як місце освіти і як місце переживань” [565, с. 23].

У багатьох світових музеях втілюється у житті концепція так званого “активного музею”, коли від першого кроку відвідувачі стають учасниками своєрідного музейного дійства, що дає змогу їм опанувати музейну експозицію відповідно до власних бажань, фантазій та інтересів. Музейна виставка стає одним зі способів проведення вільного часу, який не проходить дарма завдяки включенню самих відвідувачів у спільну взаємодію та пошук й засвоєння оптимальної для себе кількості нової інформації. Загалом, експозиція стає невід’ємним елементом втілення загального музейного проекту, концепції з яскравим едукативним характером [163, с. 656].

У контексті організації туристичної, дозвіллевої та рекреаційної діяльності важливим є звернення до регіональних аспектів музейної освіти, яка передбачає створення педагогами та вихователями відповідних умов для пробудження в учнів та студентів інтересу до минулого власної родини, регіону проживання, культурної спадщини свого народу та представників інших національних груп.

Важливим є безпосереднє залучення вихованців до спільної пошукової діяльності, спрямованої на розширення знань та аналіз різноманітних аспектів повсякденного життя людей у минулому, виявлення тих спільних об’єднавчих чинників, завдяки яким вони зберегли свої традиції, культуру, звичаї, віру, мову, спосіб життя.

Важливим є ототожнення музейних експонатів з місцями пам’яті, що є умовою для забезпечення історичної комунікації й суспільного діалогу. Передусім слід документувати, описувати і з’ясовувати різні історії, пов’язані з такими місцями. З дидактичних позицій це слід проводити “у наративний спосіб”, використовуючи прийоми емпатії, спрямовані на проникнення у переживання іншої людини, а відтак створити для відвідувачів “можливість повного розуміння дійсності, яку ніде в іншому місці не можна побачити” [614, s. 53].

Надзвичайно цікавим та повчальним є проведення масштабних анімаційних дійств (історичних реконструкцій), музейних фестивалів, свят, рольових ігор,

інтерактивних навчальних занять, які у доволі широких масштабах відбуваються як у Європі, так і на Україні. Насамперед, вони сприяють популяризації того чи іншого регіону для туризму, забезпечують підвищення мотивації до вивчення власної історії, стимулюють краєзнавчу, літературну, мистецьку, музичну, музейну діяльність, вивчення народних традицій, фольклору, обрядів тощо.

Організація культурно-мистецькі акції, організація творчих майстерень, вечорів відпочинку у музейному просторі, з одного боку, суттєво розширює пропозиції музейних послуг для молодих відвідувачів (як втілення ідей неформальної освіти), а з іншого, зацікавлює різні категорії населення (які нерідко безпосередньо залучаються у взаємодію з музеями) [175, с. 505].

Пам'ятки минулого, зосереджені у музеях, становлять цінний матеріал для вивчення різними спеціалістами. У контексті організації туризму та вивчення локальної історії вони сприяють формуванню історичної пам'яті та ідентичності, у психологічному аспекті – виступають важливим чинником розвитку пізнавальних процесів особистості, у музейно-педагогічному – забезпечують цілісне сприйняття певної епохи відвідувачами музеїв [199, с. 345].

Коли йде мова про локальну історію, завжди надзвичайно цікаво прослідкувати: як саме, з яких джерел ця історія мала змогу з часом ставати елементом глобальної історії. Таке розуміння надзвичайно сприяє розвитку історичної свідомості, реалізації причинно-наслідкових зв'язків, умінні бачити проблему або суперечність там, де вона можлива тільки у перспективі. Будь-яка пам'ятка, будь-який музейний експонат, музейна реліквія являє собою маленьку таємницю, розгадати і описати яку може тільки справжній фахівець, що володіє не лише історичними знаннями, а й має майстерність педагога, вчителя, здатного заволодіти увагою слухачів настільки, наскільки є цікавою та глибокою інформація, почерпнута з музейного джерела.

Порушені проблеми дають змогу зрозуміти, як саме найкраще “вмістити історію до музею” в умовах локальної спільноти, громади, містечка, села.

Видається, що такі питання у зазначеному сенсі можуть виглядати недоречними, адже криза виховної роботи особливо кидається в очі у маленьких населених пунктах. Однак наявність музеїв у провінції, не зважаючи на мізерне фінансування, а також їхня активність, позитивно впливають на навколишнє середовище, формуючи громадську думку та викликаючи певний культурний резонанс [199, с. 345–346].

У той же час, коли мова йде про міський простір, особливу увагу належить звертати на організацію музейного туризму шляхом:

- залученні учнів та студентів до організації різноманітних музейних ініціатив для фіксації, популяризації та усвідомлення унікальних подій міста, прив'язаних до конкретної місцевості;
- реалізації комплексу нових екскурсійних маршрутів просвітницького, навчального та рекреаційного характеру з урахуванням досягнень музейної педагогіки;
- створення “нового іміджу” міст, вільного від політичних та соціальних стереотипів для ефективного розвитку міжнародного культурного туризму;
- розробки нових міждисциплінарних проектів актуалізації культурної спадщини міста в контексті історії, мистецтвознавства, філософії, культурології, психології, етики, журналістики та реклами.

Дослідники наголошують, що високий рівень інтегрованості людини у міський простір виявляється через наявні у ньому можливості відтворювати “якісний образ життя” [530, с. 264]. Очевидно, що таке відтворення дозволяє не лише краще пізнати своє місто, а й зберігати свою культурну ідентичність, власне, формувати культуру творчості особистості.

Мова йде про застосування особливої форми педагогічної діяльності у просторі музею та навколомузейному просторі – сіті-квестів, які уможливають різнопланову подорож містом відповідно до завчасно запланованого маршруту,

ознайомлення з цікавими історико-культурними пам'ятками та одержання нової інформації.

Для досягнення кращих результатів під час реалізації квестів слід використовувати дослідницький метод навчання, котрий втілюється у процесі організації педагогом пошуково-пізнавальної діяльності учнів та студентів шляхом постановки пізнавальних та практичних завдань, що вимагають самостійного творчого розв'язання. Бажано акцентувати особливу увагу на розвитку таких властивостей і якостей особистості, як уважність, спостережливість та самоорганізованість, уміння самостійно здобувати потрібні знання.

Педагогічними цілями квестів можуть бути формування загального позитивного враження від краси міста, вироблення шанобливого ставлення до природи і охорони природного середовища, пізнання рекреаційних об'єктів за місцем проживання, участь в активному відпочинку, представлення давньої і найдавнішої історії міста, ознайомлення з елементами краєзнавства, місцями народної пам'яті, формувати дружньої й товариської атмосфери, елементів самоврядування, дисципліни і норм співжиття у групі [204, с. 160].

На нашу думку, ефективність сіті-квестів значно підсилюється, якщо вони передбачають відвідування принаймні одного музею.

У процесі застосування квестів важливо постійно обговорювати їх перебіг, звертати увагу на дотримання загальних правил, створювати доброзичливу атмосферу, сприяти виявленню ініціативи дітей задля досягнення психічного комфорту. Учні проходять повний цикл мотивації: від уваги до задоволення, знайомляться з аутентичним матеріалом, котрий дозволяє їм досліджувати, обговорювати та усвідомлено будувати нові концепції й відносини у контексті проблем реального світу, створюючи проекти, що мають практичну значущість [Цит. за: 493, с. 138].

Під час проведення сіті-квесту за обраним маршрутом учасники можуть виконувати завдання, що передбачають, наприклад, пошук за координатами, розв'язання головоломок, анаграм, ребусів та загадок, різних інтелектуальних завдань у нестандартних ситуаціях, шифрування інформації, фотографування та збирання предметів, створення за зразком, флеш-моби, фото-відповіді, підготовка презентацій та багато іншого.

Завдяки мобільності й динамічності, практичності, зорієнтованості на формування конкретних умінь і навичок, варіативності, адаптованості до широкої аудиторії, можливості комбінування та переплетення будь-якої тематики, активній участі у міській культурі сіті-квести сьогодні мають надзвичайно потужний потенціал й значні перспективи для подальшого застосування у музейній практиці.

Вони вдало поєднують туристичну, дозвілєву та рекреаційну діяльність молоді у взаємодії із музейними закладами, маючи надзвичайно різноплановий та міждисциплінарний характер.

Під час їх проведення можна вирішувати проблемні *артистичні* завдання (постановка танцю відповідної епохи на фоні пам'ятки); *художні й мистецькі* (створення нових образів, малювання та фотографування побаченого); *туристичні* (прокладання нових екскурсійних маршрутів); практичні завдання з *архітектури* (визначення стилів, характерних особливостей будинків), *історії* (коментування й мандрівка шляхами події), *літератури* (враження від місця, яке описане у певному творі), *математики* (обчислення відстані та швидкості пересування); *географії* (визначення ландшафтних особливостей, клімату, рельєфу місцевості тощо), *фізики* (визначення фізичних властивостей будинків, різних оптичних явищ), *хімії* (визначення чистоти міського повітря у різних місцях) тощо [204, с. 163].

Проаналізовані напрями педагогічної діяльності музеїв, розташовані на перетині позашкільної та неформальної освіти, мають особливий характер,

зумовлений активною міжособистісною комунікацією, постійним емоційним підкріпленням, залученням до різних видів діяльності, формуванням відповідних якостей особистості та її соціалізацією.

Усе це вимагає від музейних закладів застосування особливих форм роботи з відвідувачами молодого віку, які мають бути побудовані на засадах інтерактивності.

Сучасний світовий освітній простір представлений різними дидактичними моделями, формами та засобами, які дозволяють оптимально використовувати потенціал навчального середовища. Ефективність такого середовища визначається рівнем активності його учасників та результатами педагогічної взаємодії. Зокрема, коли мова йде про середовище музею, ми можемо визначати його ефективність шляхом відбору відповідних моделей навчання й способів педагогічної взаємодії [157, с. 171].

Багатоманітність варіантів організації ефективної педагогічної взаємодії у середовищі музею останнім часом набуває нового змістового значення завдяки розвитку сучасних підходів до використання комунікаційних стратегій, удосконалення взаємодії з різновіковою аудиторією в музеї, а також застосування більш гнучких дидактичних технологій. Серед них характерна роль належить інтерактивній технології навчання, зорієнтованій на особистісний та професійний розвиток особистості.

Особливе значення ця технологія набуває під час організації туристичної, дозвілльової та рекреаційної діяльності у просторі музею (як важливих складових педагогічної діяльності), коли музейну комунікацію необхідне спрямувати у відповідне русло, забезпечуючи її ефективність та результативність.

Відомо, що інтерактивність – це взаємодія, процес комунікації, що передбачає двосторонній діалог між вчителем і учнями (викладачем і студентами), мета якої полягає у перетворенні загальної інформації на особистісні знання [157, с. 171].

Навчальне (освітнє) середовище може бути визначене як “сфера життєдіяльності людини, що постійно змінюється та зростає, містить у собі усе більше багатство опосередкованих культурою власних зв'язків з навко-лишнім світом, вчить шукати пізнання у власної діяльності, зі спостережень і сприйняття, розкривати життєве значення досліджуваних об'єктів, досягати принципи власних дій і керуватися ними в нових ситуаціях” [32, с. 6].

Для інтерактивної технології навчання характерні: концептуальні засади, які передбачають активні, діалогічні форми організації занять; змістовна частина, яка визначає цілі навчання і зміст навчального матеріалу; процесуальна частина, що охоплює організацію навчального процесу, методи і форми навчальної діяльності учнів.

Сутність інтерактивного навчання полягає в постійній та активній взаємодії усіх його учасників. Спільна діяльність учнів, студентів у процесі пізнання, оволодіння новим матеріалом означає, що кожен вносить у цей процес свій індивідуальний внесок, сприяючи більш якісному обміну знаннями, ідеями, основами діяльності. Усе це відбувається в атмосфері доброзичливості і взаємодопомоги, що дає змогу не тільки отримувати нові знання, а й розвивати саму пізнавальну діяльність, переводити її на більш високий рівень кооперації та співпраці.

Інтерактивний процес характеризується високою інтенсивністю комунікації, спілкування, обміном інформацією, зміною та різноманітністю видів діяльності, процесуальністю (зміною актуального стану учасників), цілеспрямованою рефлексією учасників над власною діяльністю, взаємодією, репрезентуючи “посилену цілеспрямовану діяльність педагога і учнів з організації взаємодії між собою з метою розвитку” [240, с. 37].

Згідно з сучасними дослідженнями, інтерактивність може відбуватися у таких випадках:

- *по-перше*, у випадку лінійної взаємодії, коли вона має обмежений характер, зумовлений майже повною відсутністю зв'язку повідомлення, що надсилається, з попередніми повідомленнями;
- *по-друге*, під час реактивної взаємодії, коли повідомлення пов'язане тільки з одним попереднім повідомленням;
- *по-третє*, у ході множинної (діалогічної) взаємодії, коли повідомлення пов'язане з багатьма попередніми повідомленнями та утворює тісні взаємозв'язки між ними [157, с. 172].

З огляду на те, що інтерактивність розкриває характер і ступінь взаємодії між об'єктами, необхідно зазначити, що у середовищі музею вона сприяє підсиленню ролі відвідувачів (зокрема, учнів та студентів) шляхом моделювання їх активності, організації різних форм співтворчості (наприклад, у ході діалогу, дискусії під час різного роду виставок, інсталяцій, презентацій, хепенінгу тощо), розкриває естетичний потенціал розвитку особистості.

Відтак, сьогодні інтерактивність виступає у ролі важливої засади музейно-педагогічної діяльності й акцентує на важливості створення продуктивного середовища комунікації в музеї. Її ефективність буде визначатися швидкістю та зручністю досягнення мети навчальної, виховної й розвивальної діяльності, елементами будуть усі компоненти системи, завдяки яким відбувається

Певну роль і значення для цього мають соціальні об'єкти, що дозволяють людям сконцентрувати свою увагу на певні речі, а не на один одного, що робить міжособистісна взаємодія більш комфортним. Ці об'єкти, тобто музейні експонати, можуть служити загальними орієнтирами для обговорення.

Американська дослідниця Н. Саймон виділяє такі способи музейного проєктування, які в умовах інтерактивного середовища здатні активізувати артефакти у ролі соціальних об'єктів:

- пропозиція для відвідувачів відповісти на питання щодо побачених об'єктів;

- надання різних інтерпретацій об'єктів для швидкого встановлення особистісної зв'язку з ними;
- проектування виставок з провокаційними методами презентації, відображення об'єктів в зіставленні, конфлікті або діалозі;
- надання відвідувачам чітких інструкцій про те, як взаємодіяти один з одним щодо певного музейного об'єкта [652, р. 115–133].

Підтвердженням цьому є переконання, що музейний педагог під час організації екскурсійної діяльності повинен мати глибокі знання в ділянці вікової психології, філософії освіти, педагогічної теорії, а також історії та мистецтва. Крім того, він повинен володіти хорошими організаторськими здібностями і неабияким інтелектом, бути креативним, виступаючи в ролі посередника між музейним експонатом і глядачем.

У процесі інтерактивної музейно-педагогічної діяльності активно формуються особистісні якості вчителів, зокрема, їх уміння говорити і презентувати себе. Використання різного роду знаків, асоціативних символів, створення умов, максимально наближених до життєвих ситуацій, робить можливим невід'ємне запам'ятовування матеріалу, наближає процес навчання до примусового сприйняття. Також стимулюється інтерес до минулого, здійснюється передача культурного досвіду, а музей стає посередником між відвідувачем та культурним середовищем.

Важливу роль у цьому процесі належить розвитку візуального мислення, основами якого є:

- *опосередковане та загальне відображення* людиною предметів та явищ об'єктивної дійсності в музейній середовищі;
- *споглядання*, що базується на осмисленні відвідувачем музею творів мистецтва;

- *творча унікальність*, що формується в процесі та результатах творчості, коли особистість виходить за рамки соціокультурних стереотипів, стає творцем цінностей, цілей і сенсу свого буття;
- *творча ініціатива* – прагнення створити індивідуальний та неповторний образ світу через взаємодію та організацію діалогу в музеї;
- *взаємодія наочного та вербального мислення* у процесі переходу від конкретних понять на рівень вербальних абстракцій, що виражаються в естетичному та емоційному захопленні [223, с. 47–48].

Різні рівні інтерактивності в музеї рівнозначно відповідають аналогічному змісту відображених вище дидактичних моделей взаємодії – традиційної, активної та інтерактивної. Для першої моделі характерним є орієнтація на учня як на об'єкт навчання, що передбачає *лінійне взаємодія*, що виражає в освоєнні навчальної матерії, запропонованої самим учителем, мінімальне спілкування та незначні творчі завдання.

Друга модель передбачає використання методів, *стимулюючих пізнавальну активність та самостійність* учнів під час музейних занять, коли вони виступають у ролі суб'єктів навчання. Це дає змогу розробляти різні творчі завдання, організувати безпосереднє взаємодія з учителем [157, с. 177].

Третя, власне, *інтерактивна модель*, уможливорює створення максимально комфортних умов навчання в музеї, коли учні та студенти можуть відчувати свою успішність, а також активно взаємодіяти між собою в процесі творчого виконання поставлених навчальних завдань. Це уможливорює моделювання різних життєвих ситуацій, використання ролевих ігор, спільне вирішення проблем шляхом аналізу обставин та відповідних моментів. Зазначена модель діє за принципом активного включення у діяльність (*participatory museum*), створюючи атмосферу співпраці, взаємопорозуміння та конструктивного взаємодії [157, с. 177].

Проаналізовані матеріали різних публікацій, участь у різних тренінгах та науково-практичних конференціях дає змогу констатувати, що остання модель не

цілком достатньо може виступати основою для ефективної організації педагогічної діяльності у вітчизняних музеях у силу різних причин та обставин, проте дедалі більше поширюється в освітньому просторі України. Найпопулярніша вона не у класичних музеях, а у так званих центрах науки і техніки: (Музей популярної науки і техніки “Експериментаніум” (Київ) [358], “Музей казок” (Київ) [355], “Музей цікавої науки” (Одеса) [362], “WOOM – музей наукових відкриттів” (Харків) [667], “Ландауцентр” (Харків) [383], Музей цікавої науки “Smartzone” (Дніпро) [363], інтерактивний музей цікавої науки та техніки “Еврика” (Львів) [142], наукове містечко “Нова енергія” (Івано-Франківськ), інтерактивний музей науки (Вінниця) [140] тощо [191, с. 45].

У цих музеях можна торкатися до експонатів, проводити різні експерименти та перевірити власні знання. Вони мають чимало експонатів, а також лабораторії з хімії, фізики, лекційні зали, спеціальні ігрові кімнати, що стимулює активну співпрацю із загальноосвітніми школами.

У контексті наведеного вище зазначимо, що елементи інтерактивності, які відповідають другій моделі, дедалі більше використовують більшість українських музеїв. Серед них можна виокремити досвід Дніпропетровського національного історичного музею ім. Д. Яворницького [109], Одеський муніципальний музей особистих колекцій ім. А. Блещунова [382], Харківського літературного музею [534], київських музеїв – Національного музею мистецтв імені Богдана і Варвари Ханенків [361], Національного художнього музею України [398], Національного музею історії України [393], Національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника [392], львівських музеїв – Музично-меморіального музею Соломії Крушельницької [381], музею “Львівярня” [356], інтерактивного музею “Таємна аптека” [141] та ін.

Також слід наголосити на особливостях, притаманних музею як можливому конструктору різних контекстів навчального середовища, – від споглядання й рефлексії до активного “занурення” й інтерактивності. Зокрема, мова йде:

- по-перше, про можливість моделювання різних навчальних ситуацій у музеї;
- по-друге, про створення відповідної психологічно комфортної атмосфери;
- по-третє, щодо забезпечення ефективної співпраці вчителя і музейного працівника з учнями з обов'язковим урахуванням їх індивідуальних та вікових особливостей розвитку [225, с. 44].

Отже, на основі проаналізованих рівнів інтерактивності в музеї можна виокремити аналогічні за змістом моделі педагогічної взаємодії – традиційну, активну та інтерактивну. Шляхом моделювання зазначених рівнів у музеях різного профілю можна досягати ефективних результатів навчання у просторі музею, що сприяє осмисленню такої діяльності та її узгодженості з інтересами молодих відвідувачів. Зазначене вище узгоджується із тематикою цього підрозділу і визначає інтерактивну екскурсійну діяльність як базовий спосіб організації педагогічної діяльності в сучасних музеях.

Перспективи розвитку туристичного, дозвілєвого та рекреаційного напрямів педагогічної діяльності музеїв у контексті сучасних суспільних перетворень ми вбачаємо:

- по-перше, у зверненні особливої уваги на масовість залучення учнівської та студентської молоді до різних контекстів туризму, дозвілля та рекреації, інтегрованих з їх академічним навчанням;
- по-друге, у формуванні серед громадян інформаційної грамотності, здатності до самоусвідомлення важливості опанування різними спеціальностями, створення умов для самоосвіти та навчання кожної людини впродовж цілого життя;
- по-третє, у фаховій підготовці музейних екскурсоводів та професійних менеджерів, здатних організовувати актуальні інтерактивні заходи для молодіжної аудиторії, підвищувати функціональність музейних колекцій;

- по-четверте, в урізноманітнення тематики музейних заходів: від розважальних та науково-популярних – до навчальних, що конструктивно сприятиме оптимальному проникненню індустрії до музейних закладів;
- по-п'яте, створенням унікального кола “живого безпосереднього спілкування” відвідувачів музею між собою, підвищення їх інтелектуального та комунікативного рівнів розвитку.

Висновки до четвертого розділу

На основі проведеного наукового пошуку та співставлення вітчизняного та зарубіжного досвіду дослідженням обґрунтовано різні напрями педагогічної діяльності музеїв в сучасному освітньому просторі України.

Доведено, що культурний простір музею у процесі актуалізації та реконструкції культурної спадщини може ефективно сприяти формуванню особистості у реальному музейному просторі з елементами педагогічного управління. Таким чином музейний простір створює ситуацію діалогу, у якій музей виступає як співбесідник, відкритий для довіри та сприйняття іншого.

У цьому сенсі важливим є звернення до конструювання особистого музейного простору, який включає елементи культурної пам'яті як способу збереження минулого в сучасних умовах; корпоративної пам'яті у сенсі різноманітного знання з багатого попереднього досвіду; соціальної пам'яті як невід'ємної частини культури, що конструює соціальне сьогодення та соціальне майбутнє; пам'яті про конкретні події та історичні персоналії, яка здатна актуалізувати минулий досвід у новому світлі, з урахування змін певної епохи, відповідних історичних підходів.

Проаналізовано особливості організації проєктної та науково-дослідницької творчої роботи у просторі музею, які можуть бути невід'ємною частиною освітнього процесу у закладі вищої освіти, адже їх реалізація органічно

вписується у навчальний план різних факультетів у форматі окремих спеціальних курсів, концепцій індивідуальної та самостійної роботи.

Встановлено, що проектна та науково-дослідницька діяльність учнів та студентів у музейному просторі має невичерпні резерви цікавих комунікаційних можливостей: від вивчення різних культурних традицій, актуалізації матеріальної і нематеріальної культурної спадщини – до розширення й урізноманітнення самих форм діяльності музею та його взаємодії з різновіковою аудиторією.

Особлива роль в організації проектної та науково-дослідницької творчої роботи у просторі музею належить викладачеві відповідного курсу та працівнику музею (музейному педагогу). Викладач розробляє та планує стратегію реалізації проекту або відповідних прикладних досліджень у межах певної програми або навчального курсу для студентів. Музейний педагог відповідає за дотримання регламенту відвідування студентами музею та послідовність етапів їх роботи на експозиції. У свою чергу це визначає розвиток мотиваційної сфери людини; розвиває уяву, креативність, комунікативні здібності; формує усвідомлення ціннісних смислів культури через результати власної діяльності.

Звернено увагу на особливості, притаманні музею як можливому конструктору різних контекстів навчального середовища, – від споглядання й рефлексії до активного “занурення” й інтерактивності, що передбачає можливість моделювання різних навчальних ситуацій у музеї; створення відповідної психологічно комфортної атмосфери; забезпечення ефективної співпраці вчителя і музейного працівника з учнями з обов’язковим урахуванням їх індивідуальних та вікових особливостей розвитку.

У контексті розвитку туристичного, дозвілєвого та рекреаційного напрямів педагогічної діяльності музеїв акцентовано на зверненні особливої уваги на масовість залучення учнівської та студентської молоді до різних контекстів туризму, дозвілля та рекреації, інтегрованих з їх академічним навчанням; формуванні інформаційної грамотності, здатності до самоусвідомлення

важливості опанування різними спеціальностями; фахову підготовку музейних екскурсоводів та професійних менеджерів, здатних організовувати актуальні інтерактивні заходи для молодіжної аудиторії; урізноманітнення тематики музейних заходів; створенням унікального кола “живого безпосереднього спілкування” відвідувачів музею між собою, підвищення їх інтелектуального та комунікативного рівнів розвитку.

Основні результати розділу відображено в наукових працях автора: [160’ 167; 176; 179; 180; 181; 189; 193; 195; 198; 199; 202; 208; 214; 219; 227; 229; 235; 613; 614].

РОЗДІЛ V

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МУЗЕІВ В СУЧАСНОМУ ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРІ УКРАЇНИ

5.1. Обґрунтування теоретичної моделі організації педагогічної діяльності у просторі музею

Сучасні підходи до організації педагогічної діяльності музейних закладів дедалі більше потребують науково-теоретичного обґрунтування, відповідно до сучасних кардинальних змін у сфері освіти – поширення ідей «суспільства знань» та безперервної освіти, наукової освіти, STEAM-освіти та сучасних освітніх технологій. Потреба у такому обґрунтуванні зумовлює чітке осмислення основних цілей та завдань, змісту, методики та конкретних очікуваних результатів педагогічної діяльності музейних закладів відповідно до різних стратегій її організації та проведення в умовах академічної, неформальної або інформальної освіти.

Спираючись на наукові основи гуманістичної психології і педагогіки (Ш. Амонашвілі, К. Роджерс, І. Якіманська, А. Маслоу, Л. Виготський та ін.); концепції розвитку педагогічної творчості вчителя (Н. Кічук, Б. Кобзар, М. Поташник, С. Сисоєва, П. Шевченко та ін.); ідеї та концепції організації музейної комунікації (М. Гнедовський, Д. Камерон, М. Маклюен, З. Станський, К. Хадсон); педагогічні ідеї науковців про навчання й виховання молоді в умовах музейного середовища (Т. Бабаєва, Є. Ванслова, Е. Гупер-Грінхил, К. Іген, І. Коссова, І. Колеснікова, Є. Медведєва, М. Юхнєвич та ін.); концепції музейної педагогіки, орієнтовані на формування в учнів та студентів ціннісного ставлення до культурно-історичної спадщини (А. Бакушинський, К. Фолль, І. Гревс, А. Закс, Н. Федоров та ін.), нами запропоновано теоретичну модель педагогічної діяльності музеїв, побудовану на основі авторського бачення порушеної проблематики.

Поняття “модель” ми розуміємо як систему, дослідження якої слугує засобом одержання інформації, а “моделювання” – як універсальну форму пізнання, що застосовується під час дослідження та перетворення явищ у будь-якій сфері діяльності. Зокрема, у навчанні моделювання є однією з основних навчальних дій, складовою навчальної діяльності [492, с. 434–435].

Відомо, що в сучасних умовах лівова частка навчальних занять у вітчизняних музеях з відвідувачами шкільного та студентського віку проводиться за традиційними методиками й схемами, які базуються на методах розповіді й пояснення, застосуванні виключно інформаційної стратегії комунікації, в умовах відсутності бачення чітких перспектив та окреслення значення власної музейно-педагогічної діяльності.

Запропонована нами *теоретична модель педагогічної діяльності музеїв* (рис. 8), а також музейні конструктори покликані, з одного боку, максимально вдосконалити підготовку та проведення музейного заняття, з іншого – забезпечити його якісне проведення відповідно до мети, завдань педагогічної діяльності у просторі музею.

Першим важливим елементом моделі є мета, досягнення якої передбачає застосування відповідних педагогічних умов, як сукупності внутрішніх і зовнішніх параметрів, що забезпечують процес формування ефективного музейного середовища навчання у просторі музею для учнів/студентів та здобуття очікуваного результату за активної участі музейного педагога / вчителя закладу середньої освіти / викладача закладу вищої освіти. У свою чергу освітня парадигма слугує вихідним положенням організації педагогічної діяльності у просторі музею, на її засадах ґрунтуються педагогічні умови та інші важливі елементи.

На нашу думку, формуванню ефективного музейного середовища навчання забезпечують такі педагогічні умови:

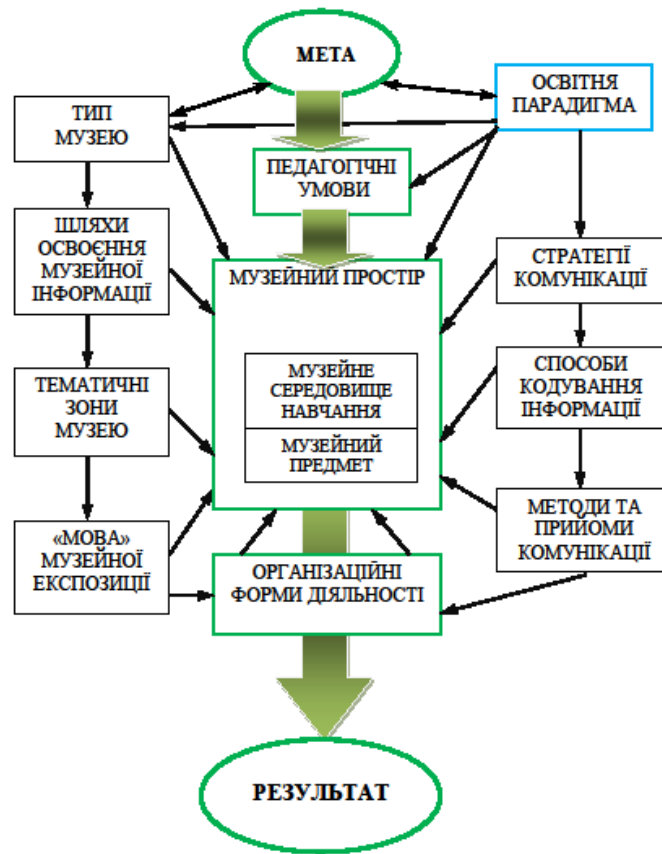

Рис. 8. Модель педагогічної діяльності музею

- підвищення в учнів та студентів мотивації до участі в музейно-педагогічній діяльності та формування в них відповідних ціннісних орієнтацій (мотиваційний та ціннісно-орієнтаційний компоненти);
- організація педагогічної діяльності музеїв на засадах інтерактивності (комунікативно-інформаційний компонент);

- забезпечення розвитку творчого потенціалу учнівської та студентської молоді в умовах організації музейного середовища навчання (креативний компонент);
- реалізація комплексного та міждисциплінарного підходів у процесі організації та проведення музейних занять вчителями / викладачами та музейними педагогами.

Визначення мети та забезпечення педагогічних умов відповідно до моделі передбачає передусім урахування відповідної освітньої парадигми (традиційної, предметно орієнтованої, особистісно орієнтованої, креативної), а також типу й профілю музейного закладу (публічний, академічний, навчальний; природничий, історичний, краєзнавчий, художній, мистецький, літературний, науково-технічний, галузевий). Відповідно до цього, модель паралельно відображає послідовність роботи на експозиції та особливості застосування різних елементів педагогічної діяльності, які у своїй єдності спрямовані на формування музейного середовища навчання.

У процесі організації педагогічної діяльності на музейній експозиції ми беремо до уваги тип і профілю музейного закладу, шляхи (ступені) освоєння музейної інформації (інформування, навчання, розвиток творчості, спілкування та рекреація); тематичні зони музею (зона ознайомлення, зона активності, зона рефлексії, зона закріплення інформації, зона відпочинку); “мову музейної експозиції” (дидактична, естетична, асоціативна, театральна).

Організація педагогічної діяльності у просторі музею передбачає вибір найбільш оптимальних варіантів вищезазначених елементів та їх узгодження між собою відповідно до особливостей музейних предметів на експозиції у процесі організації музейного середовища навчання.

У процесі застосування різних елементів педагогічної діяльності передусім ми ураховуємо освітню парадигму (на чому вже було наголошено вище); стратегії комунікації (інформативна, переконувальна, сугестивна, експресивна, ритуальна);

способи кодування навчальної інформації (словесно-символічний, візуальний, предметно-практичний, чуттєво-сенсорний); методи та прийоми комунікації (авторські методи організації педагогічної взаємодії у просторі музею – методи одного експонату, двох експонатів, трьох експонатів, чотирьох експонатів, п'яти експонатів, множинного методу, прийоми показу, коментування, руху, реконструкції, локалізації подій, порівняння та цитування).

Логіка розгортання організації педагогічної діяльності музею передбачає вибір найбільш оптимальних варіантів серед зазначених елементів та їх узгодження з особливостями взаємодії з відвідувачами різного віку (учні та студенти) у просторі музею у процесі організації ефективного середовища навчання.

Спільним елементом, який об'єднує різні аспекти педагогічної діяльності музейних закладів на шляху формування музейного середовища навчання, на нашу думку, є організаційні форми діяльності, які передбачають безпосереднє залучення суб'єктів педагогічної діяльності (музейного педагога / вчителя закладу середньої освіти / викладача ЗВО, учнів / студентів) у спільну діяльність у просторі музею .

Під час колективної роботи шкільний вчитель / викладач закладу вищої освіти узгоджує план підготовки заняття в музеї з музейним працівником (музейним педагогом), який ознайомлює його з ключовими предметами експозиції, котрі можуть бути використані, обговорені, інтерпретовані у процесі проведення такого заняття з відповідною цільовою групою.

У контексті вищенаведеного, вивчаючи практичний досвід організації та проведення музейних занять, доцільно виокремити три моделі взаємодії музейного педагога з вчителем / викладачем ЗВО, про що вже йшла мова вище .

Зокрема, *лінійна модель* означає паралельне застосування вчителем/викладачем та музейним педагогом певних шаблонів, зразків, прикладів, еталонів діяльності під час взаємодії з учнями / студентами. Водночас,

суб'єкти педагогічної діяльності акцентують увагу на особистісних якостях кожного вихованця, формують у такий спосіб погляди, переконання, оцінні судження учасників комунікації, дають змогу аналізувати певні явища, процеси, предмети, репрезентовані в музеї.

Доповнююча модель передбачає розуміння відмінностей у підготовці, способах подання навчального матеріалу, загальних стратегіях розгортання фрагментів музейного заняття вчителем / викладачем та музейним педагогом, що зумовлює потрійне доповнення інформації з обох сторін. У такий спосіб навчальна інформація подається у формі цікавих доповнень, порівняльних контекстів, що наповнює її новим змістом, створює знання-образи, сприяє осмисленню сучасних контекстів діяльності у просторі музею, формує нові погляди на представлений музейний контент.

Посередницька модель виходить із того, що вчитель / викладач та музейний педагог можуть виступати “адапторами музейного матеріалу”, пристосовуючи його до потреб вихованців під час заняття з використанням прийомів несподіваності, захоплення, експресії, що сприяє творчому характеру цієї діяльності [177, с. 41–43].

Вважаємо, що у контексті аналізу вищенаведених моделей особливої ваги набуває урахування різних властивостей музейного предмета, зокрема, його інформативності, репрезентативності, комунікативності, атрактивності та експресивності. Розуміння значущості даних характеристик у процесі музейної комунікації уможливорює різні процеси ефективного сприйняття музейної інформації, її осмислення, співставлення та запам'ятовування.

Осмислення ролі освітнього середовища музею зумовлене спрямованістю педагогічної діяльності музеїв на розвиток емоційної, пізнавальної та мотиваційної сфер особистості музейними засобами. Існуючий взаємозв'язок між історично сформованим розумінням педагогічної діяльності музею і сучасним осмисленням значення музейного освітнього середовища дозволяє зробити

висновок про те, що це своєрідне, автентичне середовище має тривалий досвід освітньої діяльності і становить особливу частину соціально-культурного середовища. Освітнє середовище музею розширює уявлення людей про картину світу і спрямоване на передання вузькоспеціальних знань, проте воно уможлиблює реалізацію не лише різних аспектів естетичної діяльності, а й доторкнутися до минулих епох, відчувати своє місце в історії, що неможливо змодельовати в інших освітніх інститутах [47].

Заключним елементом моделі є результат, досягнення якого зумовлене спільною музейною та педагогічною (музейно-педагогічною) діяльністю у процесі організації музейного середовища навчання. На нашу думку, критеріями досягнення результату відповідно до моделі педагогічної діяльності музею є:

- досягнення вихованцями атмосфери музейного закладу (виховання музейної культури);
- включення та занурення учнів/студентів у спільну діяльність у музейному середовищі навчання (результат застосування різних методів та прийомів комунікації);
- усвідомлення вихованцями асоціативних зв'язків між музейними предметами (логіка розташування предметів та композиції);
- налагодження зв'язку діяльності учнів/студентів у музеї з контекстами навчання у закладі освіти та реальним життям (актуалізація культурної спадщини);
- налагодження міцних міжособистісних стосунків у процесі спільної діяльності учнів/студентів у музейному просторі (формування у них відчуття співпричетності до музейного матеріалу навчання).

Теоретична модель педагогічної діяльності музею знаходить своє логічне продовження у музейних конструкторах, а саме – музейному конструкторі організації освітнього процесу та музейному конструкторі організації навчального заняття.

Зазначені конструктори були апробовані автором під час організації музейно-педагогічної діяльності з різними цільовими групами музейних відвідувачів (головно з учнями та студентами) із використанням відповідним форм, методів та прийомів комунікації.

Музейний конструктор організації освітнього процесу (рис. 9) відображає широкий універсальний контекст педагогічної діяльності музеїв, акцентуючи на ідеях неформальної освіти, яка має добровільний, непримусовий характер та сприяє максимальному урахування інтересів, схильностей та здібностей особистості у процесі музейно-педагогічної взаємодії.

Першим важливим елементом представленого конструктору є мета, яка визначає зміст і характер діяльності у просторі музею, виходячи з особливостей його типу та профілю.

Очевидно, що вона матиме неоднаковий та відмінний характер, виходячи з особливостей проведення такої діяльності, наприклад, у краєзнавчому та науково-технічному музеї для учнів та студентів, або дорослої аудиторії.

Мета передбачає вибір базової стратегії (стратегій) комунікації, яка може мати традиційний характер, або виходити з різних способів формування музейного середовища навчання шляхом переконання, сугестії, експресії, ритуалу). Обрана стратегія узгоджується зі способом вираження змісту експозиції (так званою “мовою експозиції”), зумовлюючи відбір найбільш оптимального у конкретній ситуації.

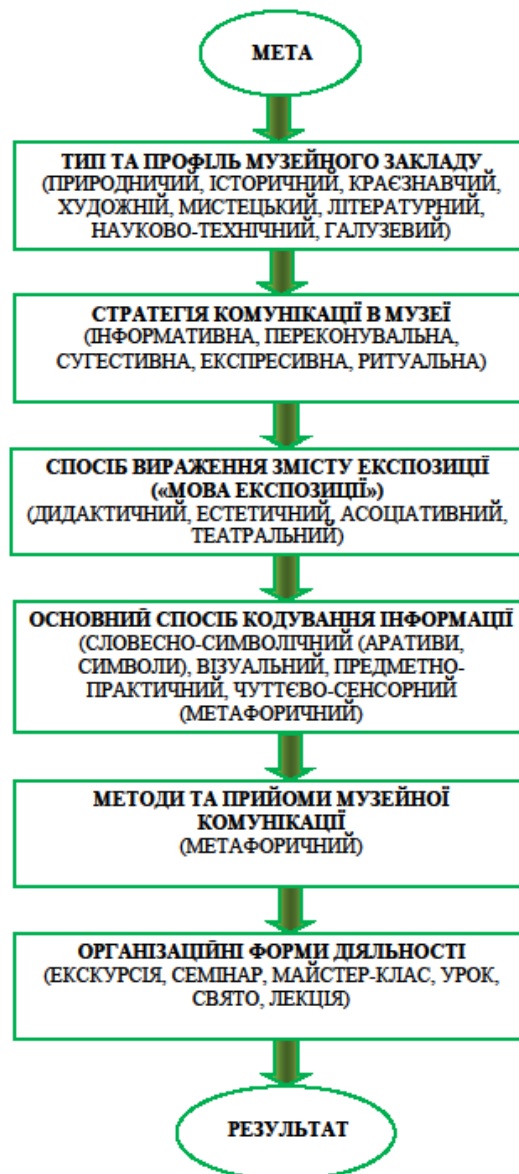

Рис. 9. Музейний конструктор організації освітнього процесу

Наступний елемент стосується кодування запропонованої для відвідувачів інформації та специфіки музейної експозиції, виходячи з особливостей сприйняття інформації (візуальний, аудіальний, кінестетичний, дискретний). У такий спосіб кодування інформації логічно узгоджується з методами та прийомами музейної комунікації, що передбачає:

- наративний характер такої взаємодії (можливе застосування методів бесіди, диспуту, дискусії та ін.);
- звернення до яскравих візуальних зображень, образів, представлених на експозиції (можливе застосування прийомів показу, порівняння та ін.);
- мануальну діяльність з музейними предметами та можливе виготовлення їх копій (можливе застосування прийомів руху, реконструкції, локалізації подій та ін.);
- апеляцію до психічних процесів відчуття і сприймання, що передбачає актуалізацію різних переживань та емоцій (можливе застосування прийомів “занурення”, порівняння, цитування та ін.).

Методи та прийоми музейної комунікації у межах запропонованого конструктору узгоджуються з організаційними формами діяльності у просторі музею, що передбачає їх вибір для закріплення її неформального статусу та характеру.

Останнім елементом конструктору є результат, який має бути узгоджений з метою та представленими елементами діяльності, а також спрямований на формування відповідних компетенцій, зокрема, комунікативних, громадянських, полікультурних та ін.

Музейний конструктор навчального заняття (рис. 10) відображає академічний характер педагогічної діяльності музеїв та спрямований на визначення послідовності етапів планування та організації музейного заняття в умовах загальноосвітньої школи або закладу вищої освіти. Методологічною основою цього конструктору можна визначити європейський підхід до розуміння педагогічної діяльності музеїв, в основу якого було покладено ідею про необхідність постійної взаємодії музею із закладами освіти.

Перший блок конструктору подає нам загальну інформацію, яка стосується різних аспектів планування та реалізації задуму музейного заняття для учнів або студентів – урахування навчального предмета, дисципліни, курсу, класу або

групи, типу та профілю музейного заняття, різних аспектів організації освітнього процесу.

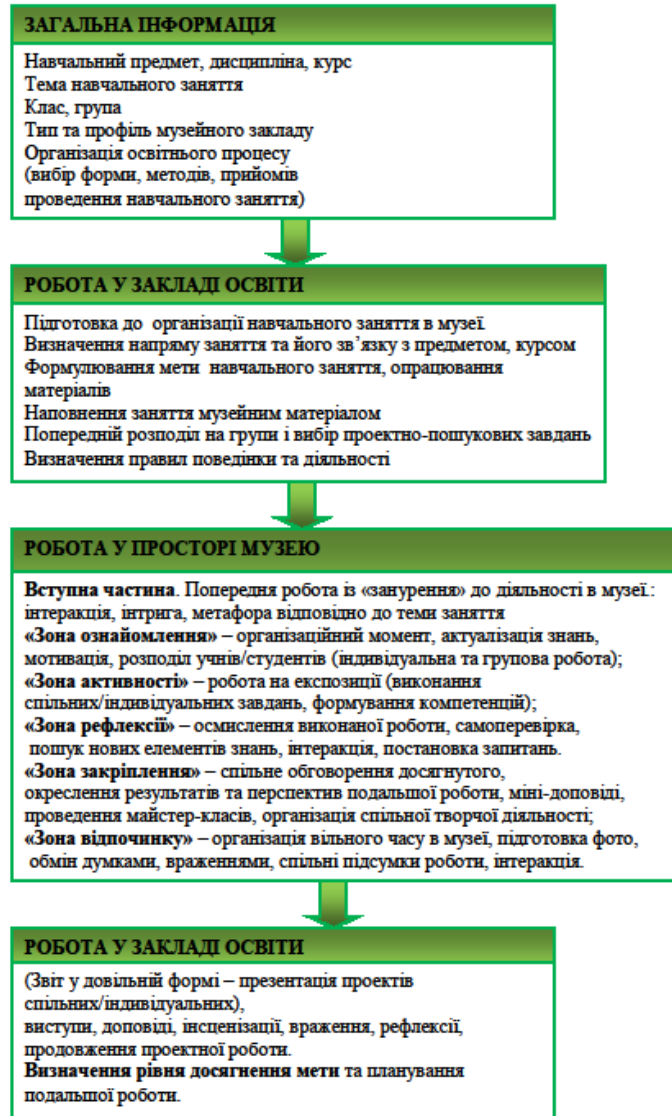

Рис. 10. Музейний конструктор організації навчального заняття

Наступний блок конструктору передбачає роботу у закладі освіти, а відтак, безпосередню підготовку до музейного заняття, що охоплює визначення його спрямованості та зв'язку із предметом, курсом; формулювання мети та опрацювання відповідних дидактичних матеріалів; наповнення заняття

матеріалами музейної експозиції, попередній розподіл учнів / студентів на групи та вибір необхідних проектно-пошукових завдань.

Третій блок стосується роботи у просторі музею, що, на нашу думку, визначає безпосереднє звернення (після вступної частини) до організації спільної діяльності вчителя / викладача, музейного педагога та учнів / студентів у межах відповідних музейних тематичних зон – ознайомлення, активності, рефлексії, закріплення та відпочинку. Цей блок спрямований на формування музейного середовища навчання, що у свою чергу, зумовлює реалізацію різних дидактичних методів та прийомів у межах обраних організаційних форм.

У зазначеному контексті варто звернути увагу на індивідуальний, парний та груповий способи організації діяльності у просторі музею. Приміром, індивідуальний спосіб передбачає виконання індивідуального проектного завдання за алгоритмом та можливістю творчого самовираження. Парний спосіб використовується для роботи в парах (міні-групах) над поставленими завданнями із широким застосуванням музейно-педагогічних методів та прийомів. Груповий спосіб орієнтований на виконання спільного (командного) завдання із широким залученням допоміжного дидактичного матеріалу та груповою презентацією.

Останній блок повертає нас до закладу освіти, який слугує своєрідним індикатором ефективності проведеної діяльності у музейному просторі (визначення рівня досягнення мети), що передбачає презентацію групових та індивідуальних проектів учнів та студентів, заслуховування та відзначення їх виступів, доповідей, інсценізацій, обміну враженнями, рефлексій, а також окреслення шляхів та можливостей для продовження роботи.

У межах застосування моделі педагогічної діяльності музеїв та музейних конструкторів ми акцентуємо на ролі дидактичного забезпечення музейно-педагогічної діяльності, що передбачає застосування різних візуальних дидактичних засобів навчання, які можуть створювати музейні педагоги / вчителі / викладачі спільно з учнями та студентами – дидактичних міні-плакатів і

постерів, ігрових настільних карт, музейних паспортів, маршрутних листків активності, музейних відеороликів і музейних фільмів, музейних перформансів-імпровізацій та музейних презентацій.

Для з'ясування актуальних питань, що стосуються прикладних аспектів розвитку педагогічної діяльності музеїв та перевірки ефективності теоретичної моделі педагогічної діяльності музеїв, а також музейних конструкторів, нами у межах роботи Науково-навчальної лабораторії музейної педагогіки Львівського національного університету імені Івана Франка упродовж 2015–2020 рр. було проведено низку опитувань, анкетувань та інтерв'ю музейних працівників, вчителів та методистів, учнів загальноосвітніх шкіл та студентів [Додатки А, Б, В, Г]. Передусім наголосимо на результатах Всеукраїнського опитування музейних працівників щодо ролі культурно-освітньої роботи та музейно-педагогічної діяльності у системі функціонування сучасного музею (https://docs.google.com/forms/d/1aGwa2sQm0d9rKp7oCI0RcS6WME0di9PqG338lB_JB_Ww/edit?usp=drive_web) (Додаток Д).

Станом на червень 2020 р. опитуванням був охоплений 21 музейний заклад з усіх регіонів України, більшість працівників мають стаж роботи понад 10 років (57%), проте є досить вагомий відсоток молодих працівників з досвідом роботи 1–3 роки (19%). Абсолютна більшість опитаних (100%) є прихильниками розвитку культурно-освітньої діяльності музеїв та музейної педагогіки, у той же час під терміном “музейна педагогіка” серед чотирьох запропонованих вони розуміють “міждисциплінарний напрям, що передбачає відповідні способи музейної комунікації” (57%) та “практичне втілення культурно-освітньої діяльності музеїв” (47,6%).

Цікавими є характеристики опитуваними понять “музейна інтерактивність”, “міждисциплінарність в музеї”, “музейна партисипація”.

Приміром, щодо інтерпретації “музейної інтерактивності” застосовувалися визначення, що це є “можливість відвідувачів музею бути не тільки слухачами

чи глядачами, але й активними учасниками музейних заходів”, “створення ефективних умов для роботи з аудиторією, створення новітніх інтерактивних технологій, залучення до діяльності різноманітних партнерів”, “взаємодія музейного працівника, відвідувачів та експозиційних об’єктів у музейному середовищі”, “процес комунікації з відвідувачами під час музейних заходів”, “використання мультимедійних технологій та аудіовізуальних засобів у експозиції музею” тощо.

Щодо визначення поняття “міждисциплінарність в музеї”, відповіді зосереджувалися на тому, що це “створення культурного продукту, який охоплює не тільки безпосередньо тематику музею (художнього, літературного, наукового), а й залучає різні галузі, зокрема історію, соціальну сферу, політичні процеси”, “поєднання музеєзнавства з педагогікою, психологією”, “спосіб (метод) отримання нових знань шляхом об’єднання методів різних наукових дисциплін”, “співпраця фахівців різних напрямків (педагогів, психологів, режисерів тощо) у створенні музейного продукту”, “інтеграція та взаємопроникнення наук, що використовується для осмислення сутності подій і явищ, що висвітлюються під час музейних заходів”.

Не викликала особливих утруднень й інтерпретація поняття “музейна партисипація”, що розумілося як “активна співучасть музею у житті громади і суспільства”, “використання сучасних методів в оформленні експозицій”; “науковий підхід в поєднанні з художнім оформленням, використання інсталяцій та сучасних технічних засобів”, “залучення людей (різного віку і соціального статусу) до провадження музейної діяльності у широкому значенні, співучасть і співтворчість у творенні конкретного музейного продукту”, “залучення до музейного життя (проведення музейних заходів, створення експозицій, виставок тощо) широкого кола стейкхолдерів”, “співпраця музейних працівників та відвідувачів музею в межах конкретного проекту”.

Це свідчить про підвищений інтерес музейних працівників до порушеної проблематики та відображає їх устремління йти у ногу з часом, орієнтуючись у сучасних тенденціях поширення й розвитку вітчизняної та зарубіжної музейно-педагогічної думки.

Про наявність проблем, які у цілому віддзеркалюють сучасні тенденції розвитку музейної галузі в Україні, можна навести відповіді щодо відсутності в музейних закладах відділів / підрозділів / лабораторій, дотичних до освітньої роботи в музеї / музейної педагогіки (76,2%). На нашу думку, такий стан речей виступає потужним гальмівним фактором у розвитку освітньої роботи музеїв загалом та їх педагогічної діяльності зокрема, адже зведення роботи в музеї до рангу екскурсійно-обслуговуючої відкидає вітчизняні музеї на десятки років назад, аж ніяк не сприяючи їх динамічному розвитку.

Більшість музейних закладів (понад 90%) часто проводять заняття з дитячою та юнацькою аудиторією, розуміючи під ними інтерактивні заняття та неформальні заняття у просторі музею (81%), інтерактивні екскурсії (33%), екскурсії та уроки на довільну тематику (33%). Лише 19% акцентувало увагу на традиційних екскурсіях та уроках.

Позитивним є те, що лєвова частка музейних працівників розуміють, що досягнення цілей сучасного музейного заняття можливе лише під час спільної діяльності вчителя / викладача разом з музейним працівником (музейним педагогом) (62%).

При цьому найбільшою ознакою, яка відрізняє заняття з елементами музейної педагогіки (музейно-педагогічне заняття) від традиційного, респонденти назвали розвиток творчого мислення (81%), рівень інтерактивності (47%) та комунікацію відвідувачів (47%).

Як бачимо з результатів опитування, музеї готові надавати освітні послуги для усіх вікових категорій (38%), зокрема, для дітей та молоді (24%); більшість з них принаймні раз у три місяці намагаються реалізувати різні проекти та можуть

за нетривалий час (один день) підготувати інтерактивне музейне заняття для відповідної вікової групи.

Окремим пунктом необхідно виокремити проведені інтерв'ю з музейними працівниками, які підтвердили чимало положень запропонованої моделі та музейних конструкторів [Додаток Г].

Зокрема, на основі матеріалів інтерв'ю з Л. Гарасим, Н. Капустіною, Л. Співак, О. Топилко, Р. Шикулою нами *виявлено* величезний потенціал педагогічної діяльності музеїв який може розкриватися у широкому поєднанні академічних елементів навчання з площиною неформальної освіти у форматі тематичних уроків, семінарів, цікавих тематичних програм та мистецьких майстер-класів, які привертають увагу не лише дітей, а й дорослих; *встановлено* визначальну роль музейно-педагогічних програм як чинника розвитку та популяризації педагогічної діяльності музеїв; *визначено* потенційні можливості музею як центру інклюзивної освіти (на прикладі музею-скансену), який здатний забезпечити ефективну роботу серед дітей з особливими освітніми потребами із залученням громадських організацій, молодіжних товариств, волонтерів; *засвідчено* важливе значення музейних лекторіїв, театральних постановок, розробку музейних фільмів у взаємодії молодих відвідувачів у музейному та навколомузейному просторі; *наголошено* на ролі приватних ініціатив зі створення авторських музейних експозицій із можливістю широкої інтеграції у сферу академічного навчання з метою його оптимізації та наповнення цікавим візуальним контентом.

Крім того, у процесі організації педагогічної діяльності у просторі музеїв нами було опитано різновікові групи учнів та студентів (станом на червень 2020 р. – 153 учні молодшого шкільного віку, 320 середнього та старшого шкільного віку, 480 студентів I–III курсів університетів, 55 вчителів загальноосвітніх шкіл та викладачів університетів м. Львова) (Додатки А, Б, В). Узагальнюючи його результати, які ми частково відображали у попередніх розділах, відзначимо

безпосередній інтерес усіх вікових груп до проведення багатоаспектної педагогічної діяльності музеїв.

Так, для учнів молодшого шкільного віку робота в музеї є “нескладною” або “здебільшого нескладною”, заохочує “приймати участь у спільній діяльності”, “слухати вчителя та екскурсовода”, “розглядати різні експонати”, стимулює пізнавати “щось нове і сучасне”, взагалі “відкриває багато нового”, заохочує до “вивчення історії та цікавих пам’яток міста Львова”.

Для підлітків та старшокласників музейні уроки також становлять особливий інтерес, виконання поставлених завдань є “нескладним” або “здебільшого нескладним”, музеї постійно відкривають для вихованців “багато нового” або є “дещо цікавими” для них, адже вони насправді “відчують захоплення” діяльністю під час проведення музейних екскурсій, сіті-квестів, уроків, найбільше запам’ятовуючи “окремі знання”, “певні образи”, “конкретні експонати”. У той же час, на їх думку, вітчизняним музеям бракує головно “сучасного технічного оснащення”, “досвідчених екскурсоводів” та “відчуття святковості”.

Позитивним, хоча із незначним відсотком скептицизму, можна визнати ставлення до музейно-педагогічної діяльності вчителів, які загалом “у захопленні від цього” та спостерігають те ж саме й в учнів, погоджуються із твердженням, що музей “насправді формує ефективне навчальне і виховне середовище”, визнають можливість для адаптації у просторі музею практично усіх навчальних дисциплін, акцентуючи на розвитку у вихованців “необхідних умінь і навичок”, важливості “осмислення певних цінностей”, “узагальнення власного досвіду” та “застосування знань на практиці”.

У той же час вони наголошують, що така робота потребує певних зусиль, постійної підготовки, генерації нових ідей, на що іноді потрібно дуже багато часу. Вочевидь, з цим можна погодитися, а також пояснити надмірною завантаженістю

вчителів (а також викладачів ЗВО), хоча такі ініціативи є надзвичайно цінними та важливими.

Таким чином, проведені опитування підтверджують можливість організації багатопланової різновекторної педагогічної діяльності у музейному просторі, що засвідчує дієвість та ефективність запропонованої моделі педагогічної діяльності музеїв та музейних конструкторів як важливих елементів сучасного осмислення комунікації в музеї, створення ефективного середовища навчання для учнівської та студентської молоді у поєднанні елементів академічної та неформальної освіти.

5.2. Проблеми інституціоналізації педагогічної діяльності музеїв

Окреслення перспектив розвитку педагогічної діяльності музеїв є необхідною умовою концептуального бачення можливостей реалізації завдань нашого дослідження. У цьому підрозділі ми звертаємо головну увагу на питання інституціоналізації педагогічної діяльності музейних закладів, які в умовах сьогодення набувають виключного значення для багатьох моментів їх успішного та повноцінного функціонування. Вочевидь, це потребує розробки системи державної підтримки музейної педагогіки в Україні.

Музейна педагогіка – відносно молода міждисциплінарна галузь знань, яка за останні 10 років в Україні з теоретичної площини та локальних місць упровадження стала повноцінною науковою дисципліною зі своїми принципами, формами, методами, прийомами та засобами роботи.

Як вже було зазначено вище, характерні дефініції музейної педагогіки у різних дослідженнях зводяться до її розуміння як “наукової дисципліни на стику музеєзнавства, педагогіки та психології, що розглядає музей як освітню систему” [237, с. 10]; “галузі діяльності, що здійснює передачу культурного досвіду на засадах міждисциплінарного та поліхудожнього підходів через педагогічний

процес в умовах музейного середовища” [289, с. 27]; “нової галузі педагогічної науки, що інтегрує в собі музеєзнавство, психологію, соціальну педагогіку та педагогіку дозвілля на основі науково-практичної діяльності й має на меті передачу культурно-освітнього досвіду в умовах музейного середовища” [271].

Однак музейну педагогіку (власне, музейно-педагогічну технологію) можна зарахувати до організації-діяльничої технології, адже вона дає змогу учителеві оволодівати новими ефективними дидактичними методами на основі включення музейних предметів у навчально-виховний процес, організації спільного поля діяльності, формування високої мотивації учнів [186, с. 353–356].

Розвиток теоретичних аспектів музейної педагогіки, педагогіки музейної діяльності, культурно-освітньої діяльності та сучасних освітніх практик у просторі музею безпосередньо залежить від визначення та актуалізації їх правового статусу.

Дослідники констатують факт, що через брак спеціалізованої літератури та спільної єдиної координації роботи в цьому напрямку розвиток музейної педагогіки в Україні наприкінці першого десятиріччя ХХІ ст. залишається лише на рівні поодиноких проєктів – серед українських науковців немає єдності щодо спільного розв’язання проблеми, що пояснюється роботою над науковим дослідженням музейно-педагогічної тематики поодиноко без спільного координування роботи фахівців різного профілю: педагоги навчальних закладів, музейні працівники, науковці тощо, коли кожен зі спеціалістів проводить роботу з огляду на специфіку лише свого виду діяльності [344, с. 119–122].

Ми не повністю погоджуємося із цим твердженням, зокрема, щодо спільного координування роботи, адже вважаємо надзвичайно широкою та міждисциплінарною можливу палітру наукових досліджень у цій галузі у протиставленні та визначенні спільних векторів діяльності теоретиків і практиків, представників різних галузей знань, фахівців у галузі освіти різного рівня та профілю діяльності.

Окреслення системи державної підтримки музейної педагогіки в Україні передбачає звернення до відповідної нормативно-правової бази. У зв'язку із цим базовим законом у цій діяльності можна визначити вже згадуваний Закон України “Про музеї та музейну справу” [126], який не визначає та не конкретизує музейно-педагогічну діяльність (поняття “музейна педагогіка” відсутнє серед переліку основних термінів цього Закону), виокремлюючи лише збірне поняття “культурно-освітня діяльність музеїв” (стаття 2 Закону).

Опосередковано підстави для інституціоналізації музейно-педагогічної діяльності і боку галузі освіти можна простежити у таких законодавчих актах:

- Законі України “Про освіту” [128; 406];
- Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року [435];
- Стратегії національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016–2020 роки [507];
- Стратегії сталого розвитку “Україна-2020” [508].

Важливим кроком у розвитку освітньої складової діяльності музейних закладів стало прийняття нового Закону України “Про освіту”. Щоправда, ми не знаходимо у цьому документі безпосередньої згадки про музеї, проте тут згадується:

- індивідуальна освітня траєкторія;
- індивідуальні програми розвитку дитини;
- інклюзивне освітнє середовище;
- неформальна освіта та мережева форма здобуття освіти тощо [128].

На нашу думку, зазначені положення створюють додаткові можливості як музеям, так і освітнім закладам розширювати спектр освітніх послуг музеїв та організацію їх педагогічної діяльності для закладів дошкільної, середньої та вищої освіти.

Наприклад, індивідуальна освітня траєкторія та індивідуальна програма розвитку дитини не завжди повноцінно може забезпечувати інтеграцію різних навчальних предметів у просторі музею у форматі проведення інтерактивних та пошукових занять, створення музейно-педагогічних програм різного профілю та спрямованості.

Зокрема, це стосується професії музейного педагога, яка до цього часу не визначена законодавчо і регулюється поодинокими музейними статутами та інструкціями. Фактично музейний педагог – це нова професія, що впроваджується в освітній процес педагогічних закладів середньої і вищої освіти.

Його діяльність концентрує в собі функції учителя, наукового співробітника, вчителя додаткової освіти, музейного працівника, психолога. Він повинен знати особливості музейного середовища, розуміти місце музейно-педагогічної діяльності в музеї, володіти системою знань з теорії музейної педагогіки, вміти організувати процес засвоєння учнями музейних цінностей, а саме, правильно добирати тип заняття, методи навчання та методи спілкування з учнями, враховувати вікові особливості групи та рівень підготовки вчителя [576, с. 98].

Застосування принципів інклюзивного освітнього середовища в музеї дає змогу актуалізувати положення універсального дизайну, що забезпечує комфорт для різних відвідувачів, створює умови для вибору музеями своєї інклюзивної спрямованості у роботі з відвідувачами із особливими освітніми потребами.

Неформальна та мережева форма освіти достатньою мірою застосовується у музейному просторі, коли мова йде про вибір тематики занять (квести, тренінги, інтерактивні екскурсії, хакатони, проєкти, кейси тощо), а відтак створення ефективного позитивно спрямованого середовища комунікації та навчання.

Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року наголошує на важливості підвищення ефективності навчально-виховного процесу на основі впровадження досягнень психолого-педагогічної науки, педагогічних

інновацій, інформаційно-комунікаційних технологій; створенні умов для диференціації навчання, посилення професійної орієнтації та допрофільної підготовки, забезпеченні індивідуальної освітньої траєкторії розвитку учнів відповідно до їх особистісних потреб, інтересів і здібностей; урізноманітнення моделей організації освіти; створенні системи мотивацій, стимулювання та заохочення інноваційної діяльності у сфері освіти, розробленні нових концептуальних моделей удосконалення окремих підсистем освіти [435].

У Стратегії національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016–2020 рр. також можна простежити зв'язок з музейно-педагогічною діяльністю, коли мова йде про здійснення заходів з активізації національно-патріотичного виховання дітей та молоді на всіх рівнях такої діяльності у тісній взаємодії між державою та інститутами громадянського суспільства на принципах взаємозацікавленої співпраці, підвищення рівня організації, покращення функціонування як окремих елементів системи національно-патріотичного виховання, так і всієї системи в цілому у взаємодії таких сфер, як освіта, наука, культура і мистецтво, історія, вшанування пам'ятних дат та історичних постатей, краєзнавство, туризм.

Важливого значення у цьому контексті набувають:

- усвідомлення досягнень українського народу, його інтелектуальних і духовних надбань;
- розвиток діяльнісної відданості у розбудові України;
- формування у дітей і молоді активної громадянської, державницької позиції та почуття власної гідності;
- вивчення сучасних виховних систем, технологій і методик у сфері національно-патріотичного виховання, узагальнення та поширення найкращого досвіду у цій сфері [507].

Справді, музейна педагогіка має у своєму арсеналі чимало методик, спрямованих на виховання особистості, формування її різних якостей, світогляду та переконань, зумовлених різними потребами часу.

Аналізуючи Стратегії сталого розвитку “Україна-2020”, можна відзначити Програму популяризації України у світі та просування інтересів України у світовому інформаційному просторі, формування позитивного іміджу України як європейської, демократичної, конкурентоздатної держави із сприятливим бізнес-кліматом, зі своїм унікальним місцем у світовому розподілі праці та інтегрованої у глобальні ланцюги створення доданої вартості [508].

У контексті музейно-педагогічної діяльності ці положення важливі з огляду на можливості популяризації та промоції вітчизняних здобутків шляхом створення музейно-педагогічних програм, реалізації спільних міжнародних музейних проєктів з актуалізації та поширення здобутків матеріальної і нематеріальної культурної спадщини.

Серед інших важливих документів привабливою є вже вище згадувана “Концепція гуманітарного розвитку України на період до 2020 року”, яка визначила наступні стратегії у сфері національної освіти та масових комунікацій, взаємопов’язаних з культурою:

- введення морально орієнтованих інтегральних курсів, акцент на духовній домінанті чинних гуманітарних дисциплін;
- пріоритет формування гуманітарного світоглядного базису при підготовці фахівців різного профілю;
- стимулювання підвищення культурного та естетичного рівня медійного контенту;
- підтримку просування національного медійного продукту;
- сприяння розвитку масової художньої самодіяльності шляхом підтримки в мас-медіа, проведення регіональних і загальнодержавних конкурсів,

відзначення талановитих митців, налагодження зв'язків між масовою самодіяльністю і професійним мистецтвом;

- забезпечення підтримки мистецької освіти шляхом збереження у навчальних планах початкової та середньої школи предметів художнього циклу, введення мистецьки орієнтованих курсів у навчальні програми початкової, середньої та вищої школи, сприяння розвитку художньої самодіяльності в навчальних закладах [436].

Роль державної підтримки музейної педагогіки в Україні можна простежити у низці документів, зокрема, у нових стандартах вищої освіти за музеєзнавчими спеціальностями.

Вони розглядають музей як соціокультурну інституцію, через об'єкти історико-культурної та природної спадщини, музейну та пам'яткоохоронну справу та ставлять за мету підготовку фахівців, здатних розв'язувати складні спеціалізовані задачі та практичні проблеми у галузі музейної справи і охорони та використання пам'яток, що передбачає застосування теорій та методів музеєзнавства, пам'яткознавства і характеризується комплексністю та невизначеністю умов [434].

Наближеність до розуміння важливості музейно-педагогічної діяльності у цих стандартах можна прослідкувати у таких компетенціях:

- здатність до експозиційної, науково-фондової, культурно-просвітницької діяльності на основі професійно профільованих знань;
- здатність забезпечувати ефективне використання та популяризацію об'єктів історико-культурної та природної спадщини відповідно до пам'яткоохоронного законодавства;
- здатність здійснювати взаємодію музейно-заповідної мережі, об'єктів культурної спадщини з туристичною сферою;

- формувати план культурно-освітньої роботи та організовувати заходи з популяризації музейних цінностей, об'єктів історико-культурної спадщини, природних пам'яток з врахуванням потреб різних верств населення;
- здатність розробляти концепцію, структуру екскурсії; вміти проводити екскурсію на високому професійному рівні;
- здатність використовувати основи маркетингу в музейній та пам'яткоохоронній діяльності та укладати рекламно-інформаційні тексти;
- здатність робити презентації усно із візуальним супроводом, електронні презентації, відео-презентації, презентації в письмовій формі державною та іноземною мовами [434].

Під час аналізу музейно-педагогічної діяльності та музейної комунікації варто наголосити на важливості їх наукової складової, що підносить музейний заклад на рівень наукової інституції.

Як наголошує В. Рожко, музейна комунікація передбачає як репрезентацію результатів досліджень, які здійснюються музейною інституцією (каталоги, статті, конференції, експозиції), так і забезпечення інформацією про об'єкти культурної спадщини (постійні експозиції та пов'язана з ними інформація, що об'єднує науково-експозиційну і виставкову, науково-видавничу та науково-освітню / просвітницьку функції та відповідні напрями роботи музейної інституції [460].

Саме тому науково-освітня робота, що базується на результатах інших видів наукової роботи музейної інституції та має свої особливості, полягає у науковому обґрунтуванні, розробці концепцій і змістів різних форм культурно-освітньої роботи, дослідженні музейних аудиторій, їх взаємодії з музеєм. Форми результатів науково-освітньої роботи музеїв – це науково-методичні документи:

- наукові концепції й сценарії культурно-освітніх закладів, що впливають з місії музею та наукової програми;
- методичні посібники та розробки екскурсій, занять тощо;

- розроблені музейними інституціями навчальні курси та / або окремі заняття для навчальних закладів різних видів [460].

У зв'язку із наведеним вище, зазначимо важливість науково-освітньої роботи музеїв для організації їх педагогічно-просвітницької діяльності, адже наукові результати верифікують, систематизують, узагальнюють та надають методологічну основу різним формам і методам роботи з відвідувачами.

Окремими аспектами у контексті уже сказаного можна виокремити питання функціонування університетських та шкільних музеїв, які можуть бути безпосередньо залучені до організації музейно-педагогічного процесу шляхом проведення різноформатних уроків, семінарів, тренінгів тощо.

Як наголошує С. Муравська, законодавчою базою функціонування музеїв закладів вищої освіти є Закони України “Про музеї та музейну справу”, “Про вищу освіту”, Постанова Кабінету Міністрів України від 20.07.2000 № 1147 “Про затвердження Положення про Музейний фонд України”, нормативно-правові документи Міністерства освіти і науки України, Міністерства культури і туризму України з питань діяльності музеїв, окреме положення про музей, затверджене керівником навчального закладу, і, найголовніше, “Положення про музей при закладі освіти системи Міністерства освіти України” [383, с. 22; 433].

Дослідниця відзначає, що останній документ нічим не відрізнявся від аналогічного документа, прийнятого у радянський час. Оскільки він вже втратив чинність, можна стверджувати, що станом на липень 2019 р музеї закладів вищої освіти не мають нормативного підґрунтя для діяльності. Що більше, Закон України “Про музеї та музейну справу” від 1995 р. не приділяє уваги музеям закладів вищої освіти і громадським музеям загалом. Тільки стаття 9 Закону вказує, що музеї, створені у складі підприємств, установ, організацій, навчальних закладів, реєстрації не підлягають [383, с. 22].

Зауважимо, що у Законі України “Про вищу освіту” (від 1 липня 2014 р.) із змінами (Закон України “Про вищу освіту”) немає жодного слова про музей як

важливий і необхідний структурний підрозділ вищих шкіл [123]. Як відомо, громадський статус є суперечливою формою функціонування музеїв, яка не закріплює їх з позиції самостійної політики та проведення дослідницької роботи, а нерідко ставить у залежність від керівних органів.

Аналогічні дані можна наводити й щодо функціонування шкільних музеїв, які здебільшого являють собою зібрання тимчасових експозицій, які фрагментарно використовуються у навчально-виховному процесі відповідних закладів освіти.

Визначаючи мету діяльності шкільних музеїв на основі “Положення про музей при навчальному закладі” (від 4 вересня 2006 р., на даний момент втратило чинність) [399], який перебуває у сфері управління Міністерства освіти і науки України, та акцентуючи на його завданнях (“музей при навчальному закладі як складова системи навчально-виховної роботи створюється з метою залучення учнівської молоді до вивчення і збереження історико-культурної спадщини українського народу, формування освіченої розвиненої особистості та сприяння вихованню у неї патріотизму, любові до України, поваги до народних звичаїв, традицій, національних цінностей українського народу”), С. Майко акцентує на її співзвучності із завданнями, що містяться в державних національних програмах, які визначають стратегічні завдання навчання і виховання молодого покоління, сприяють утвердженню якостей громадянина-патріота [302, с. 65].

Нині в Україні формується система діяльності музеїв при навчальних закладах, постійно оновлюється зміст їхньої діяльності, триває пошук місця і ролі музейно-педагогічних засобів у навчально-виховному процесі. Доповнено нормативно-правову базу щодо діяльності таких музеїв, яка відтепер регламентується “Положенням про музеї при дошкільних, загальноосвітніх, позашкільних та професійно-технічних навчальних закладах”, які перебувають у сфері управління Міністерства освіти і науки України”, затвердженим наказом Міністерства освіти і науки України від 22.10.2014 № 1195 [391].

Зокрема, у цьому Положенні наголошується на важливості вивчення, експонування та популяризація історико-культурних та природних надбань рідного краю засобами навчальної, виховної та просвітницької роботи, наданні допомоги педагогічним колективам навчальних закладів у впровадженні активних форм роботи з учнями; залученні дітей, учнів та молоді до формування, збереження та раціонального використання Музейного фонду України; проведенні культурно-просвітницької роботи серед дітей та молоді, інших верств населення [391].

Побутує думка, що сучасна музейна педагогіка в Україні розвивається за двома напрямками: створення окремих програм для відвідувачів музею та проведення шкільних занять у музейному середовищі.

Перший напрям є наслідком експериментальних новаторських програм, упроваджених з ініціативи музейних працівників. Другий – продовження освітньої роботи шкільних педагогів, що ґрунтується на традиційному для шкіл трактуванні музейної педагогіки задля вирішення освітніх завдань навчального процесу в приміщенні музею [344, с. 131].

Проте, сьогодні вноситься корективи у це твердження, адже можна з упевненістю говорити про третій напрям, що стосується ініціативи самих відвідувачів, які вносять корективи у музейно-педагогічну діяльність, вимагають урахування своїх інтересів та пріоритетів, самостійно доповнюють та урізноманітнюють “застиглий музейний контент”.

В Україні дедалі більше розширюється мережа підготовки фахівців із цієї галузі знань. Як засвідчують джерела [77], підготовку зі спеціальності 027 “Музеєзнавство, пам’яткознавство”, зокрема, у межах освітньо-кваліфікаційного рівня підготовки “бакалавр”, в Україні здійснюють 10 закладів вищої освіти: Харківська державна академія культури, Київський національний університет культури і мистецтв, відокремлений підрозділ “Львівська філія Київського національного університету культури і мистецтв”, Київський національний

університет імені Тараса Шевченка, Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, Педагогічний фаховий коледж Львівського національного університету імені Івана Франка, Рівненський державний гуманітарний університет, Державний заклад “Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського”, Національний університет “Львівська Політехніка”, Мукачівський державний університет.

В усіх перелічених закладах “Музейна педагогіка” викладається як нормативна наукова дисципліна, що зумовлює поступ у поглибленні теоретичних і практичних досліджень у цій галузі, формування відповідних методик її вивчення та практичного застосування студентами у роботі з різновіковою музейною аудиторією.

Проаналізований матеріал дає підстави стверджувати про незначну, а відтак, майже повну відсутність державної підтримки музейної педагогіки в Україні. Мова йде не стільки про недосконале законодавство та неврегульованість самих принципів музейно-педагогічної діяльності, скільки про нерозуміння чиновниками важливості підтримки різних ініціатив розвитку цієї галузі знання, яка впливає на різні аспекти розвитку дитини, її соціалізацію, формування міждисциплінарної системи знань, умінь, навичок та досвіду творчої діяльності. Деякі зрушення спостерігаються у системі вищої освіти, де поступово налагоджується система підготовки фахівців, які можуть уважати себе музейними педагогами, але за умови законодавчого визнання цієї професії.

Ми вважаємо, що система державної підтримки музейної педагогіки та розвитку педагогічної діяльності музеїв головно повинна бути побудована на основі:

- урахування тенденцій централізації та децентралізації музейно-педагогічної діяльності, яка не повинна зводитися до готових правил та шаблонів, а вирізнятися своєю оригінальністю та різноманітністю у різних регіонах України;

- стимулювання наукових досліджень у галузі музейної педагогіки для створення різних методик роботи з відвідувачами музеїв різного типу і профілю, форми власності;
- законодавчого визнання професії музейного педагога з описом його функцій та повноважень у системі взаємодії музею із закладами освіти різного рівня акредитації;
- створення центрів, осередків, експериментальних майданчиків для популяризації ідей музейної педагогіки шляхом взаємодії академічної та неформальної освіти;
- заохочення та стимулювання розробки різноманітних музейно-педагогічних програм, які можуть спричинити до організації нових цікавих музейних освітніх практик.

Відтак, інституціоналізація педагогічної діяльності музеїв в Україні має перспективи для свого розвитку, які, на нашу думку, повинні виходити від координованої співпраці музеїв із закладами вищої освіти для реалізації окреслених видів активності та ініціювання відповідних змін.

5.3. Застосування сучасних інформаційних та медіа-технологій в організації педагогічної діяльності музеїв

Глобальні зміни у способах комунікації та міжособистісної взаємодії людей, зумовлені розвитком сучасних інформаційних технологій, висувають на порядок денний нові вимоги до організації процесу навчання учнів та студентів у музейному просторі, – максимальна зручність й комфортність, забезпечення постійного інтересу та мотивації до діяльності, візуалізація, потреба у відборі й структуруванні інформації, орієнтація на результат.

Чимало музеїв в усьому світі прикладають зусилля, намагаючись вийти за свої звичні межі та урізноманітнити аудиторію, адже окрім звичної повсякденної

роботи, існує важливість урахування політичного, суспільного, історичного й культурного дискурсів, котрі розширюють, популяризують та роблять привабливою основну проблематику й спрямованість музею. Це дає змогу ширше розуміти соціальні явища, що відкривають прихований глибинний зміст й традиції різних культур, репрезентованих в музеї.

В умовах сьогодення не викликає сумнівів зростання важливості постійного діалогу музею з відвідувачами, зорієнтованість на сталий взаємозв'язок, застосування кардинально нових методів і практик, відкриття нового музейного потенціалу.

У зв'язку з цим важливого значення набуває використання сучасних інформаційних технологій для збільшення ефективності педагогічної діяльності музеїв.

Осмислення сучасного змісту таких технологій, на нашу думку, відкривають нові можливості для педагогів щодо індивідуалізації навчання й зумовлюють звернення до поняття *“персональне середовище навчання”* (англ. Personal Learning Environment (PLE)). *Персональне навчальне середовище* – це особливий підхід до реалізації навчання, який розуміє знання особливою індивідуальною цінністю кожної людини; сукупність ресурсів (програм, інформаційних матеріалів), потрібних людині для пошуку відповіді на різноманітні питання, створення потрібного контексту для навчання, особистого навчального простору, який може бути організований на базі низки соціальних сервісів [158, с. 105].

Ідеї організації персонального середовища навчання співзвучні із принципами освітньо-філософської течії *конективізму*, які акцентують на розмаїтості підходів у навчанні, його постійності, розумінні навчання як безперервного процесу формування мережі, прийняття рішень та підключення різних джерел інформації, встановлення зв'язків між різними галузями знань, концепціями та ідеями.

Ключове положення *конективізму* – знання розподілене в мережах зв'язків (network of connections), а відтак навчання полягає у можливості конструювати ці зв'язки й проходити ними. Знання присутнє у зв'язках, воно створюється у результаті різних дій та досвіду, а навчання схоже на зростання чи розвиток особистості, що не передбачає “передачі знань”, “створення знань”, “побудови знань” [156, с. 594–596].

Музейний простір створює особливе середовище розвитку та спілкування, що піддається широкому моделюванню у різних контекстах навчання. Насамперед, мова йде про об'єднання цілей академічної та неформальної освіти; унаочнення навчального матеріалу; широке залучення політичного, суспільного, історичного й культурного дискурсів, котрі репрезентують, розширюють, популяризують спрямованість музею; звернення до “культури участі”, і власне, взаємозв'язок освіти зі сферою культури.

Термін “*культура участі*” (“participatory culture”) виник як антитеза “*культури споживання*” (“consumer culture”) і насамперед стосувався виробництва та споживання інформації у мережі Інтернет. Сучасні безкоштовні програмні засоби і платформи Web 2.0 (YouTube, Facebook, Вконтакте, Flickr) дають змогу навіть технічно незброєній людині створювати власні тексти у блогах, новини, відеоролики, фотографії, музичні кліпи і ділитися ними з іншими користувачами. Це зруйнувало ієрархію виробник – споживач. Відтак, пасивна людина-споживач може перетворюватися на активну людину, яка бере участь (вкладає, щось продукує, співдіє) [2, с. 10].

Культура участі передбачає організацію музейної комунікації й постійне формування довкола музею як важливого соціокультурного центру громадського життя – різноманітних виставок, пересувних музейних експозицій, проведення лекцій, квестів, майстер-класів, реалізацію різноманітних музейно-педагогічних програм і проєктів [171, с. 18].

Культура участі зумовлює активний розвиток музейної комунікації шляхом постійного формування образу музею як важливого соціокультурного центру громадського життя. Відвідувачі можуть обмінюватися досвідом, висловлювати власну думку, вступати у дискусію, створювати необхідні умови для організації індивідуальних стратегій навчання, використовувати музейний контент для конструювання нових знань та зв'язків, моделювати, відтворювати й прогнозувати найрізноманітніші навчальні ситуації.

На зовнішньому, – *інфраструктурному рівні*, реалізуючи практики культури участі, музей вбачає необхідність забезпечувати відкритий доступ для відвідачів, створюючи пандуси, ліфти, місця для паркування колясок і велосипедів, зручні місця для зустрічей й дискусій.

На *комунікаційному* – активно реалізувати нові типи програм залучення відвідувачів, зокрема із застосуванням сучасних музейно-педагогічних технологій, а також створення клубу друзів музею, молодіжних рад, волонтерських мереж.

На *віртуальному* – збільшення доступності колекцій і баз даних у онлайн-режимі, створення зручних технологічних платформ для обговорень й спільного використання, стимулювання постійної активності музею у соціальних мережах [2, с. 18–19].

Важливо зазначити, що сучасному музею варто безперервно думати про залучення нової аудиторії й розгортати актуальні форми партнерства зі школами, дитячими садками, центрами дозвілля, туризму й естетичного виховання молоді, презентувати свої можливості на різноманітних виставках, форумах, ярмарках та фестивалях.

Усі ці зв'язки, що постійно виникають у межах моделі “participatory culture” потребують постійної участі партнерів у процесі розвитку й уточнення стратегії музею.

Відомо, що освітні програми класичного музею були спрямовані на розповсюдження інформації і знання. Музей, націлений на співучасть і партнерство, існує в середовищі, де інформації занадто багато, а дефіцитом стає здатність до синтезу, навігації, продуктивної кооперації та продукування оригінальних ідей. Дослідники зазначають про те, що ми не можемо достеменно знати, які саме знання будуть актуальними завтра у світі, що непередбачувано розвивається, ми не знаємо навіть, які саме галузі промисловості стануть полем діяльності для прийдешніх поколінь [2, с. 18].

Зауважимо, що музеї дедалі гостріше відчують потребу свідомої участі відвідувачів у своїй роботі, потребують можливості включення широкої аудиторії на засадах співучасті та партнерства задля власного розвитку, зміни стратегій своєї діяльності для глибшого розуміння власних колекцій, вироблення нових навичок та компетенцій задля культурної інтеграції різних спільнот.

У зв'язку з наведеним вище можна стверджувати, що “культура участі” (“participation culture”) стає сучасною музейно-педагогічною парадигмою, яка кардинально по-новому будує взаємовідносини з музейним контентом та самими відвідувачами, розширює його змістові й просторові межі – інформаційний, ресурсний, символічний навколомузейний простір [171, с. 18–20].

Люди, які беруть участь у таких музейно-педагогічних заходах, надзвичайно вмотивовані й постійно прагнуть самовираження, самореалізації й саморозвитку; відчують співпричетність до виконання важливої справи; приналежність до “команди”, певної спільноти людей; потребу ділитися своїм особистісним досвідом й знаннями, можливість бути почутими іншими; бажання спілкуватися з цікавими людьми; корисно й цікаво урізноманітнити тривання свого життя; активно, творчо й критично формувати своє нове коло спілкування й комунікації.

Останніми роками у науково-освітньому середовищі поширюється розуміння того, що у рамках сучасної парадигмально-освітньої революції

відбудеться певна переорієнтація освітньої діяльності на забезпечення умов для саморозвитку особистості, гармонізацію відносин у суспільстві та забезпечення умов виживання людства.

У такому контексті ми бачимо прямий взаємозв'язок освіти зі сферою культури, коли на передній план виходить формування особистості, що відкрита до сприйняття нового, відчуває потребу у демократизації різних форм знання.

Відповідно до зазначеного, концепція освіти епохи культури участі пропонує перенести центр зусиль з передачі знань на розвиток навичок та компетенцій, які дозволяють існувати в середовищі, де неможливі точні прогнози і заздалегідь узгоджені та спрогнозовані зразки дії. Прийняття цієї системи пріоритетів можливе для музею будь-якого профілю і масштабу [2, с. 18-20].

Використання можливостей вільного доступу до музейних ресурсів сприяє розширенню навчального середовища музею шляхом створення різних додаткових ресурсів, інструментів навчання, а також нових думок, позицій, переконань, установок, що виходять за межі його простору. Це зумовлене тим, що неформальний характер навчання в музеї насамперед передбачає конструювання нового типу навчально-виховного процесу [200, с. 56].

Вочевидь, такі процеси сприяють об'єднанню цілей освіти та самоосвіти, виховання і самовиховання, коли стають безпосередніми формами культурного життя особистості, сприяючи розвитку її постійної активності.

Відомо, що “музейні повідомлення” передаються через експозицію та її предмети відвідувачам, котрі сприймають їх суб'єктивно, виходячи з особистісних інтересів, знань і уяви. Ми вважаємо, що на особливості такого сприйняття найбільше впливають такі фактори:

- індивідуальний зміст кожного предмета;
- манера (способи подання інформації), завдяки якій музейний предмет захоплює увагу відвідувача;
- розташування предметів у межах експозиції [625].

Як переконливо вказують дослідники, важливою перспективою розвитку музейної сфери могла б стати розробка освітніх музейних інтернет-проектів (museum e-learning) у форматі міжнародного віртуального експозиційного залу або методичного кабінету з можливістю роботи в онлайн-режимі [531, с. 320].

Справді, дистанційне музейне навчання також є важливою складовою організації персональної середо-вище навчання в музеї, адже це сприяє розширенню змісту і просторових меж діяльності людини в інформаційному, ресурсному і символічному навколомузейному просторі.

Яскравими свідченнями використання таких підходів можуть бути три нижченаведені приклади віртуалізації музейного простору, що дають змогу ефективно використовувати свій контент у процесі навчання.

Серед них можна виокремити віртуальний проєкт *“Рембрандт та колекції його творів в Америці”* [648], що об’єднує естетику, прагматизм і критичне мислення з навчанням візуальному мистецтву, акцентуючий увагу на характерні риси міждисциплінарної підготовки, важливої для музейної педагогіки та музейної комунікації.

Проект використовує чимало технічних можливостей, зокрема, таких, якими не володіє музей. Серед них – право індивідуального вибору діяльності. Наприклад, музейний відвідувач може обрати потрібну йому картину і проаналізувати її, використовуючи віртуальні інструменти для зближення або перегляду деталей. Інтернет-сторінка дає відвідувачеві стільки інформації, скільки він захоче, і тоді, коли він цього хоче [583, р. 112–113].

Основна тематика проєкту охоплює міждисциплінарні аспекти вивчення творчості Рембрандта у контексті детального аналізу таких глобальних тем, як:

- *культура і цивілізація;*
- *люди, місця та середовища для життя;*
- *сила, влада та управління;*
- *індивідуальний розвиток та ідентичність;*

- час, безперервність та зміни [648].

Для педагога веб-портал дає змогу пристосувати плани лекційного або семінарського заняття до власної концепції бачення творчості видатного живописця, а також узгодити цю концепцію з очікуваннями студентської аудиторії. Вибір і напрями вивчення творчості мають різновекторний характер: від вивчення біографічних відомостей про Рембрандта, його техніки живопису, особливостей повсякденного життя в Голландії XVII століття, – до можливостей розуміння того, як, наприклад, мистецтво Рембрандта відображає культуру свого часу і дає змогу нам глибше усвідомити і зрозуміти цю культуру.

Особливої уваги з погляду організації персонального середовища навчання заслуговує проєкт віртуального етнографічного музею *“Комунальна квартира” (Санкт-Петербург)* [256].

Цей музей презентує і пояснює перебіг повсякденного життя у комунальній квартирі епохи СРСР – великому ізольованому приміщенні державного житлового фонду, в якому одночасно проживають декілька сімей з “місцями загального користування” у вигляді ванни, туалету і кухні, а також коридору і передпокою.

Віртуальна експозиція має зручний інтерфейс і забезпечує оптимальну функціональність сайту. Експозиція дає змогу пройти відеоекскурсію, а також ознайомитися з фотографіями, записами та відеозаписами, документами, нарисами, фрагментами фільмів і книг, присвячених особливостям радянського побуту в епоху “комуналок”. Усі матеріали забезпечені докладними коментарями, що у сукупності надає яскраві уявлення про своєрідність повсякденного побуту, стереотипах і типових стратегіях поведінки мешканців комуналок.

Перевагами сайту є можливості конструювання власних екскурсій для ілюстрації будь-яких особливостей життя в комунальній квартирі. Такі екскурсії можуть передбачати як створення елементарного списку експонатів (для

демонстрації на лекції або семінарському занятті), так і комбінацію експонатів різних типів – фотографій, звукозаписів, відео, нарисів і т.д.

Отже викладач може планувати та складати для студентів значний спектр екскурсій, освоюючи широку міждисциплінарну тематику, – від загального та поглибленого вивчення радянської політичної і повсякденної історії, історії культури, мови, літератури, – до аналізу біографії відомої людини, “легендарного персонажу”, видатного діяча науки і культури.

Віртуальний простір музею передбачає складання студентами індивідуальних і самостійних завдань, виконання тестів, організації пошукової діяльності, написання курсової роботи.

Широкий контекст віртуальної музейно-педагогічної діяльності для створення персонального середовища навчання передбачає польський сайт *Музею-палацу короля Яна III у Вілянові (Варшава)* [632].

Цей музей успішно комбінує реальний та віртуальний музейний простір, широко використовує різні ознайомлювальні веб-інструменти, що сприяє взаємодії музейного та навколомузейного простору.

Освітні ресурси порталу є настільки широкими, що дозволяють обрати відвідувачам різного віку велику кількість індивідуальних і групових музейно-педагогічних програм, серед яких історичні та природознавчі уроки, семінари, реконструкції, музейні маршрути, конкурси, олімпіади, театральні постановки, навчальні матеріали (тексти, аудіо та відеоролики, документальні фільми про видатних історичних діячів, ілюстровані енциклопедії, інформаційні та анімаційні матеріали для дистанційного навчання), поради з планування музейного візиту.

Наприклад, для студентів музей пропонує заняття, орієнтовані на ознайомлення з внутрішніми приміщеннями палацу та його символікою; архітектурними та парковими стилями; таємницями реставрації; історії екслібриса; різними придворними інтригами і т. д.

Унікальність освітніх програм Музею палацу короля Яна III полягає у комбінації елементів історії та мистецтва, біології та географії, природознавства та архітектури, що дає змогу повноцінно використовувати та реалізовувати як просвітницьку, так і навчальну та рекреаційну спрямованість цього музею.

В Україні немає повноцінних аналогів таких порталів, проте елементи такої діяльності можна побачити на сайтах проєктів “Музейний портал” [377] та “Музейний портал України”[378]; Національного художнього музею України [398], Національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника [392], Національний музей українського народного декоративного мистецтва [396], Національний музей мистецтв імені Богдана і Варвари Ханенків [361] та деяких інших.

Зокрема, проєкт “Музейний портал” [377] надає інформацію та актуальні новини з музейного життя України та світу й доступ до бази даних з інформацією про музеї зі зручним інтерфейсом користувача.

Розглянуті приклади віртуальних порталів дозволяють стверджувати про широкі перспективи та можливості їх застосування в різних соціальних сферах, зокрема в контексті організації навчальної діяльності. Такі ресурси можуть виступати в ролі органічного доповнення політехнічного освітнього порталу, що створює можливості відбору, структурування та систематизації навчальної інформації для забезпечення суб’єктам освітньо-інформаційного процесу багаторівневого доступу до навчальних матеріалів і освітніх сервісів. Структури та сервіси освітнього порталу сприяють адаптації його інформаційного наповнення для практичних завдань навчальної діяльності, ураховують індивідуальні здібності й специфічні потреби студентів і викладачів, вчителів та учнів [479, с. 23].

Щодо організації музейно-педагогічної діяльності перелічені віртуальні ресурси створюють “ефект присутності” у музейному просторі, створюючи унікальні можливості для ознайомлення з музейними колекціями та

інфраструктурою, виконання різних завдань, підготовки до реального візиту до музею.

Проаналізуємо переваги створення персональної середовища навчання в музейному просторі з позиції організації педагогічної взаємодії.

Для студента або учня приклади розглянутих освітніх порталів можуть, крім вищесказаного, запропонувати політехнічні мультимедійні матеріали з відповідних навчальних предметів; віртуальне спілкування з викладачами; онлайн-консультації з різними експертами і фахівцями; освітні форуми і онлайн-конференції; методичні рекомендації для самостійної та індивідуальної роботи; місця для зберігання персональних навчальних матеріалів і документів на сервері порталу тощо [479, с. 22].

Для викладача або учителя освітній портал надає чималу кількість освітніх мультимедійних матеріалів, нові методики викладання, можливості повноцінно спілкуватися зі своїми учнями і студентами, а також з провідними фахівцями у тій чи іншій галузі знань; розміщувати авторські методичні розробки та навчальні матеріали; діагностувати успішність своїх вихованців, вивчати їх пізнавальні інтереси і т.д. [479, с. 22].

Усе зазначене безпосередньо пов'язане із музейною медіацією, яка створює можливості для взаєморозуміння між експозиційним простором, музейним фахівцем і відвідувачем, де перші виконують ролі провідника і творця видимого експонату, а останній – виступає як інтерпретатор сенсу і одержувач знань [264, с. 446].

Стратегія комунікації, яка використовується у процесі музейної медіації, відкриває нові способи залучення уваги відвідувачів до музейних предметів, розкриває їх унікальні особливості та наповнює новими сенсами і значеннями. Це спонукає відвідувача до вироблення особистісного ставлення до експозиції, що запускає процеси самопізнання та самоосвіти. Саме так медіація у просторі

музею стає ефективним способом створення нових форм, поширення нових ідей і продуктів культури [264, с. 446].

Важливим елементом музейної медіації може стати створення спеціальних фільмів, тематичних промороликів, медіатекстів [452, с. 69–70]., що уможлиблює введення музейного предмета до конкретної дії, історії, або можливість зробити сам предмет за допомогою кінохудожніх засобів головним чинником історії, про яку розповідатиме екран [101, с. 24].

Отже, музей презентує себе місцем взаємного збагачення особистості під час зустрічі з культурою, центром використання нових педагогічних технологій, різних контекстів академічної та неформальної освіти, соціокультурної взаємодії, медіації, комбінування реального та віртуального простору.

Як наслідок, – персональне середовище навчання в музеї розширює змістові й просторові межі діяльності людини в інформаційному, ресурсному та символічному навколомузейному просторі.

У такому контексті музей являє собою особливе середовище розвитку та виховання, здатне наповнювати новим змістом та ідеями свої колекції, актуалізувати найрізноманітніший соціальний, економічний культурний досвід громадян суспільства, об'єднуючи їх у спільноту, яка здатна думати, обмірковувати, обговорювати наявні проблеми, висувати й ухвалювати нові рішення, декларації, наміри, брати активну участь у музейному та суспільному житті.

Зазначене репрезентує музей не лише як потужний освітній ресурс, але й як важливий центр міждисциплінарної комунікації, інтерактивне середовище навчання, що забезпечує формування міцних знань шляхом розвитку образного, асоціативного, абстрактного й критичного мислення, сприяє зростанню мотивації та розширенню світогляду особистості.

Таким чином, застосування сучасних інформаційних та медіа-технологій у просторі музею шляхом актуалізації персонального середовища навчання в музеї

дає змогу наповнювати / насичувати / збагачувати процес навчання новим цікавим контентом, залучати усе більшу кількість школярів та студентів до безпосередньої участі у музейно-педагогічній діяльності у різних видах музейних закладів.

5.4. Міждисциплінарні музейно-педагогічні програми і проєкти як чинник інтеграції освіти і культури в музейному просторі

Реформування вітчизняної системи вищої та середньої освіти вимагає чітких й зважених кроків у реалізації системних змін, відповідно до нової освітньої парадигми, наближенні навчальних планів до європейських стандартів, повноцінне використання потенціалу неформальної освіти.

У зв'язку з цим на порядку денному виникає питання застосування педагогічних можливостей музеїв в освітньому просторі України, зокрема, у контексті розробки та апробації сучасних програм і проєктів. Це відповідає завданням нашого дослідження, яке у межах цього підрозділу спрямоване на з'ясування характерних ознак, особливостей, методичних аспектів проєктування музейно-педагогічних програм та музейних проєктів.

Враховуючи багатовекторність таких програмі проєктів, особливу увагу слід зосередити на змісті самого процесу навчання в музеї у поєднанні зі спорідненими дисциплінами, що зумовлює звернення до поняття “міждисциплінарність” (*інтердисциплінарність*).

Зазвичай урахування міждисциплінарності істотно підвищує ефективність організації навчального процесу, зокрема, систематичності та послідовності засвоєння знань учнями (різноманітних фактів, прикладів, правил, законів), вироблення в них відповідних умінь та навичок [188, с. 320].

Головне у музейній моделі міждисциплінарності – її гуманістичні засади. Лише у процесі сприйняття музейної експозиції людиною створюється новий

простір (реконструюється частина минулого, або творчості, або життя конкретної особистості), що є віртуальним за своєю сутністю. Він існує лише у свідомості, відчуттях, переживаннях, тобто у різних станах людини.

Міждисциплінарність передбачає сполучення та об'єднання у навчальному процесі двох або більше традиційних дисциплін у процесі вирішення основної теми або проблеми, охоплюючи використання понять і матеріалів з інших дисциплін. Міждисциплінарне навчання у музеї найбільше підходить для ефективного вирішення та розуміння різних проблем актуалізації матеріальної й нематеріальної культурної спадщини, що вимагає спільного використання декількох дисциплін [188, с. 320–321].

Різні актуальні проблеми навчання й виховання мають міждисциплінарне значення: здебільшого його урахування стимулює до взаємозбагачення одержаних знань та нестандартних інтерпретаційних результатів. Музейна педагогіка у сучасному освітньому просторі по-новому акцентує увагу на можливостях перетворення внутрішнього змісту культури, її духу, стилю, закріплених у культурних цінностях. Варіанти її інтеграції до різних навчальних дисциплін можуть відрізнятися. Наприклад, ймовірним можна вважати таке положення: історія якогось питання – його теоретичний аспект – зв'язок з музейною збіркою – реалізація у процесі створення навчального середовища на музейній експозиції [176, с. 61–62].

Аналогічні твердження можна сформулювати й до інших наук, коли, наприклад, вивчаються: взаємодія відвідувача з музейними предметами (аксіологія); музей як феномен культури (культурологія); умови й особливості навчання в музеї (дидактика); формування самої особистості (психологія); вплив суспільної й індивідуальної свідомості, моральних цінностей (етика) тощо.

Розташування музейної педагогіки на перетині різних наукових й прикладних дисциплін зумовлює їх активне залучення у процеси створення ефективного середовища навчання як у просторі академічної, так і неформальної

освіти. Таке середовище виступає головно виховним, особистісно формуючим фактором людини за умови добровільної участі, творчого характеру й відкритого спілкування, науковості й різноманітності методів у навчанні, єдності цілей навчання й виховання як елементів спільної культури [176, с. 63].

Актуальність наведених положень підтверджується й тим, що у сучасних умовах чимало світових музеїв починають орієнтуватися на створення інтегрованих культурних комплексів навчання й дозвілля. Це зумовлено збільшенням у сучасному освітньому просторі ролі музеїв, які дедалі частіше використовуються у дидактичних технологіях, виступають у ролі співорганізатора школи на шляху створення ефективного навчального середовища, формування в учнів емоційно-ціннісного ставлення до знань, подолання міжкультурних стереотипів.

Вагоме місце у такій діяльності посідають музейно-педагогічні програми і проекти, яким за своєю суттю та змістом притаманний міждисциплінарний характер.

Музейно-педагогічні програма – це система форм і методів роботи у просторі музею з цільовою аудиторією упродовж певного запланованого часу, котра дає змогу краще адаптувати різноманітний соціальний та культурний досвід для цілей навчання, виховання й розвитку. Проте музейний проєкт можна визначити як відносно нетривалий творчий музейний захід, покликаний актуалізувати минуле з метою створення відповідного суспільного резонансу та заохочення до різноманітної соціальної діяльності [174, с. 38].

Як зазначають дослідники, технологія створення музейно-педагогічних програм базується на трьох змістовних структурних компонентах: “організаційному”, “методичному” і “психологічному”, єдність яких надає програмі цілісності і завершеності. Зокрема, серед головних методичних принципів створення музейно-педагогічних програм можна виокремити такі:

- нерозривний зв’язок з соціальними і культурологічними завданнями;

- необхідність врахування особливостей музейного середовища (експозиції і всіх типів музейної комунікації);
- використання музейних предметів як джерела знань і засобу виховного впливу;
- структурна цілісність (послідовність у підготовці і реалізації програм від задуму до втілення);
- активно-діяльнісний підхід до учасників програми (активізація музейної аудиторії через застосування відповідних методів впливу на особистість);
- принцип діалогічності (забезпечує “перевтілення” відвідувачів з об’єкта музейно-педагогічної програми на суб’єкт-активного “споживача” музейних цінностей);
- поступове ускладнення видів діяльності учасників [30, с. 6–7].

На нашу думку, зазначені методичні аспекти у сучасних умовах можуть бути підкріплені необхідністю актуалізації вагомих фактів і подій минулого для:

- створення “часового ланцюжка” із сьогоденням; використанням музейних предметів як засобів навчання, комунікації та розваги у самому просторі музею та навколомузейному просторі;
- формування дієвого розвивального музейного середовища із активним залученням (партисипації) різновікової аудиторії;
- взаємодії та переплетенням академічних підходів до навчання в музеї з ідеями неформальної освіти;
- не лише ускладнення діяльності учасників, а стимулювання їх до творчості, інновацій, особистісного самовираження;
- активного звернення до сучасних інформаційних технологій та електронних засобів комунікації (мультимедіа, планшетів, гаджетів, мобільних телефонів тощо) [174, с. 39].

Якими повинні бути структурні елементи музейно-педагогічної програми? Ураховуючи досвід сучасних досліджень та власні напрацювання, ми вважаємо, що розробка такої програми, яка є нестандартним й ефективним способом проведення будь-яких навчальних занять, повинна передбачати:

- створення експозиції;
- вибір аудиторії (складання психолого-педагогічного портрету аудиторії);
- визначення теми і назви програми;
- формулювання мети і окреслення завдань;
- розробка календарно-тематичного плану на рік (обґрунтування вибору основних методів педагогічного впливу, методичні розробки форм);
- характеристика можливих способів перевірки ефективності програми [30, с. 6].

Разом з тим, програма як новий досвід повинна містити ідею та концепцію, передбачати певні умови реалізації та можливі зміни, опис цього досвіду, виявлення можливостей і форм для його поширення.

За своєю структурою музейно-педагогічні програми охоплюють з'ясування актуальності та відповідності шкільній / університетській програмі з певного предмета (міждисциплінарної системи предметів) на відповідний період часу; узгодження циклічності, тривалості та частоти проведення занять у музеї; означення загальної мети та освітніх, виховних й розвивальних цілей; визначення методів, форм та засобів навчання й виховання; опису роботи музейного педагога та конкретних занять із запланованими очікуваними результатами діяльності та домашнім завданням. Уся тематика занять за логікою й послідовністю розвитку відповідає загальній меті програми та може мати певні асоціативні назви, залежно від віку відвідувачів [174, с. 39–40].

Як зазначає О. Харченко, спеціальні комплексні освітні програми враховують специфіку засвоєння матеріалу різними категоріями відвідувачів –

дітьми, дорослою аудиторією, людьми похилого віку, сімейної категорії, професійною аудиторією, людьми з особливими потребами, інвалідами [536, с. 198–201; 537, с. 185].

Такі цикли будуються як на основі однієї з базових форм (лекторій, екскурсійний абонемент, гурткові заняття), так і об'єднують різні форми культурно-просвітницької діяльності. Музейні програми характеризуються різною тривалістю, – від одного дня (рекреаційні програми вихідного дня у музеї), до одного-трьох років (музейні абонементи, комплексні програми взаємодії з учбовими закладами).

Теми, з яких складаються лекційні абонементи у вітчизняних музеях художнього профілю, здебільша демонструють хронологічне групування матеріалу за принципом, який охоплює основні тенденції висвітлення історії образотворчого мистецтва, явищ культурного та художнього життя, характерних для історичних періодів, стилів мистецтва.

Біографічні і творчі дефініції художників та діячів мистецтва, розглядаються, як у складі лекцій з окремих художніх напрямів і стилів мистецтва, так і в окремих тематичних музейних заняттях. Загалом, серед культурно-освітніх форм музейної діяльності, розрахованих на аудиторію середнього і старшого шкільного віку, крім музейних лекторіїв, найбільшою популярністю користуються конкурси, вікторини, олімпіади, КВК (Клуб веселих та кмітливих), музичні концерти та музейні вистави. Інтерес школярів до класичного та народного мистецтва, в музеях художнього профілю, розвивають тематичні музейні заходи, обумовлені комплексною взаємодією різних видів мистецтв: “Ніч у музеї”, “Міжнародний день музеїв”, “Різдвяні зустрічі”, просвітницькі акції “Шкільні канікули в музеї”, “Тижні знань”, “Міжнародний день захисту дітей” [536, с. 200–204; 538].

В Україні чимало музеїв розробляють відповідні програми, – останнім часом ця діяльність набула масового характеру. Одними з перших подібні

програми було створено на базі Рівненського обласного краєзнавчого музею, який з 1992 р. апробує у своїй практичній діяльності комплексну програму для дітей молодшого віку – “Любій малечі про музейні речі”. Характерною ознакою програми, що враховує психологічні особливості цього вікового періоду (підвищена емоційність, рухливість, нестійкість уваги, предметне мислення), є використання позитивного виховного впливу різних форм екскурсійної роботи: екскурсія-подорож, екскурсія-казка, екскурсія-вистава, історичні екскурсії-ігри тощо [572, с. 155–158].

Найбільш вагомим і комплексним є внесок Дніпропетровського національного історичного музею ім. Д. Яворницького (програми “Музей і діти”, “Музей–школі” (2008) [109]. Цікавою й пізнавальною є багатопрофільна програма цього музею, орієнтована на зустріч з цим закладом культури упродовж всього навчання в школі. Зміст програми розкривається у 44 музейних заняттях, які пройшли відповідну апробацію. Вони уможливлюють урахування найрізноманітніших аспектів у розвитку історії, етнографії, культури, літератури, мистецтва. Аналіз результативності програми визначається спеціальними психологічними та соціологічними дослідженнями, що дають змогу постійно адаптувати й удосконалювати її до умов кожного шкільного класу [87, с. 28–36].

Також варто згадати про Музей театрального, музичного та кіномистецтва у Києві (програма “Крок до мистецтва”(2008) [360], Національний художній музей України (програми “Стратегії візуального мислення”, “Візуальна абетка”, “Давай пограємо у музей” (2003 р.) [398], Херсонський художній музей ім. О. О. Шовкуненка (програма “Музей–дітям”) [539], Бердянський художній музей ім. І. І. Бродського (програма “Таємниці художнього музею” (2011) [28], та ін.

Ми поділяємо погляди музеологів, які зазначають, що найбільш вдалі й цікаві заняття для дітей в музеї побудовані на засадах короткотривалих й довготривалих музейно-педагогічних програм з чітким й продуманим сценарієм, який не виключає імпровізації. Такі заняття у певній послідовності обов’язково

охоплюють розповідь музейного педагога; демонстрацію музейного предмета; елементи гри, пластичного руху, своєрідної театралізації; програвання у музейному просторі певної діяльності, дотичної до тематики експозиції; прослуховування музичних творів й фрагментів класичної музики [94, с. 55].

На відміну від музейно-педагогічних програм, які здебільшого мають узгоджений статус на постійних експозиціях музеїв й взаємозв'язок з відповідною цільовою аудиторією та шкільною або університетською програмою, *музейно-педагогічні проєкти* мають більш виразну соціальну, освітню чи дозвілєву спрямованість. Це зумовлює їх арт-терапевтичний, мистецький, історико-культуро-логічний, екологічний, краєзнавчий, середовищний, професійний та експериментальний характер [80, с. 5].

Створення *музейного проєкту* є творчою та інноваційною діяльністю, спрямованою на модернізацію музейного простору. Праця над таким проєктом передбачає глибокий аналіз конкретної тематики, формулювання актуальних завдань для ефективної роботи з відвідувачами, урахування різних моделей участі музеїв у розв'язанні освітніх, педагогічних та культурологічних завдань.

Зазвичай музейно-педагогічні проєкти передбачають більш творчий підхід до актуалізації музейної спадщини із сьогоденням, виокремлення проблемних, пізнавальних, атракційних (а іноді й гостро соціально спрямованих) моментів, пов'язаних із репрезентованою експозицією, її експонатами та реальним суспільним життям. Це дає змогу відчути “місток” між далеким й близьким, традиційним і сучасним, минулим та майбутнім, віддаленим та наближеним в оцінці, актуальному стані та перспективі різних інтерпретацій та часових вимірів.

Характерною ознакою музейно-педагогічних проєктів є застосування ключових слів-символів та асоціацій, які розкривають зміст та завдання їх діяльності. Типовий проєкт передбачає:

- постановку загальних цілей та визначення актуальності та головної ідеї експозиції; формування педагогічних (освітніх, виховних та розвивальних) завдань проєкту;
- узгодження змісту проєкту з різними елементами експозиції (інтер'єром, освітленням, необхідними умовами, музичним супроводом, елементами гри та діалогу з відвідувачами);
- розробку орієнтовного тексту екскурсії-легенди;
- визначення відповідних методів навчання й виховання, форм культурно-освітньої роботи в музеї, видів музейної комунікації [174, с. 40–41].

У контексті застосування практик “культури участі” важливо, щоб із самого початку основа будь-якого проєкту була визначена його місією й колекцією, а вже потім зверталася до нових викликів й пошуку нових можливостей, значущих для музею, партнерів та спільноти. Це здатне розширити сферу впливу музею, підвищити розуміння його цінності й трансформувати способи експонування та інтерпретації музейних колекцій [552, с. 15].

Окреслимо найбільш значущі ознаки таких проєктів, що вирізняють їх з-поміж інших:

- життєвість проєкту – музей повинен допомагати усвідомити людям, що його ресурси безпосередньо стосуються їх життя;
- чіткі й зрозумілі, добре сформульовані цілі проєкту важливі для комунікації як усередині музею, так і з зовнішніми партнерами;
- партнерство передбачає, що учасники дотримуються філософії взаємоповаги й не шкодують часу для створення атмосфери довіри;
- очікування і стратегії можуть потребувати коригування по мірі розвитку проєкту; потрібно, щоб були передбачені шляхи для змін, включно з еволюцією концепції;

- не усі музейні працівники можуть добре ставитися до практики участі та володіти навичками роботи із залучення людей до такої діяльності; досвід й професійний розвиток допоможуть із часом сформувати необхідні здібності;
- проєктам притаманний довгостроковий “ефект хвилі”, який не можна оцінити за короткий термін [552, с. 16–17].

Цікаво, що навіть окремі проєкти у форматі культури участі поволі змінюють життя самого музею, відносини у колективі, впливають на типи мотивації, взаємини співробітників і волонтерів. Отже, сприяючи активному залученню аудиторії до співтворчості, музей зростає до нового рівня власного внутрішнього розвитку.

Будь-яка освітня програма або проєкт у музеї дає змогу оцінити результативність його діяльності із забезпечення дозвілля та навчання відвідувачів, формування їх музейної культури; збільшити можливості реалізації ідей неформальної освіти; виправдати використання навколо-музейного простору для формування унікального навчального досвіду у контексті відповідності шкільним та університетським дидактичним програмам. Наявність музейно-педагогічних програм і проєктів є своєрідною візитівкою, елементом привабливості кожного музею для відвідувачів, що забезпечує постійний й тривалий інтерес до нього [174, с. 41].

Характерною тенденцією останнього часу можна uważати усе більше зростання кількості та різноманітності напрямів музейно-педагогічних програм і проєктів, їх тяжіння до сфери неформальної освіти. Однак сама педагогічна діяльність у музейному просторі, методично правильно й грамотно побудована, також може бути не обтяжена зайвими дидактичними завданнями, переказом готових знань, підкріплених цікавою “музейною заставкою”.

Музейно-педагогічні проєкти і програми активно втілюються у шкільну практику, використовуються вчителями та викладачами ВНЗ у межах предметів гуманітарно-естетичного та природничо-наукового профілю. Серед їх головних

завдань можна виокремити розвиток емоційно-пізнавальної сфери молодшої людини, її творчої діяльності задля зацікавленого сприйняття найрізноманітніших явищ і фактів культури, співвіднесення їх з власним життям й накопиченим досвідом [415, с. 6].

Ми вважаємо, що музейно-педагогічні проєкти та програми уможливають розуміння музею як центру важливої комунікації між людьми, обміну досвідом й враженнями. Зокрема, вони передбачають творчу взаємодію музейного та шкільного або університетського педагогів, а також забезпечують урізноманітнюють педагогічну взаємодію у музейному просторі.

У сучасному освітньому просторі музейно-педагогічні програми і проєкти втілюються шляхом застосування різноманітних маршрутів, проєктованих мандрівок, “сіті-квестів”, фестивалів тощо з обов’язковим переміщенням у межах відповідного історичного середовища та комбі-нацією різних видів педагогічної взаємодії.

Інтеграція сучасних музейно-педагогічних технологій у навчально-виховний процес середньої та вищої школи зумовлює низку запитів, пов’язаних з різними оцінками ефективності, можливостей, умов організації дієвої педагогічної взаємодії у просторі музею з учнівською та студентською молоддю.

Найчастіше форми такої взаємодії головно зводяться до шаблонних екскурсій, проведення традиційних занять у межах вивчення історико-культурної, мистецької, літературної тематики у школах або вищого закладу освіти, неформального спілкування, рідше – організації проєктної діяльності (зокрема, спільних проєктів, маршрутів, презентацій), музейно-педагогічних програм, “музейних свят”, інтерактивної діяльності тощо [185, с. 198].

Нерідко тематиці, яка “озвучується” в музеї, притаманний розмаїтий характер, виходячи з ознайомлення, повторення, переказування, інтерпретації інформації за допомогою візуалізації та спільної роботи відвідувачів на експозиції. Вочевидь, що це має певний результат, але здебільшого зводиться до

фрагментарності, показу загальної картини та відсутності комплексного міждисциплінарного підходу. Виникає логічне запитання щодо того, як урізноманітнити музейно-педагогічну діяльність, наповнити її не лише відповідними контекстами, методами, формами, а й новим цікавим змістом?

Ми вважаємо, що для цього потрібно розробляти та втілювати різновекторні та міждисциплінарні музейно-педагогічні програми та проекти.

У зв'язку з цим актуальним є звернення до STEAM-освіти. STEAM-освіта є унікальним явищем та цінною “знахідкою” для музейних педагогів, вчителів та викладачів, вихователів та методистів. Будь-яка навчальна програма або проект, побудований на її основі, передбачає широкий контекст навчання в музеї на основі міждисциплінарного підходу, якому притаманний прикладний характер та інтеграція в єдину дидактичну схему [191, с. 43].

Такі проекти загалом підходять для будь-якого віку відвідувачів музеїв, проте мають особливе значення для учнівської та студентської молоді. Вони можуть, наприклад, передбачати створення на експозиції спеціальних *“робочих станцій”*, *креативного ігрового простору*, *віртуальної реальності*, що не лише покращує існуючу навчальну програму з математичних та природничих дисциплін, а й розкриває знання відвідувачів у високотехнологічних галузях навчання.

У такому сенсі музейний простір вирізняється не лише зручністю та інтерактивністю, а насамперед – багатофункціональністю, що уможливлює розташування тематичних експозицій з певної галузі знань (наприклад, хімія, фізика, робототехніка, космос тощо), наявності майданчиків для проведення майстер-класів та відеодемонстрацій, наукових театрів, лабіринтів, бібліотек

Зазначене підтверджує слушну думку американського вченого П. Боттіно, що “цінність інформації як такої швидко наближається до нуля, і сьогодні реальну цінність має те, що можна зробити з цією інформацією” [Цит. за: 49, с. 129].

Як можна практично застосувати здобутки *STEAM-освіти* у просторі музею, виходячи з її міждисциплінарних складових? Наприклад, у сфері *науки* ми можемо захопити увагу молодих відвідувачів практичними реальними прикладами дослідів з фізики, матеріалознавства, демонструючи, наприклад, ефекти гравітації, інерції, квантової механіки, оптики.

У сфері *технологій* музейний простір може проілюструвати процеси стрімкого розвитку високотехнологічних процесів, пов'язаних з робототехнікою, комунікацією, 3D-друком. Розташування таких діючих експонатів на експозиції привертає увагу своєю практичною зорієнтованістю та можливістю занурення у “світ майбутнього”.

Для прикладу, у сфері *інженерії* – це унікальна можливість самостійно сконструювати та включити у дію різні механізми та прилади, які мають практичне значення для розвитку промисловості, економії ресурсів, створення нових робочих місць, просування інноваційних технологій.

Водночас у сфері *мистецтва* мова йде про естетизацію технічних процесів, коли вибір дизайну створює оптимальні умови для творчого розвитку певного навчального проекту, а краса, простота, лаконічність, функціональність та зручність предметів привертають увагу відвідувачів, спрямовують їх на пошуки гармонії у навколишньому просторі.

Для порівняння можна обрати сферу *математик*, де це можливість бачити красу у програмуванні різних роботів, обчислювальних діях, співставленні геометричних фігур задля розвитку логічного мислення, покращення засвоєння навчальної інформації, швидкого прийняття креативних рішень [182, с. 265–266].

Одна з головних відмінностей *STEAM-освіти* полягає в особливій конструкції музейних навчальних занять, які передбачають побудову не навколо вчителя і музейного педагога, а зосередження уваги на вирішенні практичного завдання або проблеми шляхом спроб і помилок, участі у проєктній діяльності для формування відповідних професійних компетенцій.

Методологічні засади цього освітнього напрямку співзвучні з ідеями видатного педагога ХХ ст. Джона Дьюї, які у контексті музейно-педагогічної діяльності можна звести до таких позицій: активний контакт з предметами; загальносуспільний контекст; відкриття та експери-ментування; активне здобуття нових знань; задоволення від навчання; використання методу проєктів в музеях для дітей та молоді; співпраця, а не конкуренція [638, с. 58–60].

Перебуваючи у просторі музею та працюючи над виконанням поставлених завдань, учні вчаться не лише критично мислити й спостерігати, а передусім набувають навичок опрацювання інформації (елементарний аналіз, узагальнення, висновки, порівняння), проведення практичних експериментів, конструювання різноманітних інтерактивних моделей та алгоритмів діяльності.

Особливе значення для цього має створення ефективного навчального середовища, яке було б практичним, міждисциплінарним, колаборативним й давало можливість знаходити й культивувати внутрішню мотивацію до навчання [49, с. 122].

На нашу думку, саме таке середовище, засноване на довірі та орієнтоване на успіх, є важливою запорукою для розвитку підприємливості учнів та студентів. У цьому сенсі можна говорити як про розвиток відповідальності молодих людей, їх пізнавального інтересу, ініціативи й креативності, так і про набуття власного досвіду учіння, самостійних конструкторів власних знань за допомогою методу проєктів, методу продуктів та організації проблемного навчання [270, с. 353].

Отже, *STEAM-освіта* сьогодні відкриває нові можливості для інновацій у сфері музейної педагогіки, що зумовлює справжню “революцію в навчанні”, відкриваючи перед учнями та студентами шанси бути активними учасниками власного навчання:

- бажання творити міждисциплінарні проєкти;
- експериментувати, вивчаючи різні високотехнологічні процеси;
- виявляти ініціативу у спільному вирішенні поставлених завдань;

- бачити та усвідомлювати красу навколишнього світу через дизайн музейних предметів [191, с. 45].

Окрім вагомого значення *STEAM-освіта*, у просторі музею важливо загострити увагу на взаємодії різних історичних дискурсів, враховуючи положення так званої “*педагогіки пам’яті*”. У такий спосіб кожен відвідувач зможе глибше відчувати власну присутність в музеї, осмислити цей простір у своєму ціннісному вимірі, актуалізуючи для себе власне минуле.

Наступним перспективним напрямом можна визначити “*терапію спогадами*”. Відтворення культурної пам’яті, збільшення уваги до індивідуального досвіду людини надає музеям чимало інструментів для включення історій окремих людей у свої колекції та експозиції.

У цьому сенсі є важливим доповнення та “озвучення” такими історіями усталеної картини історичних подій, збереження балансу між фрагментарністю, емоційністю особистих історій та лінійних історичних наративів [48, с. 55–56].

Важливим висновком, що випливає з наведеного вище, слід відзначити орієнтацію музеїв на *формування* у відвідувачів так званої *локальної та регіональної ідентичності*, тобто усвідомлення особистої причетності кожної людини до певної місцевості, звідки походить її рід, коріння.

Серйозним “викликом сьогодення” для педагогічної діяльності музеїв є максимальне урахування усієї палітри можливих відвідувачів, зокрема, *потреби різних соціальних груп*. Саме тому актуальними є такі напрями, які б ураховували потреби мігрантів, неповносправних осіб, різні гендерні фактори та чинники. Зазначене зумовлює переосмислення наповнення експозицій зручним та доступним контентом на засадах універсального дизайну відповідно до поставлених завдань.

З цього випливає ще один аспект, який стосується різних способів актуалізації минулого. Ці способи та форми діяльності не були притаманні музеям до 80-90-их рр. XX ст. Ми маємо на увазі інтерактивність, культуру участі

(партисипацію) та ед'ютейнмент, STEAM-освіту як *сучасні культурні практики*, що активно застосовують ігри, театралізацію, святкові заходи, перформанси, віртуальну реальність. Так відбувається зміна розуміння минулого від одностороннього, лінійного “формату” – до активної співучасті у його актуалізації в музейному просторі [227, 267–269].

Зокрема, ед'ютейнмент (англ. Education – освіта, Entertainment – розвага) передбачає об'єднання цілей гри та навчання у просторі музею, коли гра використовується як інструмент навчання. Це передбачає активне впровадження мультимедійних засобів з урахуванням усіх сучасних досягнень науки для передання інформації; безпосереднє занурення учнів до навчального матеріалу у пошуку нових знань; застосування рольової гри для програвання різних ситуацій [250; с. 440; 476; 498; 533].

Водночас дедалі більшу популярність здобуває віртуалізація музейного простору, зумовлена створенням *віртуальних музейних експозицій*, які:

- доповнюють музейні наративи;
- репрезентують альтернативні погляди на історію та пам'ять;
- продукують великі архіви особистих спогадів, що має надзвичайну цінність для повсякденної історії;
- проводять об'єктивне вивчення тієї чи іншої епохи очима різних людей.

Своєрідним втіленням зазначених напрямів виступають вже згадані музейно-педагогічні програми і проекти, у межах яких відвідувачам можна пропонувати чисельні курси, лекції, студії, майстер-класи, абонементи. Це вимагає неабиякої відкритості та ініціативності, адже програми сприяють формуванню колективної ідентичності різних спільнот, встановленню дружніх партнерських зв'язків на шляху до демократизації суспільних відносин.

Перелічені напрями комунікації не вичерпуються наведеним вище. Вони завжди виходять з конкретних ситуацій, зумовлених взаємодією з відвідувачами у

музейному та навколомузейному просторі на засадах гуманістичної педагогіки, організації нових культурних практик.

Отже, міждисциплінарні музейно-педагогічні проекти і програми спрямовані на реалізацію інтерактивної педагогічної взаємодії та діалогу з відвідувачами у музейному просторі. Вони не лише розкривають нове бачення й розуміння музейної педагогіки та музейної дидактики, характерної для сучасної епохи Web 2.0., коли навчанню притаманний надзвичайно широкий контекст та ідентифікація з усіма сферами життєдіяльності людини, а й дозволяють “оживити” цей простір, наповнити його новим змістом та ідеями, забезпечити комунікацію між відвідувачами та створити нове міждисциплінарне середовище навчання, що є надзвичайно актуальним у контексті інтеграції освіти й культури та реформування системи освіти України.

Висновки до п'ятого розділу

На основі аналізу різних аспектів педагогічної діяльності музеїв в сучасному освітньому просторі України визначено її перспективи з урахуванням актуальних тенденцій розвитку.

Проаналізовано розроблену авторську модель педагогічної діяльності музеїв та музейні конструктори організації освітнього процесу та навчального заняття в музеї поряд з моделями взаємодії музейного педагога з вчителем / викладачем ЗВО, різними способами організації діяльності у просторі музею,

З'ясовано, що розроблені моделі та конструктори є авторським баченням педагогічної діяльності у просторі музею у процесі організації ефективного середовища навчання, побудованим на основі власних дидактичних розробок, широкої апробації у процесі роботи зі школярами та студентами.

На підставі проведених опитувань, анкетувань та інтерв'ю музейних працівників, вчителів та методистів, учнів загальноосвітніх шкіл та студентів

визначено ефективність авторської моделі педагогічної діяльності музеїв та музейних конструкторів як важливих елементів сучасного осмислення комунікації в музеї, ефективного середовища навчання для учнівської та студентської молоді, а також у просторі неформальної освіти; можливості організації багатопланової різновекторної педагогічної діяльності у музейному просторі.

На основі вивчення чисельних аспектів сучасної діяльності музейних закладів встановлено майже повну відсутність державної підтримки музейної педагогіки в Україні, що спричинює не стільки недосконале законодавство та неврегульованість самих принципів музейно-педагогічної діяльності, скільки про нерозуміння чиновниками важливості підтримки різних ініціатив розвитку цієї галузі знання, яка впливає на різні аспекти розвитку дитини, її соціалізацію, формування міждисциплінарної системи знань, умінь, навичок та досвіду творчої діяльності. Певні зрушення можна відзначити у системі вищої освіти, де поступово налагоджується система підготовки фахівців, які можуть уважати себе музейними педагогами, але за умови законодавчого визнання цієї професії. У зв'язку із цим важливо урахувати тенденції централізації та децентралізації музейно-педагогічної діяльності; стимулювати наукові дослідження у галузі музейної педагогіки для створення різних методик роботи з відвідувачами музеїв; законодавчо визнати професію музейного педагога, заохочувати та стимулювання розробку різноманітних музейно-педагогічних програм.

Дослідженням доведено, що потужним чинником змін у цій галузі може стати застосування сучасних інформаційних та медіа-технологій в організації педагогічної діяльності музеїв, зокрема, у контексті організації “персонального середовища навчання” та ідей конективізму; “культури участі”, STEAM-освіти, ед'ютейнменту, “терапії спогадами”, освітніх музейних інтернет-проектів та віртуальних музейних експозицій, створення спеціальних фільмів, тематичних промороликів, медіа текстів. Це репрезентує музей як потужний освітній ресурс,

важливий центр міждисциплінарної комунікації, інтерактивне середовище навчання, що забезпечує формування міцних знань та сприяє зростанню мотивації та розширенню світогляду особистості.

Акцентовано на ролі музейно-педагогічних програм і проектів, які спрямовані на реалізацію інтерактивної педагогічної взаємодії та діалогу з відвідувачами у музейному просторі, що дозволяють “оживити” музейний простір, наповнити його новим змістом та ідеями, забезпечити комунікацію між відвідувачами та створити нове міждисциплінарне середовище навчання, що вбачається актуальним у контексті інтеграції освіти й культури та реформування системи освіти України.

Результати проведеного дослідження підтверджують думку, що необхідною умовою практичного застосування позитивного досвіду музейної педагогіки на сучасному етапі розвитку вітчизняної системи освіти і виховання повинен стати гуманістичний характер освіти, забезпечення пріоритету загальнолюдських цінностей, вільний розвиток особистості, її творчого потенціалу.

Основні результати розділу відображено в наукових працях автора: [155; 156; 158; 165; 171; 174; 182; 191; 195; 207; 213; 225; 231].

ВИСНОВКИ

1. Дослідженням встановлено різнобічність, різноплановість та варіативність організації педагогічної діяльності музеїв, що розуміється нами як педагогічно осмислена взаємодія вчителя (викладача), учня (студента) та музейного працівника (музейного педагога) у просторі музею шляхом створення музейного середовища навчання різного рівня активності, спрямованого на результат, що передбачає формування відповідних умінь, практичних навичок комунікації, досвіду творчої діяльності.

У такому сенсі *педагогічна діяльність музейних закладів* відрізняється від *просвітницької* (передбачає пасивне ознайомлення відвідувачів з музейними колекціями), *класичної освітньої* (зумовлює організацію навчання і виховання у процесі роботи на експозиції музею з елементами відтворення знань), *культурно-освітньої* діяльності (акцентує увагу на інформування, навчання, розвиток творчості, спілкування та відпочинок) своєю осмисленістю, доступністю, чіткістю означених цілей, творчим характером та спрямованістю на результат.

У межах проаналізованих історичних моделей музейно-педагогічної діяльності (німецька, американська, східноєвропейська) наголошено на їх спільних ідеях, які спричинили поступ у розвитку світової музейно-педагогічної думки.

З'ясовано, що у різні історичні періоди педагогічна діяльність музеїв ґрунтується на відповідній провідній філософській ідеї / концепції / течії, що покладена в її основу: *біхевіоризму*, який спричинював накопичення теоретичних знань у процесі одержання інформації на музейній експозиції, яка засвоювалася у традиційних формах спільної діяльності; *позитивізму*, котрий наголошував на практичному втіленні різних форм музейно-педагогічної діяльності в умовах домінування окремих ідеологій; *прагматизму* як “*нової філософії освіти XX ст.*”, що визнавав музей важливим місцем навчання молоді з метою здобуття фахових

знань; *екзистенціалізму*, що передбачав застосування відповідних ефектів поглиблення та “занурення у минуле” для розкриття потенціалу природних здібностей особистості; *конструктивізму* як способу конструювання особистісного сенсу музейних знань у процесі їх здобуття на експозиції та реалізації у нових контекстуальних умовах; *конективізму* як “нової філософії освіти XXI ст.”, що зумовлює реалізацію ідеї “музею Web 2.0” у взаємодії із сучасними концепціями ед’ютейнменту, наукової освіти, STEAM-освіти, медіа-освіти, віртуальної (VR) та доповненої (AR) реальності.

Передумовами зародження педагогічної діяльності музеїв (XIX – початок XX ст.) визначено появу перших освітньо-просвітницьких практик у музеях, усвідомлення музею як освітньої та соціальної інституції, репрезентацією учнівського досвіду виготовлення різних предметів у шкільних музеях, широку популяризацію різнобічної діяльності та музейних колекцій серед громадськості, створення дитячих музеїв, організацію співпраці музею із закладами освіти, розробку та вдосконалення музейно-педагогічної термінології.

2. Визначено, що історія розвитку педагогічної діяльності в Україні у межах розуміння поняття “сучасний освітній простір” передбачає низку відповідних етапів: *перший (1991–1995 рр.)*, що наслідував різні зразки радянської традиції до розуміння педагогічної діяльності музеїв та вирізнявся зменшенням їх ролі у вихованні молодого покоління, зумовленого поширенням регресивних явищ щодо організації культурно-освітньої діяльності цих закладів культури, які масово припиняли існування та змінювали свій профіль; *другий (1996–2004 рр.)*, для якого були характерні системні зрушення у проведенні музейно-педагогічної діяльності, окреслення нових рис та ознак, зумовлених змінами у музейному законодавстві, появою спеціалізованих журналів, благодійних фондів, удосконаленням технологій взаємодії з відвідувачами на основі сучасних освітніх інновацій; *третій (2005–2009 рр.)*, котрий асоціювався із значною активізацією педагогічної місії музеїв, чому сприяє заснування нових часописів, громадських

організацій, відкриття музейних інтернет-порталів, втілення у життя різних музейно-освітніх проєктів, проведення музейних конференцій та фестивалів, апробацією у ЗВО курсів з музейної педагогіки та культурно-освітньої діяльності музеїв; *четвертий, сучасний (з 2010 р.)*, зумовлений, з одного боку, кардинальними змінами у характері організації музейно-педагогічної діяльності, а з іншого – відставанням відповідної законодавчої бази, що регулює її правовий статус; посиленням ролі неформальної освіти та індивідуальних освітніх культурних практик в музеях; масовою організацією спеціалізованих музейно-педагогічних конференцій, семінарів, тренінгів, круглих столів, створенням низки важливих інтернет-ресурсів, поширенням інноваційних підходів та інтерактивних методик роботи з відвідувачами різного віку та технологій інтерпретації музейних предметів.

3. На підставі аналізу вітчизняних та зарубіжних джерел проведено порівняльний аналіз категоріального апарату дослідження, зокрема, понять та категорій “музейна педагогіка”, “музейна комунікація”, “музейно-педагогічний процес”, “музейно-педагогічний результат”, “педагогіка музейної діяльності”, “технологія музейно-педагогічної діяльності”, “музейна дидактика”, “культурні практики в музеї”, “навчання у просторі музею”, “музейний простір”, “музейне освітнє середовище”, “стилі навчання в музеї”, “мова музейної виставки”, “інтерактивність в музеї”, які мають визначальне значення для формування освітніх та педагогічних технологій в умовах академічного навчання, неформальної та позашкільної освіти.

Обґрунтовано авторське розуміння педагогічної діяльності музеїв як процесу взаємної багатосторонньої комунікації закладу освіти та людини з музейним простором для соціалізації та розвитку творчих здібностей, спрямованих на актуалізацію минулого, творче осмислення цінностей сучасності та проєктування особистісного розвитку у майбутньому.

Наголошено, що неоднозначність в інтерпретації різних понять і термінів у вітчизняних та зарубіжних дослідженнях, їх розбіжне змістове наповнення та розуміння спричиняють незрозумілість, спонтанність практичної реалізації, вузьке або занадто широке розуміння змісту, спрямованості та основних цілей музейно-педагогічної діяльності, визначальними ознаками якої в умовах сьогодення є *інтерактивність, міждисциплінарність, комбінація різних підходів, творчий характер, спрямованість на результат, технологічність*.

4. У процесі обґрунтування теоретико-методологічних аспектів педагогічної діяльності сучасних музеїв акцентовано на універсальному характері цієї діяльності для музеїв різного типу і профілю – як класичних (історичний, археологічний, краєзнавчий, природничий, літературний, мистецький, етнографічний, технічний, галузевий тощо), так і сучасних концепцій “живого музею”, “відкритого музею”, т. зв. “нових музеїв”, приватних та корпоративних музеїв.

Схарактеризовано роль музейної дидактики як міждисциплінарної галузі знань, що вивчає особливості реалізації педагогічної діяльності у просторі музею та відповідних стилів навчання.

Узагальнено та систематизовано головні *принципи* музейно-педагогічної діяльності (діалогу, цілепокладання, індивідуально-особистісної орієнтації, варіативності, послідовності, комплексності, ефективності, інтерактивності, інтегративності, унікальності, креативності, смислової та емоційної єдності, зворотного зв'язку), *методи* (“занурення” в історичне середовище, рольового «прожиття» історичних подій, інформаційний, продуктивний, репродуктивний, дослідницький, реконструкції, порівняльних аналогій, асоціативний, моделювання, порівняльного аналізу, випереджувального заохочення), *прийоми* (бесіди, колективної дискусії, коментування, диспуту, гри, локалізації подій, активізації уваги групи, звернення до першоджерел, пояснення, аналізу проблемних ситуацій, показу), а також стилі навчання в музеї, які впливають із

змісту та характеру музейної комунікації: Розкрито особливості їх реалізації в освітньому процесі середньої та вищої школи в умовах академічного та неформального навчання.

На підставі аналізу досліджень визначено *базові форми* музейно-педагогічної діяльності в умовах взаємодії з учнівською та студентською молоддю (музейний урок, музейна екскурсія, музейний семінар із різноманітними різновидами), які можуть проводитися у межах вивчення предмета, теми, концепції, підходу, напрямку діяльності тощо; різні *стратегії та моделі* педагогічної діяльності музейних закладів.

5. Встановлено, що визначальний вплив на ефективність музейно-педагогічної діяльності має організація роботи музейного педагога (музейного едукатора, аніматора, медіатора, посередника, галерейного менеджера), який може по-різному вибудовувати свою взаємодію на експозиції з учнівською та студентською молоддю у музейному просторі, зокрема під час індивідуальної роботи, співпраці з шкільним вчителем / викладачем ЗВО, провідними науковцями у відповідній галузі знань, іншими музейними фахівцями.

На основі аналізу вітчизняного і зарубіжного досвіду обґрунтовано можливі моделі взаємодії музейного педагога з учителем / викладачем, що є найпоширенішими у практиці та можуть застосовуватися у сучасному музейному просторі: *лінійна модель*, яка передбачає почергове звернення вчителя / викладача та музейного педагога до адресантів у процесі організації комунікації; *“доповнююча” модель*, яка виходить із розуміння відмінності поглядів вчителя / викладача та музейного педагога на характер музейно-педагогічної взаємодії, що передбачає поступове доповнення навчальної інформації, подання фактів у порівняльному контексті, наповнення їх новим змістом та “озвучення діяльності”; *посередницька модель*, коли вчитель / викладач і музейний педагог виступають посередниками між значними обсягами інформації та учнями /

студентами, адаптуючи матеріал музею за допомогою прийомів несподіваності, захоплення, експресії.

На підставі авторських досліджень та досвіду проведення музейних занять різного типу й спрямованості обґрунтовано універсальність тематичних зон музейного простору у процесі організації педагогічної діяльності музеїв, що передбачають ознайомлення з експозицією (*зона ознайомлення*), організації комунікації з відвідувачами (*зона активності*); осмислення отриманих вражень та вироблення власних моделей спілкування (*зона рефлексії*), встановлення асоціативних зв'язків навчання із простором музею (*зона закріплення інформації*); завершення музейного дійства й переключає увагу на розвагу, гру та рекреацію у музейному просторі (*зона відпочинку*).

6. Визначено, що принципову важливість для організації музейно-педагогічної діяльності має відповідно організована робота із закладами середньої та вищої освіти, а також позашкільними освітніми центрами, яка передбачає проектування та технологізацію.

Наголошено, що усвідомлення молодою людиною музею як засобу пізнання світу надає величезний потенціал для її особистісного розвитку у сенсі залучення до вітчизняної й світової культури; розвитку візуальної грамотності, образного й асоціативного мислення, творчих здібностей; вироблення емоційного ставлення до навчального матеріалу, умінь обґрунтовувати, інтерпретувати та узагальнювати власні судження.

Схарактеризовано найпоширеніші підходи до розуміння педагогічної діяльності музею в освітньому середовищі школи – *традиційний* (передбачає проведення репродуктивних занять у просторі музею, що сприяє накопиченню та відтворенню інформації та здебільшого має інформаційний характер); *особистісно зорієнтований* (сприяє створенню ефективного середовища навчання в музеї, що стимулює осмислення педагогічної діяльності, наповнення її новим змістом та методами, стимулюванням пізнавальної активності вихованців);

креативний (відображає сучасне розуміння педагогічної діяльності музеїв і передбачає постійну комунікацію усіх учасників музейно-педагогічного процесу, виконання спільних завдань, інсценізацію, театралізацію тощо).

Визначено, що особливостями педагогічної діяльності музеїв у взаємодії із ЗВО є реалізація занять різного формату зі студентами – як окремих разових та системних занять, організації музейно-педагогічних спецкурсів у межах відповідних спеціальностей та спеціалізацій.

На підставі аналізу діяльності Науково-навчальної лабораторії музейної педагогіки факультету педагогічної освіти та Педагогічного фахового коледжу Львівського національного університету імені Івана Франка, досвіду вітчизняних ЗВО у контексті організації музейно-педагогічної діяльності визначено характерні ознаки організації педагогічної діяльності музеїв у взаємодії із вищими закладами освіти: можливість засвоєння навчальної інформації на якісно новому рівні, а також набуття додаткових або альтернативних знань під час музейної комунікації, розвиток творчих здібностей особистості студента, що передбачає застосування потенціалу музею, зосередженого у пам'ятках матеріальної і духовної культури, удосконалення навичок неформального міжособистісного спілкування для встановлення ділових чи дружніх контактів за спільними інтересами, пов'язаними з тематикою музею та змістом його колекцій.

Встановлено, що в сучасних умовах реформування освітньої сфери дедалі більшого значення набуває застосування елементів педагогічної діяльності музеїв у позашкільній освіті, що передбачає розширення та вдосконалення меж, напрямів та форм роботи самих позашкільних навчальних закладів (шкільних музеїв, студій, клубів реконструкцій тощо), проведення позашкільних заходів, спрямованих на формування музейної культури особистості, активне використання соціально-педагогічних моделей з елементами музейної педагогіки (зокрема, у взаємозв'язку школи, музею, закладу позашкільної освіти та закладу вищої освіти).

7. Аналіз напрямів педагогічної діяльності музеїв засвідчує їх широку масштабність та актуальність в умовах сучасного “суспільства знань”, що визначає музеї як потужні центри актуалізації та реконструкції культурної спадщини, створює можливості організації у їх просторі унікального комунікаційного навчального середовища для взаємодії представників різних культурних спільнот.

На підставі відповідних авторських розробок встановлено важливість використання потенціалу музею для *організації проєктної та наукової роботи* з учнями та студентами, що перетворює його простір на важливий культурно-освітній та дослідницький центр, створює відповідні умови для розвитку їх творчості (від звичайного переказу актуальної інформації та предметно-пошукової діяльності – до створення інтеграційних міждисциплінарних проєктів; проєктів з “поглиблення” знань; проєктів, спрямованих на актуалізацію минулого; багатофункціональних навчальних комплексів для розв’язання найрізноманітніших прикладних дидактичних проблем); як *центрів розвитку медіа-освіти*, що активно репрезентує музеї у якості важливих осередків комунікації; *організації дозвілля та рекреації молоді*, що втілюється у різних концептах педагогіки дозвілля, сучасних музейних практиках та педагогіці туризму.

8. Обґрунтовано авторське розуміння музейно-педагогічної діяльності – розроблено теоретичну модель організації педагогічної діяльності у просторі музею, музейні конструктори організації навчального заняття та освітнього процесу в музеї, які з погляду академічної та неформальної освіти розкривають зміст цієї діяльності у процесі організації музейного середовища навчання з урахуванням типу музею, ступенів освоєння музейної інформації, зон активності в музеї, “мови музейної експозиції”, а також освітньої парадигми, стратегій комунікації, способів кодування інформації, методах і прийомах комунікації, організаційних формах педагогічної діяльності.

У межах застосування моделі і конструкторів акцентовано на ролі дидактичного забезпечення музейно-педагогічної діяльності – різних візуальних

дидактичних засобів навчання, які можуть створювати музейні педагоги спільно з учнями та студентами – *дидактичних міні-плакатів і постерів, ігрових настільних карт, музейних паспортів, маршрутних листків активності, музейних відеороликів і музейних фільмів, музейних перформансів-імпровізацій та музейних презентацій.*

9. Перспективами розвитку педагогічної діяльності музеїв в сучасному освітньому просторі України можна визначити звернення до актуальних інформаційних технологій в організації педагогічної діяльності музеїв (що відкриває нові можливості для педагогів у сенсі індивідуалізації навчання й зумовлюють звернення до понять “*персональне середовище навчання*”, “*віртуальне середовище навчання*”, “*універсальний дизайн*”, “*культура участі*”, “*партисипація*”); розуміння музею як потужного *центру міждисциплінарної комунікації, інтерактивної педагогічної взаємодії* (що забезпечує формування міцних знань шляхом розвитку образного, асоціативного, абстрактного й критичного мислення), *своєрідного експерта* (котрий просуває нові методики комунікації і приваблює оригінальними формами подання знань, не нав’язуючи односторонні значення); *актуалізатора музейно-педагогічних програм* (системи форм і методів роботи у просторі музею з цільовою аудиторією упродовж запланованого часу, котра дає змогу краще адаптувати різноманітний соціальний та культурний досвід для цілей навчання, виховання й розвитку) та *проєктів* (характерною ознакою яких є послідовна актуалізація минулого, застосування ключових слів-символів та асоціацій, що розкривають зміст та завдання їх діяльності).

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів порушеної проблематики, яка є багатогранною, багатоаспектною та перспективною для порівняльних педагогічних досліджень, наукових розвідок щодо музейної дидактики, організації музейних студій, інноваційної діяльності шкільних музеїв, розробки актуальних музейно-педагогічних програм тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Авдеева Л. М.* Профессиональное воспитание студентов педагогического вуза в условиях университетского музея / Л. М. Авдеева. – Автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.08 / Ульян. гос. ун-т. – Ульяновск, 2018. – 29 с.
2. *Агапова Д.* Культура участия: миллионы диалогов / Д. Агапова // Музей как пространство образования: игра, диалог, культура участия. / Отв. ред. А. Щербакова, сост. Н. Копелянская. – Москва, 2012. – С. 8–20.
3. *Акулич Е. М.* Музей как социальный институт / Е. М. Акулич. – Автореф. дис. ... д-ра социол. наук: 22.00.04 / Тюмен. гос. ун-т. – Тюмень, 2004. – 55 с.
4. *Алексеев Ю.* Вкус истории. [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.mirmus.ru/arhiv/2006/2006_5/5_2006.shtml
5. *Алешина Т. А.* Музей как феномен культуры / Т. А. Алешина. – Автореф. дис. ... канд. филос. наук: 24.00.01 / Южнорос. гос. тех. ун-т. – Новочеркасск, 1999. – 24 с.
6. *Алешина Т. А.* Музей как феномен культуры: дис... к. филос. н. 24.00.01 / Алешина Т. А.; Южнороссийский государственный технический университет (НПИ). – Новочеркасск, 1999. – 142 с.
7. *Андреева Е. Ю.* Коммуникативные технологии в музееведении / Е. Ю. Андреева // VI Международная студенческая электронная научная конференция «Студенческий научный форум» (15 февраля – 31 марта 2014 года). [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.scienceforum.ru/2014/772/5784>
8. *Аполлонова Л., Лібет С.* Мій музей / Л. Аполлонова, С. Лібет. – К.: Основи, 2018. – 40 с.
9. *Апостолова Г.В.* Про наслідки використання електронної техніки для розвитку здібностей дитини / Г. В. Апостолова // Практична психологія і

соціальна робота. – 2002. – № 9–10. – С. 1–4.

10. Аптека-музей у Львові “Під чорним орлом”. [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://lvivpharmacy.org.ua/index_ua.html

11. *Арефьева И. Л., Смирнова Л. И.* Веселый МУЗОБРАЗ. Пособие по активным методам обучения взрослых в музее / И.Л. Арефьева, Л. И. Смирнова. – СПб., 2010. – 60 с.

12. *Артёмов Е. Г.* Музейно-педагогические технологии. Пособие-справочник. Изд. 2-е, доп. / Е. Г. Артёмов. – СПб: ФГУК ГМПР, 2006. – 32 с.

13. *Ахунов В. М.* Музейная педагогика как научная дисциплина: к истории становления / В. М. Ахунов // Вестник Московского университета. – Серия 20. Педагогическое образование. – 2008. – № 4. – С. 36–44.

14. *Ахунов В. М.* Современные формы культурно-образовательной деятельности в художественном музее (опыт Государственного Русского музея) / В. В. Ахунов. – Автореф. дис. ... канд. иск-ведения: 17.00.09 / Санкт-Петерб. гос. ун-т. профсоюзов – СПб., 2006. – 23 с.

15. *Бабаева Т. Б.* Развитие гуманитарной культуры школьников в условиях музея / Т. Б. Бабаева. – Автореф. дис ... канд. пед. наук: / Санкт-Петерб. гос. ун-т. – СПб., 2005. – 24 с.

16. Багатокультурність і освіта. Перспективи запровадження засад полікультурності в системі середньої освіти України. Аналітичний огляд та рекомендації. / За ред. О. Гриценка. – К.: УЦКД, 2001. – 56 с.

17. *Баданина М. С.* Музейно-педагогическое издание как средство формирования культурного поля младшего школьника / М. С. Баданина. – Автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02 / Рос. гос. пед. ун-т. им. А. И. Герцена. – СПб., 2009. – 24 с.

18. *Бакушинский А. В.* Искусство и музей. Современные музеи искусства и музеи будущего // А. В. Бакушинский. Исследования и статьи. – М.: Советский художник, 1981. – С. 130–136.

19. *Барб-Галль Ф.* Як розмовляти з дітьми про мистецтво / Ф. Барб-Галль. [Пер. з фр. С. Рябчук]. – Львів: Вид-во Старого лева, 2014. – 192 с.
20. *Бартунова Т. А.* Музей детства / Т. А. Бартунова // В музей всей семьей: Сб. статей и метод. рекомендац. / Сост. Фролова И. Н. – М.: Трэвел Дизайн, 2008. – С. 74–79.
21. *Батулина О. О.* Культурно-образовательная деятельность провинциального музея в условиях изменения форм музейного пространства / О. О. Батулина. – Автореф. дис. ... канд. культурологии: 24.00.01 / Ивановский. гос. ун-т. – Иваново, 2013. – 23 с.
22. *Беззубова О. В.* Музей как инстанция художественного, научного и идеологического дискурсов / О. В. Беззубова. – Автореф. дис. ... канд. филос. наук: 09.00.13 / Санкт-Петерб. гос. ун-т. – Спб., 2003. – 23 с.
23. *Беззубова О. В.* Музей как инстанция художественного, научного и идеологического дискурсов: дис. ... к. филос. н.: 09.00.13 / Беззубова Ольга Владимировна; Санкт-Петербургский государственный университет. – Спб., 2003. – 166с.
24. *Беззубова О. В.* Современный музей как инстанция дискурса “национального” // Вопросы музеологии. – 2011. – № 2. – С. 20–29.
25. *Беззубова О. В.* Теория музейной коммуникации как модель современного образовательного процесса / О.В. Беззубова // Коммуникация и образование. Сб. статей. [Под ред. С. И. Дудника]. – Спб., 2004. – С. 418–427.
26. *Бекетова В.* Від народження до школи (виставка в музеї) / В. Бекетова // Музейна педагогіка – проблеми, сьогодення, перспективи. Матеріали Другої науково-практичної конференції (25–26 вересня 2014 р.) / _Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник. – К., 2014. – С. 13–16.
27. *Бекетова В.* “Світ дитинства” в музеї: створення дитячої колекції, експозиційне втілення теми / В. Бекетова // Волинський музейний вісник: Наук. зб.: Вип. 6. / упр-ня культури Волин. ОДА; Волин. краєзн. музей; каф.

документознавства і музейн. справи СНУ ім. Лесі Українки; Упоряд. А. Силюк. – Луцьк, 2014. – С. 83–87.

28. Бердянський художній музей ім. І. І. Бродського. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://muzey-brodskogo.azow.org/>

29. Белікова М. В. Сучасні тенденції музейного менеджменту в Україні / М. В. Белікова // Глобальні та національні проблеми економіки. – Миколаїв, 2017. – Вип. 17. – С. 201-206.

30. Белофастова Т. Ю. Педагогічні засади діяльності музею як соціально-культурного центру: дис. ...к. пед. н.: 13.00.06 / Т. Ю.Белофастова; Київський національний університет культури та мистецтв. – К., 2003. – 192 с.

31. Биалов М. Ю. Социализация личности средствами музейной педагогики / М. Ю. Биалов. – Автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Казан. гос. пед. ун-т. – Казань, 2003. – 19 с.

32. Бим-Бад Б. М., Петровский А. В. Образование в контексте социализации / Б. М. Бим-Бад, А. В. Петровский // Педагогика. – 1996. – № 1. – С. 3–8.

33. Бівар Блек Л. Як використання джерел може допомогти при викладанні суперечливих питань з історії у мультикультурному контексті / Луїза де Бівар Блек // Історія України. – 2012 – січень. – № 1–2. – С. 8–9.

34. Білик М., Варениця Л., Максимович З. Час історії. Історія часу (уроки в музеї) / М. Білик, Л. Варениця, З. Максимович. – Львів: НМЦО м. Львова, 2014. – 31 с.

35. Богданова І. М. Стилi навчання / І. М. Богданова // Педагогіка: Навчальний посiбник. – Х.: ТОВ “Одiссей”, 2003. – С. 97–99;

36. Божченко О. А. Историческая память как форма музейной рефлексии / О. А. Божченко // Вестник СПбГУКИ. – 2012. – № 3 (12) сентябрь. – С. 112–116.

37. Божченко О. А. Музей в формировании исторической памяти / О. А. Божченко. – Автореф. дис. ... канд. культурологии: 24.00.03 / Санкт-Петерб. гос. ун-т культуры и искусств. – Спб., 2012. – 23 с.

38. Бойко А. Г. Музейно-педагогическая интерпретация психологической

концепции визуального мышления / А. Г. Бойко // Художественный музей в образовательном процессе. – СПб.: Специальная литература, 1998. – С. 38–76.

39. *Бойко А. Г.* Производство изобразительного искусства как предмет искусствоведения и музейной педагогики второй половины XIX - XX вв. / А. Г. Бойко. – Автореф. дис. ... канд. иск-ведения: 17.00.04 / Рос. гос. пед. ун-т. им. А. Герцена. – Спб., 2003. – 23 с.

40. *Бойчук Ю.* Использование потенциала музейной педагогики в высших учебных заведениях / Ю. Бойчук, О. Пальчик, Е. Зуб, Л. Алфимова // Новый колегіум. – 2016. – № 1. – С. 28–29.

41. *Борисов В. Ю.* Чему учит музей или что такое музейная педагогика / В. Ю. Борисов // Педагогика. – 2018. – № 1. – С. 61–68.

42. *Борисова М.* Культурно-образовательная деятельность музеев / М. Борисова // Музей. – 2009. – № 5. – С. 31–36.

43. *Бородін Є. І.* Концептуальні засади державного управління музейною справою в Україні: нормативно-правовий аспект [Електронний ресурс] / Є. І. Бородін, Т. І. Шапаренко. // Публічне адміністрування: теорія та практика. – 2012. – Вип. 2. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Patp_2012_2_5

44. *Брайс Л.* Організація громадянського дискурсу у процесі навчання / Л. Брайс // Педагогіка для громадянського суспільства/ За заг. ред. д-ра пед. наук Т. Кошманової. – Львів, 2005. – С. 148–173.

45. *Булгакова А. В.* Формирование художественной культуры подростков в эстетическом пространстве музея изобразительного искусства / А. В. Булгакова. – Автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.05 / Казан. гос. ун-т культуры и искусств. – Казань, 2015. – 24 с.

46. *Буров Н. В.* Современный музей: от просветительства к образовательно-воспитательной деятельности современного музея / Н. В. Буров // Вестник Санкт-Петербургского государственного института культуры. – 2010. –

№ 1. – С. 36–42.

47. *Бутенко Н. В.* Образовательное пространство музея искусств в художественно-эстетическом развитии детей дошкольного возраста: Учеб. пособие для педагогов / Н. В. Бутенко. – М.: Академия естествознания, 2013. – 171 с.

48. *Бухаров А. О.* Нарративные методы обучения в современной школе / А. О. Бухаров. // Современная наука: актуальные проблемы теории и практики. – Серия “Гуманитарные науки”. – 2011. – № 2. – С. 51–56.

49. *Вагнер Т.* Створення інноваторів: як виховати молодь, яка змінить світ / Т. Вагнер. – К.: KFUND, 2015. – 222 с.

50. *Вайдахер Ф.* Загальна музеологія. Посібник / Ф. Вайдахер [Перекл. з нім. В. Лозинський, О. Лянг, Х. Назаркевич]. – Львів: Літопис, 2005. – 632 с.

51. *Валенкевич О. В.* Вплив чеських музеїв на освітній процес (з практики роботи “Фортеці пізнання” у місті Оломоуць / О. В. Валенкевич // Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету. – 2017. – № 1. – С. 42–50.

52. *Валенкевич О. В.* Становлення та розвиток музейної педагогіки / О. В. Валенкевич // Проблеми освіти: Наук-метод. зб. / Інститут інноваційних технологій і змісту освіти МОН України. – Київ, 2015. – Вип. 85. – С. 48–52.

53. *Валицкая А. П.* Музей в пространстве культуры / А. П. Валицкая // Музеи России: поиски, исследования, опыт работы: Сб. науч. тр. СПб., 1999. – Вып. 5: Педагогика и культурология музейной деятельности. – С. 30-34.

54. *Ван Мениш П.* Коммуникация: язык экспозиции / П. Ван Менш // Вопросы музеологии – №1 (9) – 2014 – С.254 – 272.

55. *Ванслова Є.* Музейна педагогіка / Є. Ванслова // Завуч. – 2003. – № 15 (165). – С.6–7.

56. *Ванюшкина Л.* Музей и школа : шаг навстречу / Л. Ванюшкина // Искусство: Приложение к газете “Первое сентября”. – 2007. – 1–15 сентября (№ 17). – С. 2–3.

57. *Ванюшкина Л. М., Копылов Л. Ю.* К проблеме создания учебно-методического комплекса музейно-педагогических курсов и образовательных программ // *Музей и школа: диалог в образовательном пространстве.* – СПб., 1999. – Вып. 5: На пути к диалогу. – С. 6–9.

58. *Ванюшкина Л., Коробкова Е.* Педагогика музейной деятельности / Л. Ванюшкина, Е. Коробкова // *Искусство. Приложение к газете “Первое сентября”.* – 2007. – № 24. – С. 2–7.

59. *Васильева Д. Н.* Образовательные интерактивные зоны в системе непрерывного художественного образования: сущность, цель, структура, принципы и образовательные функции / Д. Н. Васильева // *Мир науки, культуры, образования: международный научный журнал.* – 2013. – № 4 (41). – С. 123-126.

60. *Васильева Л. А., Зубкова Т. Н.* Программа “Семья в музее” в Государственном биологическом музее им. К. А. Тимирязева / Л. А. Васильева, Т. Н. Зубкова // *Сборн. науч. трудов по музейной педагогике Госуд. биолог. музея им. К. А. Тимирязева / Под общ. ред. Чусовой Е. А.* – М.: Изд-во ИКАР, 2008. – С. 58–62.

61. *Васильева Л. А., Казанцева Т. Н.* Музейный предмет в интерактивных программах: доступность и сохранность / Л. А. Васильева, Т. Н. Казанцева // *Сборн. науч. трудов по музейной педагогике Госуд. биолог. музея им. К. А. Тимирязева / Под общ. ред. Чусовой Е. А.* – М.: Изд-во ИКАР, 2008. – С. 82–84.

62. *Веденкина В. А.* Психологическое сопровождение развития ценностных ориентаций подростков в условиях музейной среды / В. А. Веденкина. – Автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / Нижегород. гос. архитектур.-строит. ун-т. – Нижн. Новгород., 2009. – 24 с.

63. *Велика Л. П.* Роль образної побудови експозиції у системі музейної комунікації / Л. П. Велика. – Автореф. дис. ... канд. мист-ва: 17.00.08 / Харківська держ. акад. культ. – Х., 2000. – 23 с.

64. *Вербицька П. В.* Європейські підходи до історичної освіти в умовах полікультурного суспільства / П. В. Вербицька // Наук. вісник Волинського нац. ун-ту ім. Л. Українки. – Педагогічні науки. – 2011. – № 17. – С. 77–81.

65. *Вербицька П. В.* Музей як комунікативний та освітній простір: навч. посібник / П. В. Вербицька, Р. Е.Пасічник. – Львів: видавництво Львівської політехніки, 2017. – 232 с.

66. *Вербицька П. В.* Нові підходи до означення ролі аудиторії в соціокультурній діяльності музею / П. В. Вербицька // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету ім. Л. Українки. – Серія: Педагогічні науки. – 2014. – № 1 (278). – С. 87–91.

67. *Вишина Г. В.* Музейная педагогика в структуре высшей и средней школы: монография / Г. В. Вишина. – Воронеж: Научная книга, 2006. – 184 с.

68. *Вишина Г. В.* Музейная педагогика как направление развития системы дополнительного образования / Г. В. Вишина. – Автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Воронежский гос. ун-т.– Липецк, 1999. – 20 с.

69. *Вишина Г. В., Соловьёва Н. В.* Музейная педагогика в структуре средней и высшей школы: Монография / Г. В. Вишина, Н. В. Соловьёва. – Воронеж: Научная книга, 2006. – 184 с.

70. *Вільчковський Е., Пасічник В.* Система підготовки вчителів історії у західноєвропейських вищих навчальних закладів / Е. Вільчковський, В. Пасічник // Історія в школі. – 2002. – № 2. – С. 11-14.

71. Віртуальний музей Василя Стуса. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.facebook.com/stuscomua/>

72. *Водорез Е. Л.* Образовательная функция научно-технического музея / Е. Л. Водорез // Музейная эпистема: сб. ст. / под ред. А.А. Никоновой. – СПб.: [б.и.], 2009. – С. 43–59.

73. *Волик Л.* Полікультурність особистості майбутнього вчителя: Монографія / Л. Волик. – К. – Полтава: ПДПУ, 2005. – 176 с.

74. Волинський краєзнавчий музей. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://volyn-kray-mus.at.ua/>
75. Воронина Н. В. Путешествие в усадьбу карельского крестьянина: Путеводитель для детей и родителей / Н. В. Воронина. – Петрозаводск: Изд. Центр музея-заповедника “Кижи”, 2007. – 43 с.
76. Всеукраїнська асоціація музеїв. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.vuam.org.ua>
77. Вступ. ОСВІТА.UA. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://vstup.osvita.ua/spec/1-40-1/0-0-1476-0-0-0/>
78. Выготский Л. С. Психология искусства / [Под ред. М. Г. Ярошевского]. – М.: Педагогика, 1987. – 304 с.
79. Гаврилова І. В. Концепція дитячого просвітницького центру “Світ дитини” (на засадах музейної педагогіки) / І. В. Гаврилова // Музейний часопис (до 90-річчя Миколаївського обласного краєзнавчого музею): збірник наукових праць / ред. Л. Д. Хлопинська; упоряд. І. М. Піскурьова. – Миколаїв: Атол, 2003. – С. 164–167.
80. Гаврилова І. В. Країна дитинства: оповідання для молодшого і середнього шкільного віку. Миколаївський обласний краєзнавчий музей / І. В. Гаврилова. – Миколаїв: Видавець Шамрай П. М., 2009. – 40 с.
81. Гаврилова І. В. Століття над Південним Бугом: програма з народознавства для дошкільних закладів та початкових класів_загальноосвітніх шкіл / І. В. Гаврилова. – Миколаїв: Атол, 2005. – 32 с.
82. Гаврилова І. В. Форми роботи на музейних уроках з народознавства (з досвіду роботи відділу етнографії Миколаївського обласного краєзнавчого музею) / І. В. Гаврилова // Музейний часопис (до 90-річчя_Миколаївського обласного краєзнавчого музею): збірн. наук. праць / ред. Л. Д. Хлопинська; упоряд. І. М. Піскурьова. – Миколаїв: Атол, 2003. – С. 142–144.
83. Гаджиева С. Ю. Музейная педагогика как средство формирования межличностных отношений подростков / С. Ю. Гаджиева. – Автореф. дис. ... канд.

пед. наук: 13.00.01 / Дагестан. гос. пед. ун-т. – Махачкала, 2015. – 24 с.

84. *Гайда Л.* Другий всеукраїнський музейний фестиваль та актуальні аспекти розвитку музейної педагогіки / Л. Гайда // Роль музеїв у культурному просторі України і світу: стан, проблеми, перспективи розвитку музейної галузі. Зб. мат. – Вип. 11. – Дніпропетровськ.: АРТ-Прес, 2009. – 608 с.

85. *Гайда Л.* Музейна педагогіка України: пошук оптимальної моделі / Л. Гайда // Вісник Одеського історико-краєзнавчого музею. – 2011. – № 10. – С. 167–168.

86. *Гайда Л.* Музейно-педагогические центры Украины: опыт и перспективы развития / Л. Гайда // Вопросы музеологии. – 2012. – № 2(6). – С. 179–186.

87. *Гайда Л. О., Капустина Н. И.* Психолого-социологическое исследование эффективности музейных программ и занятий для школьников / Музей і майбутнє / Допов. та повід. наук. конф. Травень 1997 / [Упор. В. М. Бекетова]. – Дніпропетровськ: Поліграфіст, 1998. – С. 28–36.

88. Галерея “Равлик” у Львові. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://varta.com.ua/location/ravlik>

89. *Галкина Т. В.* Музейная педагогика XXI века: социальные и образовательные проекты как новая форма работы с детской и молодежной аудиторией // Вестник Томского государственного педагогического университета. – 2009. – № 8. – С. 5–10.

90. *Ган О. Н.* Проектная деятельность музея как способ актуализации историко-культурного наследия / О. Н. Ган // Вестник Санкт-Петербургского государственного университета культуры и искусств. – 2014. – № 3 (20). – С. 151–154.

91. 83а. *Герасименко Е. Е.* Музей в институционализации социальной памяти / Е. Е. Герасименко. – Автореф. дис. ... канд. культурологии: 24.00.03 / Санкт-Петерб. гос. ун-т культуры и искусств. – Спб., 2012. – 23 с.

92. *Гиль А. Ю.* Музей в культуре информационного общества / А. Ю. Гиль. – Автореф. дис. ... канд. филос. наук: 24.00.01 / Томский гос. ун-т. – Томск, 2009. – 22 с.

93. *Гиль А. Ю.* Эволюция музея в контексте становления информационного общества / А. Ю. Гиль // Вестник Том. гос. ун-та. – 2008. – № 306. – С. 35–38.
94. *Глушкова П. В.* Классификация музеев под открытым небом в аспекте актуализации нематериального культурного наследия / П. В. Глушкова // Вестник Кемеровского государственного университета. – 2015. – № 1 (61). – Т. 1. – С. 59–63.
95. *Гнедовский М. Б.* Современные тенденции развития музейной коммуникации / М. Б. Гнедовский // Музееведение. Проблемы культурной коммуникации в музейной деятельности. – М.: Нии культуры, 1989. – С. 16–34.
96. *Гнедовский М. Б., Дукельский В. Ю.* Музейная коммуникация как предмет музееведческого исследования / М. Б. Гнедовский, В. Ю. Дукельский // Музейное дело. Музей-культура-общество. Сб. н. тр. – М.: НИИк, 1992. – Вып. 21. – С. 7–19.
97. *Голдинг В.* Коммуникация и образование в музее XXI века: опыт центра по изучению музеев и галерей / Вив Голдинг // Вопросы музеологии. – 2010. – № 1. – С. 89–98.
98. *Гольнова Е. В.* Опыт проведения программы “Лаборатория Капитошки” (“Занимательно о воде”) / Е. В. Гольнова // Сборн. науч. трудов по музейной педагогике Госуд. биол. музея им. К. А. Тимирязева / Под общ. ред. Чусовой Е. А. – М.: Изд-во ИКАР, 2008. – С. 48–51.
99. *Гончаренко С.* Український педагогічний словник / С. Гончаренко; [гол. ред. С. Головка]. – К.: Либідь, 1997. – 373 с.
100. *Горовий А. В.* Музеезнавство в навчальному закладі / А. Горовий / упоряд. О. Колонькова. – К.: Шкільний світ, 2011. – 120 с.
101. *Горовий А. В.* Музейний фільм як метод музейної педагогіки / А. В. Горовий // Музейна педагогіка – проблеми, сьогодення, перспективи. Матеріали Другої науково-практичної конференції (25–26 вересня 2014 р.) / Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник. – К., 2014. – С. 23–25.

102. *Гохстрат Е., Гейн А. В.* Теорія навчання Девіда Колба в музеї: Мрійник, Мислитель, Прагматик, Діяч / Е. Гострахт, А. В. Гейн / Пер. з голанд. Н. Карпенко. – К.: Видавець Чередниченко А., 2015. – 96 с.

103. *Грачева Е. С.* Музей как поле социокультурной коммуникации / Е. С. Грачева. – Автореф. дис. ... канд. социол. наук: 22.00.06 / Саратов. гос. тех. ун-т. – Саратов, 2010. – 20 с.

104. *Гришина А. А.* Становление социокультурного опыта ребёнка 5-7 лет в музейной образовательной среде / А. А. Гришина. – Автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Моск. гос. пед. ун-т. – М., 2014. – 24 с.

105. *Громовий В.* Хочеш бути глобальним педагогом, будь ним! / В. Громовий // Завуч. – 2005. – № 25 (247). – С. 4–10.

106. *Даниэль С. М.* Искусство видеть. О творческих способностях восприятия, о языке линий и красоты о воспитании зрителя / С. М. Даниэль. – Ленинград: Искусство, 1990. – 223 с.

107. *Демиденко В. В.* Мистецтво у світоглядному вихованні (формування світоглядних уявлень підлітків на уроках літератури, музики, образотворчого мистецтва): навч. посібник для студ. вищ. навч. закл. / В. В. Демиденко. – Луганськ: Вид-во ДЗ “ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2008. – 200 с.

108. *Дмитриев Г. Д.* Многокультурное образование / Г. Д. Дмитриев – М.: Нар. образование, 1999. – 208 с.

109. Дніпропетровський національний історичний музей ім. Д. Яворницького. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.museum.dp.ua/ru/>

110. *Долак Я.* Музейная экспозиция – музейная коммуникация / Я. Долак // Вопросы музеологии. – 2010. – № 1. – С. 106–117.

111. *Донина И. Н.* Музей в социокультурной адаптации инвалидов / И. Н. Донина. – Автореферат дис. ... кандидата культурологии: 24.00.03 / С.-Петерб. гос. ун-т культуры и искусств]. – Санкт-Петербург, 2014. – 21 с.

112. *Драйден Г., Вос Д.* Революція в навчанні / Г. Драйден, Дж. Вос. / Пер. з англ. М. Олійник. – Львів: Літопис, 2005. – 542 с.
113. *Дробышев А. Н.* Музейный парк как форма презентации археологического наследия / А. Н. Дробышев. – Автореф. дис. ... канд. культурологии: 24.00.03 / Тюмен. гос. акад. культ., искусств и социал. технол. – Кемерово, 2011. – 24 с.
114. *Дукельский В. Ю.* Историческая ретроспекция как средство экспозиционного раскрытия межкультурных взаимодействий / В. Ю. Дукельский // Музей и этнология (серия электронных изданий Museum Pro), Вып. 2 / Ред. кол.: Е. Л. Галкина (отв. ред.), Е. Е. Кузьмина, Н. А. Никишин. – Москва, 1997. – С. 77–78.
115. *Дукельский В. Ю.* Музей и культурно-историческая среда / В. Ю. Дукельский // Музееведение: Проблемы культурной коммуникации в музейной деятельности. – М., 1989. – С. 107–116.
116. *Дьюи Д.* Демократия и образование / пер. с англ. Ю. И. Турчаниновой, Э. Н. Гусинского, Н. Н. Михайлова / Д. Дьюи. – М.: Педагогика-Пресс, 2000. – 384 с.
117. *Елькін М. В.* Формування професійної компетентності вчителя / М. В. Елькін. – Х.: Вид. група “Основа”, 2013. – 112 с.
118. *Енциклопедія освіти* / Акад. пед. наук України; гол. ред. В. Г. Кремень. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
119. *Ерсова В. В.* Модернизация музейной коммуникации в условиях общества потребления / В. В. Ерсова // Вестник Санкт-Петербургского государственного института культуры. – 2019. – № 2 (39). – С. 92–96.
120. Загальноосвітня школа “Первоцвіт” у Львові. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.pervocvit.lviv.ua/muzei.php>
121. *Заєва Л. І.* Музей сучасного образотворчого мистецтва як елемент міської культурної інфраструктури (на прикладі діяльності одеських недержавних

художніх галерей): автореф дис. ... канд. культурології: 26.00.01 / Л. І. Заєва; Тавр. нац. ун-т ім. В. І. Вернадського. – Сімферополь, 2012. – 20 с.

122. Закон України “Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей” (за станом на 21 вересня 1999 р. із змінами). – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1068-14>

123. Закон України “Про вищу освіту” (за станом на 1 липня 2014 р.). – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>

124. Закон України “Про внесення змін до Закону України “Про музеї та музейну справу” // ВВР. – 1999. – №28. – ст. 6; ст. 231.

125. Закон України “Про культуру” (за станом на 4 березня 2016 р.). – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2778-17#Text>

126. Закон України “Про музеї та музейну справу” (за станом на 1 січня 2016 р.). – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/249/95-%D0%B2%D1%80>

127. Закон України “Про національний архівний фонд та архівні установи” (за станом на 24 грудня 1993 р. із змінами). – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3814-12#Text>

128. Закон України “Про освіту”. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/2145-19>

129. Закон України “Про охорону археологічної спадщини” (за станом на 18 березня 2004 р.). – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1626-15>

130. Закон України “Про охорону культурної спадщини” (за станом на 7 червня 2020 р.) – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14#Text>

131. *Замки і храми України*. [Електронний ресурс] – Режим доступу:

www.castles.com.ua

132. *Zvit* про роботу українського комітету ICOM за 2008–2012 рр. // Музейний простір. – №3(5). – 2009. – С. 21–26.

133. *Зонина С. Н.* Эстетическое воспитание школьников средствами музейной экспозиции / С. Н. Зонина. – Автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Ин-т общего образования РАО. – М., 1999. – 22 с.

134. *Иванов О. Б., Иванова С. В.* Формирование современного образовательного пространства: междисциплинарный взгляд / О. Б. Иванов, С. В. Иванова // Философские науки. – 2016. – № 1. – С. 39–49.

135. *Иванова Ю. В.* Статус музея в современной культуре: Дис. ... канд. культурологии: 24.00.03 / Ю. В. Иванова. – Санкт-Петербургский государственный университет. – СПб., 2005. – 177 с.

136. *Ильясов В.* Критическое мышление: организация процесса обучения / В. Ильясов // Директор школы, 1995, № 2, с. 50–55.

137. *Именнова Л. С.* Музей в социокультурной системе общества: миссия, тенденции, перспективы / Л. С. Именнова. – Автореф. дис. ... докт. культурологии: 24.00.01 / Моск. гос. ун-т культуры и искусств. – М., 2011. – 40 с.

138. *Именнова Л. С.* Социально-педагогическая деятельность краеведческого музея: история, теория, методика / Л. С. Именнова. – Автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Моск. гос. ун-т культуры и искусств. – М., 2004. – 25 с.

139. *Иноземцева Л. А.* Цикл образовательных занятий “Урок в музее” / Л. А. Иноземцева // В музей всей семьей: Сб. статей и метод. рекомендац. / Сост. Фролова И. Н. – М.: Трэвел Дизайн, 2008. – С. 102–112.

140. Інтерактивний музей науки (Вінниця). [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://science-museum.com.ua/>

141. Інтерактивний музей “Таємна аптека” (Львів). [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://secret.lviv.ua/ua/>

142. Інтерактивний музей цікавої науки та техніки “Еврика” (Львів).

[Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://evrika.lviv.ua/>

143. Історико-краєзнавчий музей (Одеса). [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.history.odessa.ua/>

144. Історико-меморіальний музей Михайла Грушевського в Києві. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://immh.kiev.ua/>

145. Как и почему? Или увлекательно о сложном в Политехническом музее / Подгот. Григорян Г. Г. и др. – М.: ООО “Информ-Знание”, 2009. – 112 с.

146. *Калугина Т. П.* Художественный музей как феномен культуры / Т.П. Калугина. – М.: ООО Издательство “Петрополис”, 2001. – 224 с.

147. *Камінська В.* Інноваційні аспекти розвитку музейної педагогіки / В. Камінська // Волинський музейний вісник: Наук. зб.: Вип. 6. / упр-ня культури Волин.ОДА; Волин. краєзн. музей; каф. документознавства і музейн. справи СНУ ім. Лесі Українки; Упоряд. А. Силук. – Луцьк, 2014. – С. 137–140.

148. *Камінська В.* Музейна педагогіка в практиці сучасного ЗНЗ / В. Камінська // Волинський музейний вісник: Наук. зб.: Вип. 5.: Музейна педагогіка. Теорія і практика. / упр-ня культури Волин. ОДА; Волин. краєзн. музей; каф. документознавства і музейн. справи СНУ ім. Лесі Українки; Упоряд. А. Силук. – Луцьк, 2013. – С. 50–53.

149. Кам'янець-Подільський державний історичний музей-заповідник. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://muzeum.in.ua/>

150. *Капустина Н. И., Гайда Л. А.* Психолого-социологические исследования эффективности музейных программ и занятий для школьников / Н. И. Капустина, Л. А. Гайда // Музей і майбутнє (доповіді та повідомлення наукової конференції до Міжнародного дня музеїв, травень 1997 р.) / В. М. Бекетова (упоряд.). – Дніпропетровськ: Поліграфіст, 1998. – С. 28–36.

151. *Капустіна Н. І., Івлева С. В.* Ми мандруємо музеєм: Путівник по національному історичному музею ім. Д. І. Яворницького для батьків і дітей / Н. І. Капустіна, С. В. Івлева. – Дніпропетровськ: Дніпропетровський національний

історичний музей ім. Д. І. Яворницького, 2011. – 120 с.

152. *Караманов А. В.* Актуальность музейного образования в условиях высшей школы: (на примере классического университета) / А. В. Караманов // Музейный просвет [Текст]: [сборник статей] / С.-Петерб. гос. ун-т, Гос. Эрмитаж; [ред.: М. Б. Пиотровский, А. А. Никонова]. - Санкт-Петербург: [б. и.], 2009. – С .293–301.

153. *Караманов А. В.* Визуальные средства обучения в пространстве музея: возможности применения в работе со школьниками и студентами / А. В. Караманов // Музей как образовательное пространство: сборник материалов Всероссийской научно-практической конференции по музейной педагогике “Музей как образовательное пространство: инновационные формы работы с посетителем” (21–24 июня 2017 г., г. Петрозаводск) / М-во культуры Рос. Федерации, Федер. гос. бюджет. учреждение культуры “Гос. историко-архитектур. и этнограф. музей-заповедник “Кижи”; [под общ. ред. И. В. Павловой]. – Петрозаводск: Издательский центр музея-заповедника “Кижи”, 2017. – С. 86–89.

154. *Караманов А. В.* Музейное пространство в контексте идей мультикультурного образования / А. В. Караманов // Вісник Луганського національного педагогічного університету ім. Т. Шевченка. – Педагогічні науки. – Луганськ: “Альма-матер”, 2011. – №5 (216) – С. 178 – 186.

155. *Караманов А. В.* Мультикультурный дискурс музейного образования: проблемы и перспективы развития / А. В. Караманов // Культурное многообразие: от прошлого к будущему. Тексты участников Второго Российского культурологического конгресса с международным участием (Санкт-Петербург, 25-29 ноября 2008). – Спб: Эйдос, 2010. – С. 2381–2390.

156. *Караманов А. В.* Образовательные возможности музея в процессе создания персональной среды обучения / А. В. Караманов // Диалог культур в эпоху глобальных рисков: материалы Междунар. науч. конф. и X науч.-теорет.

семинара «Инновац. стратегии в соврем. социал. философии», Минск, 17–18 мая 2016 г.: В 2 ч. – Ч. 2 / науч.-ред. совет: А. В. Данильченко [и др.]; редкол.: В. В. Анохина [и др.]. – Минск : Изд. центр БГУ, 2016. – С. 594–596.

157. *Караманов А. В.* Организация интерактивной музейной среды: от методов к моделям / А. В. Караманов // Вопросы музеологии (Санкт-Петербург). – 2012. – № 2 (6). – С. 171–178.

158. *Караманов А. В.* Организация персональной виртуальной среды для студентов в музее: возможности и перспективы / А. В. Караманов // Вопросы музеологии. – 2017. – № 1 (15). – С. 105–114.

159. *Караманов А. В.* Особенности взаимодействия музея, школы и вуза в создании инновационных форм музейных экспозиций / А. В. Караманов // Межрегиональная научно-практическая конференция “Музейная выставка для детей: пространство диалога и эксперимента” (14-18 апреля 2008 г.): Материалы конф. – Петрозаводск, 2008. – С. 62–63.

160. *Караманов А. В.* Особенности интерпретации исторической реликвии в контексте музейной педагогики / А. В. Караманов // Вісник Одеського історико-краєзнавчого музею. – Одеса: Астропринт, 2006. – Липень. – С. 108–110.

161. *Караманов А. В.* Целевой компонент в реализации учебного занятия для школьников в музее / А. В. Караманов // Вопросы музеологии (Санкт-Петербург). – 2013. – № 2 (8). – С. 213–220.

162. *Караманов О. В.* Взаємодія музею і школи у контексті демократичних освітніх перетворень (досвід України і Польщі) / О. В. Караманов // Шлях освіти. – 2009. – №2. – С. 19–23.

163. *Караманов О. В.* Виховний потенціал музейної освіти у контексті суспільних перетворень в об'єднаній Європі / О. В. Караманов // Myśl i praktyka edukacyjna w obliczu zmian cywilizacyjnych / Red. nauk.: K. Szmyd, E. Barnaś-Baran, E. Dolata, A. Śniegulska. – T. 1. – Człowiek i wychowanie w perspektywie wieloetnicznej i wielokulturowej. – Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu

Rzeszówskiego, 2012. – S. 654–660.

164. *Караманов О. В.* Вищий навчальний заклад у просторі музею: перспективи впровадження інтегрованих курсів / О. В. Караманов // Вісник Львівського університету. – Серія педагогічна. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2010. – Вип. 26. – С. 134–142.

165. *Караманов О. В.* Візуальна репрезентація міжкультурного діалогу в музеї у контексті реалізації інноваційних освітніх проектів // Актуальні проблеми в системі освіти: загальноосвітній навчальний заклад – доуніверситетська підготовка - вищий навчальний заклад: зб. наук. праць II Всеукраїнської науково-практичної конференції 25 травня 2016 р. Національний авіаційний університет / наук. ред. Н. П. Муранова. – К.: НАУ, 2016. – С. 121-124.

166. *Караманов О. В.* Естетичні аспекти формування навчального середовища у музеї / О. В. Караманов // III Міжнародна наукова конференція: Соціально-гуманітарні вектори педагогіки вищої школи, м. Харків, ХДАДМ, 15–16 квітня 2010 р. / зб. матер. – Х.: ХДАДМ, 2010. – С. 183–184.

167. *Караманов О. В.* Застосування біографічних досліджень у музейно-педагогічній діяльності / О. В. Караманов // Треті Зарембівські читання: Матеріали Третіх Всеукраїнських Зарембівських наукових читань “Українське пам’яткознавство: сучасні проблеми та тенденції”, присвячених 20-річчю Центру пам’яткознавства НАН України і УТОПІК (м. Київ, 23 травня 2011 р.): 36. наук. пр. : Титова О.М. (гол. ред. кол.), Гріффен Л.О., Посохов С.І. [та ін.]: Центр пам’яткознавства НАН України і УТОПІК. – К.: Центр пам’яткознавства НАН України і УТОПІК. 2011. – С. 183 – 187.

168. *Караманов О. В.* Застосування музейно-педагогічних технологій у новому суспільстві знань: проблеми і перспективи / О. В. Караманов // Менеджмент за умов трансформаційних інновацій: виклики, реформи, досягнення: Матеріали Міжнар. наук. конф. 10–12 травня 2007 р. – Ч. 2 – Суми: СОІППО, 2007. – С. 20–22.

169. *Караманов О. В.* Критичне мислення у просторі музею: можливості розвитку у співпраці з учнями та студентами / О. В. Караманов // *Rocznik Polsko-Ukraiński* / pod. red. Rędzińskiego, D. Herciuka. – Częstochowa-Lwów: Wydawnictwo im. S. Podobińskiego Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie, 2014. – Т. XVI. – S. 455–462.

170. *Караманов О. В.* Культура спілкування педагога у процесі організації навчального середовища у музеї / О. В. Караманов // *Педагогічні науки: Зб. наук. праць*. – Херсон Видавничий центр ХДУ, 2009. – Вип. LIV. – С. 308–312.

171. *Караманов О. В.* “Культура участі” (“participation culture”) як нова музейно-педагогічна парадигма / О. В. Караманов // *Матеріали Третьої науково-практичної конференції “Музейна педагогіка – проблеми, сьогодення, перспективи”* (Київ, 29 вересня 2015 р.) / Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник. – К.: НКПІКЗ, 2015. – С. 18–20.

172. *Караманов О. В.* Метод і прийом локалізації подій в організації практичних занять у музеї / О. В. Караманов // *Могилянські читання 2008 року: Зб. наук. пр. : “Церква і музеї: втрати ХХ ст.”* / Нац. Києво-Печер. іст.-культ. заповідник; Ред. рада: В. М. Колпакова та ін. – К.: Фенікс, 2009. – С. 404–407.

173. *Караманов О. В.* Методи організації психолого-педагогічних досліджень у просторі музею / О. В. Караманов // *Імплементация європейських стандартів в українські освітні дослідження: Збірн. матер. II Міжнар. наук. конф. Української асоціації дослідників освіти (15 червня 2018 р.)* / За ред. С. Щудло, О. Заболотної, О. Ковальчук. – К.- Дрогобич: ТзОВ “Трек-ЛТД”, 2018. – С. 53–56.

174. *Караманов О. В.* Методичні аспекти розробки й упровадження музейно-педагогічних програм і проектів в освітньому просторі України / О. В. Караманов // *Матеріали Другої науково-практичної конференції “Музейна педагогіка – проблеми, сьогодення, перспективи”* (Київ, 25-26 вересня 2014 р.) / Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник. – К.: НКПІКЗ, 2014. – С. 38–41.

175. *Караманов О. В.* Міждисциплінарний контекст музейної педагогіки у процесі реалізації конструктивістських стратегій навчання / О. В. Караманов // Могилянські читання 2007 року: Зб. наук. пр.: Музейники ХХ ст. – дослідники української сакральної культури” / Нац. Києво-Печер.іст.-культ. заповідник; Ред. рада: В. М. Колпакова та ін. – К.: Фенікс, 2008. – С. 504–507.

176. *Караманов О. В.* Міждисциплінарність у контексті музейної педагогіки / О. В. Караманов // Матеріали звітних наукових конференцій кафедри загальної та соціальної педагогіки. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2008. – Вип. 7. – С. 61–63.

177. *Караманов О. В.* Моделі співпраці вчителя і музейного педагога на експозиції в контексті сучасної філософії освіти / О. В. Караманов // Педагогічні традиції та інновації в сучасному освітньому просторі: Матер. III Всеукр. наук.-практ. конф. (Дніпропетровськ, 1 жовтня 2016 р.). – Дніпропетровськ: ТОВ “Інновація”, 2016. – С. 41–43.

178. *Караманов О. В.* Музей і освіта: перспективи розвитку в умовах інформаційного суспільства / О. В. Караманов // Матеріали 8-ої Всеукраїнської наукової конференції “Актуальні питання історії науки і техніки”. – К.: Центр пам’яткознавства НАН України та УТОПІК, 2009. – С. 312–315.

179. *Караманов О. В.* Музей малого регіону: нові музейно-педагогічні технології / О. В. Караманов // Сіверщина в історії України. Зб. наук. пр. / С. А. Слесарєв (голова), О. М. Титова, С. І. Білокінь, Л. О. Гріффін та ін. / Національний заповідник “Глухів” / Центр пам’яткознавства НАН України і УТОПІК. – Вип. 3. – К. – Глухів, 2010. – С. 351–352.

180. *Караманов О.* Музей у просторі часу та ідеології: можливості множинних інтерпретацій соціальних- дискурсів / О. Караманов // Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. – Pedagogika / Pod. red. K. Rędzińskiego, M. Łapota. – Częstochowa: Wydawnictwo im. S. Podobińskiego Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. 2017. – Т. XXVI. – № 2. – S. 57–66.

181. *Караманов О. В.* Музей як місце пам'яті: сучасні технології навчання / О. В. Караманов // Матеріали звітних наукових конференцій кафедри загальної та соціальної педагогіки. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2015. – Вип. 14. – С. 51–53.

182. *Караманов О. В.* Музей як центр сучасних інновацій і досліджень: педагогічні можливості ед'ютейнмента і STEAM-освіти / О. В. Караманов // Rocznik Polsko-Ukraiński / pod. red. K/ Rędzińskiego, D. Herciuka. – Częstochowa-Lwów: Wydawnictwo im. S. Podobińskiego Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie, 2017. – Т. XIX. – С. 262–270.

183. *Караманов О. В.* Музей – ВНЗ: принципи побудови інтегрованого заняття / О. В. Караманов // Матеріали звітних наукових конференцій кафедри загальної та соціальної педагогіки. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2011. – Вип. 10. – С. 33–36.

184. *Караманов О. В.* Музей – школа – університет: особливості педагогічної взаємодії у сучасному “суспільстві знань” / О. В. Караманов // Освіта та педагогічна думка. – 2013. – № 4 (159). – С. 44–50.

185. *Караманов О. В.* Музейна педагогіка: перспективи організації нових напрямків комунікації з відвідувачами / О. В. Караманов // Матеріали звітних наукових конференцій факультету педагогічної освіти ЛНУ ім. І. Франка. – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2018. – Вип. 3. – С. 198–199.

186. *Караманов О. В.* Музейна педагогіка: сучасна освітня й педагогічна технологія vs прогресивна педагогічна модель / О. В. Караманов // Могилянські читання 2013 року: Зб. наук. пр.: “Збереження історико-культурної спадщини: реставратори та реставрація – доля пам'яток і людей” / Нац. Києво-Печер .іст.-культ. заповідник; Ред. рада: С. В. Пивоваров (відп. ред.) та ін. – К.: Нац. Києво-Печер .іст.-культ. заповідник, 2014. – С. 353–356.

187. *Караманов О. В.* Музейна педагогіка в контексті багатокультурного освітнього середовища в Україні / О. В. Караманов // Шлях освіти: науково-

методичний журнал. – 2012. – N 2. – С. 8–11.

188. *Караманов О. В.* Музейна педагогіка в системі сучасного університетського знання: проблеми міждисциплінарної підготовки фахівців / О. В. Караманов // Педагогічна освіта і наука в умовах класичного університету: традиції, проблеми, перспективи: У 3 томах. Т. 2. Теорія і практика педагогічної науки та освіти: досвід, інноватика, прогнозування: 36. наук. пр. / За ред. М. Євтуха, Д. Герцюка, К. Шмида. – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2013. – С. 317–322.

189. *Караманов О. В.* Музейна педагогіка в Україні: аналіз технологічних аспектів у контексті сучасних тенденцій розвитку / О. В. Караманов // Rocznik Polsko-Ukraiński / pod. red. K. Rędzińskiego, D. Herciuka. – Częstochowa-Lwów: Wydawnictwo im. S. Podobińskiego Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie, 2015. – Т. XVII. – S. 223–235.

190. *Караманов О. В.* Музейна педагогіка і організація експозиційного простору: сучасні підходи та інструменти навчання / О. В. Караманов // Історико-педагогічний альманах. – 2017. – Вип. 1 (24). – С. 63–66.

191. *Караманов О. В.* Музейна педагогіка і STEAM-освіта: нові можливості для інновацій / О. В. Караманов // Матеріали П'ятої науково-практичної конференції “Музейна педагогіка – проблеми, сьогодення, перспективи” (Київ, 28-29 вересня 2017 р.) / Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник. – К.: НКПІКЗ, 2017. – С. 43–45.

192. *Караманов О. В.* Музейна педагогіка у навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи // О. В. Караманов / Освіта Донбасу (Освіта та педагогічна думка). – 2012. – № 3. – С. 5–12.

193. *Караманов О. В.* Музейна педагогіка у системі історичної пам'яті та актуалізації минулого / О. В. Караманов // Матеріали Шостої науково-практичної конференції “Музейна педагогіка – проблеми, сьогодення, перспективи” (Київ, 26-27 вересня 2018 р.) / Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник. – К.: НКПІКЗ, 2018. – С. 46–48.

194. *Караманов О. В.* Музейна педагогіка у системі підготовки бакалаврів: можливості педагогічного коледжу / О. В. Караманов, О. І. Сурмач, А. М. Шукалович // Український педагогічний журнал. – 2020. – Вип. 1. – С. 100–107.

195. *Караманов О. В.* Музейна педагогіка у системі сучасної освітньої парадигми та поширення наукових знань / О. В. Караманов // Музейна педагогіка в науковій освіті: збірник тез доповідей учасників І Всеукраїнської науково-практичної конференції, 28 листопада 2019 р., м. Київ. Біла Церква: Видавництво “Авторитет” ФОП Курбанова Ю. В., 2019. – С. 48-50.

196. *Караманов О. В.* Музейна педагогіка як засіб формування професійних цінностей студента-історика / О. В. Караманов // Вісник Львівського університету. – Серія педагогічна. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2006. – Вип. 21 – Ч. 2. – С. 119–125.

197. *Караманов О. В.* Музейний простір як місце комунікації та навчальне середовище / О. В. Караманов // Матеріали звітних наукових конференцій кафедри загальної та соціальної педагогіки. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2013. – Вип. 12. – С. 72–76;

198. *Караманов О. В.* Музейний туризм в Україні: потенціал та перспективи розвитку / О. В. Караманов // Форум молодих науковців Львова. Зб. тез конф. / За заг. ред. Лозинського О. М., Буника М. З., Кіянки І. Б. – Львів: Тзов “Ліга-Прес”, 2009. – С. 147–148.

199. *Караманов О. В.* Музейні експонати як джерела локальної історії: педагогічний аспект / О. В. Караманов // Наукові записки. Зб. праць молодих вчених та аспірантів / Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України. – Т. 19 (у 2-х кн.) – Кн. 2. – ч. 2. – К., 2009. – С.343–349.

200. *Караманов О. В.* Навчання в музеї: від академічної до неформальної освіти / О. В. Караманов // Матеріали звітних наукових конференцій кафедри загальної та соціальної педагогіки. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка,

2013. – Вип. 13. – С. 54–56.

201. *Караманов О. В.* Навчання у просторі музею: сучасні психолого-педагогічні засади / О. В. Караманов // Матеріали Четвертої науково-практичної конференції “Музейна педагогіка – проблеми, сьогодення, перспективи” (Київ, 27-28 вересня 2016 р.) / Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник. – К.: НКПІКЗ, 2016. – С. 45–47.

202. *Караманов О. В.* Наратив як історико-педагогічне джерело та його репрезентація у музейному просторі / О. В. Караманов, М. С. Васишин // Педагогічний дискурс: Зб. наук. праць / гол. ред. І. М. Шоробура. – Хмельницький: ХГПА, 2013. – Вип. 15. – С. 311–315.

203. *Караманов О. В.* Організація музейних студій в умовах взаємодії академічної і неформальної освіти / О. В. Караманов // Вісник Львівського університету. – Серія педагогічна. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2009. – Вип. 25. – Ч. 2. – С. 195–200.

204. *Караманов О. В.* Організація музейного середовища у просторі міста: педагогічні можливості сіті-квестів / О. В. Караманов // Жовківські читання 2015: Збірник статей третьої наукової конференції “Музей в сучасному світі” / Львівська національна галерея мистецтв ім. Б. Г. Возницького / Упорядн. С. Каськун, М. Скіра. – Львів: Растр-7, 2015. – С. 159–163.

205. *Караманов О. В.* Організація навчання на експозиції: теоретико-методологічні засади музейної педагогіки / О. В. Караманов // Науковий вісник Чернівецького університету. – Серія “Педагогіка та психологія” – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2010. – Вип. 524. – С. 54–60.

206. *Караманов О. В.* Організація педагогічно-просвітницької діяльності музеїв у взаємодії із закладами позашкільної освіти в Україні / О. Караманов // Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету. – 2018. – Вип. 2. – С. 99–107.

207. *Караманов О. В.* Організація персонального середовища навчання у

просторі музею / О. В. Караманов // Матеріали звітних наукових конференцій факультету педагогічної освіти ЛНУ ім. І. Франка. – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2016. – Вип. 1. – С. 126–128.

208. *Караманов О. В.* Освітні ініціативи музеїв для розвитку міжкультурної комунікації / О. В. Караманов // Розвиток української та польської освіти і педагогічної думки (XIX-XXI ст.). – Т. 6. Приватна освіта в Україні і Польщі: історико-педагогічні аспекти становлення, сучасний стан і перспективи розвитку: Зб. наук. праць / За ред. Д. Герцюка і І. Мищишин. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2016. – С. 343–356.

209. *Караманов О. В.* Освітній потенціал культури у процесі взаємодії музею і школи / О. В. Караманов // Інноваційний розвиток суспільства за умов крос-культурних взаємодій: Матеріали Міжнар. наук. конф. 20–21 лютого 2008 р. – Ч. 1 – Суми: СОІППО, 2008. – С. 102–103.

210. *Караманов О. В.* Освітній потенціал музейної педагогіки: діалог, комунікація, творчість / О. В. Караманов // Вісник Львівської комерційної академії. – Серія: гуманітарні науки. – 2014. – Вип. 12. – С. 242–246.

211. *Караманов О. В.* Освітній простір і навчальне середовище в контексті міжкультурної комунікації в музеї / О. В. Караманов // Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. – Pedagogika / Pod. red. K. Rędzińskiego, M. Łapota. – Częstochowa: Wydawnictwo im. S. Podobińskiego Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. 2013. – Т. XXII. – S. 291–300.

212. *Караманов О. В.* Основи музейної педагогіки: Метод. вказівки і текст лекцій до спецкурсу: Навч.-метод. посібник / О. В. Караманов. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2006. – 66 с.

213. *Караманов О. В.* Особливості застосування принципів універсального дизайну у просторі музею / О. В. Караманов // Матеріали звітних наукових конференцій факультету педагогічної освіти ЛНУ ім. І. Франка. – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2019. – Вип. 4. – С. 196–198.

214. Караманов О. В. Особливості міжкультурної інтерпретації “важких тем” минулого у музейному просторі: педагогічний аспект / О. В. Караманов // Музей – платформа суспільного діалогу: матеріали Міжнарод. науково-практ. конф. до 125 річниці Львівського історичного музею, Львів, 5 жовт. 2018 р. / Львівський історичний музей. – Львів: Коло, 2018. – С. 346–353.

215. Караманов О. В. Педагогічна діяльність музейних закладів України в сучасних умовах: можливості виокремлення етапів / О. В. Караманов // Вісник Львівської комерційної академії. – Серія “гуманітарні науки”. – 2019. – Вип. 16. – С. 151–159.

216. Караманов О. В. Педагогічний марафон як форма ефективної організації взаємодії з учнями у музейному просторі / О. В. Караманов, І. В. Лаский // Роль музеїв у культурному просторі України й світу: стан, проблеми, перспективи розвитку музейної галузі. – Дніпропетровськ: АРТ-ПРЕС, 2009. – Вип. 11. – С. 553–558.

217. Караманов О. В. Педагогічні особливості організації і проведення семінарів у просторі музею / О. В. Караманов // Науковий вісник Чернівецького університету. – Серія “Педагогіка та психологія” – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2012. – Вип. 617. – С. 59–65.

218. Караманов О. В. Питання взаємодії школи і музею у сучасних педагогічних дослідженнях / О. В. Караманов // Актуальні проблеми сучасних історико-педагогічних досліджень шкільної освіти: збірник тез XIV Всеукраїнської історико-педагогічної науково-практичної конференції. – К.: Інститут педагогіки НАПН України, 2014. – С. 25–26.

219. Караманов О. В. Популяризація культурної спадщини: освітні можливості музеїв просто неба (скансенів) / О. В. Караманов // Проблеми збереження і популяризації культурної спадщини: виклики та можливості: Зб. допов. Другої міжнар. наук.-практ. конф. у Музеї нар. арх. і поб. у Львові ім. Кл. Шептицького / Відповід. за вип. С. Ципишев. – Львів: Тзов “Нео Друк”, 2018. – С.

263–267.

220. *Караманов О. В.* Принципи організації музейних занять: від просвітництва та ідеології – до інтерактивності та універсальності / О. В. Караманов // Історико-педагогічний альманах. – 2019. – Вип. 1 (26). – С. 35–44.

221. *Караманов О. В.* Проблема методу в музейній педагогіці / О. В. Караманов // Матеріали звітних наукових конференцій кафедри загальної та соціальної педагогіки. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2007. – Вип. 6. – С. 73–75.

222. *Караманов О. В.* Проблеми інтерпретації музейних пам'яток у дидактичних цілях / О. В. Караманов // Вісник Луганського національного педагогічного університету ім. Т. Шевченка. – Педагогічні науки. – Луганськ: “Альма-матер”, 2008. – № 6 (145) – С. 161–167.

223. *Караманов О. В.* Психологічні основи візуального мислення у музейній комунікації / О. В. Караманов, Х. Сайко // Науковий вісник Чернівецького університету. – Серія “Педагогіка та психологія” – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2010. – Вип. 556. – С. 42–48.

224. *Караманов О. В.* Роль музейної педагогіки у процесі соціалізації особистості / О. В. Караманов // Вісник Львівського університету. – Серія педагогічна. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2007. – Вип. 22 – С. 58–64.

225. *Караманов О. В.* Роль навчального середовища в реалізації музейно-педагогічних програм і проектів / О. В. Караманов // Постметодика. – 2013. – № 3. – С. 41–44.

226. *Караманов О. В.* Стилi навчання в музеї: можливості для вчителя та музейного педагога / О. В. Караманов // Могилянські читання 2015 року: Зб. наук. пр.: “Новітні дослідження культурної спадщини України” / Нац. Києво-Печер .іст.-культ. заповідник; Ред. рада: Л. П. Михайлина (відп. ред.) та ін. – К.: Нац. Києво-Печер .іст.-культ. заповідник, видавець Олег Філюк, 2016. – С. 411–414.

227. *Караманов О. В.* Сучасні культурні практики у контексті ідей музейної педагогіки / О. Караманов // *Prace Naukowe Uniwersytetu Humanistyczno-Przyrodniczego im. Jana Długosza w Częstochowie*. – *Pedagogika* / Pod. red. K. Rędzińskiego, M. Łapota. – Częstochowa: Wydawnictwo im. S. Podobińskiego Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. 2018. – Т. XXVII. – № 2. – С. 263–269.

228. *Караманов О. В.* Сучасні підходи до організації навчання молодших школярів в контексті музейної педагогіки / О. В. Караманов, Д. І. Сулімова // *Вісник Львівського університету*. – Серія педагогічна. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2008. – Вип. 24 – С. 109–118.

229. *Караманов О. В.* Сучасні підходи до організації проектної та науково-дослідної роботи студентів у просторі музею / О. В. Караманов // *Вісник Львівського університету*. – Серія педагогічна. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2017. – Вип. 32. – С. 541–548.

230. *Караманов О. В.* Сучасні тенденції розвитку музейної педагогіки в Україні / О. В. Караманов // *Матеріали науково-практичної конференції “Музейна педагогіка – проблеми, сьогодення, перспективи”* (Київ, 24-25 вересня 2013 р.) / Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник. – К.: НКПІКЗ, 2013. – С. 35–37.

231. *Караманов О. В.* Творча взаємодія вчителя і учня в реалізації музейно-педагогічних програм / О. В. Караманов // *Другий український педагогічний конгрес: Збірник матеріалів конгресу*. – Львів: Тзов “Камула”, 2006. – С. 403–407.

232. *Караманов О. В.* Тематичні зони музейного простору в контексті організації різних видів діяльності з відвідувачами / О. В. Караманов // *Матеріали Сьомої науково-практичної конференції “Музейна педагогіка – проблеми, сьогодення, перспективи”* (Київ, 3-4 жовтня 2019 р.) / Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник. – К.: НКПІКЗ, 2019. – С. 61–63.

233. *Караманов О. В.* Філософські моделі освіти й виховання в музеї:

традиції й сучасність / О. В. Караманов // *Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. – Pedagogika* / Pod. red. K. Rędzińskiego, M. Łapota. – Częstochowa: Wydawnictwo im. S. Podobińskiego Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. 2015. – Т. XXIV. – С. 123–133.

234. *Караманов О. В.* Формування особистості учня у контексті музейної педагогіки / О. В. Караманов // *Науковий вісник Чернівецького університету. – Серія “Педагогіка та психологія”* – Чернівці: Рута, 2005. – Вип. 278. – С. 68–73.

235. *Караманов О. В.* “Фрагменти життя” особистості як об’єкт психолого-педагогічних досліджень у музейному просторі / О. В. Караманов // Четверті Зарембівські читання: Матеріали Четвертих Всеукраїнських Зарембівських наукових читань "Українське пам'яткознавство: сучасні проблеми та тенденції", присвячених 150-річчю від дня народження акад. В. І. Вернадського (м. Київ, 17 квітня 2013 р.): 36. наук. пр. : Титова О.М. (гол. ред. кол), Бесов Л. М., Гріффен Л.О. [та ін] : Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК. – К. : Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК. 2013. – С. 157 – 160.

236. *Караманов О. В.* “Я створюю музейний експонат”: сучасні освітні технології у процесі підготовки історика / О. В. Караманов // *Вісник Львівського університету. – Серія педагогічна.* – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2008. – Вип. 23 – С. 120–127.

237. *Карсим І. А.* Культурно-освітня діяльність музеїв. Навчальний посібник / І. А. Карсим. – К., 2007.

238. *Катина Н. П.* Динамика музейного продукта в современных культурных средах / Н. П. Катина. – Автореф. дис. ... канд. культурологии: 24.00.01 / Мос. гос. ун-т им. М. В. Ломоносова. – М., 2012. – 26 с.

239. *Каулен М. Е.* Музейное дело в России / М. Е. Каулен. – М.: ВК, 2003. – 238 с.

240. *Кашлев С. С.* Интеактивные методы обучения педагогике: Учеб. пособие / С. С. Кашлев. – Минск: Выш. шк., 2004. – 224 с.

241. *Кетова Л. М.* Музейная педагогика как инновационная педагогическая технология / Л. М. Кетова // Человек в мире культуры. – 2012. – Вып. 4. – С. 76–81.

242. *Киреева Л. Н.* Социально-воспитательная деятельность музея в условиях малого города: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02 / Ин-т педагогики социальной работы РАО / Л. Н. Киреева. – М., 2003. – 25 с.

243. *Клепко С.* Модернізаційні процеси в сучасній освіті / С. Клепко. – К.: Шкільний світ, 2008. – 120 с.

244. *Климов Л. А.* Музей в сохранении и презентации нематериального культурного наследия / Л. А. Климов. – Автореф. дис. ... канд. культурологии: 24.00.03 / Санкт-Петерб. гос. ун-т культуры и искусств. – Спб., 2012. – 24 с.

245. *Ключко Р.* Домівка для минулого: про музеї, історію та мистецтво / Р. Ключко. – Львів: видавництво Старого Лева, 2019. – 88 с.

246. *Ключко Ю. М.* Інтерактивна експозиція як інструмент освіти / Ю. М. Ключко // Міжнародна наук.-пр.конф.: Україна – Світ: від культурної своєрідності до спорідненості культур: Зб. мат. міжн. н.-практичн. конф. Київ, 25–26 травня 2006 р. – К.: ДАКККіМ, 2006. – Ч.1. – С. 225–228.

247. *Ключко Ю. М.* Місія сучасного музею у контексті освітніх проблем / Ю. М. Ключко // Культура і мистецтво у сучасному світі. Наукові записки КНУКіМ. – Вип. 15. – К., 2014. – С.43–48.

248. *Ключко Ю. М.* Проблеми розвитку інтерактивних музейних технологій / Ю. М. Ключко // XI культуролог. читання пам'яті В. Подкопаєва: Зб. мат. Міжнар. наук.-практ. конф., Київ, 31 травня – 1 червня 2013 р. – К.: НАКККіМ, 2013. – С. 166–169.

249. *Ключко Ю. М.* Сучасні освітні практики музеїв України / Ю. М. Ключко // Агора. Зб. наук. ст. – К.: Видавничий дім “Києво-Могилянська академія”, 2015. – Вип. 14. – С. 70–74.

250. *Кобзева Н. А.* Edutainment как современная технология обучения / Н.

А. Кобзева // Ярославский педагогический вестник. – 2012. – № 4. – Т. 2 (Психолого-педагогические науки). – С. 192–195.

251. Коваль М. Дети в музее: размышления психолога / М. Ю. Коваль // Музееведение. Воспитание подрастающего поколения в музее: теория, методика, практика: сб. науч. тр. / НИИ культуры. – М., 1989. – С. 43–51.

252. Ковтун Е. Как смотреть картину / Е. Ковтун. – Ленинград: Учпедгиз, 1960. – 96 с.

253. Колбіна Т. В. Принципи формування міжкультурної комунікації // Інформаційно-культурологічна та мистецька освіта (консенсус, партнерство, стандарти) в контексті Болонського процесу: Матеріали наук.-практ. конф. / Т. В. Колбіна / Харк. держ. акад. культури; Під ред. В. М. Шейка, М. В. Дяченка, С. В. Сищенка. – Х: ХДАК, 2005. – С. 57–58.

254. Комаровская Е. П., Ахунов В. М. Культурно-образовательная деятельность музеев и музейная педагогика / Е. П. Комаровская, В. М. Ахунов // Вестник Московского университета. – Серия 20 (Педагогическое образование). – 2009. – № 1. – С. 69–72.

255. Комиссарова Е. В. Региональный музей как хранитель и транслятор культурного наследия / Е. В. Комиссарова. – Автореф. дис. ... канд. ист. наук: 24.00.01 / Волгоград. гос. мед. ун-т. – Волгоград, 2006. – 28 с.

256. Коммунальная квартира. Виртуальный этнографический музей.[Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://kommunalka.colgate.edu/cfm/about.cfm?Open=WhatIsThisSiteAbout&KommLanguage=Russian> (дата обращения: 23.02.2017)

257. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 черв. 1996 р. Станом на 1 жовт. 2010р. – Х.: Фактор, 2010. – 144 с.

258. Концепція позашкільної освіти. Проект. – Національний еколого-натуралістичний центр учнівської молоді [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://nenc.gov.ua/wp-content/uploads/2017/12/pkpo.pdf>

259. Копилова Г. Абетка / Г. Копилова. – К.: Основы, 2016. – 76 с
260. Короткова М. В. Музейная педагогика в свете развития тенденций исторического образования в XXI веке / М. В. Короткова // Наука и школа. – 2016. – № 2. – С. 173–179.
261. Короткова М. В. Музейная педагогика и методика преподавания истории: точки взаимодействия двух наук М. В. Короткова // Наука и школа. – 2019. – № 3. – С. 187–194.
262. Короткова А. В. Музейные практики США XX - XXI вв.: институциональные аспекты / А. В. Короткова. – Автореф. дис. ... канд. ист. наук: 24.00.03 / Рос. гос. гуманитар. ун-т. – М., 2013. – 23 с.
263. Корчагин Е. Н. *Историко-патриотическое воспитание средствами музейной деятельности* / Е. Н. Корчагин. – Автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.05 / Санкт-Петерб. гос. ун-т культуры и искусств. – Спб., 2002. – 20 с.
264. Коршунова Д. А. Музей как “локус медиации” культуры современного города Д. А. Коршунова // Культура и цивилизация. – 2017. – Т. 7. – № 5А. – С. 443-456.
265. Космолінська Н., Магдиш І. Гра в музей / Н. Космолінська, І. Магдиш. – Львів: видавництво Старого Лева, 2019. – 136 с.
266. Коссова И. М., Медведева Е. Б. Отечественное музейное дело в русле международных тенденций // И. М. Коссова, Е. Б. Медведева. – Музей для всех: Сб. трудов творческой лаборатории “Музейная педагогика”. – Вып. 4 / Сост. И. М. Коссова. – М.: АПРИКТ, 2003. – С. 6–17.
267. Костриц Ф. А. Репрезентация современного искусства в музее. Теоретические и практические аспекты / Ф. А. Костриц. – Автореф. дис. ... канд. иск-ведения: 17.00.04 / Санкт-Петерб. гос. худож.-промышл. Академия им. А. Л. Штиглица. – Спб., 2009. – 23 с.

268. *Котвіцька К.* Музейний ренесанс? Goethe-Institut Ukraine. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.goethe.de/ins/ua/uk/kul/mag/20880419.html>

269. *Котляр В.* Основи художнього виховання дітей: Навч. посібн. / В. Котляр. – Донецьк: Ноулідж, 2010. – 222 с.

270. *Кошманова Т.* Досконалість системи педагогічної освіти: нові виклики і пропозиції / Т. Кошманова // Педагогічна освіта і наука в умовах класичного університету: традиції, проблеми, перспективи: в 3-х т. / За ред. М. Євтуха, Д. Герцюка, К. Шмидта. – Львів: Видавництво Львівського університету, 2013. – Т. 1. – С. 346–356.

271. *Кравчук Л. В.* Музейна педагогіка як нова галузь педагогічної науки. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.ippro.org.ua/files/новини/ОСТАННІ_НОВИНИ_2010/1122/2.doc

272. *Красняков Є.* Державна політика у сфері позашкільної освіти: сучасний стан та перспективи вдосконалення / Є. Красняков // Рідна школа. – 2014. – № 4–5. – С. 17–20.

273. *Кряжевских М. Ю.* Модель коммуникационного пространства музея / М. Ю. Кряжевских // Вестник Челябинского государственного университета. – 2012. – № 4 (258). – Вып. 23 (Философия. Социология. Культурология). – С. 64–67.

274. *Кузьма А.* Музеї Берліну як агенти соціальної пам'яті / А. Кузьма // Збірник наукових праць “Гілея: науковий вісник”. – 2015. – Вип. 101. – С. 134–139.

275. *Кукса Н.* Учнівські історико-краєзнавчі конференції як засіб формування науково-дослідницьких навичок у шкільної молоді та студентства / Н. Кукса // Музейна педагогіка – проблеми, сьогодення, перспективи. Матеріали Другої науково-практичної конференції (25–26 вересня 2014 р.) / Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник. – К., 2014. – С. 52–54.

276. *Кукса Н.* Шкільне краєзнавство як один з пріоритетних напрямків культурно-освітньої діяльності історико-культурного заповідника “Чигирин”/ Н. Кукса // Волинський музейний вісник: Наук. зб.: Вип. 6. / упр-ня культури Волин. ОДА; Волин. краєзн. музей; каф. документознавства і музейн. справи СНУ ім. Лесі Українки; Упоряд. А. Силюк. – Луцьк, 2014.– С. 34–37.

277. *Кулакова И. П.* Музейные ресурсы и невербальная информация как поле для историко-культурного исследования // Роль музеев в информационном обеспечении исторической науки: сборник статей / Под ред. Л. И. Бородкина. – М., 2015. – С. 395–403.

278. *Кульчинская Н. Л.* Ребенок в музее: Книга для педагогов и родителей / Н. Л. Кульчинская. – М., 1999. – С. 65.

279. *Кускова С.* Сучасний музей: місце полеміки та експериментів: український вимір // Історія України в регіональному та глобальному вимірах: матеріали регіональної науково-практичної конференції, м. Маріуполь, 20 лютого 2019 р. Маріуполь: ДонДУУ, 2019. – С. 49–53.

280. *Лабораторія музейної педагогіки Львівського національного університету імені Івана Франка.* [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://pedagogy.lnu.edu.ua/laboratory/laboratoriya-muzejnoji-pedahohiky>

281. *Лаврова Е. Ю.* Эстетическое воспитание учащихся в системе взаимодействия “школа – художественный музей” / Е.Ю. Лаврова. – М.: Принт-Плюс, 2007. – 141 с.

282. *Лагун А. В.* Визуальное мышление старшеклассников и его формирование в условиях реализации комплексной музейно-педагогической программы / А. В. Лагун. – Автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / Рос. гос. пед. ун-т. им. А. И. Герцена. – Спб., 2009. – 22 с.

283. *Ландауцентр (Харків).* [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://landaucentre.org/about/>

284. *Ланкова Н.* Основные методические принципы работы с детьми в

музее / Н. Ланкова // Музей. – 2006. – №6. – С. 60–63.

285. *Лаптева М. А.* Музей как социальный институт (социально-философский анализ): автореф. дис. ... к. филос. н.: 09.00.11 / М. А. Лаптева. – Красноярск, 2006. – 24 с.

286. Ласкій І. В. Античні міфи в мистецтві. Уроки для 6 класу: Метод. посіб. / І. В. Ласкій. – Львів, 2010. – 58 с.

287. *Ласкій І. В.* Головні принципи і методи впровадження курсу “Музейна педагогіка” у середній загальноосвітній школі № 50 м. Львова / Ірина Ласкій // Матеріали до уроків із використанням елементів музейної педагогіки у 5–6 класах: За матеріалами проекту “Школа і музей: працюємо разом” / За ред. О. Караманова (наук. ред.), А. Цибка (відп. ред.). – Львів, 2008. – С. 8–11.

288. *Ласкій І. В.* Інтегровані уроки музики в загальноосвітній школі: Метод. посіб. / І. В. Ласкій. – Львів, 2004.

289. *Ласкій І.* Курс “Музейна педагогіка”: особливості взаємодії школи й музею / І. Ласкій // Мистецтво та освіта. – 2009. – № 3. – С. 27–30.

290. *Ласкій І. В.* Художня культура: уроки для 9 класу: Метод. посіб. / І. В. Ласкій. – Львів: НМЦО м. Львова, 2009. – 58 с.

291. *Лефрансуа Г.* Прикладная педагогическая психология / Г. Лефрансуа. – Спб., 2005. – 416 с.

292. *Лещенко А. Г.* Participatory Museum: новый уровень музейной интерактивности / А. Г. Лещенко // Музей. – 2011. – №3. – С. 38–40.

293. *Лившиц Л. Я., Славина С. В.* Сказочный Эрмитаж (экскурсии для детей младшего школьного возраста) / Л. Я. Лившиц, С. В. Славина // Эстетическое развитие ребенка в музейной среде и современные образовательные технологии. – М., 2000. – С. 58–64.

294. Літературно-меморіальний музей-квартира П. Г. Тичини. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://tychynamuseum.com.ua/>

295. *Ломова Н. Ф.* Музейная педагогика как средство эффективной

підготовки учителів образотворчого мистецтва в педвузе / Н. Ф. Ломова. – Автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. – М., 2002. – 20 с.

296. *Лучко Л. Л.* Музейно-педагогічні програми з естетичного виховання дитячої аудиторії / Л. Л. Лучко // Роль музеїв у культурному просторі України і світу / (Зб. мат. загальноукр. н. конф. з проблем муз-ва, присвяч. 160-річ. заснув. Дніпроп. іст. муз. ім. Д.І. Яворницького). – Вип. 11. – Дніпропетровськ.: АРТ-Прес, 2009. – С. 515–523.

297. *Лысюк В. Г.* Применение театральных упражнений на занятиях в художественном музее / В. Г. Лысюк // Музейная педагогика в школе. – Вып. 1. – СПб: “Специальная литература”, 1998. – С. 107-120.

298. Львівська національна галерея мистецтв ім. Б. Возницького. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://lvivgallery.org.ua/>

299. Львівський історичний музей. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.lhm.lviv.ua/home-en.html>

300. Львівський історичний музей. Музей Арсенал. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://arsenal-museum.virtual.ua/ua/>

301. Львівський музей історії релігії. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.museum.lviv.ua/>

302. *Майко С. М.* Шкільний музей як форма додаткової освіти // Педагогічний пошук. – 2017. – № 2. – С. 64–66.

303. *Майстровская М.* Музейная экспозиция: тенденции развития / М. Майстровская // Музейная экспозиция: теория и практика, искусство экспозиции, новые сценарии и концепции: Сб. науч. трудов / Отв. ред. М. Т. Майстровская. – М.: Российский ин-т культурологии, 1997. – С. 7–22.

304. *Макарова Н. Г.* Детские музеи Америки: история и современность. М.:б.м., 1997. – 136 с.

305. *Макарова Н. Г.* Музей как социально-эстетический феномен: Автореф. дис. ... к. филос. н.: 09.00.04 / Н. Г. Макарова ; Моск. гос. ун-т. им. М. В.

Ломоносова. – М., 1987. – 20 с.

306. *Макарова Н. П., Чичканова Т. А.* Маленькая дорога в большой мир, или пособие для энтузиастов детского музейного движения. – Самара, 2005. – 136 с.

307. *Макарова-Таман Н. Г., Медведева Е. Б., Юхневич М. Ю.* Детские музеи в России и за рубежом / Н. Г. Макарова-Таман, Е. Б. Медведева, М. Ю. Юхневич – М.: Детский открытый музей, 2001. – 128 с.

308. *Макарчук Я. В., Мальчевская М. Л.* Использование средств музейной педагогики в патриотическом воспитании младших школьников / Я. В. Макарчук, М. Л. Мальчевская // Вестник Южно-Уральского государственного гуманитарно-педагогического университета. – 2012. – № 9. – С. 74–88.

309. *Макеева И. А.* Социализирующие аспекты социально-культурной деятельности музея / И. А. Макеева // Теория и практика образования в современном мире (II): материалы междунар. заоч. науч. конф. (г. Санкт-Петербург, ноябрь 2012 г.). – СПб.: Реноме, 2012. – С. 127–129.

310. *Максимова Т. Е.* Виртуальные музеи как социокультурный феномен : типология и функциональная специфика / Т. Е. Максимова. – Автореф. дис. ... канд. культурологии: 24.00.01 / Мос. гос. ун-т. культуры и искусств. – М., 2012. – 24 с.

311. *Максимовська Н. О.* Соціально-педагогічна діяльність зі студентською молоддю у сфері дозвілля: анімаційний підхід: Монографія / Н. О. Максимовська. – Х.: Тім Пабліш Груп, 2015. – 368 с.

312. *Маньковська Р.* Музеї України у суспільно-історичних викликах ХХ – початку ХХІ століть / Р. Маньковська. – Львів: Простір-М, 2016. – 408 с.

313. *Маньковська Р.* Музейна педагогіка: інноваційна технологія інтелектуального розвитку / Р. Маньковська // Красзнавство. - 2019. – № 3. – С. 238–251.

314. *Маньковська Р.* Сучасні музейні комунікації та перспективи їх

розвитку / Р. Маньковська // Красзнавство: науковий журнал. – 2013. – Ч. 3 (84). – С. 75–84.

315. *Мариновська О. Я.* Проектно-впроваджувальна діяльність як складова педагогічної інноватики / О. Я. Мариновська // Український педагогічний журнал. – 2015. – № 2. – С. 158–173.

316. *Масол Л.* Виховний потенціал мистецтва – джерело освітніх інновацій / Л. Масол // Мистецтво та освіта. – 2001. – № 1. – С. 2–5.

317. *Масол Л., Гайдамака О.* Передмова / Л. Масол, О. Гайдамака // Художня культура. Тематичні розробки уроків. 9 клас. – Х.: Ранок, 2009. – С. 3–50.

318. *Мастеница Е. Н.* Аксиология музейного предмета / Е. Н. Мастеница // Ценности и оценки: Проблемы философии и науки: Сб. науч. статей. – Смоленск: Универсум, 2007. – Вып. 3. – С. 69–74.

319. *Мастеница Е. Н.* Культурное пространство города как предмет исследования и объект познания: междисциплинарный поход / Е. Н. Мастеница // Петербургские исследования: Сборник научных статей, Вып. 3. – СПб.: Изд. СПбГУ, 2011. – С. 128–147.

320. *Мастеница Е. Н.* Культурологический вектор образовательной деятельности музея / Е. Н. Мастеница // Вестник университета Российской академии образования. – 2009. – № 5 (48). – С. 123–125.

321. *Мастеница Е. Н.* Музейная среда в формировании человека культуры. Эстетическое развитие ребенка в музейной среде и современные образовательные технологии / Е. Н. Мастеница. – М., 2000. – С. 51–53.

322. *Мастеница Е. Н.* Музеология в пространстве междисциплинарного взаимодействия / Е. Н. Мастеница // Вестник Ленинградского гос. ун-та им. А. С. Пушкина. – Серия Философия. – № 3. – Т. 2. – С. 155–164.

323. *Мастеница Е. Н.* Новые тенденции в развитии музея и музейной деятельности / Е. Н. Мастеница // Триумф музея / Ред. колл. М. Б. Пиотровский,

А. В. Ляшко, Е. А. Маковецкий, А. А. Никонова и др. – СПб.: , 2005. – Вып. 6. – С. 138–145.

324. *Мастеница Е. Н.* Социальная адаптация в контексте культурно-образовательной деятельности музеев /Е. Н. Мастеница // Музейная эпистема: Сборн. статей / Под. ред. А. А. Никоновой. – СПб.: СПбГУ, 2009. – С. 176 – 202.

325. *Мастеница Е. Н.* Эвристический потенциал коммуникационного подхода в музееведении / Е. Н. Мастеница // Современные проблемы межкультурных коммуникаций. – Сб. статей / Науч. ред. Е. П. Борзова, Г. М. Оганян. – СПб: СПбГУКИ, 2007. – С. 295–302.

326. *Мастеница Е. Н., Шляхтина Л. М.* Музейный предмет как объект культуры: актуальные формы интерпретации / Е. Н. Мастеница, Л. М. Шляхтина // Рубежи памяти: Музей и наследие современной культуры: Сборн. Трудов Междунар. науч. конф. – СПб: Ин-т философии СПбГУ, изд-во РХГА, 2015. – С. 178–190.

327. *Мастеница Е.Н., Шляхтина Л. М.* Музеология и ее методы в системе социально-гуманитарных наук / Е. Н. Мастеница, Л. М. Шляхтина // Факты и версии: Историко-культурологический альманах. Исследования и материалы. – Кн. 4. Методология. Символика. Семантика. / Гл. ред. и сост. В. Ю. Жуков.– СПб: ИМИСП, 2005. – С. 23–34.

328. *Мастеница Е. Н., Шляхтина Л. М.* Образование в контексте социальных функций музея / Е. Н. Мастеница, Л. М. Шляхтина // Образовательная деятельность художественного музея: Труды Российского научно-практического центра по проблемам музейной педагогики.– СПб., 2000. – Вып. VI. – С. 45–51.

329. *Мастеница Е. Н., Шляхтина Л. М.* Проблемное поле музейной педагогики: понятие, сущность, векторы современного развития / Е. Н. Мастеница, Л. М. Шляхтина // Герценовские чтения 2005. Актуальные проблемы

социальных наук. Сб. научных и научно-методических трудов. – СПб.: РГПУ им. А.И. Герцена, 2005. – С. 405–411.

330. *Матеріали до уроків із використанням елементів музейної педагогіки у 5–6 класах: Навч.-метод.посібник (за матеріалами проекту “Школа і музей: працюємо разом”)* / За ред. О. Караманова (наук. ред.), А. Цибка (відп. ред.). – Львів: Полігруп, 2008. – 130 с.

331. *Матушкин Н. Н., Кузнецова Т. А., Пахомов С. И.* О междисциплинарных образовательных программах подготовки кадров высшей квалификации / Н. Н. Матушкин, Т. А. Кузнецова, С. И. Пахомов // Университетское управление: практика и анализ. – 2010. – № 4. – С. 55–59.

332. *Мартем'янова Н. С.* Ігрові педагогічні технології в музейній роботі з дітьми / Н. С. Мартем'янова// Дев'ятнадцяті Сумцовські читання. Матеріали наукової конференції на тему “Музей як соціокультурний інститут в умовах інформаційного суспільства”, Харків, 18 квітня 2013 р. / Харківський історичний музей. – Харків: Майдан, 2013. – С. 155–156.

333. *Мартем'янова Н. С.* Музейна педагогіка в організації культурно-освітньої діяльності музею // Вісник Харківської державної академії культури: збірник наукових праць / за заг. ред. В. М. Шейка. – Харків: ХДАК, 2013. – Випуск 39. – С. 257–264.

334. *Мацкевич М. В.* Эстетическое развитие старших дошкольников в системе “художественный музей – детский сад” / М. В. Мацкевич. – Автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02 / Ин-т художеств. образования РАО. – М., 2006. – 23 с.

335. *Медведева Е. Б.* Музейная педагогика в Германии и России: История и современность : учеб. пособие / Е. Б. Медведева – М.: АПРИКТ, 2003. – 93 с.

336. *Медведєва І. М.* Музейно-педагогічна програма “Музей для студентської молоді” як основа концептуальної моделі діяльності музею вищого технічного навчального закладу / І. М. Медведєва // Український музей при навчальному закладі: історія і сучасність. Матеріали обласної науково-методичної

конф. / Заг. ред. Гайда Л. А. – Кіровоград. 2008. – С. 128–134.

337. *Меджидова Ч. М.* Школьний музей як фактор формування громадянської позиції старшокласників / Ч. М. Меджидова. – Автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Дагестан. гос. пед. ун-т. – Махачкала, 2006. – 23 с.

338. *Методы системного педагогического исследования: Учеб. пособие* / Под ред. проф. Н. В. Кузьминой. – М.: Народное образование, 2002. – 208 с.

339. *Меднікова Г. С.* Інновації в культурі як фактор соціально-економічного розвитку суспільства / Г. С. Меднікова // Культурологічний альманах: Випуск 2: Інноваційні технології в культурній галузі. – Вінниця : ТОВ Нілан-ЛТД, 2016. – С. 3–8.

340. Миколаївський обласний краєзнавчий музей. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.museum.mk.ua/>

341. *Микулан И. Н.* Школьный музей как средство формирования патриотизма учащихся / И. Н. Микулан. – Автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Ставроп. гос. ун-т. – Ставрополь, 2006. – 22 с.

342. *Милованов К. Ю.* Ведущие тенденции и перспективы развития музейной педагогики как приоритетного направления национальной системы дополнительного образования / К. Ю. Милованов, Е. Е. Никитина // *Alma mater*. – 2016. – №9. – С. 91–96.

343. *Милованов К. Ю.* Педагогическая роль музеев в социокультурном пространстве современной России / К. Ю. Милованов // *Ценности и смыслы*. – 2013. – № 6 (28). – С. 84–100.

344. *Мистецька освіта й мистецтво в культуротворчому процесі України ХХ – поч. ХХІ століть: навч.-метод. посібн.* / Р. Шмагало, Г. Поко-тило, П. Ляшкевич, І. Гнатишин, Т. Бей; за заг. ред. Р. Шмагала. – Львів: ЛНАМ, Тернопіль: “Мандрівець”, 2013. – 292 с.

345. *Михайличенко С. С.* Методичні засади дослідницької діяльності старшокласників з Історії України в процесі взаємодії школи та музею / С. С.

Михайличенко. – Автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02 / Ін-т педагогіки НАПН України. – К., 2011. – 20 с.

346. *Михайличенко С. С.* Освітні та виховні аспекти музейної комунікації зі старшокласниками / С. С. Михайличенко // Анотовані результати науково-дослідної роботи інституту педагогіки за 2007 рік: збірник / Акад. пед. наук України, Ін-т педагогіки. – К.: Педагогічна думка, 2008. – С. 169–171.

347. *Мичеева Н. М.* Становление и развитие профессиональной подготовки музейных педагогов в отечественной системе образования / Н. М. Мичеева. – Автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01, 13.00.08 / Рос. гос. ун-т. им. И. Канта. – Калининград, 2008. – 24 с.

348. *Міхно О.* Сутність терміну “музейна педагогіка” / О. Міхно // Музейна педагогіка в науковій освіті: збірник тез доповідей учасників I Всеукраїнської науково-практичної конференції, 28 листопада 2019 р., м. Київ – Біла Церква: Видавництво “Авторитет” ФОП Курбанова Ю. В., 2019. – С. 74–78.

349. Модельні уроки до проекту “Єдиний культурно-освітній простір”: Методич. посібник / відп. ред. Гурин О. М. – Львів: НМЦО м. Львова, 2015. – 68 с.

350. Модельні уроки до проекту “Освіта через мистецтво”: методич. посібник / Ред.-упоряд. Ласкій І. В. – Львів: НМЦО м. Львова, 2014. – 80 с.

351. *Музееведение.* Музеи исторического профиля: Учеб. пособие для вузов по спец. “История” / Под. ред. К. Г. Левыкина, В. Хербста. – М.: Наука, 1988. – 431 с.

352. *Музей Волинської ікони.* [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://volyn-museum.com.ua/index/muzej_volinskoji_ikoni/0-11

353. *Музей грошей Національного банку України.* [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://museum.bank.gov.ua/museum/>

354. *Музей Івана Гончара.* [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://honchar.org.ua/>

355. *Музей казок (Київ)*. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.muzeika.com/ua/>
356. *Музей “Львівярня”*. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://lvivarnya.com.ua/>
357. *Музей меблів і порцеляни у Львові*. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://varta.com.ua/location/muzei-mebliiv-ta-portselyani>
358. *Музей популярної науки і техніки “Експериментаніум” (Київ)*. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://experimentanium.com.ua/>
359. *Музей скла у Львові*. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.glassmuseuminlviv.org/>
360. *Музей театрального, музичного та кіномистецтва у Києві*. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://tmf-museum.kiev.ua/>
361. *Музей Ханенків*. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://khanenkomuseum.kiev.ua/>
362. *Музей цікавої науки (Одеса)*. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://min.od.ua/>
363. *Музей цікавої науки “Smartzone” (Дніпро)*. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://smartzone.dp.ua/>
364. *Музей: менеджмент і освітня діяльність* / Упоряд. Г. Аарте, З. Мазурик. – Львів: Літопис, 2009. – 224 с.
365. *Музей и школа: диалог в образовательном пространстве*. – Вып. 2. Образ и мысль: Сб. статей / Науч. ред. Л. М. Ванюшкина. – СПб.: Центр региональных и международных образовательных проектов Санкт-Петербургского гос. ун-та педагогического мастерства. – СПб., 1997. – 142 с.
366. *Музей и школа: пособие для учителя* / [Ред. Е. Г. Ванслова, А. К. Ломунова, Э. А. Павлюченко и др.]. – М.: Просвещение, 1985. – 192 с.
367. *Музей і відвідувач*. Методичні розробки, сценарії, концепції Дніпропетровського історичного музею ім. Д. І. Яворницького / Упорядники

Капустіна Н. І., Гайда Л. О. – Дніпропетровськ: АРТ-ПРЕС, 2005. – 148 с.

368. *Музейна педагогіка – проблеми, сьогодення, перспективи*. Матеріали Другої науково-практичної конференції (25–26 вересня 2014 р.) / Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник. – К., 2014. – 104 с.

369. *Музейна педагогіка – проблеми, сьогодення, перспективи*. Матеріали науково-практичної конференції (24–25 вересня 2013 р.) / Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник. – К., 2013. – 80 с.

370. *Музейна педагогіка – проблеми, сьогодення, перспективи*. Матеріали П'ятої науково-практичної конференції (29 вересня 2015 р.) / Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник. – К., 2015. – 64 с.

371. *Музейна педагогіка – проблеми, сьогодення, перспективи*. Матеріали Сьомої науково-практичної конференції (3–4 жовтня 2019 р.) / Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник. – К., 2019. – 104 с.

372. *Музейна педагогіка – проблеми, сьогодення, перспективи*. Матеріали Третьої науково-практичної конференції (29 вересня 2015 р.) / Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник. – К., 2015. – 64 с.

373. *Музейна педагогіка – проблеми, сьогодення, перспективи*. Матеріали Четвертої науково-практичної конференції (27–28 вересня 2016 р.) / Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник. – К., 2016. – 88 с.

374. *Музейна педагогіка – проблеми, сьогодення, перспективи*. Матеріали Шостої науково-практичної конференції (26–27 вересня 2018 р.) / Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник. – К., 2018. – 124 с.

375. *Музейна педагогіка – синтез досвіду: Метод. посібник* / Авт.-упорядн. Горовий А. В., Топилко О. В., Лучук Т. Є., Завадська О. А. – К.: НВЦ “Пріоритети”, 2012. – 84 с.

376. *Музейная педагогика: Из опыта методической работы* / Под. ред. А. Н. Морозовой, О. В. Мельниковой. – М.: ТЦ Сфера, 2006. – 416 с.

377. *Музейний портал*. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://museum-portal.com/>

378. *Музейний портал України*. [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.ukrmuseum.org.ua

379. *Музейний простір України*. [Електронний ресурс] – Режим доступу: prostir.museum

380. *Музеология: стимул к международному сотрудничеству: монография* / под ред. О. Н. Труевцевой, Х. К. Вирегг. – Барнаул: АлтГПА, 2010. – 300 с.

381. *Музично-меморіальний музей С. Крушельницької у Львові*. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.salomeamuseum.lviv.ua/news/302.htm>

382. *Муниципальный музей личных коллекций им. А. В. Блещунова*. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.museum-collections.odessa.ua/main.html>

383. *Муравська С. В. Музеї закладів вищої освіти Західної України у контексті історичного розвитку (XIX – початок XXI ст.)* [Текст] : автореф. дис. ... д-ра іст. наук : 26.00.05 / Муравська Світлана Василівна ; НАН України, Укр. т-во охорони пам'яток історії та культури, Центр пам'яткознавства. - Київ, 2019.

384. *Муштавинская И. В. Технология развития критического мышления на уроке и в системе подготовки учителя: Учебно-метод. пособие* / И. В. Муштавинская. – СПб: КАРО, 2013. – 111 с.

385. *Мынбаева А. К. Музейное образовательное пространство. Проектирование для развития личности: монография* / А. К. Мынбаева. – Алматы: Казак университеті, 2016. – 157 с.

386. *Мышева Т. П. Музейная педагогика в современном социокультурном образовательном контексте* / Т. П. Мышева / Под. ред. Н. П. Рыжих. – Таганрог: Изд-во Таганрогского гос. пед. ин-та, 2008. – 160 с.

387. *Мышева Т. П. Становление музея и музейной педагогики* / Т. П.

Мышева // Вестник Таганрогского института имени А. П. Чехова. – 2006. – № 2. – С. 129–133.

388. *Навчання у музеї: Що? Де? Як? Чому? Навіщо?* / Уклад. В. Олійник, Т. Ольшанецька. – Львів: НМЦО м. Львова, 2013. – 48 с.

389. *Нагорский Н. В.* Музей как открытая социально-педагогическая система / Н. В. Нагорский. – Автореф. дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.05 / Санкт-Петерб. гос. ун-т культуры и искусств. – Спб., 2005. – 40 с.

390. *Нагорский Н. В.* Музейная педагогика и музейно-педагогическое пространство / Н. В. Нагорский // Педагогика. – 2005. – №5. – С. 3–12.

391. Наказ “Про затвердження положень про музеї при дошкільних, загальноосвітніх, позашкільних та професійно-технічних навчальних закладах, які перебувають у сфері управління Міністерства освіти і науки України”. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1415-14>

392. *Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник.* [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://kplavra.kyiv.ua/>

393. *Національний музей історії України.* [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.nmiu.com.ua/>

394. *Національний музей “Київська картинна галерея”.* [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.knag.museum/>

395. *Національний музей літератури України.* [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://museumlit.org.ua/?lang=uk>

396. *Національний музей українського народного декоративного мистецтва.* [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.mundm.kiev.ua/>

397. *Національний музей у Львові імені А. Шептицького.* [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://nm.lviv.ua/>

398. *Національний художній музей України.* [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://namu.kiev.ua/ua/>

399. *Нетішинський міський краєзнавчий музей*. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.netishyn-cbs.edukit.km.ua/netishin/kuljtura/krayeznavchij_muzej/

400. *Неформальна освіта в музеї: практичні поради з досвіду застосування* / М. Елігулашвілі, М. Афанасьєв, ін. – Херсон: Гілея, 2013. – 79 с.

401. *Нечитайло И. С.* Изменение общества через изменение образования: иллюзия или реальность? : монография / И. С. Нечитайло; Нар. укр. акад. – Харьков: Изд-во НУА, 2015. – 552 с.

402. *Никишин Н. А.* “Язык музея” как универсальная моделирующая система музейной деятельности / Н. А. Никишин // Музееведение. Проблемы культурной коммуникации в музейной деятельности. / Отв. ред. В. Ю. Дукельский. – М.: Научно-исследовательский ин-т культуры, 1988. – С. 7–15.

403. *Никонова А. А.* Музейная эвристика: pro et contra / А. А. Никонова // Международный журнал исследований культуры. – 2016. – № 3 (24). – С. 9–16.

404. *Нормативно-правові акти у сфері музейної справи*. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://mincult.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=244972049&cat_id=99798

405. *Норріс Л., Тісдейл Р.* Креативність у музейній практиці / пер. з англійської А. Коструби, Г. Кузьо, О. Омельчук, Є. Червоного / Л. Норріс, Тісдейл Р. – Київ: Видавець Чередниченко А. М., 2017. – 192 с.

406. *Овчаренко Г. Е.* Організація процесу соціалізації студентської молоді мистецько-педагогічних спеціальностей у позанавчальній діяльності: Навч. посіб. для системи підвищення кваліфікації працівників вищ. навч. закл. / Г. Е. Овчаренко. – Луганськ, 2008.

407. *Озерова Д. Е.* Современные формы работы с посетителями музеев Германии и России. [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.yspu.yar.ru/vestnik/novye_Issledovaniy/14_5/

408. *Ордуханян Л. И.* Формирование патриотизма у студентов средствами

музейної педагогіки / Л. И. Ордуханян. – Автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Сев.-Осет. гос. ун-т им. К.Л. Хетагурова. – Владикавказ, 2004. – 21 с.

409. *Основы культурологии: Учеб. пособие* / Отв. ред. И. М. Быховская, Москва, 2005. – 392 с.

410. *Основы музееведения: Основы музееведения: учеб. пособие* / Отв. ред. Э. А. Шулепова. – М. : Едиториал УРСС, 2005. – 504 с.

411. *Павленко Ю. Г.* Музеї педагогічного профілю у творчому просторі викладачів вищої педагогічної школи / Ю. Г. Павленко // Психолого-педагогічні проблеми формування професіоналізму викладача вищої школи в умовах європейського виміру: зб. матеріалів всеукр. наук.-практ. конф., 15–16 лютого 2006 р. – Полтава, 2006. – С. 185–186.

412. *Павленко Ю. Г.* Музеї педагогічного профілю як фактор професійної підготовки майбутніх учителів / Ю. Г. Павленко. – Автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. Сковороди. – Х., 2011. – 20 с.

413. *Павленко Ю. Г.* Розвиток музейної культури майбутніх учителів / Ю. Г. Павленко // Збірник наукових праць Полтавського державного педагогічного університету ім. В. Г. Короленка. – Полтава, 2005. – Вип. 3. – С. 110–116.

414. *Панахид Г. І.* Музейна педагогіка: тематичний покажчик літератури / Г. І. Панахид. – Львів: Вид-во “ЛІГА Львів”, 2015. – 66 с.

415. *Панкратова Т. Н., Чумалова Т. В.* Занятия и сценарии с элементами музейной педагогики для младших школьников // Первые шаги в мир культуры: учеб.-метод. пособие / Т. Н. Панкратова. — М.: ВЛАДОС, 2000. – 160 с.

416. *Пантелейчук І. В.* Віртуальний музей / І. В. Пантелейчук // Питання культурології: Міжвуз. зб.н. ст. – К., 2002. – Вип. 18. – С. 60–64.

417. *Пантелейчук І. В.* Трансформація музею як соціокультурного інституту (XX – початок XXI століття): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 17.00.01 / Пантелейчук Ірина Вікторівна; Київ. нац. ун-т культури і мистецтв – К., 2006. – 20 с.

418. *Пантюлина С. А.* Винни-Пух и всё-всё-всё: Многие аспекты одного выставочного проекта / С. А. Пантюлина // Сборн. науч. трудов по музейной педагогике Госуд. биол. музея им. К. А. Тимирязева / Под общ. ред. Чусовой Е. А. – М.: Изд-во ИКАР, 2008. – С. 98–101.

419. *Панченко А. В.* Музейна педагогіка як основа методики науково-освітньої роботи в музейних закладах Харківщини на сучасному етапі / А. В. Панченко // Місія та можливості музею на сучасному етапі: доповіді та матеріали Всеукр. наук. конф. до міжнар. дня музеїв, м. Харків, 22–23 травня 2008 р. – Харків, 2008. – С. 80–86.

420. *Пасічник Р.* Робота з цільовими групами: досвід Музично-меморіального музею Соломії Крушельницької у Львові / Р. Пасічник // Музеї Львова: події, колекції, люди: матеріали науково-практичної конференції, Львів, 27–28 жовтня 2011 року / Львівський історичний музей. – Львів: Ромус-Поліграф, 2012. – С. 154–163.

421. *Пастир І. В.* Педагогіка художньої творчості: монографія / І. В. Пастир. – Ізмаїл: СМІЛ, 2016. – 443 с.

422. *Педагогічний музей України.* Освітні програми музеїв. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://pmu.in.ua/category/museum_pedagogics/osvitni_programy_muzeyiv/

423. *Петрикова-Агафонова С. О.* Развитие музейной культуры учащихся в процессе эстетического воспитания (на материале выставочных проектов в музеях Германии и России) / С. О. Петрикова-Агафонова. – Автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02 / Ин-т худож. образования РАО. – М., 2005. – 24 с.

424. *Петрова І. В.* Дозвілля в зарубіжних країнах: Підручник / І. В. Петрова. – К.: Кондор, 2005. – 408 с.

425. *Піскова Е. М., Федорова Л. Д.* Музейна справа в Україні [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: Т. 7: Мі-О / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. - К.: Наукова

думка”, 2010. – 728 с.: іл. – Режим доступу:
http://www.history.org.ua/?termin=Muzejna_sprava

426. *Платонова О. В.* Арттерапия в художественном музее: учебное пособие для студентов гуманитарно-художественных вузов / Ред. Платонова О. В., Жвиташвили Н. Ю. – СПб.: СпецЛит, 2000. – 143 с.

427. *Позашкільна освіта: теоретичні і практичні аспекти розвитку: у 3 кн.: Монографія* / Т. М. Крекотіна, Н. В. Перепелиця, Н. Ю. Сидоренко; за заг. ред. Л. В. Тихенко. – Суми: Університетська книга, 2015. – Кн. 1. – 270 с.

428. *Полуянова С. А.* Подготовка будущего учителя к воспитательной деятельности средствами музейного комплекса вуза / С. А. Полуянова. – Автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.08 / Челябин. гос. пед. ун-т. – Челябинск, 2006. – 26 с.

429. *Попова Г. Д.* Педагогічний потенціал системи позашкільної освіти / Г. Д. Попова // Наукові записки Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова. Сер.: Педагогічні та історичні науки. – 2014. – Вип. 121. – С. 190–196.

430. *Правдина М. Б.* Сервировка императорских столов в России XVIII-начала XIX века. Технология музейного моделирования действительности / М. Б. Правдина. – Автореф. дисс. ... канд. культурол. – СПб., 2000. – 29 с.

431. *Прат ван М.* Коммуникация и образование в музее / Прат ван Мишель // Музейное дело. Музейная культура. – Общество. – М.: НИИк, 1992. – Вып. 21. – С. 243–246.

432. Про внесення змін до Закону України “Про музеї та музейну справу”. – Закон України від 5 листоп. 2009 р. № 1709–VI // Голос України. – 2009. – 28 листоп. – С. 4–5.

433. Про затвердження Положення про музей при закладі освіти системи Міністерства освіти України. – [Електронний ресурс] – Режим доступу:
<http://consultant.parus.ua/?doc=0620862C4B>

434. Про затвердження стандарту вищої освіти за спеціальністю 027 “Музеєзнавство, пам’яткознавство” для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти (Наказ МОН № 566 від 24.04.2019 року). – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://osvita.ua/legislation/Vishya_osvita/64409/

435. Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року. [Електронний ресурс]. Режим доступу: [http://zakon.rada.gov.ua / go 344/2013](http://zakon.rada.gov.ua/go/344/2013)

436. Проект “Концепції гуманітарного розвитку України на період до 2020 року”. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://irs.in.ua/ua/proekt-koncepciji-gumanitarnogo-rozvitku-ukrajini-na-period-do-2020-roku>

437. Проект Концепції “Державної цільової програми розвитку музейної справи на період до 2018 року”. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://mincult/kmu.gov.ua>

438. Програми для загальноосвітніх навчальних закладів. 10–11 кл. Художня культура. Естетика / Уклад. Л. М. Масол та ін. – К., 2010. – 18 с.

439. Программа дисциплины “Современный интерактивный музей как пространство толерантности”. Национально-региональная компонента цикла специальных дисциплин (стандарт 071400 “Социально-культурная деятельность”). – Екатеринбург, 2008. – 12 с.

440. Программа “Музей и дети»: Методич. разработка цикла занятий для младших школьников “Три урока в старой школе” / Разработ. Винокурова Л. Л., Морозова О. В. – М.: Госуд. Политехнич. Музей, 1994. – 56 с.

441. Проектирование образовательно-культурной среды на основе взаимодействия музея, школы и вуза: Монография / С. В. Аранова, М. П. Воюшина, Т. П. Зайченко и др.; Под ред. Н. С. Подходовой, Е. П. Суворовой. – СПб: Свое издательство, 2013. – 243 с.

442. *Протопопов Ю.* Теория и практика художественного воспитания учащихся в музее / Ю. Протопопов. – М.: Русское слово, 2007. – 171 с.

443. *Протопопов Ю.* Художественный музей: работа со школьниками / Ю. Протопопов // Эстетическое воспитание. – 2002. - №5-6. – с. 28-35.
444. *Пусепліна Н.* Андрагогічні засади використання освітньо-виховного потенціалу музеїв у професійній підготовці вчителів / Н. Пусепліна // Педагогічні науки. – 2012. – № 54. – С. 60–63.
445. *Пусепліна Н.* Музейно-педагогічна діяльність у системі освіти дорослих / Н. Пусепліна // Педагогічні науки. – 2011. – № 3. – С. 30–34.
446. *Пусепліна Н. М.* Підготовка майбутнього вчителя до виховної роботи у загальноосвітніх навчальних закладах засобами музейно — педагогічної діяльності: автореф. дис. ... к. пед.наук. 13.00.04 / Пусепліна Н.М; Полтав. держ. пед. ун-т ім. В.Г. Короленка. – Полтава, 2009. – 20 с.
447. *Пшеничная С. В.* Музей как информационно-коммуникативная система / С. В. Пшеничная. – Автореф. дис. ... канд. культурологии: 24.00.03 / Санкт-Петерб. гос. ун-т культуры и искусств. – Спб., 2000. – 23 с.
448. *Пшеничная С. В.* “Музейный язык” и феномен музея / С. В. Пшеничная // Серия “Мыслители”: В диапазоне гуманитарного знания. Вып. 4: Сборник к 80-летию профессора М. С. Кагана. – СПб: Санкт-Петербургское философское общество, 2001. – [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://anthropology.ru/ru/text/pshenichnaya-sv/muzeynyuy-yazyk-i-fenomen-muzeya>
449. *Равен Дж.* Педагогическое тестирование: проблемы, заблуждения, перспективы, измерения и диагностики / Дж. Равен. – М., 2001.
450. *Равчина Т.* Конструктивістські стратегії навчання /Т. Равчина // Педагогіка для громадянського суспільства / За заг. ред. д-ра пед. наук Т. Кошманової. Львів: Видав. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2005. – С. 231–251.
451. *Разгон А. М.* Музейный предмет как исторический источник / А. М. Разгон // Проблемы источниковедения истории СССР и специальных исторических дисциплин. – М., 1984. – С.174–183.
452. *Разлогов К. Э.* Что такое медиаобразование? / К. Э. Разлогов //

Медиаобразование. – 2005. – № 2. – С. 69–76.

453. *Ребенок в культурно-образовательном пространстве Санкт-Петербурга*: Монография / Воюшина М.П., Рыжкова Т.В., Костюхина М.С. и др.; под ред. М.П. Воюшиной. – СПб: Изд-во РГПУ им. А.И. Герцена, 2009. – 138 с.

454. *Рева Н. Д.* Экскурсия в художественном музее как средство формирования установки на восприятие искусства у младших школьников: автореф. дис. ... к. пед. н. / Н.Д. Рева. – М., 1991. – 17 с.

455. *Резник И.* Диалог на языке музея / И. Резник // Омский научный вестник. – 2012. – № 2 (106). – С. 264–265.

456. *Рівненський обласний краєзнавчий музей*. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://museum.rv.gov.ua/>

457. *Різун І.* Методи ефективної комунікації та навчання в рамках співпраці музею і школи (3 досвіду роботи Національного музею у Львові імені Андрея Шептицького в галузі музейної педагогіки) / І. Різун // Волинський музейний вісник: Наук. зб.: Вип. 6. / упр-ня культури Волин. ОДА; Волин. краєзн. музей; каф. документознавства і музейн. справи СНУ ім. Лесі Українки; Упоряд. А. Силук. – Луцьк, 2014. – С. 60–64.

458. *Різун І.* Методичні рекомендації до проведення уроків в музеях з курсу “Християнська етика” (5–6 класи) / І. Різун // Матеріали до уроків із використанням елементів музейної педагогіки у 5–6 класах: за матеріалами проекту “Школа і музей: працюємо разом” / За ред. О. Караманова, А. Цибка. – Львів: Полігруп, 2008. – С. 72–74.

459. *Робоча програма навчальної дисципліни “Музейна педагогіка”*, напрям підготовки 6.020103 “Музейна справа та охорона пам’яток історії та культури” / Київський національний університет культури і мистецтв; розроб. Ключко Ю. М. – Київ: Вид-во КНУКіМ, 2013. – 33 с.

460. *Рожко В.* Національна музейна політика: засади наукової діяльності музейних інституцій. – [Електронний ресурс] – Режим доступу:

<http://prostir.museum.ua/post/37778>

461. *Розвиток музейно-педагогічної діяльності*: Навч. посібн. / [Упоряд. І. М. Медведєва]. – Краматорськ: ДДМА, 2009. – 60 с.

462. *Романуха О. М.* Шляхи модернізації музейної справи в Україні // Інтелект. Особистість. Цивілізація. 2017. – Вип. 17. – С. 83–91.

463. *Ромедер Ю.* Методы и средства музейной работы: педагогика обслуживания отдельного посетителя в музее / Ю. Ромедер // Музееведение и охрана памятников: Науч. реф. сб. – Вып. 2. – М., 1980. – С. 6–17.

464. *Ростовцев М. И.* Скифский роман / М. И. Ростовцев. Отв. ред. Г. М. Бонгард-Левин. – М.: Российская политическая энциклопедия, 1997. – 624 с.

465. *Руденко С. Б.* Музей в контексті рекреаційно-дозвілєвої діяльності / С. Б. Руденко // Фундаментальні і прикладні дослідження рекреаційно-дозвілєвої сфери в контексті євроінтеграційних процесів: Мат. Міжнар. наук.-практ. конф., Київ, 12-13 травня 2008 р. – К., 2008 – С. 304–306.

466. *Руденко С. Б.* Музейна пам'ятка: соціокультурна сутність та місце в системі історико-культурних цінностей / С. Б. Руденко. – Автореф. дис. ... канд.культурології: 24.00.01 / Київський нац. ун-т культ. і мист. – К., 2011. – 16 с.

467. *Рутинський М. Й., Стецюк О. В.* Музєєзнавство: Навч. посіб / М. Й. Рутинський, О. В. Стецюк. – К.: Знання, 2008. – 428 с.

468. *Рыбкина Г. Н.* Возможности музейной педагогики в дополнительном образовании детей / Г. Н. Рыбкина. – Дом детского творчества “Преображенский”. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.spb-ddt.ru/publ/publikacii_pedagogov/publikacii_pedagogov/vozmozhnosti_muzejnoj_pedagogiki_v_dopolnitelnom_obrazovanii_detej/9-1-0-24

469. *Рябчикова Ф.* Музейна педагогіка як наукова дисципліна / Ф. Рябчикова // Волинський музейний вісник: Наук. зб.: Вип. 6. / упр-ня культури Волин.ОДА; Волин. краєзн. музей; каф. документознавства і музейн. справи СНУ ім. Лесі Українки; Упоряд. А. Силюк. – Луцьк, 2014. – С. 64–68.

470. *Рябчикова Ф. Д., Надольська В. В.* Місце музейної педагогіки у системі наукових знань / Ф. Д. Рябчикова, В. В. Надольська // Музейна педагогіка – проблеми, сьогодення, перспективи. Матеріали Другої науково-практичної конференції (25–26 вересня 2014 р.) / Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник. – К., 2014. – С. 67–69.

471. *Савенкова Л. Г., Богданова Н. В.* Проблемы дидактики образовательной области “Искусство”: Педагогические технологии и механизмы художественно-творческого развития детей: Интегрированные формы обучения: Пособие для учителя / Л. Г. Савенкова, Н. В. Богданова. – М.: Издательский дом Российской академии образования, 2006. – 235 с.

472. *Савчук В.* Музеї України як центри краєзнавчої роботи в 20-х – 30-х рр. ХХ ст. / В. Савчук // Краєзнавство. – 2011. – № 2. – С. 216–222.

473. *Сапанжа О. С.* Культурологическая теория музейности / О. С. Сапанжа. – Автореф. дис. ... д-ра культурологии: 24.00.01 / Рос. гос. пед. ун-т. им. А. И. Герцена. – Спб., 2011. – 58 с.

474. *Сапанжа О. С.* Музейное образование и музейная педагогика в Российской академической традиции и практике музейного дела: границы использования понятий и их содержание / О. С. Сапанжа // Общество: социология, психология, педагогика. – 2017. – № 1. – С. 75–78.

475. *Сапанжа О. С.* Стратегии коммуникационных процессов современного музея. Дис... канд. культурологии. 24.00.03 / О. С. Сапанжа. – Спб., 2005. – 217 с.

476. *Сапух Т. В.* Использование технологии “эдьютейнмент” в процессе подготовки бакалавров филологии / Т. В. Сапух // Современные исследования социальных проблем (электронный научный журнал) = Modern Research of Social Problems. – 2015. – №11(55). – С. 442–452.

477. *Світлична, В. В.* Освітній простір в умовах глобалізації: парадигмальний плюралізм і перспективи інтеграції / В. В. Світлична //

Гуманітарний часопис. – 2013. – № 2. – С. 83–92.

478. *Семейный лабиринт*. Игра для детей и родителей. / Авт. текста Васильева Л. А., Зубкова Т. Н. – М.: Гос. биолог. музей им. К. А. Тимирязева, 2007. – 36 с.

479. *Семеновська Л.* Освітній портал як засіб упровадження ідей політехнізму / Л. Семеновська // Педагогічні науки: зб. наук. пр. / Полтав. нац. пед. ун-т ім. В. Г. Короленка. – Полтава: Вид-во ПНПУ, 2016. – Вип. 65. – С. 17–25.

480. *Семчишин-Гузнер О.* Історія формування збірки мистецької шевченкіани Музею НТШ у Львові й збереження її цілості після 1939 р. / О. Семчишин-Гузнер // Вісник Львівської національної академії мистецтв. – 2014. – Вип. 25. – С. 194–210.

481. *Сидорчук Н. Г.* Оновлення змісту педагогічних знань: рекреаційний аспект / Н. Г. Сидорчук // Професійна освіта: методологія, теорія та технології: зб. наук. праць / [ред. колегія: Добросюк І. І. (голов. ред.) та ін.]. – К.: Педагогічна думка, 2015. – Вип. 2. – С. 185–200.

482. *Січкарук О. І.* Стислий аналіз світової та вітчизняної практики підготовки музейних працівників педагогічно-просвітницького напрямку / О. І. Січкарук // Питання культурології: Міжвуз. зб. н. ст. Вип. 14 / [Ред. кол. О. Г. Миронюк, А.С. Кондратюк та ін.]. – К., 1996. – С. 50–54.

483. *Скирда М.* Музейне просвітництво: проблеми сьогодення і перспективи на майбутнє / М. Скирда // Сучасний музей: між скарбницею та підприємством. – Львів, 2008. – С. 123–125.

484. *Словарь актуальных музейных терминов* / Автор.-сост. М. Каулен, А. Сундиева, И. Чувилова, О. Черкаева, М. Борисова и др. // Музей. – 2009. – № 5. – С. 47–68.

485. *Смаглій К. В.* Європейський досвід реформування музейної сфери: уроки для України / К. В. Смаглій // Будуємо нову Україну : зб. конф. (26–27

лист. 2014 р., м. Київ) / упоряд. Ярошенко Т.О; Українське Фулбурайтівське коло. – К.: Видавничий дім “Києво-Могилянська академія”, 2015. – С. 138–154.

486. *Смирнова Э. В.* Трансформация функций музея в современном социокультурном пространстве / Э. В. Смирнова // *Magister Dixit*. – 2014. – № 2 (14). – С. 84–89.

487. *Снагощенко В.* Еволюція концептуальних моделей сучасного музею / В. Снагощенко // *Світогляд - Філософія - Релігія*. – 2013. – Вип. 4. – С. 306–315.

488. *Снагощенко В. В.* Музейно-освітній ресурс у професійній підготовці майбутнього вчителя історії / В. В. Снагощенко // *Теорія та методика навчання суспільних дисциплін: науково-педагогічний журнал*, вип. 1 / Заг. ред. О. В. Михайличенко. – Суми: СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2011. – С. 23–28.

489. *Снагощенко В. В.* Професійна підготовка майбутнього вчителя історії засобами музейної педагогіки / В. В. Снагощенко. – Автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04; Київ. ун-т ім. Б. Грінченка. – К., 2010. – 20 с.

490. *Снагощенко В. В.* Становлення та розвиток дитячих музеїв (XIX – початок XX ст.) / В. В. Снагощенко // *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. – 2012. – № 6 (24). – С. 133–140.

491. *Снагощенко В. В., Зленко Н. Н.* Художественное воспитание средствами музейной педагогики / В. В. Снагощенко // *Актуальные вопросы художественного образования и воспитания: монография* / Общ. ред. проф. Михайличенко О.В. – Саарбрюккен / Германия: LAP LAMBERT Academic Publishing, 2019. – С. 103–128.

492. *Современный словарь по педагогике* / Сост. Рапацевич Е. С. – Минск: “Современное слово”, 2001. – 928 с.

493. *Сокол И. Н.* Классификация квестов / И. Н. Сокол // *Молодий вчений*. – 2014. – № 6 (09). – С. 138–140.

494. *Соколова М. В.* Концепция искусства памяти в контексте музейной педагогики / М. В. Соколова // *Наука и школа*. – 2009. – № 5. – С. 32 – 35.

495. *Соколова М. В.* Музейная педагогика: Монография / М. В. Соколова. – Ярославль: Изд-во ЯГПУ им. К. Д. Ушинского, 2002. – 75 с.
496. *Соколова М. В.* Педагогика исторической памяти / М. В. Соколова // Ярославский педагогический вестник. – 2013. – № 1. – Т. II (Психолого-педагогические науки). – С. 92–98.
497. *Сорокина Г. Г.* Историко-этнографический музей и социо-культурные проблемы современного общества / Г. Г. Сорокина. – Автореф. дис. ... канд. культурологии: 24.00.03 / Санкт-Петерб. гос. ун-т. – Спб., 2006. – 24 с.
498. *Сотникова С. Н.* Музей в меняющемся мире (наука и практика) / С. Н. Сотникова // Обсерватория культуры. – М.: 2007. – Вып. 2. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://museolig.rsuh.ru>
499. *Сошнікова О. М.* Соціокультурний контекст музейної комунікації: автореф. дис. ... к. філос. н.: 09.00.04 / О. М. Сошнікова; Харк. нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна. – Х., 2012. – 20 с.
500. *Співак О. П.* Музейне свято як комплексна форма культурно-освітньої діяльності (з досвіду роботи ХІМ) / О. П. Співак // Сімнадцяті сумцовські читання. Матеріали наукової конференції на тему “Комунікаційний підхід у музейній справі як відповідь на потреби соціуму”, Харків, 18 квітня 2011 р. / Харківський історичний музей. – Харків: Майдан, 2011. – С. 242–244.
501. *Співак О. П.* Форми та методи науково-освітньої роботи музею з учнівською молоддю з вивчення історії рідного краю / О. П. Співак // Шістнадцяті Сумцовські читання: Матеріали наукової конференції, присвяченої 90-річчю із часу заснування Харківського історичного, Харків, 16 квітня 2010 р. / Харківський історичний музей. – Харків: Оригінал, 2010. – С. 56–58.
502. *Старинкова Е. В.* Музейный предмет как текст культуры / Е. В. Старинкова. – Автореф. дис. ... канд. культурологии: 24.00.03 / Санкт-Петерб. гос. ун-т культуры и искусств. – Спб., 2014. – 20 с.
503. *Столяров А. М.* Эвристические приемы и методы активизации

творческого мышления / А. М. Столяров. – М: ВНИИПИ, 1988. – 350 с.

504. *Столяров Б. А.* Музейная педагогика. История, теория, практика: учеб. пособие / Б. А. Столяров. – М.: Высш. шк., 2004. – 216 с.

505. *Столяров Б. А.* Музейная педагогика как область университетского знания / Б.А. Столяров // Музеи России: поиски, исследования, опыт работы. – Вып. 5: Педагогика и культурология музейной деятельности. СПб., 1999. – С. 71–81.

506. *Столяров Б. А.* Педагогика художественного музея: От истоков до современности / Б. А. Столяров – СПб.: Спец. лит., 1998.

507. Стратегія національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016–2020 роки: від 13 жовтня 2015 р. № 580/2015 / Указ Президента України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/580/2015>. 10

508. Стратегія сталого розвитку “Україна-2020”: від 12 січня 2015 р. № 5/2015 / Указ Президента України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>

509. *Субботина О. В.* Формирование культурного опыта студентов в музейной образовательной среде / О.В. Субботина – Автореф. дисс...канд. пед. наук: 13.00.02 / Костромской гос. ун-т. им. Н. Некрасова. – Кострома, 2006. – 20 с.

510. *Сундиева А.* О базовых понятиях музейной науки / А. Сундиева // Музей. – 2009. – № 5. – С. 4–9.

511. *Сухомлинська О. В.* Етнопедагогіка – засіб полікультурного виховання / О. В. Сухомлинська // Український обозреватель. – 1994. – № 8. – С. 1–3.

512. *Сущенко Т. І.* Позашкільна педагогіка: теорія, історія, практика: наук.-метод. посібник / Т. І. Сущенко. – К.: ТОВ “Праймдрук”, 2011. – 299 с.

513. *Тарасова С. И.* Совместная деятельность музея и школы / С. И.

Тарасова // Проблемы развития современной общеобразовательной школы: инновационный подход. – Белгород: Изд-во БелГУ, 2005. – С. 86–91.

514. *Телячук В. П., Лесіна О. В.* Сходінками творчості. Методика ТРВЗ в початковій школі / О. В. Лесіна, В. П. Телячук. – Х.: Вид. група “Основа”: “Тріада+”, 2007.

515. *Тимофеева Л. С.* Трансформация образовательной функции музея: историческая ретроспектива (XVIII - начало XX века) / Л. С. Тимофеева // Вопросы музеологии. – 2010. – Вып. 1. – С. 82–88.

516. *Титаренко Н. В.* Формування авторських методик музейної педагогіки в сучасних науково-просвітницьких програмах Харківського художнього музею / Н. В. Титаренко // Методичний вісник історичного факультету № 9. – Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2011. – С. 62–70.

517. *Тіммер Д.* Інтерактивні програми і робота з предметами / Д. Тіммер // Музей: менеджмент і освітня діяльність / Упоряд. Г. Аарте, З. Мазурик. – Львів: Літопис, 2009. – С. 170–177.

518. *Тіммер Д.* Стилї навчання в музеї / Д. Тіммер // Музей: менеджмент і освітня діяльність. – Львів: Літопис, 2009. – С. 153–168.

519. *Тобелем, Ж.-М.* Нова епоха музеїв. Культурні установи перед викликом менеджменту / пер. з фр. З. Борисюк, П. Таращука, С. Тевольде / Ж.-М. Тобелем. – Київ: Видавець Чередниченко А. М., 2018. – 320 с.

520. *Томша Е. Ю.* История явления и его основные принципы / Е. Ю. Томша // “Три ключа”. – Педагогический вестник. – М., 2000. – Вып. 4. – С. 25–71.

521. *Топилко О. В.* Театралізація в музеї як своєрідна форма в освітньо-виховному процесі (на прикладі культорологічних заходів у Києво-Печерському заповіднику) / О. В. Топилко // Музейна педагогіка – проблеми, сьогодення, перспективи. Матеріали Другої науково-практичної конференції (25–26 вересня 2014 р.) / Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник. – К., 2014. – С. 81–87.

522. *Трошина Т. М.* Современный интерактивный музей как пространство толерантности / Т. М. Трошина. Учеб. пособие. – Екатеринбург, 2008. – 75 с.
523. *Троянская С. Л.* Музейная педагогика и ее образовательные возможности в развитии общекультурной компетентности: Учебное пособие / С. Л. Троянская. – Ижевск: Ассоциация “Научная книга”, 2007. – 139 с.
524. *Удовиченко І. В.* Музейна педагогіка: теорія і практика: науково-методичний посібник / І. В. Удовиченко. – К.: Логос, Національний музей історії України, 2017. – 72 с.
525. *Українська педагогічна виставка.* Каталог. – Львів, 1938. – 20 с.
526. *Український музей* при навчальному закладі: теорія і сучасність: Матеріали науково-методич. конф. / загал. ред. Гайда Л. А. – Кіровоград: Вид-во КОШПО ім. В. Сухомлинського, 2008. – 148 с.
527. *Український пам'яткоохоронний інтернет-ресурс.* [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://pamjatky.org.ua>
528. *Успенський В. М.* Схожість у портреті: психологічні аспекти / В. М. Успенський // Вісник Одеського національного університету. – Психологія. – 2010. – Т. 15. – Вип. 9. – С. 115–122.
529. *Фасоля А.* Особистісно-зорієнтоване навчання: багато запитань з приводу однієї проблеми / А. Фасоля // Українська мова та література. – Вересень 2003. – Число 34. – С. 27–32.
530. *Фесенко Г.* Культурний простір сучасного міста як цивілізаційний вибір / Г. Фесенко // Вісник Харківського політехнічного інституту. – 2013. – С.264–268.
531. *Фофин А. И.* Роль музеев в образовании и воспитании личности / А. И. Фофин // Magister dixit. – 2013. – № 3. – С. 315–322.
532. *Хадсон К.* Влиятельные музеи / К. Хадсон // Мир музея. – 1992. – №2. – С.14–21.
533. *Хангельдиева И. Г., Богданова Е. М.* Эдьютейнмент: от

телевізійного формату до сучасних соціальних і освітніх практик / Хангельдієва І. Г., Богданова Е. М. // Збірник наукових статей по матеріалам всеросійської наукової конференції з міжнародною участю: “Культура і освіта в сучасному суспільстві: стратегії розвитку і збереження”. Краснодар: Вид.: ООО “Екоінвест”, 2013. – С. 206–218.

534. *Харківський літературний музей*. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://litme.com.ua/>

535. *Харченко О. В.* Використання інноваційних Інтернет-технологій, мультимедійних і технічних засобів у культурно-освітній роботі художніх музеїв на поч. ХХІ ст. /О. В. Харченко // Праці центру пам’яткознавства. Зб. наук. праць. – Вип. 27. – К., 2015. – С. 117–126.

536. *Харченко О. В.* Дитина в музейному просторі: аспекти освітньо-виховної діяльності в музеях художнього профілю / О.В. Харченко // Український музей. Зб. н. праць. Київ. нац. ун. ім. Т. Шевченка / Ред. кол. Гладких М. І., Борисенко В. К., Залізник Л. Л. – К., 2003. – С. 198 – 206.

537. *Харченко О. В.* Інноваційні форми екскурсійної діяльності музеїв художнього профілю на поч. ХХІ ст. як засіб популяризації історичної, культурної, мистецької спадщини / О. В. Харченко // Зарембівські читання: Матер. П’ятих Зарембівських наук. читань “Укр. пам’яткознавство: сучасні проблеми та тенденції”: Зб. н. пр. / [Гол. ред. кол О.М. Титова]. – К.: Центр пам’яткознавства НАН Укр. і УТОПК, 2015. – С. 183–189.

538. *Харченко О. В.* Становлення та розвиток музеїв художнього профілю України як культурно-освітніх закладів(кін. ХІХ–поч. ХХІ ст.) / О. В. Харченко. – Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 26.00.05 / Центр іпам’яткознавства НАН України і УТОПК. – К., 2015. – 22 с.

539. *Херсонський художній музей ім. О. О. Шовкуненка*. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://artmuseum.ks.ua/>

540. *Хробак О., Коричанек Р., Ванек М., Пресс Я.* Як творити галерею / О. Хробак, Р. Коричанек, М. Ванек, Я. Пресс. – Львів: видавництво Старого Лева, 2018. – 62 с.

541. *Художньо-меморіальний музей О. Кульчицької.* [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://museum-portal.com/ua/museum/art-memorial-museum-of-helen-kulchytska>

542. *Художньо-меморіальний музей О. Осмьоркіна (Кіровоград).* [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://www.osmerkinmuseum.kr.ua/hmus/hmus02s_u.html

543. *Художньо-меморіальний музей І. Рєпіна.* – [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://repin.in.ua/uk>

544. *Художньо-меморіальний музей І. Труша у Львові.* [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://lviv-online.com/ua/places/museum/hudozhno-memorialnyj-muzej-ivana-trusha/>

545. *Ченцова О. В.* Музей как образовательный ресурс: ретроспектива развития образовательной среды от эпохи Просвещения до современности / О. В. Ченцова // Историческая и социально-образовательная мысль. – 2017. – Вып. 9. – № 2–2. – С. 248–253.

546. *Чернівецький обласний художній музей.* [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://artmuz.cv.ua/>

547. *Чернігівський історичний музей ім. В. В. Тарновського.* [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.choim.org/>

548. *Чувиліна І. В.* Мемориальные музеи и проекты в современном социокультурном пространстве / И. В. Чувиліна // Молодёжь и социум. Спецвыпуск. – 2012. – С. 19–26.

549. *Чуклина Т. И.* Метод погружения как актуальный метод построения музейной экспозиции / Т. И. Чуклина. – Автореф. дис. ... канд. культурологии: 24.00.03 / Санкт-Петерб. гос. ун-т культуры и искусств. – Спб., 2011. – 24 с.

550. Чумалова Т. В. Формирование ценностного отношения к культурно-историческому прошлому у учащихся начальных классов средствами музейной педагогики / Т. В. Чумалова. – Автореф. дисс... канд. пед. наук. – Москва, 1995. – 30 с.

551. Шаповалов В. А. Метаобразование как философская и педагогическая проблема / В. А. Шаповалов // Вестник культурологи. – 2002. – № 4. – С. 177–183.

552. Шейфер Бэйкон Б. Проекты 2.0 в музее: создавая карту / Б. Шейфер Бэйкон // Культура участия: музей как пространство диалога и сотрудничества / Ред.-сост. Д. Агапова. – Санкт-Петербург, 2015. – С. 12–24.

553. Шеховская Л. Н., Мандебура Е. П. Музейная педагогика: историко-педагогический анализ / Л. Н. Шеховская, Е. П. Мандебура // Научные ведомости Белгородского государственного ун-та. – 2011. – № 6 (101). – Вып. 9. – С. 343–350.

554. Шикула Р. Р. Використання засобів музейної педагогіки у навчально-виховному процесі вищих навчальних закладів та шкіл / Р. Р. Шикула. – Рівне: ФОП Зелент О. І., 2017. – 138 с.

555. Шинчук З. Пойдем в музей? / З. Шинчук // Музейний простір. – №3. – 2012. – С. 28–29.

556. “Школа і музей: працюємо разом”: Навч.-метод. посібник з музейної педагогіки (9–11 кл.): Ч. 1. Теоретичні основи музейної педагогіки. Музейні уроки в школі / Уклад. і наук. ред. О. В. Караманов. – Львів: ЛНУ імені І. Франка, 2017. – 102 с.

557. “Школа і музей: працюємо разом”. Навч.-метод. посібник із музейної педагогіки (5–8 класи) / За ред. О. Караманова (наук. ред.), А. Цибка (відп. ред.). – Львів: Літопис, 2009. – 244 с.

558. Школьный музей в едином образовательном пространстве: Учеб. – методич. пособие / Сост. Ильина Т. П., Фирстова С. А. – Омск: Изд-во ОмГТУ, 2000. – Вып. 1. – 72 с.

559. *Шляхтина Л. М.* Музейная педагогика в современных реалиях / Л. М. Шляхтина // Вестник Санкт-Петербургского государственного института культуры. – 2019. – № 3 (40). – С. 109–112.

560. *Шляхтина Л. М.* Образовательная функция музея в современных условиях / Л. М. Шляхтина // *Studia culturae*: Альманах каф. муз. дела и охраны памятников и Центра изучения культуры ф-та философии и политологии Санкт-Петерб. гос. ун-та. СПб.: Санкт-Петербургское философское общество, 2006. – Вып. 9.– С. 160–172.

561. *Шляхтина Л. М.* Основы музейного дела: Теория и практика / Л. М. Шляхтина. – М.: Высшая школа, 2005. – 183 с.

562. *Шляхтина Л. М.* Пути повышения эффективности культурно-просветительской деятельности музеев: автореф. дис...к. пед. н. – 13.00.05 / Л.М. Шляхтина; Ленингр. Гос. ин. к-ры. – Л., 1982. – 15 с.

563. *Шляхтина Л. М.* Современные тенденции взаимодействия музея с детской аудиторией / Л. М. Шляхтина // Эстетическое развитие ребенка в музейной среде и современные образовательные технологии. – СПб: Изд-во Гос. Эрмитажа, 2000. – С. 6–9.

564. *Шман С. Ю.* Проблеми стандартизації діяльності музеїв // Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв. – 2015. – № 1. – С. 55–59.

565. *Шредль Ш.* Аспекти музейної освітньої культури, що сприяє розвитку талантів / Ш. Шредль // Сучасний музей: між скарбницею та підприємством. – Львів: ВНТЛ-Класика, 2008. – С. 23–29.

566. *Штомпка П.* Визуальная социология. Фотография как метод исследования: учебник / Пер. с польск. Н. В. Морозовой, авт. вступ. ст. Н. Е. Покровський / П. Штомпка. – М.: Логос, 2007. – 168с.

567. *Шушара Т. В., Ридченко Г. В.* Музейная педагогика как современная инновационная педагогическая технология / Т. В. Шушара, Г. В. Ридченко //

Гуманитарные науки. – Ялта, 2016. – № 3. – С. 35–39.

568. *Щепеткова И. А.* Театрализация музейного пространства как форма взаимодействия с посетителями / И. А. Щепеткова. – Автореф. дис. ... канд. культурологии: 24.00.03 / Санкт-Петерб. гос. ун-т культуры и искусств. – Спб., 2006. – 20 с.

569. *Щербакова Е. В.* Современные культурные практики: образовательный и развивающий концепт музейного пространства // Педагогика и психология образования. – 2014. – № 3. – С. 31–36.

570. *Юренева Т. Ю.* Музееведение: учебник для высшей школы / Т. Ю. Юренева. – М.: Академический проект, 2003. – 560 с.

571. *Юрченко А. В.* Археологія в музейній педагогіці / А. В. Юрченко // Вісімнадцяті Сумцовські читання. Матеріали наукової конференції на тему “Музей як соціокультурний інститут в умовах інформаційного суспільства”, Харків, 18 квітня 2012 р. / Харківський історичний музей. – Харків, 2012. – С. 130–137.

572. *Юрчук О. П.* Нетрадиційні форми роботи з дітьми молодшого віку / О. П. Юрчук // Музей на межі тисячоліть: минуле, сьогодення, перспективи / Упоряд В. М. Бекетова. Дніпропетровськ, 1999. – С. 155–158.

573. *Юсов Б. П.* Восприятие искусства и возрастные особенности школьников / Б. П. Юсов // Роль художественных музеев в эстетическом воспитании школьников. Сб. н. тр. – Ч.1. – М., 1973.

574. *Юхневич М. Ю.* Я поведу тебя в музей. Учеб. пособие по музейной педагогике: Монография / М. Ю. Юхневич. – М.: Рос. ин-т культурологии, 2001. – 223 с.

575. *Яковлева Е. А.* Формирование ценностно-смысловой направленности личности школьников средствами музейной педагогики / Е. А. Яковлева. – Автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Моск. пед. гос. ун-т. – М., 2017. – 24 с.

576. *Яновська Л. Г.* Формування професійної усталеності майбутніх

музейних педагогів у закладах вищої освіти // Науковий Вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету. – 2018. – № 4 (123). – С. 97–101.

577. *A companion to Museum Studies*/ Ed. by S. Macdonald. – Chichester: Atrium, 2011. – 570 p.

578. ABC edukacji w muzeum. Muzea sztuki współczesnej, rezydencjonalne, wielooddziałowe, interdyscyplinarne. Szkolenia Narodowego Instytutu Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów, № 8. – Warszawa, 2015. – 80 s.

579. *Alexander E. P. Museum Masters: Their Museums and Their Influence* / E. P. Alexander. – Nashville: American Association for State & Local History, 1983. – 428 p.

580. *Anderson D. A. A Common Wealth: Museums and Learning in the United Kingdom* / D. A. Anderson. – London: Department of National Heritage, 1997. – 145 p.

581. *Bennett T. The Birth of the Museum: History, Theory, Politics* / T. Bennett. – London: Routledge, 1995. – 288 p.

582. *Biografia a tożsamość.* / Pod red. I. Szlachcicowej. – Wrocław: Wyd-wo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2003. – 223 s.

583. *Blume N., Henning J., Herman A., Richner N. Uczyć się oglądając. Muzealni edukatorzy i edukacja estetyczna* / N. Blume, J. Henning, A. Herman, N. Richner // *Edukacja muzealna. Antologia tłumaczeń* / red. M. Szelaąg, J. Skutnik. – Poznań: Muzeum Narodowe w Poznaniu, 2010. – S. 112–113.

584. *Bratasz Ł., Świątkowska B., Twardowska K. Jak zorganizować działalność naukową w muzeum* / Ł. Bratasz, B. Świątkowska, K. Twardowska // *Muzealnictwo.* – 2014. – № 55. – S. 164–169.

585. *Broniewska P., Kielczewska S. Ślimak i czereśnie. Muzealni tropiciele* / P. Broniewska, S. Kielczewska. – Poznań: Muzeum Narodowe w Poznaniu, 2011. – 19 s.

586. *Byszewski J., Parczewska M.* Projektowanie sytuacji twórczych / J. Byszewski, M. Parczewska. – Warszawa: Laboratorium Edukacji Twórczej, 2004. – 129 s.
587. *Cemka F.* Struktura i finansowanie muzeów w Polsce po reformie samorządowej / F. Cemka // *Muzealnictwo w Polsce i w Holandii: Warsztaty Polsko-Holenderskie w Nieborowie.* – Warszawa, 2000.
588. *Chmaj L.* Prądy i kierunki w pedagogice XX wieku / L. Chmaj. – Warszawa: Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych, 1962. – 535 s.
589. *Contact zone / Museum Challenge.* Science debating for secondary school students in museums. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.challenges-leiden.eu/contact-zone/>
590. *Dierking L. D.* Rôle de l'interaction sociale dans l'expérience muséale / L. D. Dierking // *Publics et Musées.* – 1994. – N 5. – P. 19–43.
591. *Edukacja muzealna. Antologia tłumaczeń* / Szeląg M, Skutnik J. (red.); [tł. A. Bednarczyk et al]. – Poznań: Muzeum Narodowe w Poznaniu, 2010. – 369 s.
592. *Egan K.* Teaching as storytelling. An alternative approach to teaching and Curriculum in the elementary school / K. Egan. – Chicago, 1989. – 115 p.
593. *Enlightening the British: Knowledge, Discovery and the. Museum in the Eighteenth Century* / ed. by R. G. W. Anderson, et al. (review). – London: British Museum Press, 2003. – 195 p.
594. *Excellence in Practice: Museum Education Principles and Standards.* [Електронний ресурс] – <http://ww2.aam-us.org/docs/default-source/accreditation/committee-on-education.pdf?sfvrsn=0>
595. *Falk J. H., Dierking L. D.* The Museum Experience Revisited / J. H. Falk, L. D. Dierking. – Walnut Creek, CA: Left Coast Press, 2013. – 416 p.
596. *Fast K.* Handbuch der museumspädagogischen Ansätze / K. Fast. – Opladen: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 1995. – 400 s.

597. *Fortin-Debart C.* Analyse de l'offre des institutions muséales en médiation environnementale / C. Fortin-Debart // *Aster*. – 1999. – N 29 – P. 85–100.

598. *Gaj R.* Muzeum miejscem edukacji (na wybranych przykładach z Krakowa) / Gaj R. // *Krakowskie studia Małopolskie*. – 2002. – № 6. – S. 117–132.

599. *Gajda K.-A.* Modele edukacji muzealnej – analiza narzędzi edukacyjnych wykorzystywanych przez pedagogikę muzealną na terenie województwa małopolskiego i śląskiego w latach 2010–2015 / K.-A. Gajda. – Kraków, 2012. – 45 s.

600. *German L.* Muzeum szkolne we Lwowie / L. German // *Muzeum*. – 1903. – Rocznik 19. – S. 793–797.

601. *Gluziński W.* O problematyce badań nad działalnością oświatową muzeów / W. Gluziński // *Z problematyki badań nad działalnością oświatową muzeów*. Materiały wydane z okazji 9-tej Konferencji Generalnej ICOM, Paryż 1971, K. Malinowski (red.). – Poznań 1971. – S. 90-123.

602. *Górajec P.* Edukacja w nowoczesnym muzeum na przykładzie Muzeum Pałacu w Wilanowie. Dwadzieścia lat muzealnictwa – tradycja zobowiązuje / P. Górajec // *Toruńskie Spotkania Dydaktyczne* / Roszak S., Strzelecka M. (red.). – T. 4: Muzea i archiwa w edukacji historycznej. – Toruń, 2007. – S. 59–65.

603. *Gregorová A.* Múzeá a múzejníctvo / A. Gregorová. – Martin: Matica slovenská, 1984 – 303 s.

604. *Hein G. E.* John Dewey and Museum Education. [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://assets.moma.org/momaorg/shared/pdfs/docs/learn/courses/Hein_John_Dewey_and_Museum_Education.pdf

605. *Hein G.* Learning in the Museum / G. Hein. – Routledge, London, 1998. – 216 p.

606. *Hein G. E., Alexander A. M.* Museums: Places of Learning. Professional Practice / G. E. Hein, A. M. Alexander. – Washington: American Alliance Of Museums, 1998. – 57 p.

607. *Hierarchy of Social Participation*. – Museum 2.0. [Електронний ресурс]
– Режим доступу: <http://museumtwo.blogspot.com/2007/03/hierarchy-of-social-participation.html>

608. *Hooper-Greenhill, E. A New Communication Model for Museums* / E. Hooper-Greenhill // *Museum Languages: Objects & Texts*. Ed. G. Kavanagh. – Leicester: Univ. Press, 1991. – P. 59–60.

609. *Hooper-Greenhill, E. The educational role of the museum* / E. Hooper-Greenhill. – London : Routledge, 1994. – 346 p.

610. *Hyungsook K. Art Education and Art Museums: Visitors' Learning* / K. Hyungsook // *The SNU Journal of Education Research*. – 2008. – № 1. – P. 135–158.

611. Informator edukacyjny Muzeum Pałacu w Wilanowie na rok szkolny 2011/2012 / Oprac. A. Ruszkowska. – Warszawa, 2011. – 26 s.

612. *Jůva V. Dětské muzeum: edukační fenomén pro 21. století* / V. Jůva. – Brno: Paido, 2004 – 264 s.

613. *Karamanov A. Characteristics of the organization of the educational process in museums in the context of the psychological mechanisms of “remembering” and “forgetting”* / A. Karamanov // *Zeszyty Artystyczne (Edukacja muzealna)*. – Poznan, 2019. – lipiec. – № 34. – P. 148–156.

614. *Karamanov O.. Features of Pedagogical Activity of Museums in the Contemporary Educational Environment* / O. Karamanov // *Theory and Practice of Science Education*. – 2019. – Vol. 1. – Issue 1. – P. 16–23.

615. *Karamanov O., Pater R. Museum education in the context of socio-cultural changes in the countries of Eastern Europe (using the examples of Poland, Ukraine and Russia)* / O. Karamanov, R. Pater // *Muzeológia a kultúrne dedičstvo*. – 2020. – Vol. 8. – N 2. – P. 17– 30.

616. *Karwasz G., Kruk J. Idee i realizacje dydaktyki interaktywnej – wystawy, muzea i centra nauki* / G. Karwasz, J. Kruk. – Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, 2012. – 202 s.

617. *King P.* Thinking Past a Problem: Essays on the History of Ideas. / P. King. – Routledge, 2000. – P. 25-29.
618. *Knot A.* Polski Muzeum Szkolne we Lwowie // *Minerwa Polska*. – 1927. – Nr.2. – S. 163–171.
619. *Kończyk L.* The Pedagogy of Memorial sites / L. Kończyk // *Journal of Education Culture and Society*. – 2012. – № 1. – P. 15–22.
620. *Krajewska G.* Uczyć obrazami – materiały wizualne w procesie dydaktycznym w kształceniu zintegrowanym / G. Krajewska // *Języki obce w szkole*. – 2013. – № 1. – S. 138–142.
621. *Kranz T.* Edukacja historyczna w miejscach pamięci. – Lublin: Stowarzyszenie “Dialog i współpraca”, 2002. – 140 s.
622. *Kranz T.* Pedagogika pamięci jako forma edukacji muzealnej / T. Kranz // *Wizyty edukacyjne w Państwowym Muzeum na Majdanku. Poradnik dla nauczycieli*. – Lublin: Państwowe Muzeum na Majdanku, 2012. – S. 11–25.
623. *Kruk J.* Doświadczenie, reprezentacja i działanie wśród rzeczy i przedmiotów. Projektowanie edukacyjne / J. Kruk. – Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2008. – 275 s.
624. *Kto to widział?* Przewodnik dla dzieci po Łazienkach Królewskich / Upor. Koczkodaj I. – Warszawa: Ośrodek edukacji muzealnej Muzeum Łazienki Królewskie, 2011. – 128 s.
625. *Lepouras G., Charitos D., Vassilakis C., Charisi A., Halatsi L.* “Building a VR museum in a museum” / G. Lepouras, D. Charitos, C. Vassilakis, A. Charisi, L. Halatsi / Richir, S., Richard, P., Taravel, B. (eds.). *Proc. 2001 VRIC Laval Virtual International Conference*, 16-18 May 2001. France. Laval, 2001. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www2.media.uoa.gr/~charitos/papers/conf/LEP2001.pdf> (дата звернення: 23.02.2017)

626. *Mastandrea S., Bartoli G., Bove G.* Learning Through Ancient Art and Experiencing Emotions With Contemporary Art: Comparing Visits in Two Different Museums / S. Mastandrea, G. Bartoli, G. Bove // *Empirical Studies of the Arts*. – 2007, july. – № 25 (2). – P. 173–191.

627. *Midura F.* Muzea regionalne a krajoznawstwo / F. Miudura // *Muzea regoinalne. Jaka przyszłość* / pod red. K. Łukawski. – Pułtusk: Akademia humanistyczna im. A. Gieysztora, 2010. – S. 35–44.

628. *Milewska K.* Muzeum uczy i bawi. Działania edukacyjne w Muzeum Narodowym w Szczecinie / K. Milewska // *Muzealnictwo*. – 2008. –N. 49. – S. 274–285.

629. *Museen und lebenslanges Lernen: ein europäisches Handbuch* Herausgeber für die erweiterte deutsche Ausgabe der Originalversion Lifelong Learning in Museums. A European Handbook. Gibbs, Kirsten; Sani, Margherita; et al. (Hrsg.), Ferrara: Edisai srl, 2007. – Berlin: Dt. Museumsbund, 2010. – 128 s.

630. *Museum and Gallery Education: a Manual of Good Practice.* Stationery Office / Moffat H., Woollard V. (ed.). – London: AltaMira Press, 1999. – 216 p.

631. *Muzea i uczenie się przez całe życie* – podręcznik europejski / Majewski P. (red.). – Warszawa: Narodowy Instytut Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów, 2013 - 141 s.

632. *Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie.* [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.wilanow-palac.pl/> (дата звернення: 23.02.2017)

633. *Nadolska-Styczyńska A.* Nie tylko lekcje i oprowadzanie. Kilka uwag o polskiej edukacji muzealnej i sposobach jej badania / A. Nadolska-Styczyńska // *Journal of Urban Ethnology*. – 2016. – N 14. – S. 95–111.

634. *Nalaskowski A.* Muzeum przedmiotów szkolnych jako integralna część szkoły laboratorium / A. Nalaskowski // *Acta universitatis Nicolai Copernici*. – Nauki humanistyczno-społeczne. – Historia wychowania. – Toruń, 2004. – Zeszyt 365. – S. 5–8.

635. *Noschka-Roos A.* Besucherforschung und Didaktik: ein museumspädagogisches Plädoyer / A. Noschka-Ross. – Berlin: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 1994. – 251 s.

636. *Pater R.* Edukacja muzealna dla dzieci. Alternatywne przestrzenie / R. Pater // *Edukacja Elementarna w teorii i praktyce.* – 2013. – № 4 (30). – C. 55–76.

637. *Pater R.* Edukacja muzealna w Niemczech / R. Pater // *Edukacja muzealna w Polsce. Sytuacja, konteksty, perspektywy rozwoju. Raport o stanie edukacji muzealnej w Polsce.* Warszawa: Narodowy Instytut Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów, Muzeum Pałac w Wilanowie, 2012. – S. 187–208.

638. *Pater R.* Edukacja muzealna – muzea dla dzieci i młodzieży / R. Pater. – Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2016. – 227 s.

639. *Pater R.* Edukacja muzealna – wychowanie do aktywnego uczestnictwa w kulturze / R. Pater // *Parezja.* – 2017. – N 1 (7). – S. 74–92.

640. *Perspectives an Informal Learning.* Museum Education Anthology 1973–1983 / Nichols S.K., Alexander M., Yellis K. (ed.). – Washington, 1984. – 258 p.

641. *Peters R. S.* Ethic and Education / R. S. Peters. – London: Allen and Urwin, 1966. – 333 p.

642. *Podsiadlo J.* Muzeum jako ośrodek kształtowania tożsamości regionalnej / J. Podsiadlo. – Kielce: KTN, 2009. – 276 s.

643. *Popczyk M.* Estetyczne przestrzenie ekspozycji muzealnych / M. Popczyk. – Kraków: Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych UNIVERSITAS, 2008. – 268 s.

644. *Prottas N.* Where does the history of Museum Education begin? / N. Prottas // *Journal of Museum Education.* – 2019. – Vol. 44. – P. 337–341.

645. *Qualitätskriterien für Museen: Bildungs - und Vermittlungsarbeit* / Kun-Ott H. (red.). – Berlin: Deutscher Museumsbund, 2008 – 28 s.

646. *Raport o stanie edukacji muzealnej. Suplement.* / Pod red. M. Szeląga. – Kraków: UNIVERSITAS, Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie, 2014. – Cz. 1. – 164 s.

647. *Rasse P.* Les musées à la lumière de l'espace public. Histoire, évolution, enjeux / P. Rasse. – Paris: Editions L'Harmattan, 1999. – 239 p.

648. *Rembrandt and collections of his art in America*. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://eev.liu.edu/nehrembrandt/> (дата звернення: 23.02.2017).
649. *Roberts L. From Knowledge to Narrative: Educators and the Changing Museum* / L. Roberts. – Washington: Smithsonian Books, 1997. – 216 p.
650. *Rynarzewska M., Tomkowiak M., Śługocka H., Konopacka-Izydor K. Edukacja globalna przez sztukę. Program współpracy Muzeum – Zamek Górków ze szkołami* / M. Rynarzewska, M. Tomkowiak, H. Śługocka, K. Konopacka-Izydor. – Szamotuły, 2005.
651. *Samsonowicz H. Muzea regionalne a historia lokalna* / H. Samsonowicz // *Muzea regionalne. Jaka przyszłość* / pod red. K. Łukawski. – Pułtusk: Akademia humanistyczna im. A. Gieysztora, 2010. – S. 31–33.
652. *Simon N. The Participatory Museum* / N. Simon. – Santa Cruz: Museum 2.0, 2010. – 388 p.
653. *Skutnik J. Muzeum sztuki współczesnej jako przestrzeń edukacji* / J. Skutnik/ – Katowice 2008. – 192 s.
654. *Ślady przeszłości – uczniowie adoptują zabytki. Materiały pomocnicze dla nauczycieli* / Pod red. A. Machcewicz i M. Bakalarz. – Warszawa. 2006. – 73 s.
655. *Szeląg M. Koncepcje edukacyjne w polskich muzeach w świetle “Raportu o stanie edukacji muzealnej”* / M. Szeląg // *Edukacja muzealna w Polsce. Aspekty, konteksty, ujęcia*. / red. Wysok W., Stępnik A. – Lublin, 2013. – S. 13–37.
656. *Szeląg M. Raport o stanie edukacji muzealnej* / M. Szeląg. – Kraków: UNIVERSITAS, Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie, 2014. – Cz. 2. – 88 s.
657. *Szeląg M. Raport o stanie edukacji muzealnej – podsumowanie pierwszego etapu badań* / M. Szeląg // *Muzealnictwo*. – 2010. – N 51. – S. 34–47.
658. *Szkoła XXI wieku – szkoła edukacji estetycznej* / Zalewska-Pawlak M., Pikała A. (red.). – Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2011. – 417 s.

659. *The Museum Educator's Manual: Educators Share Successful Techniques* / A. Johnson, Kimberly A. Huber, N. Cutler, M. Bingmann and T. Grove. – AltaMira Press, 2009. – 264 p.
660. *Tołysz A. Muzea szkolne w Królestwie Polskim – rozpoznanie problematyki* / A. Tołysz // *Muzealnictwo*. – 2018. – № 59. – S. 39–47.
661. *Tomaszewski A. Wprowadzenie: Muzeum jako ważne ogniwo ochrony zabytków regionu* / A. Tomaszewski // *Muzea regionalne. Jaka przyszłość* / pod red. K. Łukawski. – Pułtusk: Akademia humanistyczna im. A. Gieysztora, 2010. – S. 11–18.
662. *Triquet E. Relacja szkoła–muzeum* / E. Triquet // *Edukacja muzealna. Antologia tłumaczeń*, red. M. Szelaąg, J. Skutnik/ – Poznań, 2010. – S. 337–359.
663. *Turos L. Muzeum – swoista instytucja edukacyjna* / L. Turos. – Warszawa, 1999. – 216 s.
664. *Weil S. E. Making Museums Matter* / S. E. Weil. – Washington D.C.: Smithsonian Institution Press, 2002. – 273 p.
665. *Weschenfelder K., Zacharias W. Handbuch Museumspädagogik. Orientierungen und Methoden für die Praxis* / K. Weschenfelder, W. Zacharias. – Düsseldorf: Schwann; Auflage: 3. überarb. u. erweit. Neuauflage, 1992. – 455 s.
666. *Wojnar I. Muzeum czyli trwanie obecności* / I. Wojnar. – Warszawa: Żak, 1991. – 139 s.
667. *WOOM – музей наукових відкриттів* (Харків). [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://woom-museum.com.ua/>
668. *Wyrobnik I. Das Kunstmuseum als pädagogische Herausforderung: Annäherung an moderne und zeitgenössische Kunst mit Kindern* / I. Wyrobnik. – Frankfurt am Main–Berlin–Bern–Bruxelles–New York–Oxford–Wien: Lang, 2000. – 201 s.
669. *Xanthoudaki M., Tirelli B., Cerutti P., Calcagnini S. Museums for Science Education: can we make the difference? The case of the EST project* / M. Xanthoudaki, B. Tirelli, P. Cerutti, S. Calcagnini // *Journal of Science Communication*. – SISSA. –

International School for Advanced Studies Journal of Science Communication. – 2007.
– June. – N 6 (2). – P. 1–10.

670. *Za-mieszkanie 2012*. Miasto ogrodów, miasto ogrodzeń (w stulecie Wystawy architektury i wnętrz w otoczeniu ogrodowem). – Kraków: Instytut architektury, Muzeum Narodowe w Krakowie, 2012. – 95 s.

671. *Zduńczyk E.* Człowiek w muzeum, czyli rzecz o edukacji, wychowaniu i rozrywce / E. Zduńczyk // *Kwartalnik Naukowy*. – 2015. – N 1 (21). – S. 169–184.

672. *Ziębińska-Witek A.* Historia w muzeach: Studium ekspozycji Holoka-ustu. – Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2011. – 292 s.

673. *Żuk G.* Muzea literackie. Historia, edukacja, perspektywy / G. Żuk, E. Łoś. – Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2012. – 188 s.

ДОДАТКИ

Додаток А

Анкета-опитувальник для учнів початкової школи

Дорогий друже!

Ми проводимо невеличке анонімне дослідження і просимо тебе заповнити анкету.

Потрібно підкреслити потрібний варіант відповіді або відповісти на питання

Намагайся бути уважним!

Так

Ні

Не зовсім

2. Скільки музеїв нашого міста ти відвідав (відвідала)?

3. Чи подобаються тобі уроки у музеї?

Так

Ні

Не зовсім

Поясни, чому?

Тому що _____

4. Чи складно тобі виконувати різні завдання у музеї?

Зовсім нескладно

Здебільшого нескладно

Швидше складно

Складно

5. Чи відкрив (відкрила) ти під час відвідування музею щось нове для себе?

Так, дуже багато нового

Так, є дещо цікаве

Не дуже багато

Не знаю

Швидше ні

6. Коли ти у музеї, що тобі найбільше хочеться робити? (можливо більше варіантів)

Приймати участь у спільній діяльності

Слухати вчителя та екскурсовода

Розглядати різні експонати

Спілкуватися з друзями

Бавитись у

різні ігри

Нічого, мені це не цікаво

7. Кого б тобі хотілося привести до музею для ознайомлення з тим, що бачив (бачила) ти?

(можливо більше варіантів)

друзів

батьків діда та бабцю

усіх названих

нікого

8. Що нового тобі б хотілося побачити у музеях нашого міста?

9. Яке місце у Львові тобі подобається найбільше?

10. Як ти вважаєш, чому до Львова приїжджає багато туристів?

Додаток підготовлено автором

Додаток Б

Анкета-опитувальник для учнів основної та старшої школи

Дорогий друже!

Ми проводимо невеличке анонімне дослідження і просимо тебе заповнити анкету.
Потрібно підкреслити потрібний варіант відповіді (проранжувати) або відповісти на питання
Намагайся бути уважним!

1. Як часто ти буваєш у музеях?

Часто

Рідко

Тільки з вчителями

2. Як ти думаєш, для чого найбільше потрібні музеї? (проранжуй від 1 до 5)

Для відпочинку

Для навчання

Для активного проведення вільного часу

для

знання своєї історії Для інтелектуального та культурного розвитку

3. Чи подобаються тобі уроки у музеї?

Так

Ні

Не зовсім

Поясни, чому?

Тому що _____

4. Чи складно тобі виконувати різні завдання у музеї?

Зовсім нескладно

Здебільшого нескладно

Швидше складно

Складно

5. Чи відкрив (відкрила) ти під час відвідування музею щось нове для себе?

Так, дуже багато нового

Так, є дещо цікаве

Не дуже багато

Не знаю

Швидше ні

6. Чи відчуваєш ти захоплення діяльністю під час проведення музейних екскурсій, сіті-квестів, уроків?
(можливо більше варіантів)

Так, постійно Час від часу
від вчителя та екскурсовода

Це залежить від теми
Швидше, не відчуваю

Це залежить від музею Це залежить

7. Що ти можеш зараз найбільше пригадати з минулих заходів у музеях?

(можливо більше варіантів)

Окремі знання
музейних працівників

Певні образи
Розповіді вчителів

Атмосферу музею
Виконання завдань

Конкретні експонати

Розповіді

8. Чого, на твою думку, не вистачає музеям в Україні? (проранжуй від 1 до 7)

сучасного технічного оснащення
ігрової діяльності

досвідчених екскурсоводів
цікавих експонатів
рекламипривабливості

святковості

застосування

9. Напиши, візити до яких музеїв Львова тобі запам'яталися найбільше?

10. Як ти вважаєш, чому Львів називають містом-музеєм?

Додаток підготовлено автором

Додаток В

Анкета-опитувальник для вчителів

Дорогі колеги!

Ми проводимо невеличке анонімне дослідження і просимо Вас заповнити анкету.
Потрібно підкреслити потрібний варіант відповіді (проранжувати) або відповісти на питання

1. Чи збагачує Ваш досвід музейно-педагогічна діяльність (робота у музеях, організація і проведення музейних маршрутів, конкурсів)?

Так, збагачує Швидше збагачує Здебільшого не збагачує Вона не
впливає на мій досвід Вона не відповідає цілям моєї діяльності

2. Чи можна стверджувати, що музей насправді формує ефективне навчальне і виховне середовище?

Так, це відповідає дійсності Швидше так, ніж ні Швидше ні, ніж так Важко
відповісти Ні, це не так

3. Чи подобаються Вам різні музейні заходи, які організовує школа спільно з музеями (екскурсії, марафони, уроки тощо)?

Так, я захоплююсь ними Так, але це займає дуже багато часу Не зовсім, бо
це заважає моїй основній роботі у школі Ні, вони не потрібні

4. Які навчальні предмети, на Вашу думку, найбільше можуть бути представлені у музеї? (проранжуйте за порядком значущості)

історія українська література фізика хімія музичне мистецтво художня культура
християнська етика образотворче мистецтво зарубіжна література

5. Як Ви думаєте, для учнів відвідування музеїв потрібне для ? (проранжуйте від 1 до 5)

Для відпочинку Для навчання Для активного проведення вільного часу для
знання своєї історії Для інтелектуального та культурного розвитку

6. Чи бачите Ви захоплення діяльністю в учнів під час проведення музейних екскурсій, сіті-квестів, уроків? (можливо більше варіантів)

Так, постійно Час від часу Це залежить від теми Це залежить від музею Це залежить
від самих учнів Швидше, не спостерігаю цього

7. На Вашу думку, діти під час музейно-педагогічних занять загалом (проранжуйте за порядком значущості від 1 до 10)

чогось навчаються щось досягають розвивають свої уміння й навички заглиблюються в
епоху активно співпрацюють замислюються над певними цінностями узагальнюють власний досвід
застосовують знання на практиці отримують задоволення байдужі до того, що відбувається

8. У який спосіб, на Вашу думку, можна збільшити мотивацію учнів до відвідування музеїв та участі у різних музейних заходах?

9. Ваш стаж роботи у школі? Чи є Ви класним керівником?

10. Який навчальний предмет Ви викладаєте?

Дякуємо за співпрацю!

Додаток Г

Витяг з положення про Науково-навчальну лабораторію музейної педагогіки Львівського національного університету імені Івана Франка

I. Загальні положення

1.1. Науково-навчальна лабораторія музейної педагогіки (далі – Лабораторія) є структурним підрозділом Львівського національного університету імені Івана Франка (далі – Університет), входить до складу факультету педагогічної освіти та функціонує при кафедрі загальної педагогіки та педагогіки вищої школи.

1.2. Лабораторія створена з метою розробки теоретико-практичних аспектів музейної педагогіки – міждисциплінарного освітнього-наукового напрямку та проводить науково-педагогічні дослідження пріоритетних напрямів цієї галузі знань.

1.3. У діяльності Лабораторії беруть участь наукові, науково-педагогічні, педагогічні працівники, аспіранти та студенти Університету. Для розробки проблематики Лабораторії можуть залучатися вітчизняні та закордонні співробітники наукових установ, закладів культури, музеїв, загальноосвітніх шкіл, державних та недержавних закладів вищої освіти, установ, підприємств та організацій, громадських об'єднань, діяльність яких відповідає напрямам роботи Лабораторії.

1.4. Діяльність Лабораторії регламентується чинним законодавством, нормативно-правовими документами з вищої освіти, Статутом Університету, Колективним договором Університету, Правилами внутрішнього розпорядку Університету, наказами Ректора, планом роботи Лабораторії, а також цим Положенням.

1.5. Ліквідація та реорганізація Лабораторії розглядається на засіданні Вченої ради Університету та затверджується наказом Ректора згідно з чинним законодавством та Статутом Університету.

II. Основні завдання та функції Лабораторії.

2.1. Лабораторія спрямовує свою діяльність на дослідження теоретико-практичних аспектів музейної педагогіки і ставить за мету адаптувати наукові знання до навчального процесу в галузі вищої освіти, середньої та неформальної освіти, освіти дорослих.

2.2. Лабораторія працює відповідно до тематичного плану Університету та наукової теми кафедри, бере участь в освітньому процесі, проводить діагностичні дослідження, залучає студентів до наукової роботи. Усі виконані дослідження Лабораторії захищені авторським правом.

2.3. Основними функціями Лабораторії є:

2.3.1. Науково-дослідні:

- проведення науково-прикладних досліджень і експертної роботи, що сприяє інноваційному розвитку освітнього процесу у взаємодії школи і ЗВО;
- вивчення та узагальнення вітчизняного та зарубіжного досвіду в галузі музейної педагогіки;
- створення експериментальних майданчиків із розробки та реалізації принципів музейної педагогіки, зокрема, у сучасних наукових центрах

2.3.2. Науково-методичні:

- розробка та апробація інноваційних авторських програм і навчальних посібників у галузі музейної педагогіки;
- рецензування наукових праць, монографій та навчальних посібників;
- надання методичної допомоги працівникам освітніх установ з питань музейної педагогіки.

2.3.3. Навчально-консультативні:

- діяльність у системі додаткової освіти у формі організації курсів підвищення кваліфікації, проведення майстер-класів, круглих столів, конференцій і семінарів.

2.3.4. Координаційні:

- координація науково-дослідної та науково-методичної роботи кафедри, усіх зацікавлених освітніх установ м. Львова та окремих спеціалістів, що працюють у галузі музейної педагогіки.

2.3.5. Інформаційні:

- формування єдиного інформаційного простору прихильників музейної педагогіки, популяризація її ідей, принципів, форм і методів через ЗМІ, рекламну продукцію, лекції і семінари, промоція діяльності Лабораторії у регіоні та за його межами.

Додаток Г

Перелік емпіричних досліджень автора у межах виконання дисертаційного дослідження

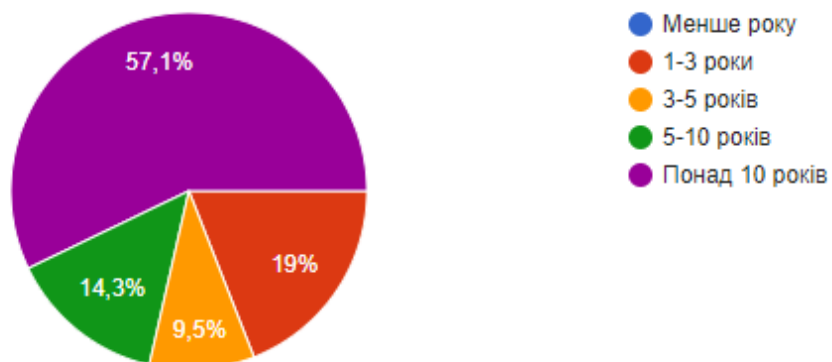
1. Інтерв'ю автора з Гарасим Л., заступником директора Музею народної архітектури і побуту у Львові імені Климентія Шептицького (м. Львів, Україна, 2019 р.).
2. Інтерв'ю автора з Капустіною Н., директором КП “Музей історії Дніпра”, экс-директором Дніпропетровського національного історичного музею імені Дмитра Яворницького (м. Дніпро, Україна, 2020 р.).
3. Інтерв'ю автора з Співак Л., завідувачем сектору зв'язків із громадськістю Національного музею імені Андрея Шептицького (м. Львів, Україна, 2019 р.).
4. Інтерв'ю автора з Топилко О., начальником відділу музейно-освітньої роботи Національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника (м. Київ, Україна, 2019 р.).
5. Інтерв'ю автора з Шикулою Р., кандидатом педагогічних наук, доцентом кафедри географії та туризму, завідувачем Природничого музею ПНВЗ “Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука” (м. Рівне, Україна, 2019 р.).
6. Опитування автором вчителів загальноосвітніх шкіл м. Львова (м. Львів, Україна, 2015–2019 рр.).
7. Опитування автором учнів загальноосвітніх шкіл м. Львова (м. Львів, Україна, 2015–2019 рр.)

ДОДАТОК Д

Результати Всеукраїнського опитування музейних працівників

Як давно Ви працюєте в музеї?

21 ответ

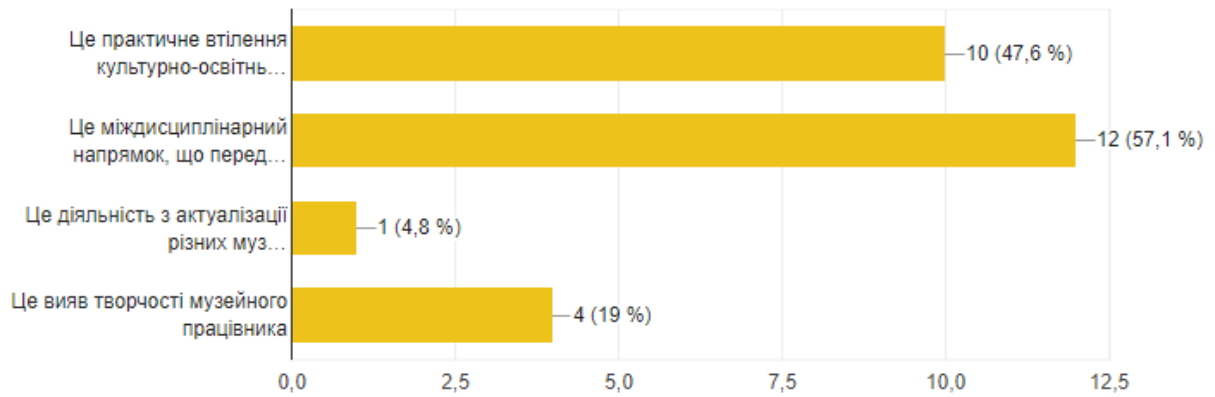
Чи є Ви прихильником напрямку культурно-освітньої діяльності музеїв?

21 ответ

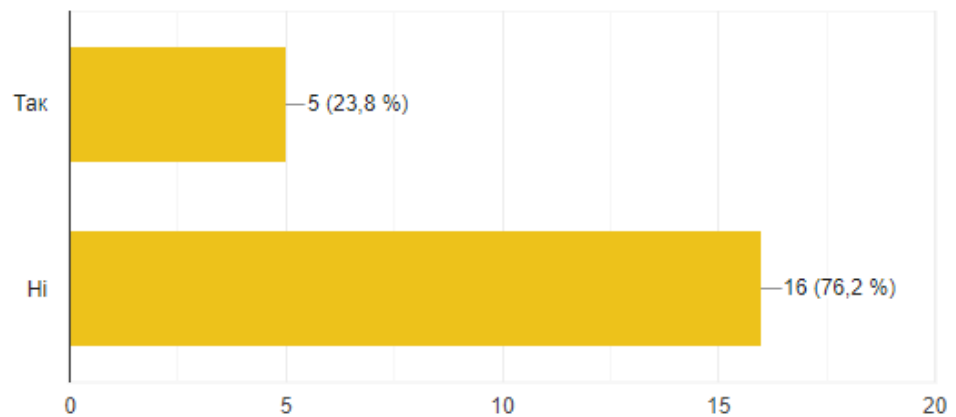
Як би Ви визначили термін "музейна педагогіка"

21 ответ

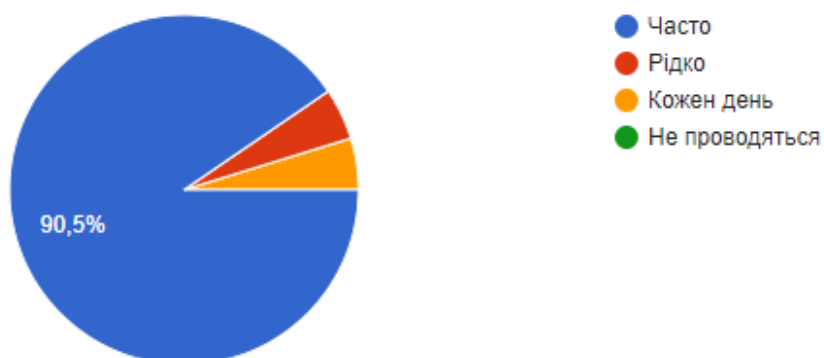
Чи є в музеї, де Ви працюєте, відділ / підрозділ / лабораторія, дотичний до освітньої роботи в музеї / музейної педагогіки?

21 ответ

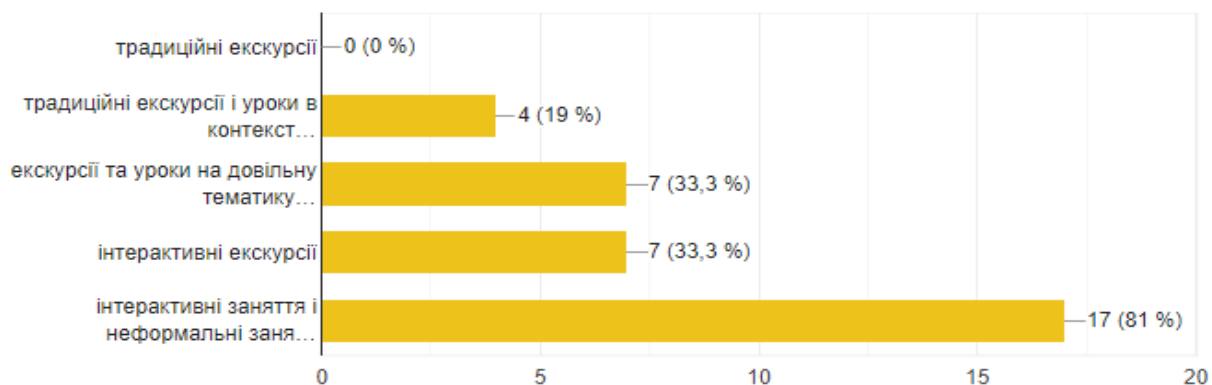
Як часто у музеї, де Ви працюєте, проводяться заняття з дитячою та юнацькою аудиторією?

21 ответ

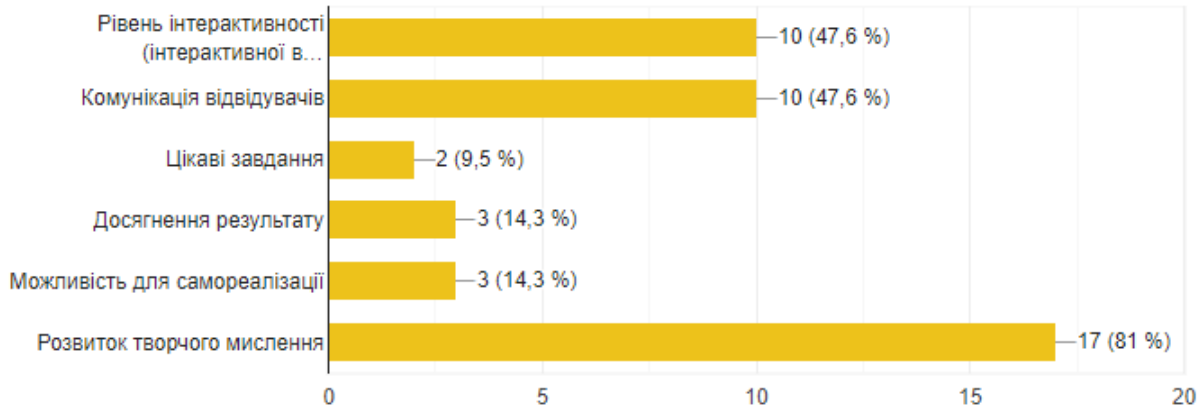
На Вашу думку, музейно-педагогічні заняття - це:

21 ответ

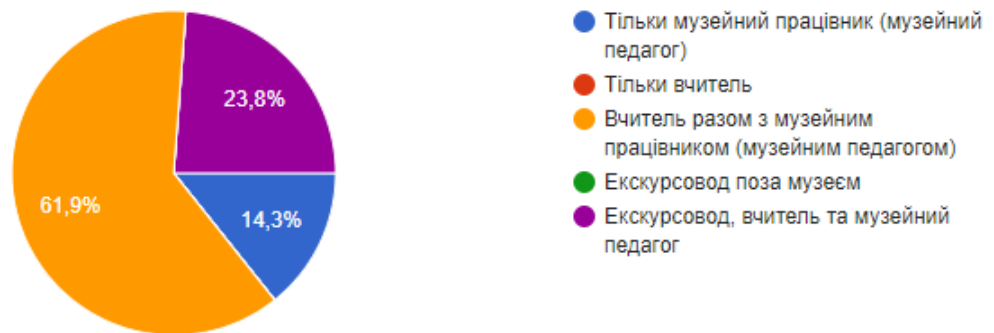
Що саме, на Вашу думку, відрізняє заняття з елементами музейної педагогіки (музейно-педагогічне заняття) від традиційного?

21 ответ

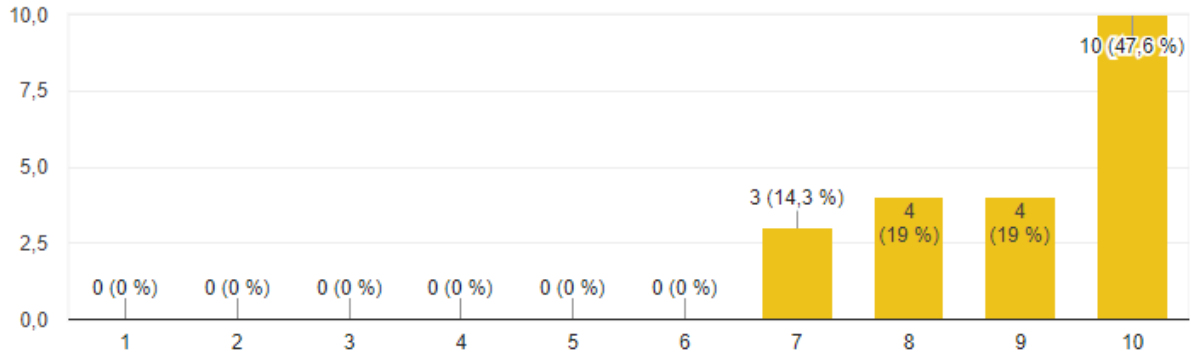
Хто, на Вашу думку, проводить (повинен проводити) такі заняття?

21 ответ

Оцініть за 10-бальною шкалою привабливість таких занять

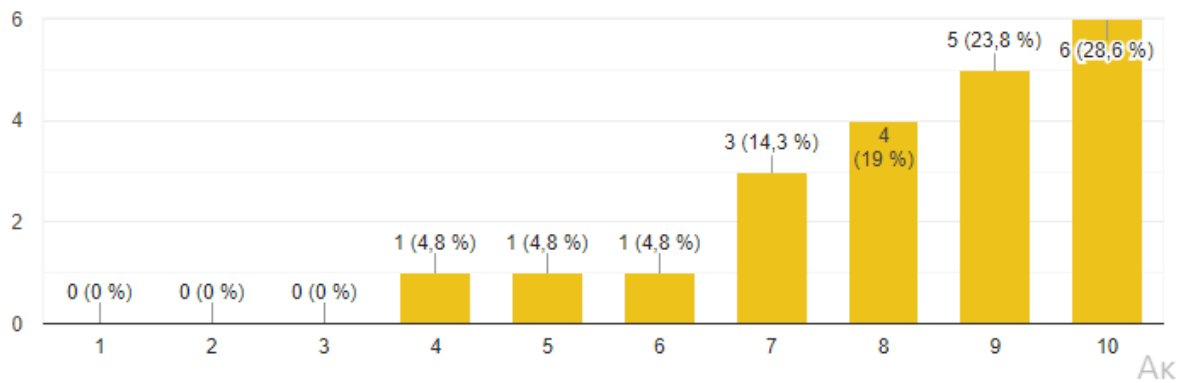
21 ответ

Оцініть за 10-бальною шкалою мотивованість учасників таких занять

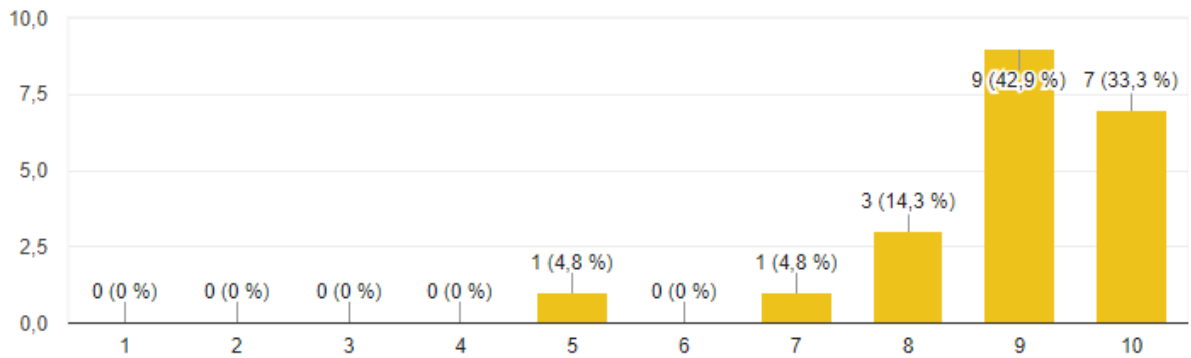
21 ответ

Ак

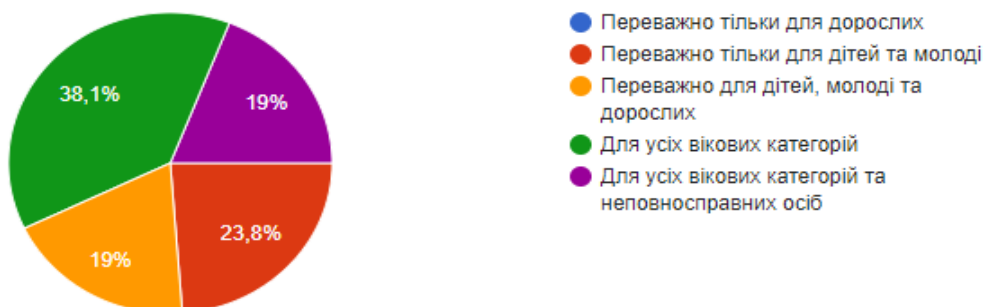
Оцініть за 10-бальною шкалою результативність таких занять

21 ответ

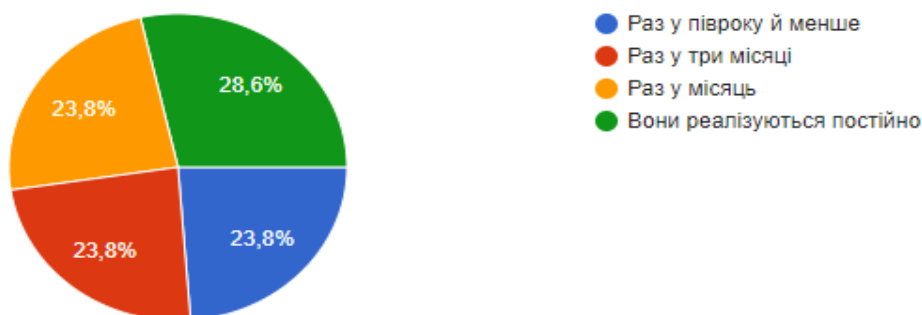
Для якої вікової категорії музей, де Ви працюєте, готовий надавати освітні послуги?

21 ответ

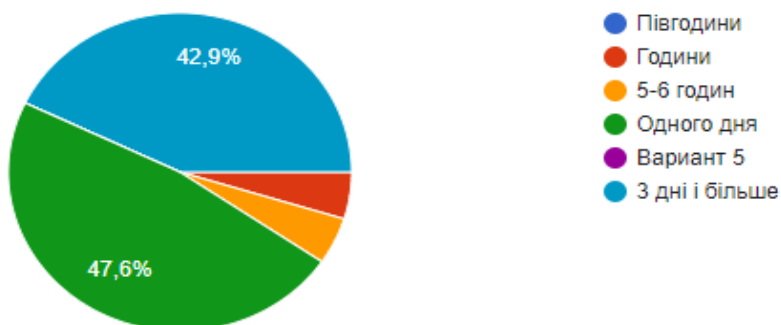
Як часто реалізуються у музеї, де Ви працюєте, різні програми та проекти?

21 ответ

Чи спроможні музейні працівники (музейні педагоги) у Вашому музеї підготувати інтерактивне музейне заняття за відносно нетривалий період? Чи вистачить їм для цього:

21 ответ

Джерело:

https://docs.google.com/forms/d/1aGWa2sQm0d9rKp7oCI0RcS6WME0di9PqG338lBJB_Ww/edit?usp=drive_web

ДОДАТОК Е

Зразок педагогічного супроводу для занять в музеї – «Музейний паспорт»

Дорогі друзі!

Цей паспорт дає гарну можливість спільно здійснити цікаву й пізнавальну подорож музеями та культурно-історичними місцями нашого стародавнього міста. У цьому вам допоможуть досвідчені вчителі та музейні працівники, які після кожного заходу будуть ставити у паспорті «візову марку». Намагайтеся будьте уважними, прокладайте маршрут подорожі та відмічайте усі найцікавіші місця, які ви відвідали, на спеціальній мандрівній карті. Після завершення подорожі опишіть свої враження та складіть презентацію, використовуючи фото, слайди, музику.

Львівська загальноосвітня середня школа № 50
імені А.Макаренка
Молодіжна громадська організація «КРОТУС»
Лабораторія музейної педагогіки ЛНУ

МУЗЕЙНИЙ ПАСПОРТ

6-А КЛАСУ

МП

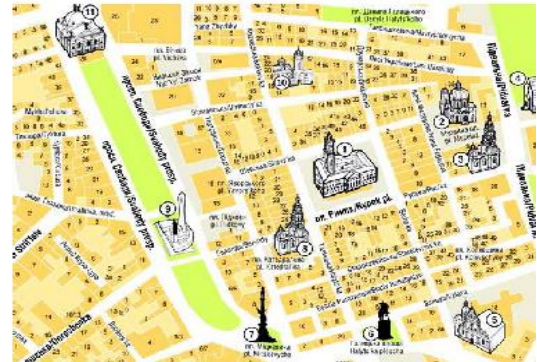
ХІІ Педагогічний марафон
«Історичні подорожі у світ мистецтва»

Львів-2014

6-А КЛАС
Класний керівник _____
Вчителі _____

ПЕРЕЛІК ЗАХОДІВ

- 2.06.14 – 12.00 – Музейний урок «Культура слов'ян»
Львівський історичний музей
Відповідальні: Колотило Г.Ф., Лучко О.В. ☐
- 2.06.14 – 12.00 – Музейний урок «Львів у 14-17 ст.
Оборонні споруди»
Музей «Арсенал»
Відповідальні: Колотило Г.Ф., Лучко О.В. ☐
- 10.06.14 – 11.30 – Музейний урок «Музика в графіці»
Художньо-меморіальний музей Л. Левицького
Відповідальні: Железник О. Ф., класні керівники ☐
- _____ – Сті-квест «Серце Львова – площа
Ринок»
Відповідальні: Лучко О.В., класні керівники ☐
- _____ – Пошукова гра «Загадковий Львів»
Відповідальні: Лучко О.В., класні керівники ☐

На цій карті позначте маршрут вашої подорожі музеями
та культурно-історичними місцями Львова
Нижче коротенько напишіть основні етапи маршруту

ДОДАТОК Ж

Зразки практичних завдань для студентів під час роботи на експозиції музею

ГРУПА 1

Тема: Релігії давнього світу

Тип уроку: урок формування (засвоєння) знань

Клас – молодший шкільний вік

Метод – розповідь

Прийом – показу. Головний прийом і головна складова музейного заняття, який зумовлює наочність, спрямовує увагу на головні риси та ознаки предметів.

Експонати –

Музика –

ГРУПА 2

Тема: Юдаїзм

Тип уроку: комбінований

Клас – старший шкільний вік

Метод – дискусія

Прийом – коментування (репортаж). Використовується, якщо експонат або об'єкт демонструється у процесі розвитку або руху.

Експонати –

Музика –

ГРУПА 3

Тема: Раннє християнство

Тип уроку: урок формування (засвоєння) й удосконалення навичок та вмінь

Клас – середній шкільний вік

Метод – діалог

Прийом – реконструкції. Полягає у відтворенні події або епохи шляхом образної розповіді, за допомогою якої музейний педагог немов би робить слухача діючою особою певної події, ситуації.

Експонати –

Музика –

ГРУПА 4

Тема: Вірменська церква

Тип уроку: урок узагальнення та систематизації знань

Клас – молодший шкільний вік

Метод – бесіда

Приєм – локалізації подій. Характеризується особливо сильним емоційним впливом, що полягає у “прив’язуванні” певної події до певного місця.

Експонати –

Музика –

ГРУПА 5

Тема: Католицизм

Тип уроку: застосування (закріплення) знань, умінь та навичок

Клас – старший шкільний вік

Метод – пояснення

Приєм – руху. За його допомогою (під час акцентування уваги на деталях речей) пізнається музейний об’єкт і закріплюються знання.

Експонати –

Музика –

ГРУПА 6

Тема: Східні релігії

Тип уроку: контролю та коригування знань, умінь, навичок

Клас – середній шкільний вік

Метод – пояснення

Приєм – порівняння. Полягає у співставленні різних ознак одного й того ж експоната, або різних об’єктів між собою.

Експонати –

Музика –

ГРУПА 7

Тема: Православ’я

Тип уроку: комбінований

Клас – молодший шкільний вік

Метод – евристична бесіда

Приєм – цитування. Дозволяє загострити інтерес слухачів до якогось факту, події, явища, надає більшої авторитетності висловлюванням педагога.

Експонати –

Музика –

ПРОЕКТУВАННЯ МУЗЕЙНОГО ПРОСТОРУ
(музейно-педагогічна програма)

Назва програми -

Тип і профіль музею –

Цільова аудиторія –

Вікові групи –

Мета / очікувані результати діяльності –

Методи навчання / комунікації –

Базові форми / моделі комунікації –

Візуалізація / візуальний ряд –

Зв'язок з актуальними музейними програмами і проектами –

Розподіл «музейних зон» та маршрутів (+схема) –

 Зона ознайомлення –

 Зона активності / інтеракції –

 Зона рефлексії (арт-зона) –

 Зона «закріплення» інформації –

 Зона відпочинку / рекреації –

Легенда / текст –

Ключові слова –

Додаток підготовлено автором

ДОДАТОК И

Анотації музейно-педагогічних курсів для студентів

Назва курсу	ОСНОВИ МУЗЕЙНОЇ ПЕДАГОГІКИ
ECTS	1.5-2
Факультет	Історичний
Рівень	Бакалавр, магістр
Метод викладання	лекція, бесіда, розповідь, дискусія, метод порівняльних аналогій, метод “занурення” в історичне середовище, моделювання, дослідницький метод.
Додаткові методи	методи аналізу, синтезу, асоціації, ілюстрації, демонстрації, рольові ігри, мозковий штурм, метод проєктів.
Опис курсу	<p>Мета курсу - теоретично й практично ознайомити студентів з основами музейно-педагогічної роботи, розвинути в них навички творчої інтерпретації музейного предмету, практичної роботи з учнівською аудиторією на основі музейної експозиції, організації психологічно комфортного середовища, стимулювання інтересу до культурної спадщини людства.</p> <p>Особлива увага звертається на: розвиток у студентів вміння сприймати музейну інформацію, розуміти мову музейної експозиції; інтерпретувати історичну реліквію шляхом “занурення” в історичне середовище; виховання емоційного ставлення до музейного предмету, розвиток уяви і фантазії, творчої активності; використання і популяризацію нових технологій музейної освіти у формі окремих проєктів; формування історичної свідомості, оцінки історичних явищ як з точки зору сьогодення, так і з позицій минулого, коли вони мали місце.</p> <p>Практичні навички: у процесі вивчення курсу студенти удосконалюють свої знання з педагогіки, розширяють уявлення про сферу їх практичного застосування в умовах комунікації з музейним середовищем. Водночас у них сформуються уміння роботи з учнями різного віку на музейній експозиції, що передбачає використання потенціалу музею, зосередженого у пам’ятках матеріальної та духовної культури для розкриття творчих здібностей особистості; навички аналізу музейних першоджерел, пошуку необхідної інформації та міжособистісного спілкування (встановлення взаємних ділових і дружніх інтересів, пов’язаних з тематикою музею та змістом його колекцій).</p>
Обов’язкова література	<p>Вайдахер Ф. Загальна музеологія. Львів, 2005; Основи музейної педагогіки: Методичні вказівки і текст лекцій до спецкурсу / Уклад. Караманов О.В. Львів, 2006; Музей і майбутнє / Упоряд. В. М. Бекетова. Дніпропетровськ, 1998; Педагогіка для громадянського суспільства / За ред. д-ра пед. наук Т. Кошманової. Львів, 2005; Столяров Б. П. Музейная педагогика. История, теория, практика: Учебное пособие. М., 2004; Crew S. R. Who Owns History? : History in the Museum // The History Teacher. – 1996. – Vol. 30. – № 1;</p> <p>Reichwein A. Museumspädagogische Schriften. – Berlin, 1970; Weschenfelder K., Zacharias W. Handbuch Museumpädagogik. – Düsseldorf, 1988; /www.museumspaedagogik.org</p>
Умови зарахування курсу	Виконання індивідуальних дослідницьких проєктів, залік
Кількість годин (л/п/с)	18/10/28; 18/-/28; 24/12/36
Укладач	Караманов О.В.

Назва курсу	КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ МУЗЕЇВ
ECTS	1.5-2
Факультет	Історичний
Рівень	Бакалавр, магістр
Метод викладання	лекція, бесіда, розповідь, дискусія, метод порівняльних аналогій, метод “занурення” в історичне середовище, моделювання, дослідницький метод.
Додаткові методи	методи аналізу, синтезу, асоціації, ілюстрації, демонстрації, порівняння, рольові ігри, мозковий штурм, метод проєктів, ситуаційні вправи.
Опис курсу	<p>Мета курсу – вивчити теоретичні й практичні аспекти культурно-освітньої діяльності музею у контексті міждисциплінарної взаємодії з музеєзнавством, культурологією, мистецтвознавством, історією, краєзнавством та ін.; узагальнити досвід застосування інноваційних технологій та потенціалу музею для розкриття творчих здібностей особистості; окреслити шляхи організації дозвілля засобами музейної педагогіки.</p> <p>Особлива увага звертається на: розвиток у студентів вміння застосовувати потенціал музею у освітній та дозвіллевій сферах; розуміння ними сутності культурно-освітньої діяльності музею як організації конструктивного інтерактивного середовища, що охоплює різноманітні форми життєдіяльності учнів, студентів, а також позитивну міжособистісну взаємодію його представників як рівноправних партнерів; методики розробки та упровадження музейно-педагогічних програм та проєктів.</p> <p>Практичні навички: у процесі вивчення курсу студенти зможуть розробляти різноманітні соціально-культурні музейні проєкти для різних груп населення та реалізовувати їх у сфері освіти та дозвілля, культурного туризму та краєзнавства; застосовувати сучасні освітні технології в експозиційному просторі (створення музейних гуртків, студій, клубів історичної реконструкції тощо); популяризувати роботу музеїв у взаємодії із засобами масової інформації</p>
Обов'язкова література	<p>Артёмов Е. Г. Музейно-педагогическая технология (пособие-справочник). – Спб., 1999;</p> <p>Вайдахер Ф. Загальна музеологія. Львів 2005;</p> <p>Основи музейної педагогіки: Методичні вказівки і текст лекцій до спецкурсу / Уклад. Караманов О.В. Львів, 2006;</p> <p>Петрова І. В. Дозвілля в зарубіжних країнах: Підручник. – К., 2005;</p> <p>Родин А. Ф., Соколовский Ю. Е. Экскурсионная работа по истории. – М., 1974.;</p> <p>Byszewski J. Inny museum. – Warszawa. 2003;</p> <p>Egan K. Teaching literacy: Engaging the Imagination of New Readers and Writers. – Simon Fraser University, 2006;</p> <p>Hooper-Greenhil E. Educational Role of the Museum. – Routledge, 1999; Hooper-Greenhil E. Museums and Interpretation of Visual Culture (Museum Meanings). – Routledge, 2000.</p>
Умови зарахування курсу	Участь у дискусіях, сюжетно-рольових вправах, іграх, написання міні-проєктів, складання заліку у формі підсумкового тесту.
Кількість годин (л/п/с)	18/10/28; 18/-/28; 24/12/36
Укладач	Караманов О.В.

Назва курсу	МУЗЕЙ, ОСВІТА І НЕМАТЕРІАЛЬНА КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА
ECTS	1.5-2
Факультет	Історичний
Рівень	Бакалавр, магістр
Метод викладання	лекція, бесіда, розповідь, дискусія, метод порівняльних аналогій, метод “занурення” в історичне середовище, моделювання, дослідницький метод.
Додаткові методи	методи аналізу, синтезу, асоціації, ілюстрації, демонстрації, рольові ігри, мозковий штурм, метод проєктів.
Опис курсу	<p>Мета курсу – вироблення студентами практичних умінь і навичок музеєфікації об’єктів нематеріальної культурної спадщини, організації комунікації у музейному просторі та психологічно комфортного середовища, стимулювання інтересу до культурних процесів сьогодення крізь призму минулого.</p> <p>Особлива увага звертається на: розвиток у студентів уміння осмислювати значення культурної спадщини у сучасному світі; інтерпретувати нематеріальні культурні музейні цінності, організовувати та координувати процес міжособистісної комунікації в музеї, застосовувати інформаційні технології у музейному просторі.</p> <p>Практичні навички: у процесі вивчення курсу студенти зможуть: розробляти критерії, що дозволяють визначити об’єкти нематеріальної культурної спадщини з урахуванням особливостей конкретного музею; вивчати особливості сприйняття відвідувачами нематеріальної культурної спадщини; конструювати “особистісні смисли” навколишнього світу шляхом власного осмислення культурної спадщини у музеї; вміти взаємодіяти з організаціями, закладами, що вивчають та популяризують традиції, ремесла, обряди, звичаї тощо.</p>
Обов’язкова література	<p>Вайдахер Ф. Загальна музеологія. Львів, 2005;</p> <p>Дукельский В. Ю. Музей и культурно-историческая среда // Проблемы культурной коммуникации в музейной деятельности. – М., 1989;</p> <p>Йетс Ф. Искусство памяти. – СПб., 1997;</p> <p>Международная конвенция об охране нематериального культурного наследия // Информационный бюллетень ИКОМ. – 2004. – № 2;</p> <p>Основи музейної педагогіки: Методичні вказівки і текст лекцій до спецкурсу / Уклад. Караманов О.В. Львів, 2006;</p> <p>Рикер П. Память, история, забвение Пер. с франц. – М., 2004 (http://filosof.historic.ru/books/item/f00/s00/z0000833/index.shtml);</p> <p>Хадсон К. Влиятельные музеи. – Новосибирск, 2001; Хаттон П, История как искусство памяти. – СПб., 2003;</p> <p>Hooper-Greenhil E. Museums and Interpretation of Visual Culture (Museum Meanings). – Routledge, 2000;</p> <p>Museum and intangible heritage. October 2 – 8 / COEX, SEOUL, KOREA, ICOM. – Seoul, 2004.</p>
Умови зарахування курсу	Виконання навчального проєкту (наскрізні індивідуальні завдання); складання заліку у формі підсумкового тестування
Кількість годин (л/п/с)	18/10/28; 18/-/28; 24/12/36
Укладач	Караманов О.В.

Додаток підготовлено автором

ДОДАТОК К

Приклад музейно-педагогічного проекту для студентів

Львівський національний університет імені Івана Франка
Кафедра загальної та соціальної педагогіки
Лабораторія музейної педагогіки

*Музейно-педагогічний проект для студентів
«Світ kota»*

Мета: на основі роботи на виставці Львівської Національної Галереї Мистецтв ім. Б. Возницького **«Світ kota»** та додаткових матеріалів (технологія «Образ і думка»), розповіді екскурсовода репрезентувати різні образи домашньої тварини – kota для відповідної цільової аудиторії (учні загальноосвітньої школи) у формі заняття неакадемічного характеру.

Хід роботи

1. Прослухати екскурсію, ознайомитися із **запропонованим образами** (1. «*Kim як казковий персонаж*» (мол.); 2. «*Kim і побутовий жанр*» (старш.); 3. «*Kim з жінкою*» (старш.); 4. «*Kim як самодостатня істота*» (нідл.); 5. «*Kim як істота ночі*» (нідл.)) та додатковими матеріалами;

2. Придумати метафору (визначення сутності одних явищ та предметів через інші за схожістю чи контрастністю) до образу;

3. Підібрати 7-10 ключових слів, які характеризують обраний образ;

4. Визначити ключові експонати музейної виставки (не менше 5), які підтверджують / репрезентують образ шляхом:

а) міждисциплінарного аналізу матеріалів художньої літератури, філософії етики, психології, мистецтва, музики;

б) проєкції образу на повсякденне життя людини у процесі використання технології «Образ і думка»;

в) з'ясування багатогранності образу та можливості його перевтілення.

5. Скласти коротенький сценарій заняття у просторі музею на основі обраного образу та метафори для учнів відповідного віку з урахуванням наступних етапів / моментів:

а) вступу та актуалізації образу, сюжетної лінії заняття та **маршруту в музеї**;

б) акцентування уваги на особливостях образу, його рисах характеру, поведінці, відчуттях, намірах, тощо;

в) послідовності втілення можливих виховних моментів, методів та прийомів;

г) кульмінаційного моменту (моментів) заняття, що можуть включати елементи гри, декламування віршів, виконання певних ролей, дії, прослуховування музичних фрагментів;

д) підсумки заняття та його значення для особистісного розвитку учнів (**у чому мораль заняття?**);

е) можливого використання дидактичного забезпечення та засобів музейної педагогіки.

Обсяг проекту – не менше 4 сторінок. Сценарій заняття повинен включати наступні елементи: мета, форма проведення, засоби проведення, методи і прийоми виховання, прийоми спілкування, використана література, план та основні етапи. Обов'язковим є опис Вашої діяльності.

Додаток підготовлено автором

ДОДАТОК Л

Зразки практичних завдань (міні-проектів) для виконання студентами Педагогічного коледжу у межах музейно-педагогічних курсів

МІНІ-ПРОЕКТ

“АКТУАЛІЗАЦІЯ СОЦІАЛЬНОГО ДОСВІДУ В МУЗЕЇ”

Залікова вартість – 5 балів

Обсяг – не менше 5 стор.

**Увага! Кожен проект виконується на аркушах формату А 4,
підписується та вкладається в окремий файл.**

Змодельуйте логічну, цікаву, насичену різноманітною інформацією розповідь соціального характеру для використання у просторі обраної музейної експозиції.

Алгоритм виконання

1. Ознайомтеся з музейною експозицією та виділіть її ключові експонати.
2. Умовно розмежуйте музейний простір цієї експозиції на три частини: зона активної розумової діяльності, зона комфорту, зона рефлексії.
3. Прослухайте одну з історій соціального досвіду (спогадів) про відповідний період та детально її занотуйте.
4. Встановіть зв'язок цієї історії з музейними предметами на експозиції для її доказовості та аргументованості.
5. Доповніть історію власними прикладами (з біографії відомих людей, своєї родини, друзів, знайомих, сторонніх осіб та ін.), новими предметами, які нададуть їй цілісного характеру та завершеності.
6. Систематизуйте основні положення та структурні елементи історії у соціальне русло з метою адаптації людини до подій минулого, надання допомоги у складних життєвих ситуаціях, обговорення нових життєвих сенсів, актуалізації спогадів.
7. Оформіть Вашу історію у форматі міні-екскурсії з відповідним маршрутом для дорослих та опишіть її основні етапи з включенням прослуханої історії та власних рефлексій.

МІНІ-ПРОЕКТ**“РОЗРОБКА МУЗЕЙНОГО ТУРИСТИЧНОГО МАРШРУТУ”**

Залікова вартість – 10 балів

Обсяг – не менше 5 стор.

Увага! Кожен проект виконується на аркушах формату А 4, підписується та вкладається в окремий файл.

Змодельуйте логічну, цікаву, насичену різноманітною інформацією розповідь соціального характеру для використання у просторі музею.

Алгоритм виконання

1. Ознайомтеся із запропонованими картами туристичних музейних об’єктів та виокремте їх об’єднуючі елементи.

2. Умовно розмежуйте музейний та навколомузейний простір у межах цих об’єктів на п’ять частин: зона ознайомлення, зона активності, зона закріплення, зона рефлексії, зона рекреації.

3. Підберіть відповідні туристичні музейні об’єкти (музейні предмети, пам’ятки архітектури, природні об’єкти тощо, встановіть зв’язок між ними у контексті планування маршруту.

4. Сформулюйте мету, завдання, методи реалізації, форму проведення, очікувані результати вашого маршруту та проведіть пошук необхідної інформації про відібрані об’єкти. Назвіть маршрут та визначте його цільову аудиторію.

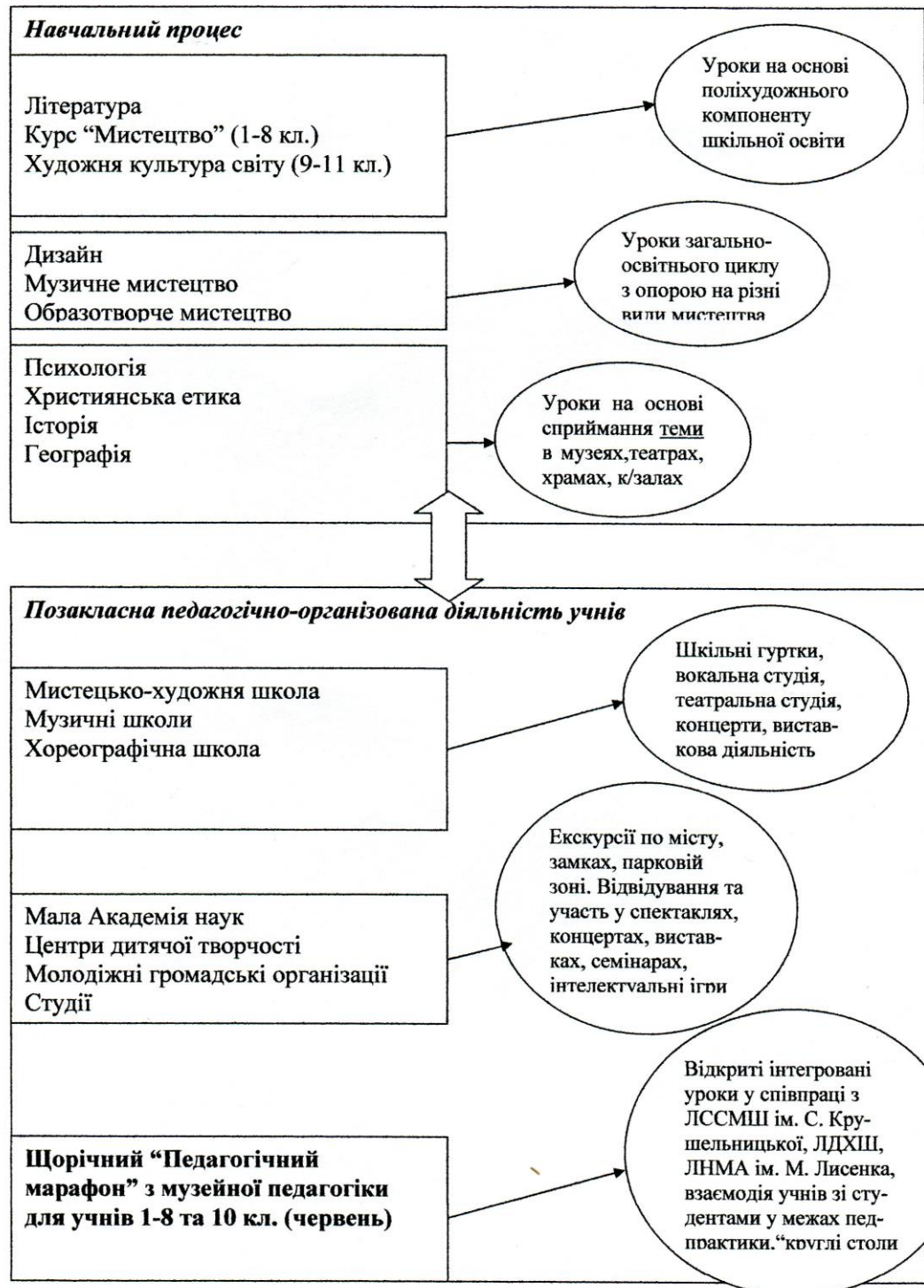
5. Складіть план маршруту на спеціально спроектованій карті та продумайте його логістику відповідно до існуючих туристичних DESTINAЦІЙ.

6. Проведіть пробну практичну апробацію маршруту відповідно до поставлених цілей, враховуючи потенційні ризики та ситуації.

7. Оформіть Ваш маршрут у вигляді слайдів та презентуйте його групі у вигляді мандрівки, екскурсії, подорожі, квесту, гри тощо.

Додаток підготовлено автором

А. Навчально-виховний процес базової середньої освіти (СЗШ № 50)

ПРОТОКОЛ
члена журі фестивалю-захисту проєктів
XV Педагогічного марафону
«Спогади Львівської бруківки»

№	Клас	Бали	Коментар, варіант номінації
1	різні	10	Львівський театр "Левеня" (напис) Краса театру
2	4-A 1-6	9	Муз. збірка Корона логіка
3	5-A	8	наспарб Етнографія
4	5-Б	9	наспарб — по Франку історія
5	7-A	10	наспарб екцент — історією мистецтво
6	6-A	9	— + елементи танцю Архивісти
7	8-A	10	наспарб + video онлайн з календарем красиво
8	10-A	9	наспарб + video беззвучно 10. гармонія
9	10-Б	10	наспарб + розповідь звіт театральні

Член журі

(Підпис) / Кармачук О.В.

Колаж фото музейних занять у межах проведення різних заходів**Маршрут №15**

Від пам'ятника М.Грушевському до вул. Вітовського

ДОДАТОК Н

Зразки практичних завдань під час роботи на експозиції для дітей
(на прикладі Етнографічний музей ім. С. Удзелі (Краків, Польща))

Додаток підготовлено автором

ДОДАТОК П

Зразки практичних завдань під час роботи на експозиції для учнів у межах технології «Педагогічний марафон»

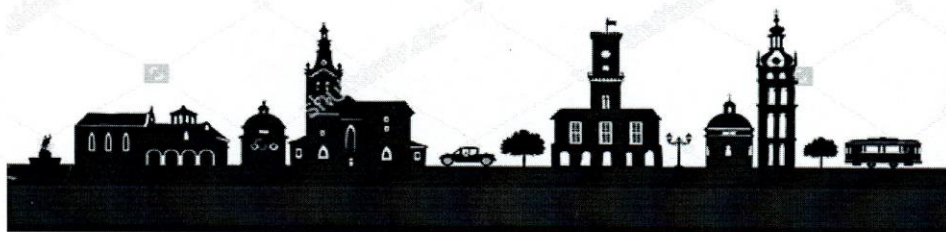
ТВОРЧИЙ ПРОЕКТ УЧНІВ 10Б КЛАСУ «Цей усім знайомий Львів»

ПЕРЕЛІК ЗАХОДІВ:

- ❖ КВЕСТ «Куда заведе львівська бруківка»
Також львівська бруківка нас завела у
 - ❖ Лабораторію рентгеноструктурного аналізу НУ «Львівська політехніка»: «Вишуканість та гармонія внутрішньої будови речовин»
 - ❖ Астрономічну обсерваторію ЛНУ ім. І. Франка
 - ❖ НВТ «Карат»: «Мистецтво вирощування кристалів»
 - ❖ Мінералогічний музей ім. Є. Лазаренка
 - ❖ Державний природознавчий музей НАН України ім. Дідушицьких
 - ❖ Майстерні декорацій Львівського національного академічного театру опери та балету ім. С. Крушельницької
 - ❖ Палац Корнякта, де ми оглянули історичні пам'ятки нашого міста та
 - ❖ Експозиції Львівського історичного музею
- Львівською бруківкою ми мандрували одною з найстаріших вулиць міста
- ❖ КВЕСТ «Вулиця Галицька»
- Ми не забули відвідати
- ❖ Копальню кави та
 - ❖ Майстерню шоколаду

Під час мандрівки з нами були наші вчителі:

Лариса Євгенівна, Ірина Романівна, Наталія Ніластіївна, Микита Сергійович, Олена Вікторівна та наш класний керівник - Світлана Василівна

Теренові ігри «Куди заведе львівська бруківка»

8,10 класи.

Номер

Фотозавдання

1.

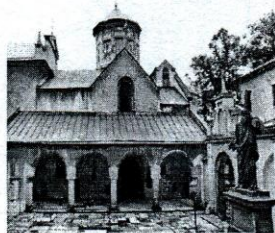
Знайдіть цю бронзову постать.
Сфотографуйте її біля неї. Сфотографуйтеся.

2.

Перед вами будинок «п'ір року» вул.
Віренська, 23. Сфотографуйтеся.

3.

Знайдіть місце розташування цього храму.
Сфотографуйтеся.

4.

Знайдіть головний вхід Преображенської
церкви у Львові на вулиці Краківській.
Сфотографуйтеся.

5.

Символом грецького світу львова на площі
Ринок є фонтан Амфітрити. Знайдіть це джерело
води у Львові. Сфотографуйтеся.

ДОДАТОК Р

Програми «круглих столів» та семінарів як приклад популяризації педагогічної діяльності музеїв

Музей народної архітектури і побуту у Львові
ім. Кл. Шептицького

11:00 - 17:30 16 травня 2019 року

МУЗЕЙ ЯК ПРОСТІР ГРИ:
СУЧАСНІ ПІДХОДИ ТА ТЕХНОЛОГІЇ

науково-практичний семінар

Оксана Сурмач, кандидат історичних наук, доцент, директор Педагогічного коледжу ЛНУ імені Івана Франка
Виховні аспекти ігрової діяльності в музеї

Галина Топільницька, заступник директора з наукової роботи Державного історико-культурного заповідника "Нагуєвичі"
Діти у музеї. Досвід ДІКЗ "Нагуєвичі" у запровадженні нових форм та методів роботи із дитячою аудиторією

Олексій Караманов, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри загальної педагогіки та педагогіки вищої школи, завідувач Лабораторії музейної педагогіки ЛНУ імені Івана Франка
Методологічні засади організації ігрової діяльності в музейному просторі

Мар'яна Мидлак, старший науковий співробітник відділу "Кам'яниця Корнякта" Львівського історичного музею
Вікова диференціація в ігрових формах музейної освіти

ПЕРЕРВА НА КАВУ

Ірина Ласкій, вчитель-методист, заслужений вчитель України, Ольга Железник, вчитель вищої категорії СЗШ № 50 м. Львова імені А. Макаренка
Особливості застосування дидактичної гри у співпраці музею та школи

Максимів Мар'яна, науковий працівник, Жанна Спірідонова, лектор-екскурсовод, Зоряна Жук, лектор-екскурсовод, відділ "Музей європейського мистецтва 19-21 ст. ЛНГМ ім. Б. Возницького"
Ігрові форми та методи музейної комунікації на прикладі роботи відділу «Музей європейського мистецтва 19-21 ст.» ЛНГМ ім. Б. Возницького. Особливості роботи художніх музеїв

Ростислав Шикіла, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри географії і туризму ПВНЗ "Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука", м. Рівне
Природничий музей як засіб формування біологічної компетентності учнівської молоді

Зоряна Ципишева, наукова співробітниця освітньо-інформаційного відділу Музею народної архітектури і побуту у Львові імені Климента Шептицького
Сучасні ігрові методи у скансені

ПЕРЕРВА НА КАВУ

Уляна Живиліяк, старший науковий співробітник відділу «Кам'яниця Корнякта», Львівський історичний музей
Перспективи використання мультимедійних засобів в експозиційному просторі «Кам'яниця Корнякта»

Олександр Міхно, директор Педагогічного музею НАПН України, Київ
Інклюзія як напрям роботи Педагогічного музею України

Андріана Надопта, к.і.н., Інститут народознавства НАН України
Музей НТШ як осередок взаємодії українських педагогів та музейників

Олег Топило, начальник відділу музейно-освітньої роботи, Тетяна Лучук, фахівець відділу музейно-освітньої роботи, Анатолій Горючий, Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник
Лекція-вистава як метод ігрових технологій в музейному просторі (на прикладі застосування театралізованих заходів в Національному Києво-Печерському історико-культурному заповіднику)

Участь в дискусії також беруть Наталя Горук, Юлія Заячук, Ольга Біляковська, Теодор Лещак (Лабораторія музейної педагогіки), Ірина Федорова, Ольга Журавльова (сектор «Літературний Львів» ЛІМ).

Програма заходів щодо
визначення Шевченківських днів
у СЗШ №50 ім.А.С.Макаренка

№	Етап	Назва активності	Класи	Місце та час проведення	Відповідальні	Примітки
1		Тематичні уроки «Шевченківські дні у музеях Львова»				
2	Підготовчі заходи з 23.02 по 23.03	Віртуальні подорожі музеями України «Шевченківські дні невідомі»	2а, 2б, 3б, 4а, 4б, 5а, 6а, 6б, 7а, 8а, 9а, 10а, 11а, 11б	за індивідуальним графіком	Класні керівники із музеями закладу	Із можливостю заповнити коуч-сесією до творчої гри
3		Індивідуальні та групові творчі проекти «Чий Шевченко?» (впр. есе, після наголонок тощо)				
4	23 березня, п'ятниця, 14:10	Презентації інстаційних проектів кожного класу «Кобзарю, знов до тебе я приходжу...»	2а, 2б, 3б, 4а, 4б, 5а, 6а, 6б, 7а, 8а, 9а, 10а, 11а, 11б	Актова зала СЗШ №50 ім.А.С.Макаренка	Творча група проекту	
5	23 березня, п'ятниця, 15:30	Круглий стіл		Актова зала СЗШ №50 ім.А.С.Макаренка	Ласюк І.В.	
6	23 березня, 15:00	Ліля сміху до дня гмиру «Від Шевченка до Вєдучука»	5а, 6а, 6б, 7а	Актова зала СЗШ №50 ім.А.С.Макаренка	Бєшчєний П.Б.	У підготовці беруть участь в.в.с.

«Кобзарю, знов до тебе я приходжу,
бо ти для мене совість і закон»
//Ліля Костенюк/

«Ми – сироти історії України»
інстаційний парадний Львова»

Творча група проекту

Адміністрація СЗШ №50 ім.А.С.Макаренка
Директор СЗШ №50 ім.А.С.Макаренка, старший вчитель
Заступник директора СЗШ №50, вчитель української мови
Заступник директора СЗШ №50, вчитель української мови
Вчитель української мови, педагог-організатор

Творча група викладачів СЗШ №50

Вчитель української мови, вчитель української мови
Вчитель української мови, вчитель української мови
Вчитель української мови, вчитель української мови
Вчитель української мови, вчитель української мови
Вчитель української мови, вчитель української мови

Творча рада учнів, батьків та випускників СЗШ №50

Творча рада батьків
Представники в.в.с. лінійного українського самоврядування

Творчі майстерні вчителів, митців, маркетологів м.Львова

Зав. відділом пошуково-інформаційного обслуговування, соціальної адаптації
та виховання молоді РІОД м.Львова, кандидат пед. наук,
кандидат пед. наук, вчитель української мови, вчитель української мови
в.о. директора РІОД «Світло в темі»
керівник творчої групи викладачів
методик, заступник методика української мови

© Додаток, версія: вересень 2018, 2018

Навчально-методичний центр освіти м.Львова
СЗШ №50 ім.А.С.Макаренка
Львівський музейний педагогічний дім ім.І.Бєшчєного

«Ми – сироти історії України»
інстаційний парадний Львова»

Творча група проекту

Директор СЗШ №50 ім.А.С.Макаренка, старший вчитель
Заступник директора СЗШ №50, вчитель української мови
Заступник директора СЗШ №50, вчитель української мови
Вчитель української мови, педагог-організатор

Творча група викладачів СЗШ №50

Вчитель української мови, вчитель української мови
Вчитель української мови, вчитель української мови
Вчитель української мови, вчитель української мови
Вчитель української мови, вчитель української мови
Вчитель української мови, вчитель української мови

Творча рада учнів, батьків та випускників СЗШ №50

Творча рада батьків
Представники в.в.с. лінійного українського самоврядування

Творчі майстерні вчителів, митців, маркетологів м.Львова

Зав. відділом пошуково-інформаційного обслуговування, соціальної адаптації
та виховання молоді РІОД м.Львова, кандидат пед. наук,
кандидат пед. наук, вчитель української мови, вчитель української мови
в.о. директора РІОД «Світло в темі»
керівник творчої групи викладачів
методик, заступник методика української мови

© Додаток, версія: вересень 2018, 2018

Програма XV Педагогічного марафону
«Спогади львівської бруківки»
в рамках проєкту «Школа і музей: працюємо разом», «Освітла через інституції»,
«Львівське ренесанс», «Перший галицький король»

№	Дата	Назва заходу	Місце проведення	Клас	К-ть	Відповідальні	Примітки
20.05	20.05	Проект «Школа і музей: працюємо разом»	Заклад освіти м.Львова	1-4 класи	100	Косачук І.В.	
21.05	21.05	Проект «Школа і музей: працюємо разом»	Заклад освіти м.Львова	5-9 класи	100	Косачук І.В.	
22.05	22.05	Проект «Школа і музей: працюємо разом»	Заклад освіти м.Львова	10-11 класи	100	Косачук І.В.	
23.05	23.05	Проект «Школа і музей: працюємо разом»	Заклад освіти м.Львова	1-4 класи	100	Косачук І.В.	
24.05	24.05	Проект «Школа і музей: працюємо разом»	Заклад освіти м.Львова	5-9 класи	100	Косачук І.В.	
25.05	25.05	Проект «Школа і музей: працюємо разом»	Заклад освіти м.Львова	10-11 класи	100	Косачук І.В.	
26.05	26.05	Проект «Школа і музей: працюємо разом»	Заклад освіти м.Львова	1-4 класи	100	Косачук І.В.	
27.05	27.05	Проект «Школа і музей: працюємо разом»	Заклад освіти м.Львова	5-9 класи	100	Косачук І.В.	
28.05	28.05	Проект «Школа і музей: працюємо разом»	Заклад освіти м.Львова	10-11 класи	100	Косачук І.В.	
29.05	29.05	Проект «Школа і музей: працюємо разом»	Заклад освіти м.Львова	1-4 класи	100	Косачук І.В.	
30.05	30.05	Проект «Школа і музей: працюємо разом»	Заклад освіти м.Львова	5-9 класи	100	Косачук І.В.	
31.05	31.05	Проект «Школа і музей: працюємо разом»	Заклад освіти м.Львова	10-11 класи	100	Косачук І.В.	

Враховуючи марафон у квітні будуть участь у он-лайн «Зустріч з Львом»
Усі заходи відбуваються за підтримки Галицького району освіти, Галицького музею міста Львова.

Організатори XV Педагогічного марафону
«Спогади львівської бруківки»
Адміністрація СЗШ №50 ім.А.С.Макаренка

Директор СЗШ №50 ім.А.С.Макаренка, старший вчитель
Заступник директора СЗШ №50, вчитель української мови
Заступник директора СЗШ №50, вчитель української мови
Вчитель української мови, педагог-організатор

Творча група викладачів СЗШ №50 з української мови

Вчитель української мови, вчитель української мови
Вчитель української мови, вчитель української мови
Вчитель української мови, вчитель української мови
Вчитель української мови, вчитель української мови
Вчитель української мови, вчитель української мови

Творча рада учнів, батьків та випускників СЗШ №50

Творча рада батьків
Представники в.в.с. лінійного українського самоврядування

Творчі майстерні вчителів, митців, маркетологів м.Львова

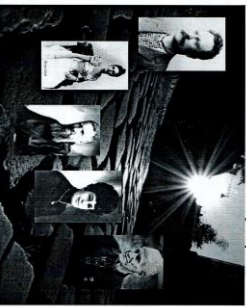
Зав. відділом пошуково-інформаційного обслуговування, соціальної адаптації
та виховання молоді РІОД м.Львова, кандидат пед. наук,
кандидат пед. наук, вчитель української мови, вчитель української мови
в.о. директора РІОД «Світло в темі»
керівник творчої групи викладачів
методик, заступник методика української мови

© Додаток, версія: вересень 2018, 2017

Підсумковий проєктний етап
Навчально-методичний центр освіти м.Львова
Львівський музейний педагогічний дім ім.І.Бєшчєного
Мурет «Підручний Львів 1 по 10»

«Спогади львівської бруківки»
Григорів Лев сироти, ти у щастях твоїх
дариш людині щастя»
//Ліля Костенюк/

XV Педагогічний марафон

«Спогади львівської бруківки»

в рамках проєкту:
«Школа і музей: працюємо разом», «Освітла через інституції», «Львівське ренесанс», «Перший галицький король»

22 травня - 9 червня 2017 року